Пераклад Васіля Раманава (2017 год)

Віктар Сувораў
(Разун Уладзімір Багданавіч)

Дзень «М». Калі пачалася Другая Сусьветная вайна?

«Мабілізацыя азначае пачатак вайны».
Маршал Савецкага Саюза Б. М. Шапашнікаў

Прысьвячаю Багдану Васільевічу Разуну, курсанту-стажору супрацьтанкавай батарэі 637-га стралкавага палка 140-й стралкавай дывізіі 36-га стралкавага корпуса 5-арміі Паўднёва-Заходняга фронту.

Змест

Майму чытачу

Пасля выдання «Ледаколу» у Нямеччыне атрымаў тры кубаметры пошты ад былых нямецкіх жаўнераў і афіцэраў: лісты, кнігі, дзёнікі, франтавыя дакументы, фотаздымкі. Пасьля выхаду «Ледаколу» у Расіі – атрымаў больш. На парадку дня – ленінскае пытанне: што рабіць? Пісаць адказы? Ці хопіць жыцця? А ці маю я права не пісаць адказы?

Гэта не доўг удзячнасьці. Кожны ліст з’яўляецца цікавым па-свойму. А ўсе разам – скарб. Гэта пласт гісторыі, які ніхто не вывучаў. Гэта тысячы сведчанняў, і кожнае аспрэчвае афіцыйную версію вайны.

Магчыма, нейкая навуковая ўстанава мае больш аб'ёмны збор рукапісных сведчанняў, але веру, што мая калекцыя – больш цікавая.

Франтавікі, пражыўшыя доўгае, цяжкае жыццё, раптам на схіле гадоў пачалі пісаць мне, адкрываючы душы, паведамляць пра тое, чаго не паведамлялі нікому.

Большая частка лістоў не ад франтавікоў, а ад іхных нашчадкаў – дзяцей і ўнукаў. І ўсе паведамлялі патаемнае: «Мой бацька ў коле сваіх сябраў распавядаў».

Ўзрушыла тое, што ЎСЕ сведчанні, як жывых удзельнікаў вайны, так і дайшоўшыя ў пераказах блізкіх, супярэчаць той версіі пачатку вайны, якую нам на працягу паловы стагоддзя малявала афіцыйная гістарычная навука. Магчыма франтавікі і іхныя нашчадкі пераіначваюць праўду?

Такое меркаванне можна было б выказаць, калі б пошты было кілаграмаў сто. Ад такой дробязі можна было б і адмахнуцца. Але лістоў ШМАТ. Уяўляеце сабе, што азначае слава ШМАТ?

І ўсе пра адно і тое ж. Не маглі ж усе згаварыцца. Не маглі аўтары тысяч лістоў із Расіі згаварыцца з аўтарамі тысяч лістоў із Няметчыны, Польшчы, Канады, Аўстраліі ...

Прыклад. Із афіцыйнай версіі вайны мы ведалі, што пачалася вайна і мастак Іраклій Таідзэ ў парыве высакароднага абурэння намаляваў Радзіму-маці заклікаючую ў бой. Плакат, з'явіўшыся на самым пачатку вайны, хутка набыў сусьветную вядомасць і ператварыўся ў графічны сімвалам вайны, якую камуністы называюць «вялікай айчыннай».

А мне паведамляюць, што плакат з'явіўся на вуліцах савецкіх гарадоў не пад час самых першых дзён вайны, а ўжо пад час самага першага.

На вуліцах Яраслаўля – вечарам 22 чэрвеня. У Саратаве – «ў другой палаве дня». 22 чэрвеня ў Куйбышаве гэты плакат ляпілі на сьцены вагонаў вайсковых эшалонаў, якімі была перапоўнена чыгуначная станцыя. У Новасібірску і Хабараўску плакат з'явіўся не пазднен за 23 чэрвеня. Тады самалёты лёталі са шматлікімі прамежкавымі пасадкамі, і за суткі да Хабараўска не паспявалі далятаць. Але калі выказаць здагадку, што самалёт загрузілі плакатамі 22 чэрвеня, і за ноч ён усё ж даляцеў да Хабараўска, то ўзнікае пытанне: калі ж гэтыя плакаты друкавалі? 22 чэрвеня? Палічым што так. Калі ж у такім выпадку Іраклій Таідзэ стварыў свой шэдэўр? Як ні круці: да 22 чэрвеня. Атрымліваецца: ён тварыў свой твор не ў парыве высакароднай лютасьці, а яшчэ

да таго, як гэтая лютасьць ў ім магла закіпець. Адкуль жа ён ведаў пра нямецкі напад, калі сам Сталін нападу не чакаў? Загадка гісторыі ...

А вось і адгадка. Ліст із Аргентыны. Аўтар Кадыграў Мікалай Янавіч. Перад вайной – старэйшы лейтэнант прызыўнога пункту ў Мінску. Кожны прызыўны пункт меў і захоўваў некаторую колькасць сакрэтных мабілізацыйных дакументаў у апячатаных пакетах з паметкай: «Адкрыць пад час дня "М"». На прыканцы 1940 такіх дакументаў пачало паступаць усё больш. І вось у снежні былі дасланы тры вялізныя пакеты, кожны – з пяццю сургучнымі пячаткамі. Тое ж прадпісанне: «Адкрыць пад час дня "М"». Пакеты сакрэтныя, і іх належала захоўваць у сейфе. Але вось бяда: не памяшчаюцца. Былі вымушаны замовіць сталёвую скрыню і карыстацца ёю ў якасьці сейфа.

Прайшло шэсць месяцаў, 22 чэрвеня – вайна. Што рабіць з дакументамі? Молатаў па радыё паведаміў, што вайна пачалася, але загаду на адкрыванне пакетаў не паступала. Адкрыеш сам – сьмяротнае пакаранне растраляннем. Сядзяць афіцэры, чакаюць. А загаду няма. Адпаведны загад так і не паступіў. Але бліжэй да вечара па тэлефону – загад: пакеты пад такімі-та нумарамі знішчыць, не адкрываючы, пакеты з такімі-та нумарамі – адкрыць.

Было знішчана адразу шмат чаго, у тым ліку і два із трох вялізных пакетаў. А як іх знішчыць, калі ў кожным па 500 лістоў шчыльнай паперы? Палілі ў металічнай бочцы і страхавалі сябе актам: мы, ніжэйпадпісаўшыяся, спальвалі пакеты, пры гэтым былі вымушаны качаргой перамешваць спальваемыя лісты, але ніхто пры гэтым у полымя не заглядваў ... І падпісаліся. А то ўзнікне потым у каго-небудзь сумнеў: ці не пацікавіліся зместам спальваемага. Таму акт: не цікавіліся.

А із аднаго із трох велізных пакетаў было загадана грыф сакрэтнасьці зняць, пакет адчыніць і змяшчаемае выкарыстаць адпаведна з прызначэннем. Адчынілі. Унутры стос плакатаў: «Радзіма маці заклікае!». Плакаты расклеілі на працягу ночы на 23 чэрвеня. Але паступілі яны на захаванне ў снежні 1940 года. Вымалёўваецца карціна: плакаты падрыхтавалі загадзя, надрукавалі накладам дастаткавым для ўсёй краіну і ў сакрэтных пакетах разаслалі па адпаведных устанавах. Нешта планавалі. Але 22 чэрвеня Гітлер нанёс апераджваючы ўдар, і ў адзін момант шмат якія із тых плакатаў, мякка кажучы, страцілі актуальнасць.

Савецкаму Саюзу давялося весьці абарончую вайну на сваёй тэрыторыі, а нарыхтаваныя плакаты ў двух іншых пакетах заклікалі зусім да іншай вайны. Змест нарыхтаванай агітацыйнай прадукцыі не адпавядаў духу абарончай вайны. Таму загад: знішчыць, не адчыняючы. Магчыма, то былі таксама вялікія шэдэўры, магчыма і яны сталі б сусветна знакамітымі. Але мастакам, іх стварыўшым, не пашанцавала.

А Іраклію Таідзэ пашанцавала – яго плакат (магчыма, насуперак аўтарскай задуме) атрымаўся універсальным: «Радзіма-маці заклікае». А куды заклікае, ён не пазначыў. Таму яго плакат выявіўся прыдатным і для абарончай вайны. Таму плакат Таідзэ і загадалі расклеіць па краіне.

Так было з усімі сімваламі «Вялікай Айчыннай» – іх падрыхтавалі загадзя. Песьня «Свяшчэнная вайна» была напісана ДА нямецкага ўварвання. Манументальны сімвал «Вялікай Айчыннай» – «Ваяр-Вызваліцель» з дзіцёнкам на руках. Гэты вобраз з'явіўся ў газеце «Праўда» у верасні 1939 года на трэцці

дзень пасьля пачатку савецкага «вызваляючага паходу» ў Польшчу. Калі б Гітлер не напаў, то мы ўсё адно сталі б «вызваліцелямі». Манументальныя, графічныя і музычныя сімвалы «вызваленчай» вайны ўжо былі створаны, некаторыя з іх, як плакаты Таідзэ, ужо друкаваліся масавым тыражом ...

Запярэчаць: ці можам мы верыць афіцэру, які патрапіў у палон і пасьля вайны дзякуючы нейкім нагодам апынуўся не на радзіме сусьветнага пралетарыяту, а ў Аргентыне?

Што ж, давайце не верыць. Але тыя, якія пасьля вайны вярнуліся на радзіму сусьветнага пралетарыяту, паведамляюць такія ж самыя дзіўныя гісторыі.

Пасьля надрукавання «Ледаколу» крамлёўскія гісторыкі ў шматлікіх артыкулах спрабавалі аспрэчыць падрыхтоўку Сталіна да «вызвалення» Еўропы.

Даходзіла да кур'ёзаў. Адзін літаратуразнаўца адкрыў, што словы песьні «Свяшчэнная вайна» былі напісаны яшчэ пад час Першай сусьветнай вайны. Лебедзеў-Кумач проста ўкраў чужы твор і выдаў за свой. Мае крытыкі ўхапіліся за гэтую публікацыю і пачалі шматкроць паўтараць ў друку, словы былі напісаныя за чвэрць стагоддзя да нямецкага нападу! Правільна. Але хіба я з гэтым спрачаюся? Хіба гэта важна?

Сталіну ў ЛЮТЫМ 1941 года спатрэбілася песьня пра вялікую вайну супраць Нямеччыны. І Сталін такую песьню замовіў – вось што галоўнае. А ўжо якімі шляхамі выканаўцы здолелі выканаць сталінскі загад: перавялі із японскай мовы або із мангольскай, у некага скралі або напісалі самі – гэта пытанне, якое не мае дачынення да маёй кнігі. Адказ на яго нічога не перамяняе, нічога не даводзіць, нічога не аспрэчвае. Ды і не пра Лебедзева-Кумача гаворка. Песьня – музычны твор. Таму Сталін у лютым ставіў задачу не Лебедзеву-Кумачу, а кампазітару Аляксандру Васільевічу Аляксандраву.

У лістах, якія я атрымаў, некалькі сведчанняў пра тое, што не адзін Аляксандраў пісаў песьню пра вайну. І не толькі кампазітары і паэты рыхтаваліся да «вызваленчай» вайне, але і лекары, настаўнікі, спевакі, скакуны, акрабаты, штукары. Дзіўна, але афіцыйная прэса паведамляе пра тое ж самае.

Вось сведчанне Кастуся Сіманава ў газеце «Чырвоная зорка» ад 7 лістапада 1992 года. Сіманаў – улюбёнец Сталіна, Хрушчаўа, Брэжнева; герой, кавалер сямі ордэнаў, лаўрэат чатырох сталінскіх прэмій; у часы Сталіна – кандыдат у сябры ЦК. Ён сведчыць пра тое, што летам 1940 сабралі грамадзянскіх пісьменнікаў і пачалі рыхтаваць да вайны. Сам Кастусь Сіманаў быў ва ўзводзе паэтаў роты пісьменнікаў. Год рыхтавалі, а 15 чэрвеня 1941 прысвоілі вайсковыя званні. Сіманаву – інтэнданта 2-га рангу, што адпавядала падпалкоўніку.

Натоўп на вуліцах ў тыя дні не быў у стане зразумець сэнс Паведамлення ТАСЗ ад 13 чэрвеня, а савецкія пісьменнікі і паэты ў гэты час ужо прымяралі афіцэрскую форму, ужо абувалі боты.

Сіманаў працягвае: «22 чэрвеня пачалася вайна, а для нас ўсіх ужо былі падрыхтаваны прадпісанні, каму – куды, ад цэнтральных газет да дывізіённых ...». Кожная із 303 сталінскіх дывізій мела сваю дывізіённую газету. Калі ў рэдакцыю кожнай дывізіённай газеты выправіць па аднаму пісьменніку, то

колькі іх падрыхтавалі? І ў корпусныя газеты пісьменнікі-паэты патрабаваліся, і ў армейскія, флоцкія, акруговыя, франтавыя.

У Акадэміі ГРУ мяне вучылі, звяртай увагу на дробныя падрабязнасьці, на самыя драбнюсенькія. Толькі грунтуючыся на іх можна скласьці ўяўленне пра тое, што адбываецца. Карыстаюся наказам сваіх настаўнікаў. Звяртаю ўвагу на дробязі.

А драбязі здзіўляючыя: вайсковымі званнямі Сталін не раскідаўся. Вайсковыя лётчыкі ў тыя часы служылі ў сяржанцкіх званнях, камандыры звенняў і нават намесьнікі камандыраў эскадрылляў – сяржанты. Афіцэрскія званні пачыналіся з пасады камандыра эскадрыллі. А тут – грамадзянскі чалавек Кастусь Сіманаў, пісьменнік, у войску не служыўшы, 25 гадоў ад роду, год падрыхтоўкі і – першае званне адпавядаючае падпалкоўніку.

А гэта ж вельмі сур'ёзна. І ён быў зусім не адзін. Так пакаваў валізкі і знаёміўся з франтавым прадпісаннем палкавы камісар Міхал Шолахаў, падпалкоўнік Аляксандр Твардоўскі, батальённы камісар Аляксей Суркоў, брыгадны камісар Аляксандр Фадзееў, інтэндант 3-ага рангу Леанід Першамайскі, брыгадны камісар (званне адпавядаючае генеральскаму) Усевалад Вішнеўскі і ўвесь Саюз пісьменнікаў амаль у поўным складзе. Выключэнне было зроблена толькі для няздольных насіць зброю.

Уявіце сябе савецкім выведнікам-аналітыкам. На ваш стол паклалі нейкае дробязнае паведамленне: Гітлер у 1940 годзе сабраў усіх нямецкіх пісьменнікаў і паэтаў, на працягу года іх ганялі па стрэльбішчах і палігонах, зараз ім прысвоілі званні да генерала ўключна і рыхтуюць да адпраўлення на савецкую мяжу. Адпраўка таемная, з элементамі маскараду: некаторых із іх выдаюць за інтэндантаў, спецыялістаў па забеспячэнню ботамі і шынялямі.

Як бы вы, савецкі выведнік-аналітык, адрэагавалі на такое паведамленне? Што б вы паведамілі сваім кіраўніцтву? Але ў Няметчыне нічога падобнага не адбывалася, адбывалася ў Савецкім Саюзе. І калі падобныя паведамленні даходзілі да нямецкай выведкі, як яна павінна была на іх рэагаваць? Што паведамляць сваім кіраўнікам? З аднаго боку заспакойваючае паведамленне ТАСЗ, з другога ...

Пасля апяраджваючага ўдару Гітлера неабходнасць у маскарадзе адпала, і ўсім пісьменнікам інтэнданцкія рангі замянілі на стандартныя вайскавыя. Але была ж нагода, адпаведна якой перад вайной ладзіўся ўвесь гэты маскарад.

Яшчэ момант – калі б Гітлер не напаў, то, што меў намер рабіць Сталін са сваімі пісьменнікамі і паэтамі: дазволіў бы пакрасавацца ў афіцэрскай форме год-другі, а потым забраў бы афіцэрскія званні і загадаў вярнуў у Маскву, ці як?

Летам 1939 года той жа Кастусь Сіманаў быў вайсковым карэспандэнтам у армейскай групе Жукава на Халхін-Голе. Тады ён цалкам не меў патрэбы ў вайсковай падрыхтоўцы і ў афіцэрскім званні. А летам 1940 камусьці спатрэбілася пачаць массавую падрыхтоўку да вайны журналістаў, пісьменнікаў, паэтаў. Летам 1940 плана «Барбаросы» ў Гітлера яшчэ не было. А ў таварыша Сталіна нейкія задумы ўжо былі.

Нашы пісьменнікі і паэты спазьніліся толькі крышачку: курс вайсковай падрыхтоўкі завяршылі, званні атрымалі, атрымалі размеркаванне па франтах,

арміях, карпусах, дывізіях, спакавалі валізкі і вось ужо павінны былі раз'ехацца па сваіх франтавым рэдакцыях... а тут напаў Гітлер.

У момант апошніх прыгатаванняў Гітлер заспеў не толькі Кастуся Сіманава з субратамі па пяру, але і ўсю Чырвоную Армію: пры пагрузцы, у дарозе, пры выгрузцы. У Сталіна ўсё было прадумана і падрыхтавана да ўварвання. Усё, аж да пераможных плакатаў і франтавых рэдакцый, гатовых апецць вялікае здзяйсненне савецкага народа на палях пераможных змаганняў. Але калі мы не верым былому афіцэру із Аргентыны, дык давайце верыць «Чырвонай зорцы» і герою-лаўрэату-кавалеру-інтэнданту.

Лісты, атрыманыя мной ад сваіх чытачоў, – немалы здабытак, гэта наша памяць, наша гісторыя, наша мінулае, наша будучыня. Не выведаўшы мінулага, не зможам ад яго пазбавіцца ў будучыні. Таму абяцаю: аднойчы лісты пра вайну надрукую. Не ведаю, колькі тамоў, але ведаю, што гэта з’яўляецца самым цікавым, што было напісана пра вайну.

Усіх, каму пакуль не адказаў асабіста, прашу мяне прабачыць. Прашу ўзяць да ведама сітуацыю, у якой я апынуўся. Усім, хто мне напісаў, ўдзячны. Былі лісты лаючыя. Іхным аўтарам я больш усяго ўдзячны. Мне раптам прыйшла ў галаву думка стаць самым галоўным крытыкам сваіх кніг. Кожны із нас робіць памылкі, кожны грэшны. Маю жаданне выправіць памылкі з вашай дапамогай, адшліфаваць свае кнігі так, каб іхны сэнс быў зразумелы кожнаму:

Гатовы выслухаць якую б то ні было крытыку ў лістах і ў прэсе. За адзін год сабраў больш за трыста рэцэнзій на «Ледакол». Часам гэта цэлыя пагромныя старонкі. Часам узнікала жаданне агрызнуцца, але ў ГРУ навучылі пакоры: паважай суперніка, спрабуй зразумець яго доказы, спрабуй атрымаць карысць нават із гневу сваіх ворагаў. Спрабую.

Удзячны ўсім, хто пісаў крытыкуючыя і ўхвальныя рэцэнзіі. Абяцаю, што калі-небудзь надрукую цэлую кнігу з адказамі на крытыку і паспрабую адказаць на ўсе пастаўленыя пытанні. Усе мы робім адну справу. Усе мы спрабуем зразумець наша мінулае, хаця і з розных пазіцый.

Віктар СУВОРАЎ. 13 верасня 1993, Оксфард.

Глава I

Са скрыпам

«У гісторыі не было ніводнай вайны, падставы ўзнікнення і мэты якой не былі б прадстаўлены завадатарамі і іхнымі навукоўцамі-лакеямі ў перакручаным, фальсіфікаваць выглядзе».

Савецкая ваенная энцыклапедыя. Т.6, с.554.

Расійскі жаўнер хадзіў у скураных ботах. А камуністы ўвялі замяняльнік-эрзац. І савецкі жаўнер пачаў хадзіць не ў скураных ботах, а ў кірзавых. Вядома, у сталічных гарнізонах «прыдворныя» палкі і дывізіі абувалі ў скураны абутак. Хай замежнікі лічаць, што савецкаму жаўнеру жывецца добра. І савецкае акупацыйнае войска ў краінах соцлагера – у Няметчыне, Польшчы, Венгрыі абувалі ў скураныя боты – хай усе вераць, што Савецкі Саюз – звышдзяржава.

Але ўсіх сваіх жаўнераў звышдзяржава скуранымі ботамі забяспечыць не была ў стане і дзякуючы гэтаму савецкі жаўнер па сваёй краіне хадзіў у ботах кірзавых. А гэта нязручна. У прамым сэнсе і ў пераносным. Асабліва нязручна, калі ўзнікае патрэба выканаць ганаравую інтэрнацыянальную задачу.

Летам 1968 мяне, маладога афіцэрыка, вайсковы лёс занёс у Карпаты на мяжу з брацкай сацыялістычнай Чэхаславакіяй. Контррэвалюцыя душыла краіну, і перад нашым доблесным Савецкім Войскам паўстала неабходнасць узяць удзел у справе і дапамагчы брацкаму народу, але ... У кірзаках няёмка. Проста не да твару ваяру-вызваліцелю таптаць Яўропу непаўнавартаснымі ботамі. Нязручна. Зразумела, у нас, афіцэраў, боцікі што трэба – са скрыпам і бляскам. Але нашы жаўнеры абутыя непрыстойна.

Знемагаем мы ў чаканні. Тыдзень у лясах чакаем, другі. Месяц чакаем, другі чакаем. А тым часам хутка жнівень. Надакучыла ў лясах. Ці б ужо адно рашэнне нашы правадыры прынялі, ці другое: ці вярнулі б нашы дывізіі ў лагеры і вайсковыя гарадкі, ці б далі загад здзейсніць інтэрнацыянальную дапамогу брацкаму народу ... Але рашэння няма і таму мы чакаем. На працягу ўсяго дня практыкаванні да дваццатага поту, а вечарам вячэра каля вогнішча і гадаем: пойдзем у Чэхаславакію ці не пойдзем ... І зноў практыкаванні з раніцы, а то і із вечара ... І зноў гадаем.

А потым неяк пад вечар на прасецы, уздоўж якой стаяў наш батальён, з'явіліся вялізныя аўтамабілішчы «Урал-375». На кожным добрых скураных ботаў па шмат тон: забірай! І вывальваюць тыя боты прама на прасеку, падобна таму як самазвалы кідаюць каменне ў бурлівую ваду, перакрываючы Енісей. Шмат ботаў. Без ліку. Існуе, вядома, злічэнне, але без асаблівай дакладнасьці: забірай, усім хопіць. Старшына, колькі ў цябе людзей? Сто дваццаць дзевяць? Вось 129 пар! Размеры? Разбярэцеся. З суседзямі памяняецеся. А ў цябе колькі? Дзьвесьце пяцьдзясят сем? Вось табе куча!

І па ўсіх прасеках адначасава звальваюцца на зямлю тысячы пар. Дзясяткі тысяч пар. Сотні тысяч. Усіх пераабуць за адну ноч! Дрэнныя кірзачы скінуць, добрыя скураныя абуць! У нашым лесе мы зусім не адны. Правей – батальён і лявей – батальён. Перад намі – нейкія артылерысты, за намі ў ельніку – яшчэ батальён, і яшчэ адзін, і так да бясконцасьці. І ўсе лясы як суседнія так і больш далёкія перапоўнены вайскоўцамі. А нас жа не батальёны, не палкі і не дывізіі, нас цэлыя арміі: 8-я гвардэйская танкавая армія пераабуваеццм, і 13-я армія, і яшчэ нейкая ззаду нас. Усім адразу ботаў падвезлі ладна. З запасам. З пераборам. І ўжо па ўсіх прасеках, па ўсіх палянах скрыпяць начымі боцікамі нашы жаўнеры. Прыемна паглядзець: скура ялавая. Вышэйшы клас. Любата. Із дзяржаўных рэзерваў.

Нашы памежныя лясы ўсе разам перапоўніліся скрыпам скураных ботаў, быццам бы шчабятаннем веснавых птушак. І гэты скрып наводзіў на разважанні і высновы.

Камандыр нашага батальёна склікаў афіцэраў. Мацёры быў такі камбацішча. Падпалкоўнік Пратасаў. Слоў лішніх не кідаў: «Таварышы афіцэры, – кажа, – трэба выпіць і закусіць. Хто яго ведае, што чакае нас за паваротам?»

Селі мы ў бронетранспарцёр – і ў суседнюю вёсачку. А там у карчме ўжо п'юць і артылерыйскія афіцэры, і сапёрныя, і палітычныя. Не праціснуцца.

Усім зразумела, што дарэмна наша шануемая Радзіма сваіх сыноў не песьціць. А калі так, трэба выпіць. Магчыма, апошні раз п'ем. Магчыма, давядзецца ваяваць за свабоду братняга народа Чэхаславакіі, і ў крывавай барацьбе супраць капіталістаў пакласьці галаву. Паднялі мы тады нашы фляжкі за Чэхаславакію, за яе вольналюбівы народ, жадаючы нашай дапамогі і якую мы яму дадзім. Дадзім безкарысліва. Мы добрыя. Мы ўсім дапамагаем. Калі просяць. Калі не просяць, таксама дапамагаем. Адным словам, сядзім, п'ем. Загаду пакуль няма, але ўжо ўсім зразумела: і нам, афіцэрам, і жаўнерам нашым, і буфетчыцы, якая нам падлівае, і старому, які прысланіўся ў куце з кружкай піва. Ёсць жаданне ў старога далучыцца да нашай кампаніі і сказаць вучонае слава, але нам у такой сітуацыі з грамадзянскім насельніцтвам не належыць мець стасункаў, каб ненарокам не выкрыць вайсковыя сакрэты, не выкрыць намеры нашага кіраўніцтва.

Сядзеў стары ў куце, сядзеў, увесь ізвёўся: такім моцным у яго было жаданне пагаварыць з намі... Не атрымлівалася ў яго. А калі мы ўжо сыходзілі, ён нібы між іншым, як быццам сам сабе, але так, каб усе чулі:

– Сапраўды, як у сорак першым годзе ...

Такога мы ніяк не чакалі і зразумець не маглі. А сказана было з выклікам, так, што патрэба было адказаць.

– Ты гэта, стары, пра што?

– Пра рыпенне. У чэрвені сорак першага, Чырвоная Армія ў гэтых месцах дакладна гэтак жа новенькімі скуранымі ботамі рыпела. Вось з таго самага моманту я і страціў спакой.

Пасля «вызвольнага паходу» у Чэхаславакію мне давялося служыць у тых жа месцах, у Карпатах. І давялося абхадзіць, абтаптаць, абкалясіць як Прыкарпацце, так і Закарпацце. І пры выпадку – да старых, да старажылаў, да жывых сведак: як, маўляў, справа была? І падмацавалася шматлікімі сведчаннямі: у 1941 годзе перад нямецкім нападам Чырвоную Армію ў памежных раёнах пераабулі ў скураныя боты. І не толькі на Украіне, але і ў Малдавіі, і на Беларусі, і ў Літве, і ў Карэліі. А, акрамя таго, у 1941 годзе ў памежныя раёны завезлі скураных ботаў на мільёны жаўнераў, якіх планавалася перакінуць із унутраных раёнаў краіны у далейшым.

Пад прыкрыццём Паведамлення ТАСЗ ад 13 чэрвеня 1941 г. мільёны жаўнераў із унутраных раёнаў накіраваліся да межы, а скураныя боты для іх ужо выгружаліся – на чыгуначных станцыях паблізу мяжы.

На станцыі Жмерынка, напрыклад, на пачатку чэрвеня 1941 скураныя боты выгружалі із вагонаў і складвалі штабелямі каля чыгункі пад адкрытым небам. «Ці вялікай была куча? – пацікавіўся. – А да самога неба», – адказвала старая сялянка. «Як піраміда Хеопса», – адказваў школьны настаўнік. У Славуце куча ботаў да піраміды Хеопса не дацягвала, была проста вялікай, як палова піраміды Хеопса. У Залешыках ў траўні 41-га на разгрузку скураных ботаў сагналі ледзь ці не ўсё працаздольнае насельніцтва – у парадку прывучэння да дарэмнай камуністычнай працы. Горы ботаў памятаюць у Ковелі, Баранавічах, Гародні ...

Пачынаў размову здалёку: што, маўляў, на станцыях разгружалі перад вайной? «Танкі, – адказваюць, – гарматы, вайскоўцаў выгружалі, скрыні зялёныя

і ... боты». Не скажу, каб вельмі ўжо на боты напіралі: калі чалавек усё жыццё каля станцыі пражыў, то мог бачыць ўсё што заўгодна на шляхах, на платформах, на пляцоўках для выгрузкі. Ўсяго не запомніш. Але ўсё ж было нешта асаблівае, містычнае ў самім факце разгрузкі ботаў, што прымушала людзей звярнуць увагу і запомніць на ўсё жыццё.

Людзі запомнілі тыя боты, у асноўным, дзякуючы тром нагодам. Па-першае, ботаў было вельмі шмат. Незвычайна шмат. Па-другое, іх клалі непасрэдна на грунт. Часам, падсьцілалі брызент, а часам і без брызенту. Гэта было неяк незвычайна. Па-трэццяе, усё гэтае дабро захапілі немцы. А гэта менавіта той момант, які запамінаецца.

Ніхто із мясцавых жыхароў не ведаў і не мог ведаць, навошта ў 1941 годзе прывезлі столькі ботаў да самай мяжы. І мне была незразумелай мэта, дзеля якой у 1941 годзе савецкім жаўнерам каля мяжы наўзамен дрэнных кірзавых ботаў выдавалі добрыя скураныя. Пра 1968 год усё зразумела: мы ішлі вызваляць брацкую Чэхаславакію. А ў 1941 годзе нашы бацькі што мелі намер рабіць?

Дарэчы, мой бацька прайшоў вайну ад самага першага дня да самага апошняга, а потым прайшоў ад першага да апошняга дня кароткую лютую вайну супраць японскага войска ў Кітаі. Я запытаў, як ён пачаў вайну, дзе, калі, у складзе якой дывізіі, якога корпуса? У якіх ботах? Ён паведаміў. Яго паведамленні пазьней я праверыў па розных архівах.

Пасьля службы ў Карпатах вучыўся ў вайсковай акадэміі і меў магчымасць (і жаданне) капацца ў архівах. Матэрыялы пра вытворчасць ботаў, пра пастаўкі ў Чырвоную Армію, пра размяшчэнне запасаў ботаў і іншай маёмасьці былі ў тыя часы сакрэтнымі. Я меў доступ да сакрэтных матэрыялаў, але пасярод мільёнаў папер знайсьці адну патрэбную не ўдавалася. Даводзілася збіраць паведамленні па крупінках. Збіраў і не пераставаў дзівіцца: вайна даўно скончылася, ад моманту заканчэння вайны прайшло амаль 30 гадоў, а паведамленні пра захоўванне, перакідванне, страты жаўнерскіх ботаў за перыяд перадваенных гадоў як былі сакрэтнымі, так сакрэтнымі і застаюцца. Чаму?

У Англіі кажуць: «Цікаўнасць губіць ката». Я гэтай мудрасьці тады яшчэ не ведаў. А калі б і ведаў, то сваю працу не кінуў бы: ката цікаўнасць, магчыма, і губіць, але я ж не кот. Праз шмат гадоў зразумеў, што цікаўнасць губіць не толькі ката ...

Выявілася, што да мяжы адпаведна з загадам савецкага ўрада вывезлі не толькі мільёны пар скураных ботаў, але і мільёны камплектаў абмундыравання, дзясяткі тысяч тон запасных частак для танкаў, сотні тысяч тон вадкага паліва для самалётаў, танкаў і машын, мільёны скрынь снарадаў і патронаў. Усё гэта засталося каля мяжы, калі немцы нанесьлі ўдар.

І зноў пытанне: з якой мэтай усё гэта цягнулі да межаў, таму што да 1939 года ўсе гэтыя прыпасы захоўваліся далёка ад межаў. Дык хай бы там і ляжалі. Пачнецца вайна, наша войска наладзіць абарону, а із бяспечнай далечыні падвозіць патрэбных рэчаў роўна столькі, колькі патрэбна, не назапашваючы ў небяспечных раёнах непатрэбных лішкаў.

Было шмат пытанняў, адказаў не было. Працягваў шукаць. Вынікі пошукаў паведаміў у кнізе «Ледакол». «Дзень "М"» – другая кніга. Для тых, хто

чытаў «Ледакол», «Дзень "М"» – працяг. Але можна чытаць «Дзень "М"» і як асобную кнігу.

У «Ледаколе» наўмысна амаль не карыстаўся архіўнымі матэрыяламі. Мяне маглі папракнуць: то тое цытуеш, то гэта, а як нам праверыць ці правільна цытуеш, ды і ці існуе наогул такі дакумент у архіве? Зараз у архівы можна патрапіць і праверыць. Таму ў гэтай кнізе карыстаюся архіўнымі і адкрыта надрукаванымі матэрыяламі. Асноўны ўпор усё адно больш на адкрытыя матэрыялы, даступныя кожнаму. Хачу паказаць – глядзіце, слухайце, гэта не я прыдумаў. Гэта камуністы самі паведамляюць. Патрэбна толькі ўважліва іх слухаць.

Вывучаючы архіўныя матэрыялы і адкрытыя публікацыі, зрабіў для сябе выснаву, што перакідванне мільёнаў пар ботаў да мяжы, як і перакідванне боепрыпасаў, запасных частак, мільёнаў жаўнераў, тысяч танкаў і самалётаў – усё гэта не памылкі, не пралікі, а сьвядомая палітыка, гэта працэс, у якім удзельнічалі дзясяткі мільёнаў людзей.

Гэты працэс быў пачаты рашэннем савецкага кіраўніцтва грунтуючыся на рэкамендацыі Маршала Савецкага Саюза Б.М. Шапашнікава.

Гэты працэс меў на мэце падрыхтаваць прамысловасць, транспарт, сельскую гаспадарку, тэрыторыю краіны, савецкі народ і Чырвоную Армію да вядзення «вызваленчай» вайны на тэрыторыі Цэнтральнай і Заходняй Яўропы.

Гэты працэс называўся кароткім тэрмінам мабілізацыя. Гэта была таемная мабілізацыя. Савецкае кіраўніцтва рыхтавала Чырвоную Армію і ўсю краіну да захопу Няметчыны і ўсёй Заходняй Еўропы.

Захоп Заходняй Еўропы – вось галоўная мэта, дзеля якой Савецкі Саюз развязаў Другую Сусьветную вайну.

Канчаткавае рашэнне пачаць вайну Сталін прыняў 19 жніўня 1939 г.

Глава II

Чаму Сталін знішчыў сваю стратэгічную авіяцыю?

> «Калі ў наяўнасьці існуе массавае, здольнае да наступлення войска, асноўнай задачай паветранага вайска з’яўляецца – садзейнічаць прасоўванню гэтага войска наперад, для чаго павінны быць сканцэнтраваны ўсе магутнасьці».
> Камбрыг Аляксандр Лапчынскі. «Паветранае войска», Масква, 1939, с.144.

Сталін меў магчымасць папярэдзіць вайну. Адным росчыркам пяра.

Магчымасьцей існавала шмат. Вось адна із іх. У 1936 годзе ў Савецкім Саюзе быў створаны цяжкі хуткі вышынны бамбавоз ТБ-7. Гэта водгукі пра яго.

Генерал-маёр авіяцыі П. Стэфанаўскі, лётчык-выпрабавальнік ТБ-7: «Шматтонны карабель сваімі лётнымі магчымасьцямі пераўзыходзіў на дзесяцікіламятравай вышыні ўсе лепшыя еўрапейскія знішчальнікі той пары». (Трыста невядомых. С. 83).

Генерал-маёр авіяцыі В. Шуміхін: «На вышынях звыш 10 тысяч метраў ТБ-7 быў недасягальным для большасьці існаваўшых у той час знішчальнікаў, а вышыня 12 тысяч метраў рабіла яго недасягальнай і для зенітнай артылерыі». (Савецкая ваенная авіяцыя, 1917-1941. С. 218).

Авіяканструктар В. Шаўроў: «Выбітны самалёт». З дапамогай ТБ-7 ўпершыню, раней, чым у ЗША і Англіі, былі падняты пяцітонныя бомбы». (Гісторыя канструкцый самалётаў у СССР. 1938-1950. С. 162).

Прафесар Л. Кербер: «Машына мела моцнае абарончае ўзбраенне із 20-мм гармат і 12,7-мм цяжкіх кулямётаў. У вялікім бомбавым люку маглі падвешвацца бомбы самых буйных калібраў ... Недаступны на максімальнай вышыні свайго палёту ні для зенітных гармат, ні для знішчальнікаў таго часу, ТБ-7 быў самым моцным бамбавіком ў сьвеце». (ТУ – чалавек і самалёт. С. 143). «Эпахальны самалёт ... Цяпер мы маем усе падставы сцвярджаць, што ТБ-7 быў значна мацнейшым за знакамітае амерыканскае лятучае ўмацаванне Б-17». (След у небе. с. 202). Замежныя гісторыкі з такімі высновамі згодны. Джон В.Р. Тэйлар: «На вышынях 26250-29500 футаў яго хуткасць перавышала хуткасць нямецкіх знішчальнікаў Ме-109 і Хе-112». (Combat Aircraft of the World. Лондан, 1969, с. 592).

Вацлаў Немечэк: «У гэтай машыны было на дзіва доўгае жыццё. У пяцідзесятых гадах усё яшчэ можна было сустрэць асобныя ўзоры на палярных трасах, дзе іх выкарыстоўвалі для транспарціроўкі грузаў ". (History of Soviet Aircraft from 1918. Лондан, 1986, с.134), Няма патрэбы даводзіць, што доўга жывуць і доўга лётаюць толькі добрыя самалёты ...

Выдатныя якасьці ТБ-7 былі даведзены заходнім экспертам восенню 1941 года. Чакалася прыбыццё савецкай урадавай дэлегацыі на чале з В. М. Молатавым у Вялікабрытанію і ў ЗША. Меркавалася, што адзіна магчымым шляхам з'яўляецца шлях – праз Сібір і Аляску. Але Молатаў на ТБ-7 паляцеў із Масквы ў Брытанію непасрэдна над акупаванай Яўропай. Патрэбна згадаць, хто панаваў у небе Яўропы восенню сорак першага, каб ацаніць ступень даверу савецкага кіраўніцтва да гэтага самалёта. Калі б Молатаў патрапіў у лапы Гітлера то было б немагчыма пазбегнуць гучнага працэсу дзе-небудзь у Нюрнбергу. І адкрыліся б злачынствы інтэрнацыянал-сацыялізму, якія былі б у стане ўзрушыць сьвет на шмат стагоддзяў. І выкрылася б, што інтэрнацыянал-сацыялізм творыць не меншыя злачынствы, чым яго крывавы брат нацыянал-сацыялізм, што абодва цалкам заслугоўваюць нюрнбергскай лаўкі.

Але Молатаў не баяўся патрапіць на лаву падсудных. І Сталін, выпраўляючы Молатава, не баяўся працэсу над сваім рэжымам: Молатаў ляціць не на чым-небудзь, а на ТБ-7, чаго ж хвалявацца? І ТБ-7 не падвёў. Ён прайшоў над Яўропай, пабываў у Брытаніі, злятаў у Амерыку і вярнуўся тым жа шляхам, яшчэ раз беспакарана праляцеўшы над нямецкімі ўладаннямі.

У 1942 Молатаў зноў лётаў над Яўропай і зноў вярнуўся цэлым. Пасьля вайны савецкая ўрадавая камісія правяла аналіз дзеянняў нямецкай сістэмы СПА ў момант палёту Молатава. Высветлілася, што ў паласе пралёту знішчальнікі не падніmaліся для перахопу, на зянітных батарэях трывога не абвяшчалася, пастамі назірання пралёт ТБ-7 не быў зарэгістраваны. Прасьцей кажучы, нямецкія сродкі

СПА не толькі не змаглі перахапіць ТБ-7, але нават не змаглі выявіць яго прысутнасць у сваёй паветранай прасторы.

Палкоўнік (у тыя часы – капітан) Э. Пусон, шмат разоў вадзіўшы ТБ-7 над Няметчынай (не толькі з каштоўным целам Молатава, але і з іншымі грузамі), паведамляў: «зянітка дастае такую вышыню не вельмі прыцэльна, можна сказаць, амаль пры канцы лёту. Знішчальнік там таксама нападобе соннай мухі. Хто мне чаго зробіць?». (М.Галай. Трэцяе вымярэнне. М. Савецкі пісьменнік, 1973, с. 330). Такім чынам, задоўга да вайны ў Савецкім Саюзе быў створаны незнішчаемы бамбавік і падрыхтаваны загад аб выпуску тысячы ТБ-7 да лістапада 1940. Што заставалася зрабіць?

Заставалася пад загадам напісаць сем літар: І. СТАЛІН. У той час калі першыя ТБ-7 лёталі на недасягальных вышынях, канструктары іншых авіяцыйных дзяржаваў сьвету ўперліся ў нябачны бар'ер вышыні: у разрэджаным паветры праз недахоп кіслароду рухавікі гублялі магутнасць. Яны літаральна задыхаліся – як альпіністы на вяршыні Эверэста. Існаваў цалкам перспектыўны шлях павышэння магутнасьці рухавікоў: выкарыстоўваць выхлапныя газы для кручэння турбакампрэсара, падаючага ў рухавік дадатковае паветра. Проста ў тэорыі – складана на практыцы. Пры эксперыментах, на рэкордных самалётах атрымлівалася. На серыйных – не.

Дэталі турбакампрэсара працуюць у гарачай бруі атрутнага газу пры тэмпературы звыш 1000 градусаў, навакольнае паветра – гэта мінус 60, а потым – вяртанне на цёплую зямлю. Нераўнамерны нагрэў, рэзкі перапад ціску і тэмпературы пашкоджвае дэталі, і скрыгатанне турбакампрэсара заглушала роў рухавіка; ахоўваючыя лакі і фарбы выгаралі ў першым жа палёце, на зямлі вільгаць асядала на астываючыя дэталі, і карозія раз'ядала механізмы наскрозь. Асабліва даставалася падшыпнікам: яны плавіліся, як васковыя свечкі. Добра на рэкордным самалёце: із дзесяці спроб адзін раз не паламаць турбакампрэсар – вось табе і рэкорд. А як жа быць з серыйнымі самалётамі?

Шукалі ўсе, а знайшоў Уладзімір Петлякаў – стваральнік ТБ-7. Сакрэт Петлякава захоўваўся як надзвычайная дзяржаўная таямніца. А рашэнне было геніяльна простым. ТБ-7 меў чатыры шрубы і звонку здаваўся четырохматорным самалётам. Але ўнутры корпуса, ззаду кабіны экіпажа, Петлякаў усталяваў дадатковы пяты рухавік, які шрубы не круціў. На малых і сярэдніх вышынях працуюць чатыры асноўныя рухавікі, на вялікіх – уключаецца пяты, ён прыводзіць у дзеянне сістэму цэнтралізаванай падачы дадатковага паветра. Гэтым паветрам пяты рухавік сілкаваў сябе самаго і чатыры асноўныя рухавікі. Вось чаму ТБ-7 мог залазіць туды, дзе ніхто яго не мог дастаць: лётай над Яўропай, кідай бомбы на каго пажадаеш і не бойся за сваю бяспеку.

Маючы тысячу незнішчаемых ТБ-7, можна папярэдзіць якое заўгодна ўварванне. Для гэтага было дастаткова проста запрасіць ваенныя дэлегацыі пэўных дзяржаваў і ў іхнай прысутнасьці дзесьці ў Заволжскім стэпе высыпаць з бразгочучай вышынь ПЯЦЬ ТЫСЯЧЫ ТОНАЎ БОМБАЎ. І патлумачыць: да вас гэта дачыненне не мае, гэта мы рыхтуем сюрпрыз для сталіцы той дзяржавы, якая адважыцца на нас напасьці. Дакладнасць? Ніякай дакладнасьці. Адкуль ёй узяцца? Высыпаем бомбы з галавакружачай вышыні. Але адсутнасць дакладнасьці папоўнім паўторнымі налётамі. Кожны дзень па пяць тысяч тон на

сталіцу агрэсара, пакуль не дасягнем пажаданага выніку, а потым і іншым гарадам дастанецца. Пакуль праціўнік да Масквы дойдзе, ведаеце, што з яго гарадамі будзе? У паветры ТБ-7 амаль незнішчаемы, на зямлі праціўнік іх не дастане: нашы базы далёка ад мяжы і прыкрытыя, а стратэгічнай авіяцыі ў нашых верагодных праціўнікаў няма ... А цяпер, панаве, вып'ем за вечны мір ...

Так маглі б прамовіць сталінскія дыпламаты, калі б Савецкі Саюз меў тысячу ТБ-7. Але Сталін ад тысячы ТБ-7 адмовіўся ... Ці можна зразумець матывы Сталіна? Можна. Калі перавесьці тысячу ТБ-7 на маву шахмат, то гэта сітуацыя, калі можна абвясьціць шах непрыяцельскаму каралю яшчэ да пачатку гульні, а калі партнёр адважыцца пачаць гульню, – яму можна аб'вясьціць мат пасьля першага ходу.

Калі пяць тысяч тон бомбаў, якія ТБ-7 маглі даставіць адным рэйсам, перавесьці на маву сучаснай стратэгіі, то гэта – ПЯЦЬ КІЛАТОН. Гэта ўжо тэрміналогія ядзернага стагоддзя. Калі пяць кілатон недастаткова, то за два рэйсы можна даставіць дзесяць. А дваццаць кілатон – гэта тое, што без асаблівай дакладнасьці звалілася на Хірасіму.

Тысяча ТБ-7 – гэта як бы ядзерная ракета, наведзеная на сталіцу праціўніка. Магутнасць такая, што для патэнцыйнага агрэсара вайна губляе сэнс.

Такім чынам, адным росчыркам сталінскага пяра пад загадам пра серыйнае вырабніцства ТБ-7 можна было прадухіліць нямецкае ўварванне на савецкую тэрыторыю.

Я скажу больш: Сталін мог бы прадухіліць і ўсю Другую сусьветную вайну. Зразумела, у жніўні 1939 года ён не мог мець ўсю тысячу ТБ-7. Але дзьвесце, трыста, чатырыста і нават пяцьсот – мець мог. Адзін вылет двухсот ТБ-7 – кілатона. Маючы толькі дзьвесьце ТБ-7, пакт Молатава-Рыбентропа можна было не падпісваць. Маючы толькі дзьвесьце ТБ-7, можна было не звяртаць увагу на пазіцыю Вялікабрытаніі і Францыі.

Можна было проста запрасіць Рыбентропа (а то і самога Гітлера), прадэманстраваць тое, што ўжо ёсць, паведаміць, што будзе, а потым проста і выразна выказаць сваю пазіцыю: спадар міністр (ці – спадар канцлер), у нас стасункі з Польшчай не самыя лепшыя, але нямецкае прасоўванне на ўсход нас палохае. Непаразуменні Няметчыны з Польшчай не маюць да нас дачынення, вырашайце самі свае праблемы, але толькі не пачынайце вялікую вайну супраць Польшчы. Калі пачнеце, мы кінем у Польшчу пяць мільёнаў савецкіх добраахвотнікаў. Мы дадзім Польшчы ўсё, што яна папросіць, мы наладзім у Польшчы партызанскую вайну і пачнём мабілізацыю Чырвонай Арміі. Ну і ТБ-7 ... Кожны дзень. Пакуль 5000 тон у дзень забяспечыць ніяк не можам, гэта потым, але тысячу тон у дзень гарантуем.

Так можна было б размаўляць з Гітлерам у жніўні 1939 года, калі б Сталін у свой час падпісаў загад пра серыйнае вырабніцства ...

Дзеля справядлівасьці трэба сказаць, што Сталін загад падпісаў ... Але потым яго адмяніў. І падпісаў зноў. І адмяніў. І зноў ... Чатыры разы ТБ-7 пачыналі выпускаць серыйна і чатыры разы з серыі здымалі. (Г. Возераў. Тупалеўская шарага. «Пасеў», Франкфурт-на-Майне, 1971, с. 47). Пасьля кожнага загаду прамысловасць паспявала зрабіць тры-чатыры ТБ-7, і загад адмяняўся. І зноў усё пачыналася і зноў абрывалася ... На 22 чэрвень 1941 г. ТБ-7

серыйна не выпускаюцца. За чатыры спробы авіяпрамыславасць паспела выпусціць і перадаць стратэгічнай авіяцыі не тысячу ТБ-7, а толькі адзінаццаць. Больш за тое, амаль усе із гэтых адзінаццаці не мелі самага галоўнага – дадаткавага пятага рухавіка. Без яго лепшы стратэгічны бамбавік сьвету ператварыўся ў звычайную пасрэднасць.

Пасьля нападу Гітлера ТБ-7 пусьцілі ў серыю. Але было позна ...

Узнікае пытанне: калі б Сталін даў загад пра вырабніцтва тысячы ТБ-7 і не адмяніў яго, змагла б савецкая прамыславасць выканаць сталінскі заказ? Змагла б да канца 1940 года вырабіць тысячу такіх самалётаў?

Стваральнік ТБ-7 авіяканструктар Уладзімір Петлякаў (Пасьля трагічнай гібелі Петлякава ТБ-7 быў пераназваны ў Пе-8) ні хвіліны ў гэтым не сумняваўся.

Аляксандр Мікулін, стваральнік рухавікоў для ТБ-7, быў цалкам упэўнены, што савецкая прамыславасць такі заказ магла выканаць. Намесьнік авіяканструктара А. Тупалева прафесар Л. Кербер, вядучыя эксперты авіяпрамыславасьці С. Егер, С. Лешчанка, Е. Стоман, галоўны канструктар завода, вырабляўшага ТБ-7, І. Незваль, галоўны тэхнолаг завода Е. Шэкуноў і шмат хто іншыя, ад каго залежала вырабніцтва ТБ-7, лічылі загад выканальным за прызначаны тэрмін.

Авіяканструктары В.Б. Шаўроў і А.М. Тупалеў лічылі, што тысяча ТБ-7 можа быць прыгатавана да лістапада 1940 года.

Упэўненасць канструктараў і лідэраў прамыславасьці зразумелая: ТБ-7 з'явіўся не на пустым месцы. Расія – радзіма стратэгічных бамбавікоў. Гэта я кажу з гонарам і без іроніі.

На пачатку стагоддзя, калі ўвесь свет лётаў на аднаматорны самалётах, Расія першай у сьвеце пачала будаваць самалёты двухматорныя. Сьвет яшчэ не паспеў як трэба ацаніць гэты крок, а вялікі рускі інжынер Ігар Янавіч Сікорскі ў 1913 годзе пабудаваў першы ў сьвеце четырохматорны цяжкі бамбавік «Ілля Мурамец». Ужо пад час выпрабаванняў «Мурамец» б'е сусветны рэкорд далёкасьці. Па далёкасьці, ўзбраенню і бомбавай нагрузцы на працягу некалькіх гадоў «Мурамец» не меў аналагаў ва ўсім сьвеце. Ён меў самае перадавое згодна з тым часам навігацыйнае абсталяванне, бамбавальны прыцэл і першы ў сьвеце электрычны бомбаскідальнік. Для самаабароны «Мурамец» меў восем кулямётаў, і была нават спроба ўсталяваць на ім 76-мм палявую гармату. У 1914 годзе Расія стала ПЕРШАЙ у сьвеце краінай, якая стварыла падраздзяленне цяжкіх бамбавікоў – эскадру паветраных караблёў.

Захапіўшы ўладу ў краіне, камуністы рэзка затармазілі тэхнічнае развіццё Расіі, знішчыўшы і выгнаўшы мільёны самых таленавітых, самых працавітых. Сярод выгнаннікаў выявіўся і Ігар Сікорскі.

І ўсё ж тэхнічны патэнцыял Расіі быў велізарным, развіццё працягвалася. Насуперак тэрору, насуперак камуністычнаму прыгнёту, Расія працягвала заставацца лідэрам у галіне цяжкіх бамбавікоў. У 1925 канструктарскім бюро А.М. Тупалева быў створаны ТБ-1, першы ў сьвеце суцэльнаметалічны бамбавік, ён жа – першы ў сьвеце бамбавік-монаплан з вольнанясучым крылом. Увесь астатні сьвет у тыя часы будаваў толькі драўляныя бамбавікі-біпланы. Ужо пад час выпрабаванняў ТБ-1 б'е два сусветныя рэкорды. На працягу кароткага

тэрміна было пабудавана 213 ТБ-1, і гэта таксама асобны рэкорд. Гэта ў некалькі разоў больш, чым цяжкіх бамбавікоў ва ўсіх астатніх краінах сьвету разам узятых. Па меры вырабніцтва самалётаў фармаваліся эскадрыллі, палкі, брыгады.

А Тупалеў у 1930 годзе стварае яшчэ больш магутны цяжкі бамбавік: ТБ-3 – першы ў сьвеце четырохматорны монаплан з вольнанясучым крылом. Сярод самалётаў сьвету, як вайсковых, так і грамадзянскіх, ТБ-3 быў самым вялікім. Такіх самалётаў ніхто ў сьвеце не меў не толькі на стадыі вытворчасьці, але нават у праектах. А Тупалеў ўжо ў 1933 годзе пачынае эксперыменты па дазапраўцы ТБ-3 ў паветры. На ТБ-3 было ўсталявана некалькі сусьветных рэкордаў, уключаючы вышынныя палёты з грузамі 5, 10 і 12 тон. Схема ТБ-3 зрабілася класічнай для гэтага класа самалётаў на шмат дзесяцігоддзяў наперад. Здзіўляе хуткасць выканання заказаў: вырабніцтва даходзіла да трох ТБ-3 у дзень. (Е. Рабчыкаў, А. Магід. Станаўленне. М., «Веды», 1978, с. 132).

Савецкая прамыслаўасць б'е свой уласны рэкорд – за кароткі тэрмін вырабляе 818 ТБ-3. Тут ужо не абмяжуешся палкамі і брыгадамі. 23 сакавіка 1932 г. Савецкі Саюз першым у сьвеце пачынае стварэнне цяжкіх бамбавальных карпусоў. У студзені 1936 ствараецца першая ў свеце авіяцыйная армія, у сакавіку – другая, крыху пазьней – трэццяя. Ніхто ў сьвеце тады не меў ні авіяцыйных армій, ні нават карпусоў стратэгічнай авіяцыі.

Флот роўны тысячы цяжкіх бамбавікоў – гэта мара стратэгаў, і яна ўпершыню была ўвасоблена ў Савецкім Саюзе. Генералы і палітыкі ўсіх краін спрачаліся наконт дактрыны генерала Д. Дуэ. А Сталін не спрачаўся ...

Але гэта не ўсё: планавалася пераўзброіць тры авіяцыйныя арміі больш новымі бамбавікамі і дадаткова стварыць яшчэ тры арміі ў Беларускім, Кіеўскім і Ленінградзкім вайсковых акругах. (В. Шуміхін. Савецкая ваенная авіяцыя, 1917-1941. с. 185).

Пакуль ТБ-3 вучыўся лётаць, пакуль яго толькі «ставілі на крыло», каля дзясятка канструктарскіх бюро ўжо пачалі жорсткае спаборніцтва за больш новы стратэгічны бамбавік, які потым павінен замяніць тысячу тупалеўскіх ТБ-1 і ТБ-3.

Сам Тупалеў прапануе васьміматорны «Максім Горкі». Самалёт з'яўляецца на парадах, палохаючы натоўп сваімі памерамі, і толькі нешматлікія ведаюць яго сапраўдную назву – ТБ-4.

Павел Сухі прапануе аднаматорны звышдалёкі бамбавік ДБ-1 з неверагодна вялікім размахам крылаў. Самалёт (пад іншым імем) здзейсніў некалькі палётаў праз Паўночны полюс у Амерыку. Амерыка з захапленнем сустракала савецкіх герояў-лётчыкаў, не здагадваючыся, што ідуць выпрабаванні эксперыментальнага бамбавіка.

А Сяргей Казлоў прапануе дванаццаціматорны «Гігант», здольны падымаць некалькі дзясяткаў тон бомбаў або перакідваць ў тыл праціўніка дэсантныя падраздзяленні з якім заўгодна цяжкім узбраеннем, уключаючы і танкі.

Здзіўляюць праекты К.А. Калініна.

Віктар Балхавітынаў прапануе цяжкі бамбавік ДБ-А. На знешні выгляд і згодна з характарыстыкамі – гэта навы самалёт, але гэта проста карэнна

перапрацаваны тупалеўскі ТБ-3. Гэта класічны прыклад таго, як з мінімальнымі выдаткамі грунтуючыся на базе старога самалёта стварыць новы. ДБ-А б'е адразу чатыры сусьветныя рэкорды. Гэта – цалкам новы самалёт, але яго ў стане вырабляць тыя ж заводы, якія вырабляюць ТБ-3, без перабудовы вытворчага цыклу, без замены абсталявання, без парушэння звыклых тэхналагічных працэсаў, без перанавучання працаўнікоў і інжынераў, без звычайнага ў такіх выпадках зніжэння колькасьці вырабляемых самалётаў і нават без перанавучання лётчыкаў, тэхнікаў і інжынераў стратэгічнай авіяцыі. Калі час падціскаў, існавала магчымасць пусціць ДБ-А ў серыю, і да пачатку Другой сусьветнай вайны цалкам абнавіць флот стратэгічнай авіяцыі. Але тут з'явілася сапраўднае цуда – ТБ-7 Петлякова.

ТБ-7 зацямніў ўсіх.

Да моманту з'яўлення ТБ-7 вытворчасць цяжкіх бамбавікоў у Савецкім Саюзе была наладжана, як вытворчасць аўтамабіляў у Генры Форда. Замена мадэлі – працэс балючы, але гэта прасьцей, чым ствараць новую справу на пустым месцы. Краіна пад час жахлівых гадоў, калі мільёны паміралі ад голаду, была лідэрам у галіне цяжкіх бамбавікоў, а калі эканамічная сітуацыя рэзка палепшылася, тая ж краіна добраахвотна адмовілася ад першынства. Калі ніхто краіне не пагражаў, яна забірала кавалак хлеба ў паміраючых дзяцей, але цяжкія бамбавікі будавала, але вось з'явіўся побач Гітлер, запахла вайной, а цяжкія бамбавікі больш не вырабляюцца.

І пытанне не ў тым: ці паспелі б вырабіць тысячу ТБ-7 да пачатку вайны ці не. Пытанне ў іншым: чаму не спрабавалі?

Да моманту з'яўлення ТБ-7 у Савецкім Саюзе былі створаны канструктарскія бюро, здольныя ствараць самалёты апераджаючыя свой час, прамысловасць, здольную ажыццяўляць масавы выпуск у колькасьцях, перавышаючых патрэбы мірнага часу, адкрыты акадэміі, лётныя і тэхнічныя школы, распрацавана тэорыя баявога выкарыстання і набыты баявы вопыт у лакальных войнах і на грандыёзных вучэннях, пабудаваны аэрадромы, базы, навучальныя цэнтры, палігоны, створаны фарміраванні, падрыхтаваны кадры ад камандуючага арміяй да бартавога стрэлка, ад інжынера па навігацыйнаму абсталявання да фотадэшыфравалька буйных авіяцыйных штабоў, навучаны лётчыкі, штурманы, бортінжынеры, тэхнікі, матарысты, метэаролагі, радысты, авіяцыйныя медыкі і інш. і інш. Склаліся калектывы і нарадзіліся традыцыі, выхаваны тэарэтыкі і практыкі.

І вось пасьля ўсяго гэтага краіна, якая была адзіным лідэрам у галіне стратэгічнай авіяцыі, далучаецца да Другой сусьветнай вайны без стратэгічнай авіяцыі. Загадам Сталіна ў лістападзе 1940 авіяцыйныя арміі былі расфармаваны. На 22 чэрвеня 1941 савецкая стратэгічная авіяцыя ў сваім складзе больш армій не мела. Засталіся толькі пяць карпусоў і тры асобныя дывізіі. Асноўнае іхнае ўзбраенне – ДБ-3ф. Гэта цудоўны бамбавік, але гэта не стратэгічны бамбавік. Яшчэ заставаліся на ўзбраенні ТБ-3. Іх можна было выкарыстоўваць у якасьці транспартных самалётаў, але як бамбавікі яны састарэлі.

А ТБ-7, як мы ўжо ведаем, было толькі адзінаццаць. Гэтай колькасці было недастаткова нават для таго, каб укамплектаваць адну эскадрыллю.

Без ТБ-7 стратэгічная авіяцыя перастала быць стратэгічнай. Мала таго, вясной 1941 Сталін наладзіў сапраўдны разгром. Да гэтага вышэйшы кіруючы састаў стратэгічнай авіяцыі камплектаваўся толькі із тых, хто паказаў сябе ў баях, хто ў небе Кітая, Гішпаніі, Манголіі даказаў сваё права кіраваць. Усе камандуючыя авіяцыйнымі арміямі – Героі Савецкага Саюза. У тыя часы гэтае званне мела значна большую вагу, чым пасьля вайны. Камандуючы 2-й арміяй С. Г. Дзянісаў меў не адну, а дзьве Залатыя зоркі. У тыя гады такіх людзей можна было пералічыць па пальцах адной рукі. Вясной 1940 года Сталін ўводзіць генеральскія званні, але зоркамі не раскідваецца: начальнік Галоўнага ўпраўлення ВПС – генерал-лейтэнант авіяцыі, начальнік Штаба ВПС – генерал-маёр авіяцыі. Пры такой сваёй скупасьці камандуючых авіяцыйнымі арміямі Сталін не крыўдзіць – ён ім дае званні генерал-лейтэнантаў авіяцыі. Камандуючыя авіяцыйнымі арміямі згодна са сваім вайсковым званнем прыраўноўваліся да самага высокага авіяцыйнага кіраўніцтва і перавышалі некаторых із яго намесьнікаў, уключаючы і начальніка Штаба ВВС. Сталін верыць лідэрам стратэгічнай авіяцыі: камандуючы 3-яй арміяй генерал-лейтэнант авіяцыі ІІ. Праскураў прызначаецца кіраўніком ГРУ перад тым, як прыняць пад кіраванне ўсю стратэгічную авіяцыю.

Але вось Сталін на нешта адважыўся, і пачынаецца разгром. Гэтая тэма заслугоўвае асобнага дасьледавання. А зараз толькі два прыклады для ілюстрацыі: генерал-лейтэнанта авіяцыі С. П Дзянісава Сталін накіраваў у Закаўказзе кіраваць авіяцыяй другараднай акругі. Далей ён будзе служыць на пасадах, не адпавядаючых яго званню: вышэй камандыра дывізіі не паднімецца. Генерал-лейтэнант авіяцыі ІІ Праскураў у красавіку 41-га быў арыштаваны, аддадзены на жахлівае катаванне і ліквідаваны ў кастрычніку. А камандавацьстратэгічнай авіяцыяй быў прызначаны палкоўнік Л. А. Гарбацэвіч. (М. Н. Кажэўнікаў. Кіраўніцтва і штаб ВПС Савецкай Арміі., М., «Навука», 1977, с.26). Палкоўнік нідзе раней не вызначыўся (і не вызначыўся ў будучым), але Сталіну не былі патрэбнымі не толькі ТБ-7, але і камандыры, якія даказалі ўменне выкарыстоўваць цяжкія бамбавікі.

Здаецца, не існуе такой сітуацыі, у якой ТБ-7 мог бы выявіцца непатрэбным.

Калі Сталін мае намер прадухіліць Другую Сусьветную вайну, ТБ-7 патрэбны.

Калі Сталін вырашыў дазволіць Гітлеру развязаць Сусьветную вайну, а сам разлічвае заставацца нейтральным, то тады ТБ-7 вельмі патрэбныя, як гарантыя нейтралітэту.

Калі Сталін плануе абарончую вайну, то патрэбна не ламаць ўмацаваныя раёны на «Лініі Сталіна», а ўзмацняць іх. Патрэбна войску даць загад закапацца ў зямлю, як гэта было пазьней зроблена пад Курскам. Патрэбна было адгарадзіцца неперэадольнымі міннымі палямі ад мора да мора, і, пакуль праціўнік прагрызае нашу абарону, хай ТБ-7 лётаюць на недасягальных вышынях, хай падрываюць нямецкую эканамічную магутнасць.

У абарончай вайне ТБ-7 патрэбны. Рэсурсы Сталіна неабмежаваны, а рэсурсы Гітлера абмежаваны. Таму, калі вайна пачнецца, Сталіну выгадна яе зацягнуць: вайна на знясіленне для Нямеччыны смяротная. А каб рэсурсы знікалі

хутчэй, патрэбна стратэгічнымі бамбаваннямі аслабляць вайскова-эканамічны патэнцыял. І лепшага інструмента, чым ТБ-7, тут не прыдумаць.

Калі Сталін вырашыў дачакацца нямецкага ўварвання і потым нанесьці контрудары (гісторыкі вельмі паважаюць гэтую версію – так і пішуць: планаваў сядзець склаўшы рукі і церпяліва чакаць, пакуль Гітлер не стукне сякерай, а ўжо потым меў намер адказаць), то для адваротнага ўдару нічога лепшага, чым тысяча ТБ-7, ўявіць нельга.

Гісторыя ТБ-7 абвяргае не толькі легенду пра контрудар, які нібыта рыхтаваў Сталін, але і легенду пра тое, што Сталін баяўся Гітлера. Калі баяўся, то чаму не вырабляць ТБ-7? Чым больш баяўся, тым хутчэй павінен быў бы даць загад вырабляць ТБ-7. Хай чытач пагадзіцца са мной: калі мы ноччу баімся ісьці праз Дзікі лес, мы бяром у рукі дубіну. Чым больш баімся, тым большую дубіну выбіраем. І махаем ёю ваяўніча. Ці не так? А Сталіну дубіну навязваюць. Асабісты рэферэнт Сталіна, авіяканструктар, генерал-палкоўнік авіяцыі А. С. Якаўлеў сведчыць, што кіраўнік НДІ ВПС генерал-маёр авіяцыі А.І. Філін не забаяўся ў прысутнасьці шмат каго пераконваць Сталіна ў неабходнасьці серыйнага вырабніцстваа ТБ-7.

Спрачацца са Сталінам – гэта рызыка на мяжы самазгубнага ўчынку. «Філін настойваў, яго падтрымалі некаторыя іншыя. На заканчэнні Сталін саступіў, сказаўшы: Ну, хай будзе па-вашаму, хаця вы мяне і не пераканалі». (А. Якаўлеў. Мэта жыцця. М., ІПЛ, 1968, с. 182). Гэта адзін із тых выпадкаў, калі Сталін дазволіў вырабляць ТБ-7. Хутка Сталін адумаецца, сваё рашэнне адменіць, і зноў знойдуцца смельчакі спрачацца з ім і пераконваць ...

Пытанне вось у чым: чаму Сталіна патрэбна пераконваць? Калі ўсе мы разумеем неаспрэчныя вартасьці ТБ-7 і неабходнасць яго серыйнага вырабніцства, чаму Сталін такіх простых рэчаў зразумець не можа? А між тым і самаму неразумнаму відавочна, што ў цёмным лесе з дубінай весялей, чым без яе. Калі ўсё тлумачыцца сталінскай неразумнасьцю, то ТБ-7 быў бы забаронены адным махам, і больш да гэтага пытання Сталін не вярнуўся б. Але Сталін восем разоў перамяняе сваё рашэнне на прама супрацьлеглае. Што за сумневы? Як гэта на Сталіна не падобна.

Вынішчыць мільёны лепшых сялян, карміцеляў Расіі? Ніякіх сумневаў: падпісаў паперу, і вось вам – год вялікага перагібу. Знішчыць кіруючы састаў войска? Без сумневаў. Падпісаць пакт з Гітлерам? Ніякіх праблем: тры дні перамоваў і – пробкі ў столь. Здараліся ў Сталіна сумневы, здараліся ваганні. Але хай мяне паправяць: такога не было. Адмова ад вырабніцства ТБ-7 – гэта самае цяжкае із усіх рашэнняў, якія Сталін прымаў на працягу свайго жыцця. Гэта самае важнае рашэнне ў яго жыцці. Я скажу больш: адмова ад ТБ-7 – гэта наогул самае важнае рашэнне, якое хто б там ні было прымаў на працягу XX стагоддзя.

Пытанне пра ТБ-7 – гэта пытанне пра тое, ці будзе Другая сусьветная вайна ці яе не будзе. Калі вырашалася пытанне пра ТБ-7, адначасова вырашаўся і лёс дзесяткаў мільёнаў людзей ... Зразумелымі з'яўляюцца меркаванні Сталіна, калі ён чатыры разы запар прымаў рашэнне пра серыйнае вырабніцства ТБ-7. Але калі Сталін столькі ж разоў адмяняў сваё рашэнне, нечым жа ён таксама

кіраваўся! Чаму ніхто із гісторыкаў нават не спрабуе выказаць меркаванні пра падахвочванні Сталіна?

У ТБ-7 былі магутныя праціўнікі, і пара іх назваць. Генеральны штаб РККА быў утвораны ў 1935 годзе. Да нямецкага ўварвання перамянілася чатыры кіраўнікі Генеральнага штаба: Маршалы Савецкага Саюза А. І. Ягораў і Б. М. Шапашнікаў, генералы армій К.А. Мерацкоў і Р. К. Жукаў. Усе яны былі супернікамі ТБ-7. Супернікамі не толькі ТБ-7, але і наогул усіх стратэгічных бамбавікоў, былі шмат хто із вядомых авіяцыйных генералаў, не выключаючы П.В. Рычагова, Ф. К. Аржанухіна, Ф.П. Палыніна. Праціўнікам ТБ-7 быў Наркам абароны Маршал Савецкага Саюза С. К. Цімашэнка. Заўзятым праціўнікам ТБ-7 быў рэферэнт Сталіна па пытаннях авіяцыі авіяканструктар А.С. Якаўлеў. Ну і, зразумела, супернікамі стратэгічных бамбавікоў былі амаль усе савецкія вайсковыя тэарэтыкі, пачынаючы з В.К. Трыандафілава.

Лепш за іншых довады супраць цяжкіх бамбавікоў выклаў выбітны савецкі тэарэтык паветранай вайны прафесар, камбрыг Аляксандр Мікалаевіч Лапчынскі. Ён напісаў некалькі бліскучых прац па тэорыі баявога выкарыстання авіяцыі. Ідэі Лапчынскага простыя і зразумелыя. Бамбіць горады, заводы, крыніцы і сховішчы стратэгічнай сыравіны – добра. Але лепш – захапіць іх цэлымі і выкарыстаць для павелічэння сваёй магутнасьці. Ператварыць краіну суперніка ў дымячыяся разваліны можна, а наколькі патрэбна?

Бамбіць дарогі і масты карысна пры кожнай сітуацыі, за выключэннем адной: калі мы рыхтуем ўварванне на варожую тэрыторыю. У гэтым выпадку масты і дарогі патрэбна не бамбіць, а захопліваць, не дазваляючы адыходзячаму суперніку карыстацца імі ці разбураць. Бамбаванне гарадоў рэзка зніжае маральны стан насельніцтва. Гэта правільна. Хто з гэтым спрачаецца? Але імклівы прарыў нашага войска да варожых гарадах дэмаралізуе насельніцтва больш, чым якое б то ні было бамбаванне. І Лапчынскі раіць Сталіну усе магчымасьці Чырвонай Арміі накіраваць не на падрыў вайскова-эканамічнай магутнасьці суперніка, а на захоп. Задача Чырвонай Арміі – разгром войска праціўніка. Задача авіяцыі – адкрыць дарогу нашаму войску і падтрымаць яго імклівы рух наперад.

Лапчынскі раіць вайну не абвяшчаць, а пачынаць раптоўным руйнуючым ударам савецкай авіяцыі па варожых аэрадромах. Раптоўнасць і магутнасць удару павінны быць такімі, каб на працягу некалькіх першых гадзін задушыць усю авіяцыю суперніка, не дазволіўшы ёй падняцца ў паветра. Падавіўшы авіяцыю суперніка на аэрадромах, мы адкрываем дарогу танкам, а наступаючыя танкі ў сваю чаргу «знішчаюць аэрадромы суперніка». Мэты для нашай авіяцыі – не гарадзкія кварталы, не электрастанцыі і не заводы, а варожы самалёт, не паспеўшы падняцца ў паветра; агнявая кропка, замінаючая пасоўванню нашай пяхоты; калона машын з палівам для варожых танкаў; супрацьтанкавая гармата, затаіўшаяся ў кустах.

Іншымі славамі, патрэбна будзе бамбіць не плошчы, а кропкі, шмат якія із іх рухомыя. Патрэбна будзе бамбіць не ў стратэгічным тыле, а ў самым бліжнім тактычным, а то і проста на пярэднім краі. А для такой працы патрэбны не цяжкі бамбавік, а лёгкі манеўраны самалёт, які шчыльна набліжаецца да мэты, каб апазнаць яе, каб знішчыць яе дакладна, не зачапіўшы сваіх, – свае ж побач.

Патрэбен самалёт, які або пікіруе з вышыні, або набліжаецца да мэты на брыючым палёце, ледзь не збіваючы шрубам верхавіны дрэваў.

Калі мы маем намер падарваць дом суседа, нам патрэбна скрыня дынаміту. Але калі мы маем намер суседа забіць, а яго дом захапіць, тады скрыня дынаміту нам не патрэбна, тады неабходны больш танны, лёгкі і дакладны інструмент. Вось Лапчынскі і рэкамендуе Сталіну іншы інструмент: лёгкі пікіруючы бамбавік або манеўраны штурмавік. Стратэгічны бамбавік лётае з далёкіх стацыянарных аэрадромаў на вялізныя адлегласьці, а нам патрэбен такі самалёт, які заўсёды побач, які базуецца на якім заўгодна часовым грунтавым аэрадроме, лёгка перамяняючы аэрадромы следам за рухаючыміся дывізіямі і карпусамі, выконвае заяўкі танкістаў неадкладна. Патрэбен лёгкі самалёт, пілоты якога самі назіраюць сітуацыю і імгненна рэагуюць на яе змены і дадаюць сваю долю да паспяхавага заканчэння хуткага бою.

Уладзімір Петлякоў, акрамя цяжкага четырохматорнага (больш дакладна – пяціматорнага) ТБ-7, стварыў і другі – невялікі, двухматорны, хуткасны, манеўраны пікіруючы бамбавік Пе-2. Гэта з’яўлялася менавіта тым, што было патрэбна Сталіну. І Сталін вырашыў: «Будаваць двухматорныя і колькасьцю як мага больш». (А.С. Якаўлеў. Мэта жыцця. М., ІПЛ, 1968, с. 182).

А ці нельга вырабляць адначасова як лёгкія так і цяжкія бамбавікі? «Не, – запэўніваў Лапчынскі. – Немагчыма». УСЯ МОЦ, УСЕ МАГЧЫМАСЬЦІ павінны быць сканцэнтраваны на вырашэнні галоўнай задачы: заваёве поўнага панавання ў паветры, гэта азначае на раптоўным ўдары па аэрадромах праціўніка. Калі такі ўдар нанесены, то гарады і заводы бамбіць няма патрэбы.

Сталін доўга дазваляў будаваць і тыя і іншыя, а потым зразумеў: патрэбна выбраць нешта адно. І выбраў.

Калі жалезная сталінская логіка нам незразумела, то прасьцей усяго абвясьціць Сталіна вар'ятам. Але давайце паглядзім на Гітлера. Гэта таксама агрэсар, і менавіта таму стратэгічнай авіяцыі ў яго няма. Гітлер рыхтуе вокаімгненны захоп Францыі, і таму масты патрэбна не бамбіць, а захопліваць і ахоўваць. Масты патрэбны для нямецкіх танкавых дывізій для імклівага наступлення. І Парыж бамбіць не патрэбна. Парыж з усімі сваімі скарбамі дастанецца пераможцу. Гітлеру не патрэбна разбураць суднабудуючыя верфі Брэста, танкавыя, артылерыйскія заводы Шербура, Шамона і Буржа, авіязаводы Амстэрдама і Тулузы – яны будуць працаваць на павелічэнне вайсковай магутнасьці Трэццяга рэйха!

Для «бліцкрыгу» Гітлеру патрэбна авіяцыя, але не руйнуючая гарады і заводы, а адным ударам накрываючая французскую авіяцыю на аэрадромах, раптоўнымі ўдарамі паралізуючая ўсю сістэму вайсковага кіравання. Патрэбна авіяцыя, вызваляючая шлях танкам і забяспечваючая імклівасць іхнага рыўка да акіяна. Патрэбна авіяцыя, вісічая над полем бою, выконваючая заказы танкістаў; авіяцыя, накрываючая не гіганцкія плошчы, а б’ючая па кропках. Для «бліцкрыгу» патрэбен невялікі пікіруючы бамбавік, нясучы не вельмі шмат, але бамбуючы дакладна: двухматорны Ю-88, а то і аднаматорны Ю-87 ...

Потым вайна пайшла не тым рэчышчам: із хуткапрабягучай ператварылася ў зацяжную. З'явіліся гарады, нямецкім танкам недаступныя:

Лондан і Чалябінск, Брыстоль і Куйбышаў, Шэфілд і Магнітагорск. Вось тут Гітлеру стратэгічная авіяцыя не пашкодзіла б ... Але яе не было ...

А ідэі Лапчынскага, выказаныя задоўга да прыходу Гітлера да ўлады, Сталіным былі выкарыстаны. Праўда, не ў 41-м годзе, як задумвалася, а ў 45-м. Сталінскія пікіруючыя бамбавікі Пе-2 і штурмавікі Іл-2 раптоўным ударам накрылі японскія аэрадромы, і савецкія танкавыя кліны распаролі Маньчжурыю. Краіна дасталася пераможцу. Савецкія дэсантныя падраздзяленні высаджваліся ў кітайскіх гарадах не для таго, каб разбураць масты, дарогі і заводы, а для таго, каб не дапусьціць іхнага разбурэння. У такой вайне для стратэгічнай авіяцыі працы не знайшлося.

У 20-х і на пачатку 30-х гадоў стратэгічная авіяцыя была патрэбна Сталіну, каб ніхто не перашкодзіў свабодна павялічваць савецкую вайскова-эканамічную магутнасць. Пачынаючы з другой паловы 30-х Сталін усё больш схіляецца да сцэнару такой вайны, вынікам якой будзе не знішчэнне эканамічнага патэнцыялу Нямеччыны, а яго захоп.

У лістападзе 1940 г. Сталін канчаткова вырашыў здзейсніць супраць Няметчыны тое, што праз некалькі гадоў ён здзейсніў супраць Японіі.

Глава III

Пра Янава

«Мы на гора ўсім буржуям сусьветны пажар раздуем,
Сусветны пажар ў крыві – Божа, блаславі».
Аляксандр Блок.

Дасьледчык часам выдаткуе ўсё жыццё навуковаму пошуку. І вось аднойчы лёс пасылае яму поспех – ён адкрывае імя нікому раней не вядомага фараона. Менавіта такая ўдача выпала на маю долю. У прапыленых архівах я знайшоў паведамленні пра нейкага магутнага, але мала каму вядомага правадыра, улада якога на адной шостай частцы сушы не мела межаў. Праўда, мой фараон не прадстаўнік забытых стагоддзяў, а прадстаўнік дваццатага. Імя фараона – таварыш Янаў. Хто яго памятае? Хто яго ведае? А між тым пазначаны таварыш, грунтуючыся на дакументах, засяродзіў у сваіх руках неабмежаваную ўладу.

Вось прыклад. 25 верасня 1943 г Маршалы Савецкага Звязу Р. Жукаў і А. Васілеўскі, генералы арміі К. Ракасоўскі, Н. Ватуцін, І. Конеў і Р. Маліноўскі атрымалі цалкам сакрэтную дырэктыву на фарсіраванне Дняпра. Дакумент пачынаецца сурава і проста: «Таварыш ЯНАЎ загадаў...»

У таварыша Янава было дастаткава ўлады, каб адначасова кінуць у бітву пяць армій. Ці дзесяць. Або дваццаць. Дырэктыва ад 25 верасня 1943 прызначалася адначасова чатыром франтах, у складзе якіх была трыццаць адна армія, уключаючы чатыры танкавых арміі і чатыры паветраныя. І гэта, вядома, не мяжа.

У падначаленні таварыша Янава падчас вайны было 70 агульнавайсковых, 18 паветраных, 5 ўдарных, 11 гвардэйскіх, 6 гвардэйскіх танкавых армій. А

акрамя гэтага – арміі НКВД, арміі СПА[1], асобная гвардэйская паветрана-дэсантная армія, 10 сапёрных армій і г.д. і г.д., і асобныя карпусы дзесяткамі, і асобныя дывізіі сотнямі. І патрэбна сказаць, што загады таварыша Янава выконваліся ўсімі маршаламі і генераламі без пярэчанняў, неадкладна не лічачыся з выдаткамі. Парадаксальна, але пры такой уладзе таварыш Янаў быў мала вядомы нават у вельмі высокіх сферах. Прыклад: перад вайной В. Дэканозаў афіцыйна быў савецкім амбасадарам (у тыя часы называўся паўпрадам) у Берліне і намеснікам Наркама замежных спраў, а неафіцыйна – чэкістам із бліжэйшага атачэння Лаўрэнтыя Паўлавіча. Дык вось, Дэканозаў на працягу доўгіх гадоў не меў ніякага разумення пра існаванне таварыша Янава. І аднойчы атрымалася няёмка.

У 1940 годзе ў Няметчыну прыбыла савецкая авіяцыйная дэлегацыя. Савецкія таварышы наведалі сакрэтныя заводы, уключаючы падземныя, канструктарскія бюро, агледзелі навейшыя ўзоры нямецкай авіяцыйнай тэхнікі, купілі што спадабалася, і папрасілі амбасаду (у тыя часы меўшую назву паўпрадства) і гандлёвае прадстаўніцтва за купленае заплаціць. (Тут зноў узнікае пытанне, хто каму больш верыў: нямецкія спадары прадалі савецкім таварышам ўзоры ўсіх навейшых самалётаў, падводных лодак, зянітных і супрацьтанкавых гармат, а савецкія таварышы не прадавалі Іл-2, Пе-2, Т-34, КБ, БМ-13 і нават не паказвалі такія рэчы сваім неразлучным нямецкім сябрам.) Такім чынам, савецкая дэлегацыя выбрала Ме-108, Ме-109Е, Мс-ПОС, Ме-209, До-215, Ю-88, Хе-100 і шмат яшчэ годных машын. Немцы не хавалі свае сакрэты, а нашы не скупіліся, выбралі дванаццаць тыпаў, бралі па два-тры асобнікі, а то і па пяць-шэсць. Акрамя самалётаў савецкія таварышы выбралі ўзоры рухавікоў, прылад, апаратуры і шмат яшчэ ўсяго набралі.

А амбасадзе і гандлёваму прадстаўніцтву – плаціць. «Не, – кажуць дыпламатычныя таварышы, – так справы не робяцца: патрэбна пісаць у Маскву, ўзгадніць з Наркаматам абароны і Наркаматам авіяцыйнай прамысловасьці, тыя накіруюць заказ ў Наркамат гандлю, там пытанне абмяркуюць эксперты, узгодняць з Наркаматам замежных спраў, далучаць фінансістаў».

Тут адзін нецерпялівы із авіяцыйнай дэлегацыі: «Нам бы хутчэй – дайце я ў Маскву шыфроўку шарахну». Напісаў тэкст, зашыфраваў і просіць адаслаць па адрасу: «Масква, Янаву». Тут ужо ўся амбасада паўстала, сам таварыш Дэканозаў абурыўся: ды не можа быць такога адраса, гэта накшталт таго як – на вёску да дзядулі. «А вы пашліце», – настойвае той із дэлегацыі.

Доўга сварыліся. Нарэшце, шыфроўку адаслалі. Дзіўна, але ў Маскве шыфроўка адрасата знайшла. Вельмі нават хутка. І прыйшоў адказ. Без прамаруджвання. Быццам бы грымнула над амбасадай. Быў той адказ кароткі і просты, як прысуд рэвалюцыйнага трыбунала. Маскоўскі адрасат, таварыш Янаў, так рыкнуў, што самалёты былі набыты без прамаруджання, кошты аплачаны спаўна, а каштоўны груз з кур'ерскай хуткасьцю выпраўлены куды патрэбна.

Таварыш Дэканозаў і іншыя адказныя таварышы зразумелі, хто ў Маскве хаваецца пад сьціплым прозвішчам. Зразумела, вядома гэта быў ЁН. За крамлёўскімі сьценамі пад псеўданімам Янаў жыў і працаваў сам таварыш

[1] Супраць Паветраная Абарона.

Янавіч. Ён жа – Васільеў. Ён жа Чыжыкаў, ён жа Коба, ён жа Бесашвілі і Джугашвілі, ён жа Сталін.

Шмат было ў Сталіна псеўданімаў. Адны адсекліся, забыліся і сьцёрліся, іншыя засталіся. Псеўданім «Янаў» заставаўся да самага канца і выкарыстоўваўся ў сітуацыях экстраардынарных.

Усё гэта я паведамляю вось дзеля чаго: аднойчы, у 1936 годзе, Сталін сабраў авіяцыйных канструктараў у сябе на блізкай дачы, пачаставаў з усёй каўказскай гасцiннасьцю, а потым паставіў задачу пабудаваць самалёт (лепшы ў сьвеце, гэтага тлумачыць не патрэбна) пад назвай «Янаў».

Працу над праектам «Янаў» вялі адначасова шмат калектываў, у тым ліку пад кіраўніцтвам Тупалева, Немава, Палікарпава, Рыгаровіча. У тыя часы пад агульным кіраўніцтвам Тупалева працавалі канструктарскія гурткі Петлякова, Сухога, Архангельскага, Мясішчава, пад кіраўніцтвам Палікарпава – Мікаян і Гурэвіч, у Рыгаровіча працавалі Лавачкін і Грушын. Усё, што Сталін загадваў Тупалеву, Рыгаровічу або Палікарпаву, аўтаматычна распаўсюджвалася і на васальныя канструктарскія гурты.

Адным словам, уся савецкая авіяцыйная канструктарская думка была сканцэнтравана на выкананні адзінай задачы. І не думайце пра кааперацыю. Як раз наадварот: жорсткая канкурэнцыя – пераможа самы моцны, а бізуноў і пернікаў у таварыша Янава хапала. Залішне тлумачыць, што «Янаў» – баявы самалёт, не мог жа Сталін кінуць амаль усіх сваіх канструктараў на распрацоўку самалёта для грамадзянскіх патрэб.

Кожны даведнік па гісторыі авіяцыі дае вычарпальны матэрыял пра тое, што із праекта «Янаў» у канчатковым выніку атрымалася, і камуністычныя гісторыкі канцэнтруюць ўвагу на канчатковым выніку. А я запрашаю сваіх чытачоў разабрацца ў іншым пытанні: не што атрымалася, а ШТО ЗАМЫШЛЯЛАСЯ.

У гісторыі савецкай авіяцыі існаваў толькі адзін самалёт, які распрацоўваўся пад сталінскім псеўданімам, пры гэтым, дэвіз праекта – не адпаведна з ініцыятывай вернападданых нізоў, а з ініцыятай самога Сталіна. Авіяканструктар В. Шаўроў сведчыць: «Дэвіз" Янаў " – згодна з ўказаннем Сталіна (гэта быў яго тэлеграфны адрас)». (Гісторыя канструкцый самалётаў у СССР 1938-1950. М., Машынабудаванне, 1988, с. 45). Самалёта яшчэ няма, канструктары яшчэ і алоўкі ў рукі не ўзялі, а Сталін ужо даў самалёту сваё імя. А гэта ж менавіта той самалёт, на які Сталін робіць стаўку ў будучай Другой Сусьветнай вайне, пра неабходнасць і непазбежнасць якой ён згадвае пастаянна і адкрыта. Ці існуе іншы самалёт, на распрацоўку якога Сталін кінуў бы столькі канструктарскіх гурткоў? Што ж патрэбна заказчыку?

Можа «Янаў» – стратэгічны бамбавік, ствараемы для таго, каб адбіць у патэнцыйных агрэсараў жаданне нападаць? Не. Гэта не так. Стратэгічны бамбавік ўжо створаны. Нагадаем: ідзе той самы 1936 год, у якім Петлякоў завяршыў працу над ТБ-7. Калі Сталін мае намер вайну папярэдзіць, то не патрэбна збіраць канструктараў, не патрэбна ставіць ім задачу на распрацоўку новага самалёта, а патрэбна проста пусьціць у серыю ТБ-7. Вось яго б і назваць «Янавым» або проста і шчыра – «Сталіным». Якая сімволіка: тут вам і палёт у завоблачных недасягальных вышынях, тут і магутнасць непераможная, і

магутнасць ўдару, і папярэджанне ворагам, і шмат бы яшчэ чаго прыдумалі паэты і прапагандысты. Але не. Не патрэбен таварышу Сталіну самалёт для папярэджвання вайны.

А, можа, таварыш Сталін лічыць, што будучая вайна будзе сьвятой абарончай вайной дзеля выратавання Айчыны і таму загадаў стварыць лепшы ў свеце знішчальнік, які абароніць наша мірнае неба? Не. Таварыш Сталін так не лічыць, краіну і войска да абарончай вайны не рыхтуе. Я нават паперу марнаваць не буду на тое каб даказаць, што «вялікая айчынная» адбылася дзякуючы непаразуменню, дзякуючы памылцы, насуперак сталінскім планам і задумам. А вось на што мне не шкада часу, намаганняў і паперы, дык гэта на доказ простага факту – Сталін да вайны рыхтаваўся. Рыхтаваўся, так, як ніхто не рыхтаваўся. Увесь народ самай заможнай у сьвеце краіны дваццаць гадоў туліўся ў бараках, недаядаў, штурхаўся ў чэргах, даходзіў да людаедства і трупаедства дзеля таго, каб падрыхтаваць войска да вайны. Праўда, не да вялікай і не да айчыннай.

Вось глядзіце, сярод прысутнічаючых на сталінскай дачы – Мікалай Палікарпаў. Пад час папярэдняга 1935 года на авіяцыйнай выставе ў Мілане палікарпаўскі І-15-біс афіцыйна прызнаны лепшым знішчальнікам у сьвеце, а ў Палікарпава ўжо ў серыі І-16 і сёе-тое ў распрацоўцы. Палікарпаў – лідар у сусьветнай гонцы за лепшы знішчальнік. Пакіньце Палікарпава, не перашкаджайце яму, не адцягвайце яго: ён ведае, як рабіць знішчальнікі, толькі не збівайце яго з тэмпу. Ідзе гонка, і кожная гадзіна, кожная хвіліна – на вагу крыві. Але, не. Спыніся, таварыш Палікарпаў. Ёсць праца больш важная, чым стварэнне знішчальніка. Не цікавіць таварыша Сталіна знішчальнік для абарончай вайны.

Такім чынам, якім жа маляваўся Сталіну ідэальны баявы самалёт, на распрацоўку якога ён накіроўвае сваіх лепшых канструктараў, як стваральнікаў бамбавікоў, так і стваральнікаў знішчальнікаў? Сам Сталін патлумачыў сваё патрабаванне трыма славамі – самалёт чыстага неба. Калі гэта не вельмі зразумела, я патлумачу двума славамі – крылаты шакал.

Для таго, каб навочна ўявіць сталінскія задумы, нам патрэбна із 1936 года ў думках перанесьціся ў снежань 1941 г на жамчужныя берагі Гавайскіх выспаў. Яскравая сонечная раніца. Амерыканскі флот – у гавані. У 7.55 у порце на сігнальнай мачце падымаецца сіні «папярэдні» сігнал, які дублюецца усімі караблямі флоту. Пасьля гэтага «папярэднія» адначасова на ўсіх караблях слізгануць ўніз, зальюцца шчабятаннем боцманскія дудкі, заспяваюць горны на эсмінцы і крэйсерах, грымнуць аркестры на лінкорах, і роўна ў 8.00 паплывуць ўверх насавыя гюйсы і кармавыя дзяржаўныя сьцягі...

Так было заўсёды, але нас занесла ў тую самую раніцу, калі ўрачыстую цырымонію завяршыць не атрымалася: у 7.00 «папярэднія» сьцягі слізгаюць уверх, із-пад ўзыходзячага сонца заходзіць першая хваля японскіх бамбавікоў, тарпеданосцаў і знішчальнікаў. У першай хвалі – 183 самалёты. Із іх знішчальнікаў прыкрыцця – менш чвэрці. Магутнае знішчальнае прыкрыццё ў гэтых абставінах не патрэбна. Японская паветраная армада ў асноўным складаецца із ударных самалётаў – бамбавікоў і тарпеданосцаў «Нікаязіма» Б-5Н1 і Б-5Н2.

Вось менавіта гэтыя самалёты нас цікавяць. У іх канструкцыі і характарыстыках няма нічога выбітнога, але ў раптоўным ўдары яны шыкоўныя. На выгляд, па памерах, лётных характарыстыках «Нікадзіма» Б-5Н больш падобны на знішчальнік, чым на бамбавік. Гэта дае яму магчымасць праносіцца над цэллю так нізка, што з караблёў і з зямлі бачны твары пілотаў, так нізка, што кінуць смяротны груз не ў цэль практычна немагчыма. «Нікадзіма» Б-5Н – нізканясучы манаплан, рухавік адзін – радыяльны, двухрадовы, з паветраным астужэннем. У некаторых самалётах экіпаж із трох чалавек: пілот, штурман, стралак. Але на большасьці – толькі два чалавекі: самалёты выконваюць заданне шчыльнымі гуртамі, як раі раз'юшаных вос, таму зусім не абавязкова на кожным самалёце мець штурмана. Бомбавая нагрузка самалёта – менш тоны, але кожны ўдар – ва ўпор. Абарончае ўзбраенне самалёта Б-5Н адносна слабое – адзін-два кулямёты для абароны задняй паловусферы. Абарончага ўзбраення на ўдарных самалётах шмат не патрэбна грунтуючыся на той жа падставе, згодна з якой не патрабуецца моцнага знішчаючага прыкрыцця: амерыканскія самалёты не маюць часу і магчымасьці падняцца ў неба і адбіць японскі напад. Б-5Н – самалёт чыстага неба, у якім самалётаў суперніка або вельмі мала, або зусім няма.

Добра папрацавалі лёгкія бамбардзіроўшчыкі «Нікадзіма» Б-5Н ў Пэрл-Харбары, але на гэтым гераічная старонка і закончылася. Раптоўны ўдар быў недастаткова магутным, каб надоўга вывесьці із вайны амерыканскі флот і авіяцыю. У наступных баях, калі амерыканцы прыйшлі ў сябе, калі пачалася звычайная вайна без удараў нажом у горла соннага, Б-5Н сябе асабліва не праявілі. Вытворчасць гэтых самалётаў працягвалася яшчэ некаторы час. Усяго іх пабудавалі крыху больш за 1200, і на тым іх гісторыя завяршылася.

Б-5Н быў створаны для сітуацыі, калі ў небе яму ніхто не перашкаджае працаваць. Б-5Н жахлівы для слабых і безабаронных, жахлівы ў згуртаванні, жахлівы ў раптоўным нападзе. Жахлівы, як зграя лютых, крыважэрных гіен, якія не вызначаюцца ні асаблівай моцнасьцю, ні хуткасьцю, але маюць магутныя іклы і дзейнічаюць зграяй супраць таго, хто слабейшы, супраць таго, хто не чакае нападу і не гатовы яго адбіваць.

А прычым тут наш родны савецкі «Янаў»?

А прытым, што ён амаль дакладная копія японскага паветранага агрэсара.

Летам 1936 ніхто не мог прадбачыць, што адбудзецца ў Пэрл-Харбары праз пяць гадоў. Летам 1936 самалёта «Нікадзіма» Б-5Н яшчэ не існавала. Быў толькі праект, які японцы не афішавалі. Таму немагчыма выказаць здагадку, што савецкія канструктары капіявалі японцаў. Капіяванне патрабуе часу. Нават калі б і атрымалася выкрасьці тэхнічную дакументацыю (а гэта горы паперы), то ўсё роўна на пераклад (із японскага!) спатрэбілася б некалькі гадоў. «Нікадзіма» Б-5Н ў Японіі і адразу некалькі варыянтаў «Янава» ў СССР ствараліся амаль паралельна: першы палёт Б-5Н – у студзені 1937, першы палёт «Янава» – 25 жніўня таго ж года.

Таму мы гаворым не пра капіяванне, а пра два самастойныя працэсы развіцця, якія з’яўляюцца вельмі падобнымі.

Гэта не ўсё: былі створаны самалёты «Янаў» Немана, «Янаў» Палікарпава, «Янаў» Сухога. – Кожны канструктар раўніва аберагаў свае сакрэты ад супернікаў, але ў кожнага савецкага канструктара вымалёўваўся усё той жа

крылаты шакал: лёгкі бамбавік, з выгляду, па памерах і лётных характарыстыках больш падобны на знішчальнік.

Кожны савецкі канструктар незалежна ад сваіх канкурэнтаў абраў усё тую ж схему: нізканясучы монаплан, рухавік адзін, радыяльны, двухрадковы з паветраным астужэннем. Кожны савецкі канструктар прапаноўваў свой варыянт «Янава», але кожны варыянт дзіўна падобны на сваіх незнаёмых субратоў і на далёкага японскага брата адпаведна з духам і задумай. І гэта не цуд: проста ўсім канструктарам паставілі задачу: стварыць інструмент для выканання асобнай працы, для той самай працы, якую праз некалькі гадоў будуць рабіць японскія самалёты ў небе Пэрл-Харбара. А раз выконваемая праца мае быць той жа самай, то і інструмент для яе выканання кожны канструктар стварыў прыкладна аднолькавы.

Калі ўсім вучням у класе задаць адну задачу, то ўсе правільныя адказы будуць аднолькавымі.

А, акрамя таго, на працягу распрацоўкі праекта «Янаў» нечая нябачная, але ўладная рука накіроўвала тых, хто ўхіляўся ад генеральнага курсу. На першы погляд, браць удзел у працы канструктароў на вышэйшым узроўні – гэта проста прымхі капрызнага пана. Напрыклад, некаторыя канструктары ставілі на вопытныя ўзоры па дзьве агнявыя кропкі: адна – для абароны задняй верхняй паловусферы, другая – задняй ніжняй. Такіх выправілі – дастаткова адной кропкі, заднюю ніжнюю паловусферу абараняць няма чаго. Некаторыя прыкрывалі экіпаж і важнейшыя вузлы бранявымі плітамі з усіх бакоў. Іх выправілі: прыкрываць толькі знізу і з бартоў. Павел Сухі свой «Янаў» у першым варыянце зрабіў суцэльнаметалічным. Прасьцей – загадаў нечы грозны голас. Прасьцей. Крылы хай застаюцца металічнымі, а корпус можна рабіць фанерным. Знізіцца хуткасць? Нічога. Хай зніжаецца.

Дзіўны густ у таварыша Сталіна? Не. Гэта сталёвая логіка: мы наносім раптоўны ўдар і знішчаем авіяцыю суперніка на зямлі, пасьля гэтага лётаем у чыстым небе. Самалёт суперніка ў небе – гэта рэдкі выпадак. Пілот прыкрыты спераду шырокалобым рухавіком паветранага астужэння, які не адчувальны нават да прабоіны ў цыліндрах. Засталося прыкрыць экіпаж знізу і з бартоў. Нападаць на нашы самалёты зверху і ззаду будуць рэдка, хопіць адной кулямётная устаноўкі, а перагружаць лішняй бранёй няма патрэбы; мы падыходзім на нізкіх вышынях, знішчальнік суперніка ніжэй нас апынуцца не можа. Некаторыя канструктары прапаноўвалі экіпаж із трох чалавек: лётчык, штурман і стралок. Зноў цыкнулі: хопіць дваіх – самалёты суперніка мы раптоўным ударам знішчым на зямлі, і таму стрэлку ў паветры ўсё роўна шмат працы не будзе. І штурману працы няшмат – мы дзейнічаем шчыльнымі згуртаваннямі, як раз'юшаныя восы: глядзі на вядучага, ідзі за ім, дзейнічай, як ён. Так што працу штурмана і стралка сумяшчаем, за кошт гэтага павялічваем карысную бомбавую нагрузку. Абарончыя магчымасьці зніжаем, наступальныя – павялічваем.

Паміж савецкімі прататыпамі «Янава» і японскім паветраным агрэсарам былі адрозненні. Яны дыктаваліся тым, што галоўнае для Японіі – кантроль над акіянам, для нас – кантроль над кантынентам. Таму «Янаў» у варыянце тарпеданосца пакуль не распрацоўваўся. Затое яго магчымасьці па нанясенню

раптоўных удараў па аэрадромах рэзка пераўзыходзілі усё тое, што было на ўзбраенні якой бы то ні было іншай краіны.

У 1941 годзе Чырвонае Войска выкарыстала цалкам незвычайную зброю: наземныя рухомыя рэактыўныя ўстаноўкі залпавага агню БМ-8 і БМ-13, якія ўвайшлі ў гісторыю пад назвай «Сталінскія арганы» або «Кацюшы». Яны стралялі снарадамі М-8 (калібр 82-мм) і М-13 (калібр 132-мм). Залп некалькіх устанавак – гэта лавіна агню са скрыгатам, ровам і грукатам. Шматлікія нямецкія жаўнеры, афіцэры і генералы сведчаць, што гэта была жудасная зброя.

Рэактыўныя снарады М-8 і М-13 выпускаліся таксама і са шматлікіх тыпаў самалётаў, у асноўным з Іл-2 і Іл-10. Але мала хто памятае, што рэактыўныя снарады першапачаткова распрацоўваліся для самалётаў «Янаў», згуртаванні якіх павінны былі стаць «лятучымі батарэямі». Рэактыўныя снарады былі грозным узбраеннем, асабліва калі яго ўжывалі раптам адразу дзясяткі самалётаў з лімітава малой вышыні.

Летам 1936 года «Нікадзіма» Б-5Н яшчэ не лётаў ні разу і пра яго было мала вядома. У канструкцыі японскага самалёта не было нічога рэкордна-сенсацыйнага, што магло б прыцягнуць сталінскую ўвагу. Але Сталін ужо ў 1936 годзе думаў тымі ж катэгорыямі, што і японскія адміралы. Ужо ў 1936 годзе Сталін загадаў сваім канструктарам стварыць такі тып самалёта, які пад час адной прыгожай раніцы з'явіцца ў промнях ўзыходзячага сонца.

Гэта быў менавіта той сцэнар, адпаведна з якім Сталін меў намер пачаць вайну.

Глава IV

Пра дрэннага Молатава і лагоднага Ліцьвінава

Гітлер рыхтуецца да вайны... Удар супраць Захаду ў больш ці менш блізкай будучыні мог бы ажыццявіцца толькі пры ўмаве вайсковага хаўрусу паміж фашысцкай Няметчынай і Сталіным. Але толькі найбольш бесшабашная частка рускай белай эміграцыі можа верыць у магчымасць такога абсурду або спрабаваць палохаць ім. Для таго, каб Другая Сусветная вайна пачалася, Сталін павінен быў зрабіць, здавалася б, немагчымае: заключыць хаўрус з Гітлерам і тым самым развязаць Гітлеру рукі. Сталін Гітлеру рукі развязаў. Рабіў ён гэта не асабіста. Для такіх спраў у Сталіна быў намесьнік. Намесьнікам быў Молатаў. У сталінскай пірамідзе ўлады Вячаслаў Молатаў трывала займаў другое месца пасьля самога Сталіна. У тыя часы лідэраў на афіцыйных цырымоніях і ў прэсе пералічвалі не адпаведна з альфабэтам, а адпаведна са становішчам, якое яны займалі ў сістэме ўлады. Спіс лідэраў быў барометрам выключнай дакладнасьці: адзін няправільны крок – і лідэра адцiраюць на канец спіса, а то і цалкам выганяюць із камуністычнага Алімпа ў напрамку Лубянскіх падземных лабірынтаў. Крывавыя сутычкі за ўладу на працягу доўгіх гадоў як бы абыходзілі першае і другое месцы іерархіі, трывала занятыя Сталіным і Молатавым. Барацьба ішла за трэццяе, чацьвёртае і ўсе наступныя месцы. Спісы правадыроў з'яўляліся амаль кожны тыдзень: адбыўся парад, правадыры на

парадзе прысутнічалі, публікуецца спіс; праз некалькі дзён прыём – зноў публікуецца спіс і г.д.

Часопіс «Бюлютэнь аппазіцыі» (бальшавікоў-ленінцаў) выдаваўся ў Берліне і ў Парыжы.

Аднойчы я сабраў сто спісаў правадыроў у тым парадку, у якім яны з'яўляліся ў прэсе. На экране кампутара гэтыя спісы хутка пракруціў. Атрымаўся дзіўны калейдаскоп: Сталін і Молатаў нерухомыя, а ўсе, хто ніжэй па спісу, – у стане перманентнай дзікай бойкі. Пралетарскія лідэры так і скачуць па прыступках улады, так і скачуць, як чэрці ў карагодзе. Пачынаючы з сёмага месца – на трэццяе, з трэццяга – на пятае, з пятага – на восьмае, з восьмага – зноў уверх; і гэтак жа імкліва знікаюць, каб больш ніколі ў спісе не з'явіцца. Уражанне такое, як быццам бы чыясьці моцная рука тасуе карты: мільгаюць і Жданаў, і Маленкаў, і Кагановіч, знікае Яжаў, з'яўляецца Берыя, знікае яшчэ нехта; вось Хрушчоў усіх расштурхаў, вось і яго адцёрлі; вось шчапіліся Вазнясенскі, Булганін, Мікаян... Гэты дзікія скокі лепш успрымаецца, калі на поўную моц ўключыць «Танец з шаблямі»...

А на вяршыні ўлады, дзе сядзяць Сталін і Молатаў, – спакой і стабільнасць.

Падзел абавязкаў паміж Сталіным і Молатавым было сапраўды такім, як падзел абавязкаў старэйшага і малодшага ў следчым гурце НКУС: спачатку допыт вядзе малодшы следчы, які без лішніх слоў лупцуе падследуемага бізуном пакуль шкура жмутамі не паляціць, рве зубы, гумавай палкай адбівае пячонку, ныркі і усё, што там ёсць усярэдзіне. Малодшы следчы завяршае працоўны дзень, сыходзіць, а допыт працягвае старэйшы следчы: ён добры, спагадлівы і нават ласкавы, ён са здзіўленнем даведваецца, што ў гэтых сьценах пры яго адсутнасьці нехта парушаў сацыялістычную законнасць. Старэйшы следчы абяцае разабрацца... А падследны, адчуўшы дабрыню і добраўленне да сябе, гатовы распавесьці свае крыўды... А потым з'яўляецца малодшы следчы...

У тандэме Сталін-Молатаў Молатаў выконваў ролю малодшага следчага, Сталін – старэйшага. Вось сталінскія прамовы напярэдадні тэрору, пад час яго разгару і пасьля. Ці знойдзем мы люты рык, ці знойдзем патрабаванне крыві і скальпаў? Ды не ж. Мы знойдзем нешта цалкам іншае. «Кажуць пра рэпрэсіі супраць апазіцыі... Што да рэпрэсій, то я рашуча супраць іх». Гэта выказваецца Сталін 19 лістапада 1924 года. Ці вось яшчэ: «Вы жадаеце крыві таварыша Бухарына? Мы не дадзім яе вам!» Гэта таксама выказваецца таварыш Сталін на XIV з'ездзе партыі. Нейкія злыдні жадаюць крыві таварыша Бухарына, а добры Сталін ратуе таварыша Бухарына ад крыважэрных катаў. Да чаго добры старэйшы следчы!

Не ведаю, якія злыдні жадалі бухарынскай крыві, але растраляны ён быў згодна са сталінскім загадам.

Размеркаванне роляў паміж Сталіным і Молатавым захоўвалася не толькі ва ўнутранай, але і ў знешняй палітыцы. Падчас міжнародных канферэнцый Молатаў патрабуе, настойвае, напірае. Усе патрабаванні – ад Молатава, усе саступкі – ад добрага Сталіна. Гэта ўспрымалася за чыстую манету: заходнія дыпламаты верылі – уся злосць ад Молатава; калі б не гэты ястраб, усё было б цудоўна. І мала хто разумеў: памры Молатаў раптоўнай сьмерцю, напрыклад,

перад Ялцінскай канферэнцыяй, Сталін гараваў бы доўга, а потым усё роўна прызначыў бы на яго месца новага малодшага следчага...

Перад вайной Сталін правёў краіну праз тры выпрабаванні: індустрыялізацыю, калектывізацыю, Вялікую Чыстку. Кожны раз роля Сталіна была роляй Вярхоўнай істоты, якая з недасягальнай вяршыні назірае за тым, што адбываецца, а Молатаў (з 1930 года ён, акрамя ўсяго, – кіраўнік урада) ажыццяўляў паўсядзённае непасрэднае кіраўніцтва. Сталін кіраваў усім, а Молатаў там, дзе ў дадзены момант адбывалася самая галоўная падзея. Менавіта так на вайне падзяляюцца абавязкі: камандыр трымае пад кантролем усё свае войска, а яго першы намеснік адмяжоўваецца ад пабочных спраў і кіруе той часткай войска, якая выконвае самую важную задачу.

План індустрыялізацыі прынімаўся з'ездам партыі згодна з дакладам Молатава (у выпадку правалу Сталін за індустрыялізацыю не адказвае). Калектывізацыяй кіравала «Вясковая камісія Палітбюро», якую ўзначальваў Молатаў. За ўсе галавакружэнні ад поспехаў таварыш Сталін таксама адказнасьці не нёс. Патрэбна аддаць належачае старэйшаму сьледчаму: малодшага следчага ён намагаўся моцна брудам не мазаць. Бруд трапляў на Молатава толькі ў самым крайнім, нечаканым выпадку. Пры ўсякай магчымасьці адказнасць перакладалася на ніжэйшыя эшалоны ўлады. Віна за «перагіны» ў калектывізацыі легла на «некаторых кіраўнікоў раённага маштабу».

Роля Молатава ў Вялікім Ачышчэнні бяспрэчная. Яжоў нават чыста фармальна быў усяго толькі адным із наркамаў ва ўрадзе Молатава. А калі глянуць на закулісны бок чысткі, то роля Молатава ў шэрагу выпадкаў цалкам параўнальна з роляй самога Сталіна. Маршал Савецкага Звязу Г.К. Жукоў апісвае Молатава так: «Гэта быў чалавек моцны, прынцыповы, далёкі ад нейкіх асабістых меркаванняў, вельмі ўпарты, вельмі жорсткі, сьвядома ішоўшы за Сталіным і падтрымліваўшы яго ў самых жорсткіх здзяйсненнях, у тым ліку і ў 1937-1938 гадах, грунтуючыся на сваіх уласных поглядах. Ён пераканана ішоў за Сталіным, у той час як Маленкаў і Кагановіч рабілі на гэтым кар'еру». (ВГЖ, 1987, N 9, с. 49).

Вялікая чыстка завяршылася. Віну звалілі на Яжова, самога Яжова ліквідавалі, чыстку назвалі яжоўшчынай. Молатаў чысты. Сталін – тым больш.

Тры этапы прайшлі. Вынік: краіна падпарадкавана Сталіну, войска, НКВД, пісьменнікі і гісторыкі, сяляне і музыканты, генералы і геолагі, дыпламаты і ўсё, усё, усё – пад кантролем. Сельская гаспадарка ў руках партыі: бяры з вёсак хоць усё і грунтуючыся на коштах прызначаных Крамлём, можна і безкаштоўна. Прамыславасць дае прадукцыю, войска пакорлівае, апарат НКУС вычышчаны і гатовы да адданай працы. Што далей?

Трэцці этап – Вялікая чыстка – завяршылася на прыканцы 1938 года. Краіна ўступае ў новы этап.

Што зараз намышляе Сталін, куды накіруе ён намаганні краіны? Вызначыць галоўны накірунак лёгка. Патрэбна проста паглядзець, на якую пасаду Сталін прызначыць Молатава...

У траўні 1939 Сталін прызначае Молатава Народным камісарам замежных спраў з захаваннем за ім пасады кіраўніка ўрада.

Здавалася б, пасьля Вялікай чысткі на другім месцы павінен стаяць Галоўны ідэолаг або Галоўны інквізітар, Галоўны планавальнік, на крайні выпадак. Але не. На другім месцы – Наркам замежных спраў. Гэтаму факту можа быць толькі адно тлумачэнне: у ходзе індустрыялізацыі, калектывізацыі і Вялікай чысткі камуністы забяспечылі «роўнасць і братэрства» у сваёй краіне, і зараз іхны позірк накіраваны на суседзей. Суседзям таксама патрэбна забяспечыць шчасьлівае жыццё. У гэтым сутнасць навага этапу, у гэтым сэнс навага прызначэння Молатава.

Запярэчаць: калі Сталін рыхтаваў вялікую вызваленчую вайну, дык чаму прызначыў Молатава на знешнюю палітыку? Лагічна было б прызначыць на пасаду кіраўніка войска або ваеннай прамыславасьці. Пярэчанне не падзяляю. Сталін дзейнічаў правільна. Вайна – толькі адзін із інструментаў знешняй палітыкі. Войны выйграваюцца, перш за ўсё, дзякуючы палітыцы. Патрэбна знайсьці добрых, надзейных, заможных, магутных і шчодрых хаўруснікаў, патрэбна паставіць хаўруснікаў у такое становішча, каб яны дапамагалі ў якой заўгодна сітуацыі, незалежна ад таго, падпісана з імі дамова ці не. Патрэбна так выставіць сябе, каб усе верылі: Савецкі Звяз усіх баіцца, Савецкі Звяз – нявінная ахвяра, Савецкі Звяз жадае міру і толькі міру, калі Савецкі Звяз захоплівае чужыя тэрыторыі, калі савецкія чэкісты страляюць людзей тысячамі, дык гэта – дзеля прагрэсу. Дыпламатыя павінна так працаваць, каб Сталін падпісаў дамову з Гітлерам, але каб усе лічылі агрэсарам і захопнікам Гітлера, а Сталіна – ахвярай. Каб усе лічылі, быццам бы Сталін ідзе на такі крок вымушана, і іншага выйсьця ў яго няма. Калі дыпламаты выйграюць, то генералам застанецца толькі давяршыць... Але калі дыпламаты прайграюць, калі сьвет будзе бачыць у вашай краіне толькі агрэсара, які імкнецца да заваявання суседзяў, то вашым генералам давядзецца зведаць вялікія цяжкасьці.

Молатаў выявіўся вялікім дыпламатам. Пастаўленую задачу выканаў, на палітычным фронце перамог.

Без перамогі на палітычным фронце перамога ў вайне або немагчыма, або не мае карысьці. Гітлер прайграў у сферы вялікай палітыкі яшчэ да таго, як загаварылі гарматы. Патрэбна было не хаваць канцлагеры, а паказаць іх ўсяму сьвету, абвясьціўшы, што яны створаны дзеля прагрэсу. Патрэбна было захопліваць суседнія землі, але прадстаўляць справу так, што гэта жорсткая неабходнасць. Мы ж не мелі жадання, але былі вымушаны. Патрэбна было шукаць хаўруснікаў за акіянам, заможных, моцных і шчодрых.

А яшчэ патрэбна было ладзіць камедыю: сам Гітлер чалавек добры і спагадлівы і калі б усё, ад яго залежала. – Шкада, што побач з ім такі незгаворлівы злыдзень Рыбентроп.

У сферы вялікай палітыкі Гітлеру і Рыбентропу патрэбна было вучыцца ў Сталіна і Молатава.

Калі разважаюць пра прызначэнне Вячаслава Молатава наркамам замежных спраў, абавязкова згадваюць папярэдніка Максіма Максімавіча Ліцьвінава.

Пра Ліцьвінава прынята выказвацца станоўча, палітыку Ліцьвінава згадваць добрым словам: вось, маўляў, быў добры чалавек Ліцьвінаў, усёй душой – да Захаду, імкнуўся да міру, імкнуўся да збліжэння, рабіў усё

магчымае... а потым з'явіўся дрэнны Молатаў і павёў палітыку на збліжэнне з Гітлерам. Вось ён та, гэты дрэнны Молатаў, усё і сапсаваў.

З боку, выглядае нібы-та так. Але калі разабрацца, то выяўляецца, што палітыкі Ліцьвінава не існавала і не магло існаваць. Ліцьвінаў – адзін із наркамаў ва ўрадзе Молатава, і праводзіў Ліцвінаў не сваю палітыку, а палітыку Молатава, больш дакладна – палітыку Сталіна. Ліцьвінаў выступаў не ад свайго імя, а ад імя савецкага ўрада, кіраўніком якога быў Молатаў.

Але на справе знешняя палітыка вызначалася не урадам, а рашэннямі Палітбюро. Вядучымі сябрамі Палітбюро былі Сталін і ўсё той жа Молатаў. Ліцьвінаў ні сябрам, ні кандыдатам у сябры Палітбюро не быў і таму да вырашэння пытанняў знешняй палітыкі доступу не меў. Яго роля – выконваць загады Сталіна і Молатава.

Цяжка пагадзіцца і з тым, што Молатаў раптоўна з'явіўся на міжнароднай арэне замест Ліцьвінава. Не, Молатаў на падмостках прысутнічае пастаянна, толькі із залы яго не было відаць: ён знаходзіцца крыху вышэй, там, дзе ў лялечным тэатры знаходзіцца лялькавод, тузаючы за вяравачкі і выказваючы прамовы, якія ў зале ўспрымаюцца, як выказванні лялек. Молатаў заўсёды стаяў над Ліцьвінавым як магутны сябра Палітбюро, як кіраўнік урада над сваім міністрам, як першы намесьнік Галоўнага мяханіка мясасечкі. Калі б Ліцьвінаў адважыўся хоць на крок адступіць ад інструкцый Сталіна-Молатава, то апынуўся б там, дзе апынуліся шмат хто із яго калег-дыпламатаў.

Сам Ліцьвінаў ніколі не прэтэндаваў на самастойную палітыку і пастаянна гэта падкрэсліваў. Адно са шматлікіх сведчанняў: І.М. Майскі ў 1932 годзе выпраўляецца з дыпламатычнай місіяй у Лондан. Максім Ліцьвінаў дае Майскаму апошнія інструкцыі: «Вы разумееце, вядома, – тлумачыць Максім Максімавіч, – што гэта не мае асабістыя дырэктывы, а дырэктывы больш высокіх устаноў». (І.М. Майскі. Хто дапамагаў Гітлеру. с. 13).

Так выказваўся Ліцьвінаў за некалькі гадоў да Вялікай чысткі. Падчас чысткі Ліцьвінаў і таго больш сваволіць не адважваўся. Ды і наогул ён захаваў галаву пад сталінска-молотаўскай сякерай таму, што не толькі быў пакорлівым і адданым, але і меў дастаткова хітрасьці, каб гэтую пакорлівасць і адданасць пры ўсякім зручным выпадку дэманстраваць.

Ліцьвінаў быў абраны і вылучаны Молатавым недарэмна. Калі Ўкраіна курчылася ў сутаргах голаду, арганізаванага Сталіным-Молатавым, адкормленая фізіяномія Ліцьвінава была лепшым доказам таго, што не ўсе ў Савецкім Звязе галадаюць. Калі Сталін-Молатаў, абрабаваўшы краіну, закуплялі ў краінах Захаду ваенныя тэхналогіі, патрэбна было мець адпаведныя дачыненні і з Амерыкай, і з Брытаніяй, і з Францыяй. У Ліцьвінава гэта атрымлівалася. Не таму з Захадам дачыненні былі цудоўнымі, што Ліцьвінаву так было пажадана, а таму, што Сталіну-Молатаву патрэбны былі тэхналогіі. З Гітлерам, дарэчы, таксама кантакты не парывалі.

А потым наступіў час дапамогу Захада павярнуць супраць Захаду. Ліцьвінаў быў больш не патрэбен, і яго прагналі. І вось тады із-за куліс выйшаў дрэнны Молатаў і абвясьціў, што камедыя закончана, пара за камедыю расплочвацца, а замест камедыі пачынаецца трагедыя.

На гэтым гісторыя добрага Ліцьвінава не заканчваецца. У 1941 годзе пасьля нападу Гітлера зноў спатрэбілася дапамога Захаду. Ліцьвінава дасталі із-за печкі і прызначылі намесьнікам Молатава. Задача: усталяваць добрыя дачыненні з Брытаніяй і ЗША, патрабаваць дапамогі. З пастаўленай задачай добры Ліцьвінаў справіўся.

Раздзел V

Пралог на Халхін-Голе

«Перамогшы ў адной краіне сацыялізм зусім не скасоўвае разам усе войны. Наадварот, ён іх прадугледжвае».
У.І.Ленін, «Вайсковая праграма пралетарскай рэвалюцыі».

19 жніўня 1939 г. Сталін прыняў рашэнні, якія пераіначылі сусьветную гісторыю. Калі-небудзь адчыняць архівы, і мы знойдзем шмат цікавага. Але галоўнага не знойдзем. І вось чаму.

«Колькі разоў я вам казаў – рабіце, што заўгодна, але не пакідайце дакументаў, не пакідайце сьлядоў». Гэта словы самога Сталіна. Ён вымавіў іх публічна з трыбуны XVI з'езда партыі. У гэтым месцы стэнаграма фіксуе «гамерычны рогат усёй залы». З'езд бурна смяяўся – таварыш Сталін дазволіў жарт. Зразумела, Сталін гаварыў не пра сябе, а пра сваіх супернікаў, якія нібыта кіруюцца прынцыпам не пакідаць дакументаў і сьлядоў.

Але з'езд дарма смяяўся. Сталін заўсёды прыпісваў супернікам свае ўласныя намеры, прынцыпы і метады. Сваіх праціўнікаў Сталін крыху пазьней перастраляе. І амаль усе дэлегаты XVI з'езда будуць зьнішчаны. А дакументы пра свой асабісты ўдзел пакіне ў мінімальных колькасьцях.

Ніводны дыктатар не можа параўнацца са Сталінам ва ўменні замятаць сьляды асабістага ўдзелу ў злачынствах.

Як гэта рабілася, распавядае Анастас Мікаян, які пабіў усе рэкорды выжывання. Ён быў сябрам ЦК з 1923 па 1976 гады, г.зн. 53 гады; з іх 40 гадоў з'яўляўся кандыдатаў ці сябрам Палітбюро. Ён апісвае нарады ў Сталіна: «Часьцей за ўсё нас было 5 чалавек. Зьбіраліся мы позна вечарам ці ноччу і рэдка ў другой палове дня, як правіла, без папярэдняга рассылання павесткі. Пратакалявання або нейкіх запісаў на працягу такіх пасяджэнняў не вялося». (ВГЖ, 1976, N 6, с. 68).

Рэферэнт Сталіна генерал-палкоўніка авіяцыі А.С. Якаўлеў: «На нарадах у Сталіна ў вузкім коле не было стэнаграфістак, сакратароў, не вялося нейкіх пратакольных пратакольных запісаў». (Мэта жыцця. с. 498).

Маршал Савецкага Звязу Д.Ф. Усьцюгоў падчас вайны быў наркамам ўзбраення: «На пасяджэннях і нарадах, якія праводзіў Сталін, абмеркаванне пытанняў і прыняцце па іх рашэнняў ажыццяўлялася нярэдка без пратакольных запісаў, а часта і без адпаведнага афармлення рашэнняў». (У імя перамогі. с. 91).

Іншымі словамі, рашэнні прымаліся, але на паперы не фіксаваліся. Як у мафіі.

Маршал Савецкага Звязу Р.К. Жукаў – падчас вайны быў намеснікам Вярхоўнага галоўнакамандуючага, г. азн. Сталіна. «Шмат якія палітычныя, вайсковыя, агульнадзяржаўныя пытанні абмяркоўваліся і вырашаліся не толькі на афіцыйных паседжаннях Палітбюро ЦК і ў Сакратарыяце ЦК, але і вечарам за абедам на кватэры або на дачы Ё. В. Сталіна, дзе звычайна прысутнічалі найбольш блізкія да яго сябры Палітбюро». (Успаміны і разважанні. с. 296).

Генерал-палкоўнік Б.Л. Ваннікаў быў наркамам ўзбраення, затым наркамам боепрыпасаў: «На паседжаннях і нарадах у Сталіна існавала практыка – абмяркоўваць пытанні і прымаць па іх рашэнні нярэдка без пратакольных запісаў... Адсюль зразумела, што асвятленне шмат якіх падзей грунтуючыся толькі на дакументах будзе недастатковым і няпоўным, а ў шэрагу выпадкаў і недакладным». (ВГЖ, 1962, N 2).

Нарады ў Гітлера славіліся шматлюднасьцю. Усё, што выказваў Гітлер, фіксавалася для гісторыі трыма стэнаграфістамі і асабістым гісторыкам. А ў Сталіна нарады не проста падобны на таемныя зборышчы змоўшчыкаў і канспіратараў. Яны такімі былі як адпаведна з духам так і па сутнасьці. Тут не пакідалі дакументаў і сьлядоў. Таму, як вучыў нас Сталін, будзем глядзець не на словы, якія ад нас хаваюць, а на справы, якія бачны.

Калі неспрактыкаваны гулец сядае гуляць у карты з шулерам, то звычайна дапускае толькі адну памылку: бярэ карты ў рукі.

У жніўні 1939 года ў Маскву прыбылі брытанская і французская ваенныя дэлегацыі для перамоваў аб сумесных дзеяннях супраць Няметчыны. Ўрады Брытаніі і Францыі паўтарылі памылку неспрактываных гульцоў. Сеўшы за адзін стол са сталінскімі шулерамі, Брытанія і Францыя перамовы прайгралі.

Ні брытанскі, ні французскі ўрады намераў Сталіна не разгадалі. А сталінская задума простая: вымусіць Францыю і Брытанію абвясьціць вайну Нямеччыне... або справакаваць Нямеччыну на такія дзеянні, якія вымусяць Францыю і Брытанію абвясьціць Няметчыне вайну.

Няметчына і Францыя мелі агульную мяжу, а Савецкі Звяз быў аддзелены бар'ерам нейтральных дзяржаў. Пры ўсякім раскладзе, пры ўсякай камбінацыі сутыкнення супернікаў, асноўныя баявыя дзеянні маглі быць паміж Няметчынай і Францыяй пры актыўным удзеле Брытаніі, а Савецкі Звяз фармальна мог быць на адным баку, але фактычна заставаўся б як бы ў баку ад еўрапейскай мясасечкі і быў здольным абмежавацца толькі выпраўленнем экспедыцыйнага войска...

Перамовы са Сталіным былі для Францыі і Брытаніі не маючымі карысьці пры ўсякім раскладзе. Савецкі бок меў магчымасць выкарыстаць у сваіх палітычных мэтах ўсё, пачынаючы са спісу сябраў дыпламатычных дэлегацый. Калі б Францыя і Брытанія выправілі ў Маскву дэлегацыі высокага рангу, то Сталін меў магчымасць сказаць Гітлеру: глядзі, што тут супраць цябе ладзіцца, а ну падпісвай са мной пакт, інакш... Калі б Брытанія і Францыя даслалі ў Маскву дэлегацыі рангам ніжэй, то Сталін меў магчымасць абвінаваціць Брытанію і Францыю ў нежаданні «утаймаваць агрэсара»: у складзе савецкай дэлегацыі сам Наркам абароны таварыш Варашылаў, а вы каго даслалі?

Атрымаўшы згоду ад брытанскага і французскага ўрадаў на перамовы, Сталін адразу апынуўся ў сітуацыі, у якой немагчыма прайграць. Для Сталіна адкрыліся дзьве магчымасьці:

– Ці савецкая дэлегацыя будзе вылучаць ўсё новыя і новыя патрабаванні і давядзе справу да таго, што Брытанія і Францыя будуць вымушаныя пачаць вайну супраць Няметчыны;

– Або перамовы спыняцца, і тады Брытанію і Францыю можна будзе абвінаваціць ва ўсіх сьмяротных грахах, а самому падпісаць з Гітлерам які заўгодна самы агідны пакт. І савецкая дэлегацыя вылучыла патрабаванні: у нас няма агульнай мяжы з Няметчынай, нашаму войску патрэбны праходы праз Польшчу.

Гэтае патрабаванне было непрымальным для Польшчы і непатрэбным для Савецкага Звязу. Непрымальным таму, што ўрад і народ Польшчы ведалі, што такое Чырвонае Войска і НКУС. Крыху пазьней Эстонія, Літва і Латвія дазволілі размясьціць савецкія гарнізоны на сваёй тэрыторыі і патрапілі ў камуністычнае рабства, якое пры іншым развіцці падзей магло б стаць вечным. Апасенні польскага боку былі абгрунтаванымі і пазьней былі падмацаваны массавымі пахаваннямі польскіх афіцэраў на савецкай зямлі.

Калі б Сталін жадаў мірнага жыцця, то навошта яму праходы праз Польшчу? Сябра Палітбюро, Наркам абароны Маршал Савецкага Звязу К.Е, Варашылаў заявіў на перамовах: «Так як Савецкі Звяз не мае агульнай мяжы з Няметчынай, магчымасьцей судодыку з агрэсарам не існуе». («Міжнароднае жыццё», 1959, N 3, с. 157).

Ну дык і радуйцеся! Няўжо Варашылаву і Сталіну не хапае цынізму зразумець, што адсутнасць агульнай мяжы з гітлераўскай Нямеччынай – гэта карысна для краіны. Калі, вядома, мы маем намер абараняцца або лепш за тое – наогул застацца ў баку ад вайны.

Але Сталін не меў намеру ні абараняцца, ні тым больш заставацца узбоч ад вайны. Калідоры праз польскую тэрыторыю былі патрэбны Сталіну, з аднаго боку, для саветызацыі Польшчы, з другога боку, калідоры давалі магчымасць нанесьці раптоўны ўдар у спіну Няметчыне ў выпадку, калі яна аслабее ў вайне супраць Францыі, Брытаніі і патэнцыйна – супраць ЗША. Ніякага іншага ўжывання для калідораў праз польскую тэрыторыю не прыдумаць.

Былі і іншыя прапановы савецкага боку: давайце пачнем вайну супраць Нямеччыны не толькі ў выпадку прамой германскай агрэсіі, але і ў выпадку «ўскоснай агрэсіі». Што разумець пад «ускоснай агрэсіяй» вядома толькі таварышу Сталіну і яго дыпламатам. Калі б прапановы савецкай дэлегацыі былі прыняты, то Сталін (цалкам справядліва) меў бы магчымасць патрабаваць ад Брытаніі і Францыі выступіць супраць Няметчыны ў адказ на які заўгодна знешнепалітычны акт Няметчыны. Фармулёўка невызначаная і пры жаданні «ўскоснай агрэсіяй» можна было назваць што заўгодна. Сцэнар вайны ў такім выпадку вельмі спрашчаўся – у адказ на якія заўгодна дзеянні Няметчыны Францыя і Брытанія адпаведна з патрабаваннем Сталіна былі б вымушаны выступіць супраць яе. Выступіў бы і Савецкі Звяз, але не са сваёй тэрыторыі, а з польскай, што зручна і бяспечна.

Ва ўсякім выпадку асноўныя баявыя дзеянні пачаліся б паміж Францыяй і Няметчынай, а потым свежае савецкае войска праз польскую тэрыторыю наносіць завяршаючы ўдар ў спіну Няметчыны.

Брытанія і Францыя, згодны на такі варыянт? Не? Тады перамовам канец, вы вінаватыя ў скасаванні перамоваў!

Дэлегацыі Францыі і Брытаніі, жадаючы даказаць сур'ёзнасць сваіх намераў, паведамілі савецкаму боку намеры надзвычайнай важнасьці, якія паведамляць Сталіну было вельмі небяспечна: калі Няметчына нападзе на Польшчу, Брытанія і Францыя аб'весьцяць Няметчыне вайну. Гэта была тая інфармацыя, якую так чакаў Сталін. Гітлер лічыў, што напад на Польшчу пройдзе беспакарана, як і захоп Чэхаславакіі. А Сталін зараз ведаў, што Гітлера за гэта пакараюць. Так ключ ад пачатку Другой Сусветнай вайны патрапіў да Сталіна.

Сталіну заставалася толькі даць зялёнае сьвятло Гітлеру: нападай на Польшчу, я табе перашкаджаць не буду (а Францыя і Брытанія абвесьцяць табе вайну). 19 жніўня 1939 г. Сталін паведаміў Гітлеру, што ў выпадку нападу Няметчыны на Польшчу Савецкі Звяз не толькі не застанецца нейтральным, але і дапаможа Няметчыне.

У Маскву прыбывае Рыбентроп і 23 жніўня падпісвае пакт з Молатавым аб нападзе на Польшчу...

Другой Сусветнай вайны магло б і не быць. Выбар быў за Сталінам.

У Сталіна было дзьве магчымасьці.

Першая. Незалежна ад пазіцыі Брытаніі, Францыі і Польшчы афіцыйна абвясьціць, што Савецкі Звяз будзе абараняць польскую тэрыторыю, як сваю ўласную. Польскі ўрад не жадае прысутнасьці савецкага войска на польскай тэрыторыі, у гэтым няма нічога жахлівага. Калі Няметчына пераможа польскае войска і скіне ўрад, тады Чырвонае войска пяройдзе на польскую тэрыторыю і будзе ваяваць супраць Няметчыны. Крыху раней Савецкі Звяз афіцыйна абвясьціў: «Мяжу Мангольскай народнай рэспублікі мы будзем абараняць, як сваю ўласную». («Праўда», 1 чэрвеня 1939 г.).

Словы не разыходзіліся са справай. Менавіта ў той дзень, 1 чэрвеня 1939 года, намесніка камандуючага Беларускай вайсковай акругай камдыва Г. К. Жукава паклікалі із Мінска ў Маскву. Раніцай 2 чэрвеня Жукава сустрэў Р. П. Хмяльніцкі, камандыр для даручэнняў асаблівай важнасці пры наркаме абароны, і паведаміў, што маршал К.Е. Варашылаў ўжо чакае. Пасьля кароткага інструктажу – Жукаў едзе ў Манголію, дзе ён абараняе тэрыторыю Манголіі ад японскай агрэсіі так, як абараняў бы савецкую тэрыторыю.

Менавіта так мог зрабіць Сталін і на сваёй заходняй мяжы: афіцыйна і цьвёрда заявіць, што напад на Польшчу будзе мець наступствам упартую і працяглую вайну, да якой Нямеччына не падрыхтавана...

У жніўні 1939 у Сталіна існавала і іншая магчымасць – зацягваць перамовы з Брытаніяй і Францыяй, і гэта было б Гітлеру папярэджаннем: нападай на Польшчу, але май на ўвазе – уся Еўропа супраць цябе, мы тут у Маскве сядзім і пра нешта перамаўляемся, нам дастаткова блакаваць Нямеччыну.

Але Сталін абраў трэцці шлях: Гітлер, нападай на Польшчу, я табе дапамагу. Гітлер напаў... і атрымаў вайну з боку Брытаніі і Францыі...

Што Сталіну і было патрэбна.

19 жніўня 1939 г. былі прыняты і іншыя рашэнні гістарычнай важнасьці. У далёкай Манголіі Жукаў падрыхтаваў раптоўны ўдар па 6-й японскай арміі. Прынцыповую згоду на раптоўны ўдар Сталін даў раней, але зараз, калі ўсё было падрыхтавана, Жукаву патрэбна было атрымаць канчатковы дазвол. У той момант існавалі і іншыя варыянты дзеянняў. Напрыклад, савецкае войска станавіцца ў глухую абарону, а падрыхтаваны наступ адмяняецца. Наступленне – рызыка. У выпадку поспеху, Японія атрымае ўрок на шмат гадоў. У выпадку паразы – увесь сьвет загаворыць пра тое, што Сталін адняў галаву ў войска, і яно ваяваць не здольна. У выпадку правалу Жукава можна расстраляць, але яго крывёй вайсковую ганьбу не змыеш.

У суботу, 19 жніўня 1939 г., Сталін шыфроўкай перадае Жукаву толькі адно слава: ДОБРА. Праз некалькі гадзін Жукаў наносіць удар.

Праўда, там, у Манголіі, у момант нанясення ўдару быў ужо не позьні вечар 19 жніўня, а нядзельны світанак 20-га.

Імгненная вайна ў Манголіі пачыналася так...

У 5.45 153 савецкія бамбавікі пад прыкрыццём адпаведнай колькасці знішчальнікаў нанеслі раптоўны ўдар па пазіцыях японскага войска. Тут жа загаварыла артылерыя. Артылерыйская падрыхтоўка была кароткай (2 гадзіны 45 хвілін), але небывала моцнай. На працягу агнявой падрыхтоўкі савецкая авіяцыя нанесла другі ўдар, і ў 9.00 танкавыя кліны распаролі японскую абарону. Задума Жукава была простай. Жукоў правёў класічную аперацыю нацэленую на акружэнне – параўнальна слабы цэнтр і дзва магутныя рухомыя флангавыя згуртаванні. Цэнтр толькі стрымлівае суперніка, а ударныя групоўкі на флангах, не пачынаючы зацяжных баёў, абыходзячы агмені супраціўлення, імкліва ідуць наперад і злучаюцца ззаду праціўніка. Праз трое сутак кола акружэння вакол японскага войска замыкнулася, і пачаўся разгром.

Аперацыя на Халхін-Голе з’яўляецца бліскучай як адпаведна з задумай так і выкананнем. Жукоў рызыкаваў. Але рызыка сябе апраўдала.

Жукоў загадаў перанесьці аэрадромы як мага бліжэй да лініі фронту. Гэта дазволіла самалётам браць менш паліва, але больш бомбаў. Інтэнсіўнасць выкарыстання авіяцыі рэзка павысілася: самалёты падніmaліся ад зямлі, яшчэ не набраўшы вышыню бамбавалі, хутка вярталіся, бралі бомбы і зноў ляцелі. А калі савецкія танкі пайшлі далёка наперад, авіяцыя мела магчымасць падтрымліваць іх без перамены аэрадромаў базавання.

Жукоў перамясьціў да самага пярэдняга краю шпіталі і базы забеспячэння – падаванне боепрыпасаў, паліва і ўсяго неабходнага для бою ажыццяўлялася безперапынна і хутка, эвакуацыя параненых не патрабавала шмат часу, праз некалькі хвілін пасьля ранення жаўнер апынаўся на аперацыйным стале. Жукоў вынес свой і ўсе іншыя камандныя пункты да пярэдняга краю так, што асабіста мог бачыць панараму бітвы, а калі войска пайшло далёка наперад, у яго не ўзнікла патрэбы перамяшчаць камандны пункт следам за войскам. На працягу падрыхтоўкі наступлення Жукаў амаль цалкам забараніў карыстацца радыёсувяззю. Сувязь у асноўным ажыццяўлялася з дапамогай правадной сувязі кароткімі, зразумелымі толькі двaім размаўляўшым, загадамі і камандамі.

Аперацыя рыхтавалася таемна. Кожны выканаўца атрымліваў ўказанні толькі ў межах сваіх абавязкаў і не меў уяўлення пра агульную задуму, ні пра яе

размах ні пра тэрміны пачатку наступлення. Дарэчы, шмат хто не ведаў і пра само наступленне. Жукоў падманваў не толькі японскую выведку, але перш за ўсё сваіх уласных жаўнераў і камандыраў. Яны да самага апошняга моманту лічылі, што рыхтуецца абарона на працяглы перыяд. Калі свае жаўнеры і камандыры верылі ў гэта, то верыў і праціўнік...

Дэзінфармацыя дала добры вынік: на працягу ўсёй папярэдняй гісторыі японскае войска не ведала такой жудаснай паразы. Разгром 6-й японскай арміі на Халхін-Голе меў стратэгічныя наступствы. Была спынена японская агрэсія ў напрамку Савецкага Звяза і Манголіі і павёрнута ў іншы бок... У 1941 годзе, пад час крытычных для Савецкага Звязу дзён, японскія генералы, памятаючы ўрок Халхін -Гола, не адважыліся напасьці.

Халхін-Гол – гэта першая ў XX стагоддзі імгненная вайна, «бліцкрыг» у чыстым выглядзе. Гэта першае ў гісторыі правільнае выкарыстанне танкаў буйнымі згуртаваннямі для нанясення ўдараў у глыбіню. Гэта першы прыклад небывалай канцэнтрацыі артылерыі на вузкіх прамежках фронту. Гэта ўзор абсалютнай раптоўнасьці руйнуючага ўдару – на працягу першых паўтары гадзін бітвы японская артылерыя не зрабіла ніводнага стрэлу і ніводзін японскі самалёт не здолеў падняцца ў паветра. Халхін-Гол – пачатак ўзыходжання Жукава.

Пасьля вяртання Жукава із Манголіі Сталін даверыў яму самую магутную із савецкіх вайсковых акруг – Кіеўскую, а ў лютым 1941 года прызначыў кіраўніком Генеральнага штаба. На гэтай пасадзе Жукаў рыхтаваў вайну супраць Няметчыны. На германскай мяжы (толькі ў непамерна большым маштабе) ён паўтарыў усё тое, што здзейсніў супраць японскай арміі.

Жукоў стварыў два звышмагутныя рухомыя ударныя флангавыя згуртаванні ў Львоўскім і Беластоцкім выступах, акрамя таго – яшчэ адно згуртаванне для ўдару па Румыніі.

Жукоў перамясьціў аэрадромы да самай мяжы і засяродзіў на іх па сто, часам і нават па дзьвесце самалётаў. Да самай мяжы Жукаў перамясьціў шпіталі, базы забеспячэння, камандныя пункты.

Жукоў перанёс да мяжы сотні тысяч тон боепрыпасаў, паліва, запасных частак для танкаў і самалётаў. Жукоў амаль цалкам забараніў карыстацца радыёсувяззю. Жукоў захоўваў сваю задуму ў абсалютнай таямніцы, і мала хто ў Чырвоным Войску ведаў, што ж патрэбна будзе рабіць.

Пры раптоўным нападзе суперніка усё гэта мела б катастрафічныя наступствы. Уся дзейнасць Жукава на пачатку 1941 года ўспрымаецца як серыя пралікаў і фатальных памылак. Але ў 1942 годзе ён паўторыць усе гэтыя "памылкі" пры падрыхтоўцы раптоўнага знішчальнага ўдару двух флангавых рухомых згуртаванняў пад Сталінградам. І зноў ён перамесьціць аэрадромы, камандныя пункты, базы забеспячэння і шпіталі да пярэдняга краю.

Разгром 6-й японскай арміі на Халхін-Голе, «памылкі» 1941 г. і разгром 6-й германскай арміі пад Сталінградам – гэта адзін і той жа стыль Жукава. Так ён дзейнічаў і далей, і кожная яго аперацыя – гэта раптоўнасць, канцэнтрацыя магутнасьці, глыбокія імклівыя прарывы. Гэта яго почырк.

На пачатку чэрвеня 1941 гады ён рыхтаваў супраць Няметчыны менавіта тое, што рыхтаваў у жніўні 1939 года на Халхін-Голе. 19 жніўня 1939 г. Сталін

даў зялёнае святло Гітлеру: нападай на Польшчу; і Жукаву: бі па 6-й японскай арміі. На працягу гэтага ж дня Сталін прыняў і некаторыя іншыя рашэнні.

Аднак савецкія гісторыкі ўпарта даводзяць, што на працягу гэтага дня не прымалася ніякіх рашэнняў і наогул пасяджэння Палітбюро 19 жніўня 1939 года зусім не было. Кожная савецкая кніга пра пачатак вайны гэты момант асабліва падкрэслівае: не было ў той дзень пасяджэння. Маршал Савецкага Звязу А.М. Васілеўскі некалькі разоў на выступах перад афіцэрамі Міністэрства абароны і Генеральнага штаба паўтараў: запомніце, 19 жніўня 1939 г. паседжання не было. Кіраўнік Інстытута ваеннай гісторыі генерал-лейтэнант П.А. Жылін пачынаў свае лекцыі з заявы пра тое, што 19 жніўня 1939 паседжання не было. Тое ж самае рабілі і іншыя генералы, маршалы, гісторыкі, ідэолагі. Калі б паведамлення пра пасяджэнне Палітбюро не было, то патрэбна было б так і казаць: мы пра гэта нічога не ведаем. Калі на пасяджэнні нічога сур'ёзнага не адбылося, то патрэбна было сказаць: было пасяджэнне, але абмяркоўваліся такія-та пытанні. Але лінія была іншай: паседжання не было! Верце нам: не было! Мы паверылі: не было! Мы падняли архівы: не было пасяджэння!

І дзеля таго каб паверылі ўсе, была надрукавана дванаццацітомная афіцыйная «Гісторыя Другой Сусьветнай вайны». І заяўлена: «на працягу гэтага суботняга дня, 19 жніўня 1939 г., пасяджэння Палітбюро наогул не было». (Т. 2. с. 285). Пад гэтым падпісаліся: Інстытут ваеннай гісторыі Міністэрства абароны ЗССР, Інстытут марксізму-ленінізму пры ЦК КПСЗ, Інстытут усеагульнай гісторыі АН ЗССР, Інстытут гісторыі ЗССР, АН ЗССР і персанальна: Маршалы Савецкага Звязу А.А. Грэчка, В.Г. Кулікоў, С.К. Куркоткін, Адмірал Флоту Савецкага Звязу С.Г. Гаршкоў, сябра Палітбюро А.А. Грамыка, першы намесьнік старэйшыны КДБ генерал арміі С.К. Цвігун, генералы арміі А.А. Епішаў, С. П. Янаў, Е.Ё. Мальцаў, А.І. Радзіеўскі, С.М. Шцяменка, генерал-палкоўнік А.С. Жоўцеў, навукоўцы з сусьветнымі імёнамі: Р.А. Арбатаў, М.М. Іназемцаў, П. Н. Федасееў і яшчэ шмат хто. Том кансультавалі (і не пярэчылі) сябры ЦК, генералы, прафесары, сябры-карэспандэнты, акадэмікі... У іхным ліку маршалы Савецкага Звязу І.Х. Баграмян, П.Ф. Баціцкі, А.М. Васілеўскі, К.С. Маскаленка, Галоўны маршал бранетанкавага войска П.А. Ротмістраў, Галоўны маршал авіяцыі П.С. Кутахаў.

На працягу 50-ці гадоў нас пераконвалі, што пасяджэння не было. І вось генерал-палкоўнік Д.А. Ваўкагонаў 16 студзеня 1993 надрукаваў артыкул у газеце «Весьці»: адбылося пасяджэнне на працягу таго дня і ён сам трымаў у руках пратаколы.

У нас існуюць непагадненні са Зьміцерам Антонавічам Ваўкагонавым, але ўсёй душой ўдзячны яму за падтрымку. На мой погляд, генерал-палкоўнік Ваўкагонаў здзейсніў навуковы вычын, паведаміўшы ўсяму сьвету, што пасяджэнне ў той дзень адбылося.

Праўда, генерал Ваўкагонаў паведамляе, што ў пратаколах захаваліся толькі другарадныя пытанні. Прачытаем пачатак гэтай главы яшчэ раз і зададзім сабе пытанне: ці схільным быў таварыш Сталін да таго каб свае злачынныя задумы давяраць паперы?

Але вельмі крута быў паёрнуты руль знешняй палітыкі ў той дзень, але занадта рэзка быў пераменены накірунак сусьветнай гісторыі, занадта шмат

крывавых падзей чамусьці бяруць свой пачатак менавіта ад гэтага дня. І таму застаюся ў перакананні: у той дзень рашэнні былі прыняты. І калі нам не наканавана пабачыць іх на паперы, то вынікі гэтых рашэнняў у нас на ВАЧАХ.

Адным радком у газеце генерал Ваўкагонаў выкрыў савецкіх правадыроў, уключаючы Сталіна, сябраў Палітбюро, маршалаў, генералаў, лідэраў знакамітых інстытутаў ва ўтойванні праўды. Генерал Ваўкагонаў засьведчыў, што ўсе гэтыя Арбатавы і Іназемцавы, Цвігуны і Івашуціны, Ракасоўскія і Федасеевы, Мальцавы і Куліковы – хлусы і ілжэсьведкі. Пра паседжанне Палітбюро яны хлусілі не адасоблена, а хорам, гэта азначае дзякуючы змове.

Калі сапраўды 19 жніўня 1939 года на пасяджэнні Палітбюро абмяркоўваліся толькі другарадныя праблемы, то ці была нагода правадырам і маршалам, навуковым сьвяцілам і ўзначальваемым імі інстытутам гэтак дружна хлусіць на працягу 50-ці гадоў?

Глава VI

Пра Міністэрства боепрыпасаў

«Некалькі слоў, таварышы, пра стаўленне савецкіх пісьменнікаў да вайны... Мы, пісьменнікі, спадзеючыся ў будучыні па колькасьці і якасьці прадукцыі абагнаць сякія-такія галіны прамысловасьці, ніяк не збіраемся абганяць адну галіну – абарончую прамыславасць. Па-першае, яе ўсё роўна не абгоніш, а па-другое, гэта такая добрая і жыццёва неабходная галіна, што яе неяк няёмка абганяць».

Міхал Шолахаў. Прамова на XVIII з'ездзе партыі, 20 сакавіка 1939.

У Савецкім Звязе не было міністраў і міністэрстваў. Камуністычны пераварот ў 1917 годзе рабіўся дзеля таго, каб назаўсёды вызваліцца ад дзяржаўнай улады, у тым ліку – ад міністраў і міністэрстваў. Пераварот здзейснілі, міністраў вынішчылі, міністэрствы разагналі, а потым зразумелі, што дзеянні людзей – хай нават цалкам вольных – патрэбна каардынаваць. Замест міністраў прызначылі народных камісараў, а замест міністэрстваў утварылі народныя камісарыяты, наркаматы. Па сутнасьці нічога не перамянілася, толькі бюракратыі стала больш.

У 1946 годзе, калі ўсім стала зразумела, што сусветная рэвалюцыя не адбылася, наркамы і наркаматы былі зноў пераназваны ў міністраў і міністэрствы. Але ў 1939 годзе надзеі на сусьветную рэвалюцыю былі абгрунтаванымі і таму карысталіся рэвалюцыйнымі тэрмінамі: камісары, наркаматы і г.д.

На працягу шматлікіх гадоў вытворчасць ўзбраення знаходзілася пад кіраваннем Наркамата абарончай прамыславасьці. 2 студзеня 1939 г. ён быў скасаваны, а замест яго створана чатыры новыя наркаматы: караблебудавання, ўзбраеннння, авіяцыйнай прамыславасьці, боепрыпасаў.

Наркамат караблебудавання меў неафіцыйную назву Наркамат падводных лодак. Тэарэтычна гэты наркамат вырабляў як грамадзянскія, так і ваенныя

караблі. На практыцы ўсё выглядала так: «Да 1935 ўсе асноўныя караблебудаўнічыя заводы былі пераарыентаваны на вырабніцства баявых караблёў». (ВГЖ, 1982, N 7, с. 55). У 1939 годзе Няметчына пачала Другую Сусьветную вайну, маючы 57 падводных лодак.

Савецкі Звяз, запэўніваюць нас, браць удзел у вайне не меў намеру, але меў у верасні 1939 года 165 падводных лодак.

Магчыма, то былі дрэнныя падводныя лодкі? Не, падводныя лодкі былі на ўзроўні сусьветных стандартаў. Некаторыя праекты падводных лодак згодна з савецкімі заказамі распрацоўваліся ў фашысцкай Няметчыне фірмай «Дэшымаг». (Кажуць, што Сталін давяраў Гітлеру. Варта было б разабрацца, хто каму больш давяраў...) Будаванне падводных лодак у Савецкім Звязе ажыццяўлялася з выкарыстаннем самай сучаснай амерыканскай тэхналогіі пры ўдзеле вельмі знакамітых амерыканскіх інжынераў. Пра гэта ёсць цудоўная кніга Антоні Сютона «Нацыянальнае самагубства. Ваенная дапамога Савецкаму Звязу». (Кажуць, што Сталін быў даверлівым, лічу, што Рузвельт пакутаваў гэтым недахопам у нашмат большай ступені).

Акрамя амерыканскіх, нямецкіх, брытанскіх, італійскіх, французскіх дасягненняў, у савецкім караблебудаванні выкарыстоўваліся і айчынныя тэхнічныя дасягненні. У нас таксама існавалі таленавітыя інжынеры. Згадаем хаця б пра звышмалую падводную лодку М-400, якая не мела звычайнага спалучэння дызеляў і акумулятарных батарэй. Лодка мела адзіны рухавік, працуючы на штучнай газавай сумесі. Лодка аб’ядноўвала ў сабе якасьці звычайнай падводнай лодкі і тарпеднага катэра. Яна магла непрыкметна падплыць да аб’екта, раптам ўсплыць і атакаваць, як тарпедны катэр. А можна было ціха падысьці да аб’екта ў падводным становішчы і атакаваць із падводнага становішча, а затым усплыць і хутка збегчы.

Ёсць сэнс нагадаць і пра звышмалую падводную лодку М-401 (пачак будавання 28 лістапада 1939, спушчана на ваду 31 траўня 1941 года). Яна мела адзіны рухавік, працуючы адпаведна з замкнёным цыклам. Існавалі і іншыя дасягненні на ўзроўні сусьветных і вышэй. З моманту свайго стварэння Наркамат караблебудавання заняўся працай чыста ваеннай. Мала таго, шмат якія караблі, якія раней былі пабудаваны для грамадзянскіх патрэб, зараз ўзбройваліся і перадаваліся ў склад ваеннага флоту. Толькі адным рашэннем РНК[2] ад 25 траўня 1940 года ў склад вайсковых флатоў былі перададзены грамадзянскія караблі ў наступных колькасьцях: Балтыйскаму флоту – 74; Чарнаморскаму – 76; Паўночнаму – 65; Ціхаакіянскім – 101. Адначасова прадпрыемствы Наркамата караблебудавання перайшлі на працу ў дзьве падоўжаныя зьмены, што фактычна азначала пераход на рэжым ваеннага часу.

Вынік: на 22 чэрвеня 1941 года Савецкі Звяз меў – 218 падводных лодак у гатовым выглядзе і 91 – у стане пабудовы.

Акрамя падводных лодак будаваліся надводныя баявыя караблі, а яшчэ надводныя караблі купляліся за мяжой. Прыклад: перад вайной на Чорным моры з'явіўся баявы карабель, здзіўляўшы вытанчанасьцю абрысаў і незвычайнай афарбоўкай. Людзі, не ведаўшыя да якога класа караблёў належыць гэты прыгажун, называлі яго «блакітны крэйсер». Але гэта быў не крэйсер, а лідэр.

[2] Рада Народных Камісараў (РНК па-руску).

Яго найменне «Ташкент». Пра караблі, годныя для згадвання ў «Савецкай ваеннай энцыклапедыі», звычайна паведамляецца: «пабудаваны на адным із айчынных заводаў». Пра лідэр «Ташкент» гэтага не сказана, пазначаны толькі год пабудовы і год пачатку эксплуатавання – 1940. Звыклыя словы прапушчаны таму, што краса і гонар Чарнаморскага флоту лідэр «Ташкент» быў пабудаваны ў фашысцкай Італіі. Зноў пытанне: хто каму больш давяраў?

Зразумела, лідэр «Ташкент» быў набыты без ўзбраення. Мусаліні прадаў бы Сталіну і ўзбраенне, але ў той час ва ўсім сьвеце не было нічога, што магло б параўнацца адпаведна з характарыстыкамі з савецкай 130-мм карабельнай гарматай. Таму ўсталяванне ўзбраення ажыццяўлялася ў Нікалаеве.

Італія была не адзінай краінай, прадаваўшай Сталіну баявыя караблі. У траўні 1940 года ў Ленінград быў прыведзены недабудаваны германскі крэйсер «Лютцаў» і пастаўлены да дабудоўваючай сьцяны Балтыйскага караблебудаўнічага заводу. Зараз Сталін ужо спяшаўся. Крэйсер – гэта велізная і складаная пабудова, яго дабудоўваюць некалькі гадоў, не было часу рабіць перамены ў праекце і ўсталёўваць савецкае ўзбраенне. Было вырашана дабудоўваць цалкам адпаведна з германскім праектам і ўсталёўваць германскае ўзбраенне. І Няметчына дае ўзбраенне.

Прачытаўшы такое, адмаўляешся верыць: травень 1940 года! Нямецкі «бліцкрыг» ў Заходняй Еўропе. Брытанскі флот блакуе германскае караблеплаванне. Гітлеру заставалася або ваяваць супраць Брытаніі, а для гэтага неабходны магутны флот, або шукаць замірэння з Брытаніяй, і для гэтага неабходны магутны флот: раз'юшаная Брытанія са слабым размаўляць не будзе, а запатрабуе ачысьціць акупаваныя краіны. Гітлер далёка адставаў ад Брытаніі ў галіне надводных караблёў, і вось ён пад час падобнага крытычнага моманту прадае недабудаваныя, што азначае самыя сучасныя свае караблі!

Здзіўляюць і паводзіны Сталіна: ён абвясьціў сябе нейтральным, але будуе велізарны флот сам, ды яшчэ і купляе баявыя караблі ў ваюючых дзяржаў.

Тлумачэнне гэтых здзіўляючых фактаў простае: ужо ў 1940 годзе Няметчына адчувала жудасны недахоп стратэгічнай сыравіны, марскія шляхі былі заблакаваны, і таму стратэгічную сыравіну Гітлер мог купляць у дастатковай колькасьці і асартыменце толькі ў Сталіна. У абмен Гітлер быў вымушаны прадаваць тэхналогіі і баявую тэхніку, уключаючы навейшыя самалёты, гарматы, караблі, апаратуру сувязі, кіравання агнём і г.д.

Сталін ведаў пра крытычнае становішча ў германскай эканоміцы і мог Гітлеру стратэгічную сыравіну не прадаваць. У гэтым выпадку вайна ў Яўропе хутка б затухла сама сабой. Але Сталін меў жаданне, каб вайна разгаралася, каб Францыя, Брытанія, Няметчына і ўсе астатнія краіны знясілілі сябе вайной. Сталін меў намер скарыстацца іх слабасьцю і ўсталяваць у спустошанай Яўропе свае парадкі. Для таго Сталін і будаваў свой флот, для таго скупляў баявую тэхніку ўсюды, дзе магчыма, для таго сілкаваў Гітлера стратэгічным сыравінай.

Могуць запытаць, а чаму дзьве сотні сталінскіх падводных лодак і ўся астатняя марская магутнасць не далі аддачы, якой можна было чакаць ад самага моцнага падводнага флоту сьвету? Адказ просты – гэта была наступальная магутнасць. Гэта быў інструмент, створаны для агрэсіўнай вайны. У абарончай вайне яго было цяжка ці наогул немагчыма выкарыстаць. На XVIII з'ездзе партыі

камандуючы Ціхаакіянскім флотам флагман 2-га рангу Н.Г. Кузняцоў казаў: «Флот павінен ператварыцца і ператворыцца, як і ўсё Працоўна-Сялянскае Чырвонае Войска, у самы нападаючы флот».

Кузняцоў выступаў на з'ездзе адразу пасьля Міхала Шолахава. Шолахаў пазьней за вялікі гуманізм атрымае Нобелеўскую прэмію. А тады на з'ездзе – за правільнае стаўленне да ваеннай прамысловасьці і іншыя заслугі – яго ўвялі ў склад ЦК разам з Кузняцовым. Кузьняцова, акрамя таго, прызначылі наркамам Ваенна-Марскога Флоту. Гэта быў самы таленавіты із усіх савецкіх флатаводцаў. Пасьля вайны ён атрымаў званне Адмірала Флоту Савецкага Звязу. У савецкай гісторыі толькі тры чалавекі мелі такое званне.

Кузняцоў выканаў абяцанне з'езду – ён ператварыў савецкі флот у самы нападаючы. Але для абарончай вайны былі патрэбны іншыя караблі з іншымі характарыстыкамі: паляўнічыя за падводнымі лодкамі, тральшчыкі, вартавыя караблі, сеткавыя загараджальнікі. Згодна з загадам Кузняцава запасы снарадаў, тарпед, мін, карабельнага паліва былі перанесены да германскай мяжы, да румынскай мяжы, у Ліепаю, у рачныя парты Дуная. Там гэтыя запасы і былі захоплены немцамі.

Ліепая знаходзілася так блізка да мяжы, што баі за горад пачаліся ўжо 22 чэрвеня. Абарону Ліепаі ад нападу з сушы ніхто не рыхтаваў. У Ліепаі – акрамя ўсяго іншага – былі сканцэнтраваны (і страчаны) тры чвэрці запасаў паліва Балтыйскага флоту.

Не толькі сістэма базавання савецкага флоту была арыентавана на агрэсіўную вайну, не толькі склад флоту фарміраваўся грунтуючыся на агрэсіўных планах, але і ўзбраенне караблёў адпавядала толькі ўдзелу ў агрэсіўнай вайне. Савецкія караблі, маючы магутнае артылерыйскае і міннатарпеднае ўзбраенне мелі вельмі слабае зянітнае ўзбраенне. У агрэсіўнай вайне магутнага зянітнага ўзбраення караблям не патрабавалася б проста таму, што вайну савецкія генералы і адміралы намышлялі пачынаць раптоўным руйнуючым ударам па аэрадромах праціўніка і знішчэннем яго авіяцыі.

Вайна, насуперак задумам, атрымалася абарончай, не мы нанесьлі першы ўдар, а па нас. Супернік панаваў у паветры, а ў савецкім войску і на караблях – слабое зянітнае ўзбраенне. Ад паветранага ўдару ў жніўні 1941 моцна пацярпеў, напрыклад, лідэр «Ташкент». Ён быў адрамантаваны, у чэрвені 42-га зноў быў моцна пашкоджаны авіяцыяй праціўніка, а ў ліпені авіяцыяй жа затоплены. Але гэта толькі адзін із прыкладаў. Пра флот размова наперадзе, а зараз гаворка толькі пра тое, што Наркамат караблебудавання быў на справе Наркаматам ваеннага караблебудавання і меў задачу будаваць караблі з максімальна наступальным узбраеннем і мінімальна абарончым, каб ператварыць савецкі флот у самы нападаючы...

Наркамат авіяцыйнай прамысловасьці таксама тэарэтычна вырабляў як ваенныя, так і грамадзянскія самалёты. Але можна згадаць дзясятак назваў выбітных знішчальнікаў, бамбавікоў, штурмавікоў, якія авіяпрамысловасць выпускала тысячамі, а вось згадаць назву грамадзянскага самалёта так проста не атрымаецца.

Быў адзін самалёт, які можна ў нейкай ступені лічыць грамадзянскіх, ды і той створаны не ў нас, а ў Амерыцы. Гэта быў лепшы ў сьвеце транспартны

самалёт С-47. Яго будавалі ў нас па ліцэнзіі як у якасьці пасажырскага, так і ў якасьці транспартна-дэсантнага. Так яго і выкарыстоўвалі: і ў вайсковым, і ў грамадзянскім варыянтах, але для зручнасьці ўсе вырабляемыя самалёты на заводзе адразу фарбавалі ў зялёны колер, каб потым не перафарбоўваць.

Наркамат узбраенняў каментараў не патрабуе, а вось Наркамат боепрыпасаў – гэта нешта арыгінальнае. Арыгінальнае таму, што нават падчас вайны самыя, як мы прывыклі лічыць, агрэсіўныя дзяржавы асобнага міністэрства боепрыпасаў не мелі. У Нямеччыне, напрыклад, нават пасьля пачатку Другой Сусьветнай вайны, вытворчасьцю ўзбраенняў і боепрыпасаў кіравалі не два розныя міністры, а адзін. А Савецкі Звяз у мірны час стварыў міністэрства, якое займалася выключна адной праблемай, толькі вытворчасьцю боепрыпасаў.

У момант стварэння Наркамата боепрыпасаў Савецкаму Звязу ніхто не пагражаў. Японія мела магутную авіяцыю і флот, але сухапутнае войска Японіі было адносна невялікім, у дадатак японскае войска вяло малаперспектыўную вайну ў Кітаі. Японія мела абмежаваныя запасы стратэгічнай сыравіны. Савецкая выведка ўжо ў той час паведамляла ўраду, што Японія можа адважыцца на вялікую вайну дзеля захопу крыніц сыравіны, але японцаў цікавяць у першую чаргу тыя раёны, дзе ўжо наладжаны здабыча і перапрацоўка гэтай сыравіны, таму што яна патрэбна Японіі неадкладна. Іншымі словамі, Японія будзе змагацца за кантроль над паўднёвымі тэрыторыямі, а не палезе ў Сібір, дзе рэсурсы невычарпальныя, але іх выведка, здабыча і перапрацоўка патрабуюць шматлікіх гадоў і вялізных выдаткаў.

Яшчэ ў 1936 годзе савецкая вайсковая выведка зрабіла выснову пра тое, што перад захопам паўднёвых тэрыторый Японія будзе вымушана якімі заўгодна сродкамі нейтралізаваць Ціхаакіянскі флот ЗША, які з'яўляецца адзінай небяспекай японскай экспансіі ў паўднёвых морах. Карацей кажучы, савецкая выведка і Генеральны штаб Чырвонага Войска не верылі ў магчымасць сур'ёзнай японскай агрэсіі ў Сібір і не баяліся яе.

Савецкі Генеральны штаб, урад і сам Сталін не вельмі баяліся і германскай агрэсіі на пачатку 1939 года. Агульнай мяжы з Нямеччынай не было, і таму Нямеччына не мела магчымасьці напасьці. Стварэнне Наркамата боепрыпасаў у студзені 1939 года не было адказам на германскую падрыхтоўку да вайны. Савецкая выведка ведала, што ў той момант германская прамысловасць працавала ў рэжыме мірнага часу. Кіраўнік ГРУ Ян Праскураў у ліпені 1939 года паведамляў Сталіну, што Нямеччына не падрыхтавана да вялікай вайны: у выпадку, калі Нямеччына нападзе толькі на адну Польшчу, запас авіяцыйных бомбаў Нямеччыны будзе выдаткаваны на дзесяты дзень вайны. Ніякіх рэзерваў у Нямеччыны больш няма.

Пасьля вайны ў Нямеччыне выйшла кніга «Вынікі Другой Сусьветнай вайны». Сярод аўтараў генерал-фельдмаршал К. Кесельрынг, генерал-палкоўнік Г. Гудэрыян, генерал-палкоўнік Л. Рэндуліч, генерал-лейтэнант Э. Шнэйдэр, контр-адмірал Э. Годт і іншыя. Параўноўваючы высновы савецкай вайсковай выведкі і сапраўднае становішча рэчаў, мы павінны прызнаць, што савецкая вайсковая выведка памылілася, запас авіяцыйных бомбаў Нямеччыны закончыўся не на дзесяты, а на чатырнаццаты дзень вайны.

Магчыма, самае лепшае даследаванне пра развіццё германскага войска ў часы Трэццяга рэйха зрабіў генерал-маёр Б. Мюлер-Гілебранд (Оаа Неёг, 1933-1945. Ргапй / М, 1954-1956). Генерал паведамляе (т. 1, с. 161), што ў 1939 годзе Галоўнае кіраўніцтва сухапутнага войска патрабавала стварэння запасу боепрыпасаў, якіх хапіла б на чатыры месяцы вайны. Аднак такіх запасаў створана не было. Калі чатырохмесяцовы запас прыняць за 100 адсоткаў, то пісталетных патронаў было назапашана толькі 30 адсоткаў, гэта азначае на 36 дзён, снарадаў для горных гармат – 15 адсоткаў, мін для лёгкіх мінамётаў – 12 адсоткаў, а для цяжкіх мінамётаў – 10 адсоткаў. Лепш справа выглядала ў дачыненні да снарадаў для цяжкіх палявых гаўбіц – іх назапасілі на два месяцы вайны. Горш усяго – з танкавымі снарадамі. У верасні 1939 года асноўным танкам германскага вермахта быў Т-11 з 20-мм гарматай. Снарадаў для гэтых танкаў было назапашана 5 адсоткаў ад патрабуемага чатырохмесячнага запасу, гэта азначае на шэсць дзён вайны.

Нягледзячы на гэта, Гітлер не спяшаўся праводзіць ваенную мабілізацыю прамысловасьці на патрэбы вайны. Нямецкае войска пачынае браць удзел у вайне, якая становіцца спачатку еўрапейскай, а потым і сусьветнай, але германская прамысловасць усё яшчэ жыве ў рэжыме мірнага часу.

Савецкая вайсковая выведка магла не ведаць поўнай карціны становішча з боепрыпасамі ў Няметчыне, але ў архівах ГРУ я знайшоў справаздачы пра запасы і спажыванне каляровых металаў у германскай прамысловасьці на працягу ўсіх перадваенных гадоў. Гэтыя сведчанні давалі даволі выразную карціну становішча ў германскай прамысловасьці.

Камуністы 50 гадоў надавалі нам, што ў 1939 годзе вайна была непазбежнай, увесь сьвет каціўся да вайны, і Сталіну нічога не заставалася, як падпісаць пакт аб пачатку вайны. Аналіз сітуацыі ў германскай прамысловасьці наогул і ў галіне вытворчасьці боепрыпасаў, у прыватнасьці, дазваляе сцвярджаць, што сітуацыя была цалкам не такой крытычнай. Нікуды сьвет не каціўся, і вайны можна было б пазбегнуць. Калі б Сталін пажадаў. І яшчэ: калі б Чырвонае Войска ў верасні 1939 выступіла на баку Польшчы, то Сталіну гэта нічым не пагражала (і ён гэта ведаў), а Гітлер мог зведаць жорсткую паразу проста дзякуючы недахопу боепрыпасаў.

Але Сталін не скарыстаўся германскай слабасьцю ў той момант, і дзіўная гульня Гітлера працягвалася. За зіму становішча з боепрыпасамі ў Няметчыне некалькі палепшылася, і ў траўні 1940 года Гітлер нанёс поўнае паражэнне Францыі. Снарадаў хапіла, але калі б Сталін ўдарыў па Нямеччыне ў 1940 годзе, адбівацца Гітлеру было б нечым, таму што прамысловасць усё яшчэ не была мабілізавана. Потым былі «Бітва за Брытанію»: германская авіяцыя – у вайне, германская прамысловасць – не. Потым Гітлер напаў на Савецкі Звяз. І тут яму жудасна пашанцавала – каля самай мяжы ён захапіў вялізныя савецкія запасы. Без іх ён не змог бы дайсьці да Масквы.

Мы ўжо ведаем, для чаго Жукаў перакінуў стратэгічныя запасы да заходняй мяжы.

Захапіць сталінскія запасы – вялікая ўдача для Гітлера, але патрэбна было думаць і пра перавод уласнай прамысловасьці на ваенныя рэйкі. А з гэтым Гітлер не спяшаўся. Вайна ў Расіі – сур'ёзны бізнес, і германскае войска было

вымушана марнаваць снарады ў нябачаных раней колькасьцях. Вытворчасць снарадаў ні ў якай меры не адпавядала патрэбам войска. Генерал-маёр Б. Мюлер-Гілебранд прыводзіць цэлыя старонкі абуральнай статыстыкі. Вось проста наўздагад некаторыя лічбы са шматлікіх тысяч ім падобных. У кастрычніку 1941 года ў жорсткіх баях супраць Чырвонага Войска германскае войска выдаткавала 561000 75-мм снарадаў, а прамысловасць за той жа перыяд вырабіла 76 тысяч гэтых снарадаў. У снежні выдаткавана 494.000, атрымана ад прамысловасьці – 18 тысяч.

Гэта не магло працягвацца доўга. Нямецкае войска ратавала толькі тое, што ў той момант Чырвонае Войска сядзела на галодным пайку. Сталін хутка стварае новую прамысловасць, а германскія генералы пераконвалі Гітлера пачаць мабілізацыю германскай прамысловасьці. Гітлер толькі на словах быў прыхільнікам «гармат замест масла» 29 лістапада 1941 г. міністр ўзбраення і боепрыпасаў Няметчыны Ф. Тодт заявіў Гітлеру, што «вайна ў вайсковым і эканамічным дачыненні прайграна». Ф. Тодт яшчэ не ведаў, што праз тыдзень Сталін пачне грандыёзнае зімовае наступленне. Лічылася, што ў Сталіна магчымасьці вычарпаны. Але нават і не ведаючы ўсёй вастрыні сітуацыі, яшчэ да пачатку рускай зімы міністр б'е трывогу і патрабуе ад Гітлера пошукаў шляхоў для спынення вайны, якая нічога добрага Няметчыне не абяцае.

Але Гітлер не спяшаўся.

У снежні Сталін наносіць магутныя ўдары. У снежні Гітлер абвяшчае вайну Злучаным Штатам. Здаецца, зараз ён павінен пачаць перавод прамысловасьці на рэжым ваеннага часу. Але Гітлер чакае. І толькі ў студзені 1942 года ён прымае рашэнне пра пачатак пераводу германскай прамысловасьці на патрэбы вайны.

Усё адрозненне паміж Сталіным і Гітлерам у тым, што Гітлер спачатку пачаў вайну супраць усяго сьвету, праваяваў больш за два гады, а потым пачаў мабілізацыю прамысловасьці на патрэбы вайны.

Сталін дзейнічаў як раз наадварот. Рознымі сродкамі Сталін намагаўся адцягнуць момант ўступлення Савецкага Звязу ў вайну, але мабілізацыю прамысловасьці і яе перавод на рэжым ваеннага часу пачаў яшчэ ў студзені 1939 года.

Глава VII

Партыя у ботах

«Ніхто із іх не бачыў сапраўдных маштабаў
арганізацыйнай падрыхтоўкі праводзімай генсекам
праз апарат...»

А.Антонаў-Аўсеенка, «Партрэт тырана», с.46.

Сталін хадзіў у ботах, у напаловувайсковым адзенні. Сталінская партыя пераймала ў правадыра: абувалася ў боты, апраналася ў напаловувайскавое адзенне. Паглядзіце на фотаздымкіі Кірава, Маленкова, Кагановіча...

Не толькі знешнім выглядам партыя нагадвала войска. Сталін так тлумачыў яе структуру: «У складзе нашай партыі, калі мець на ўвазе яе

кіруючыя пласты, маецца каля 3-4 тысяч вышэйшых кіраўнікоў. Гэта, я б сказаў, – генералітэт нашай партыі.

Далей ідуць 30-40 тысяч сярэдніх кіраўнікоў. Гэта – наша партыйнае афіцэрства.

Далей ідуць 100-150 тысяч ніжэйшага партыйнага кіруючага складу. Гэта, так бы мовіць, наша партыйнае унтэр-афіцэрства». («Праўда», 29 сакавіка 1937 года).

Партыя адказвала ўзаемнасьцю: «Маршал сусветнай рэвалюцыі таварыш Сталін».

На працягу трыццатых гадах партыя квітнела: кровапусканні ёй ішлі на карысць, без іх партыя загнівала. На прыканцы 1938 года завяршылася вялікае партыйнае кровапусканне, і квітнеючая партыя ўступіла ў новы этап свайго існавання.

Новы этап пачынаецца XVIII з'ездам. Некаторыя заходнія гісторыкі гэты з'езд прама называюць з'ездам падрыхтоўкі да вайны. Гэта правільна, але толькі з удакладненнем: падрыхтоўкі да «вызваленчай» вайне. Кожны, хто сам гартаў газету «Праўда» тых дзён, пацвердзіць: усё – пра вайну, але ні слава – пра вайну абарончую. Калі пра абарону і згадвалася, то толькі ў сэнсе апераджаючага ўдару і вельмі хуткага пераносу вайны на тэрыторыю праціўніка.

Ад слоў на з'ездзе пераход да справы быў прамым і кароткім. Структура партыі: райкамы, гаркамы, абкамы, ЦК рэспублік – была структурай кіравання дзяржавай. На пачатку 1939 года ва ўсіх падраздзяленнях партыйнай структуры ад райкама і вышэй ствараюцца ваенныя аддзелы. З дапамогай ваенных аддзелаў партыя бярэ пад кантроль працэс падрыхтоўкі да вайны. Ваенныя аддзелы накіроўваюць і кантралююць працэсы назапашвання запасаў, перавод прамысловасьці, сельскай гаспадаркі і транспарту на рэжым ваеннага часу. З дапамогай ваеннай аддзелаў партыя кіруе вельмі складаным і вельмі цяжкім працэсам падрыхтоўкі насельніцтва да вайны.

Камуністычная партыя затрашчала афіцэрскімі ботамі і генеральскімі партупеямі яшчэ больш гучна, чым раней. Заканадаўцы партыйнай моды рэкамендавалі шэра-зялёны колер, ахоўваючыя гімнасьцёркі, шынэльнае сукно.

І павялічылася перапляценне: перспектыўных вайскоўцаў – на працу ў партыйныя камітэты, партыйных лідэраў – у Чырвонае Войска. На самым версе, у Цэнтральным Камітэце партыі, вайскоўцам прызначана незвычайна шмат месцаў.

У склад ЦК на пачатку 1939 года ўвайшлі чарадой кіраўнікі войска, флоту і ваеннай прамысловасьці. Крыху пазьней, на пачатку 1941 года, быў яшчэ адзін набор генералаў і адміралаў у склад ЦК. Мяжа паміж партыяй і арміяй рабілася ўсё менш заўважальнай: партыя кіруе вайсковым будаўніцтвам, генералы засядаюць у ЦК партыі.

7 траўня 1939 года загадам Наркама абароны ЗССР на Ваенна-палітычную акадэмію РККА была ўскладзена адказнасць (акрамя яе асноўнай дзейнасьці) за вайсковую перападрыхтоўку партыйных кіраўнікоў высокага рангу. Для партыйных таварышаў меншага калібру былі арганізаваны курсы вайсковай падрыхтоўкі пры штабах вайсковых акруг, армій, карпусоў, дывізій.

29 жніўня 1939 года Палітбюро прыняло пастанову "Пра адбор 4000 камуністаў на палітпрацу ў РККА».

Дальнабачнымі выявіліся таварышы ў Палітбюро: пачалі мабілізацыю камуністаў яшчэ да таго, як мабілізацыя была афіцыйна абвешчана Вярхоўным Саветам ЗССР. Цікава атрымліваецца: 23 жніўня з Гітлерам падпісалі дамову аб ненападзе, лагічна было б у адпаведнасьці з дамовай праводзіць не мабілізацыю камуністаў у войска, а дэмабілізацыю, не забіраць у войска тысячы людзей, а адпускаць іх із войска...

Лічба 4000 камуністаў бянтэжыць: таму што няшмат. Аднак за гэтай сціплай лічбай хаваюцца падзеі вельмі грозныя. Мы ж не пра радавых камуністаў гаворым! Працаўніка, які здуру ўступіў у партыю, прызываюць у войска позвай ваенкамату. У 1939 годзе ў войску было каля 180 тысяч камуністаў, а да лета 1941 – 560 800. За два гады ў войска прызвалі мінімум 380 тысяч радавых камуністаў. Для гэтага пастановы Палітбюро не патрабавалася. Пастанавай Палітбюро ў войска забіраюць не простых камуністаў, а так званых адказных працаўнікоў, г. азн. наменклатуру партыі.

А ці шмат ад іх у войску толку, ад тоўстапузых? Ды і згодна з прафесіяй усе яны не вайсковыя правадыры, а адміністратары-бюракраты. Ці варта надаваць ўвагу гэтым гора-ваякам? На мой погляд, варта. Іх жа не з вінтоўкамі ў руках ваяваць пасылаюць, а на палітпрацу. Самы ніжэйшы ўзровень, на якім у тыя часы існавала пасада афіцэра-палітпрацаўніка – рота. Калі б 4000 камуністаў пасылалі на партыйную працу толькі на ўзроўні рот, то і тады патрэбна было б сфармаваць 4000 новых рот. Аднак ужо ў 1939 годзе была ўнесена прапанава пасаду афіцэра-палітпрацаўніка на ротным узроўні ліквідаваць. Гэтая прапанова была адобрана, і ў 1940 годзе пасады палітпрацаўнікоў на ротным узроўні пачалі скасоўваць. Пасады афіцэраў-палітпрацаўнікоў заставаліся толькі на ўзроўні батальёнаў і вышэй. Разгледзім наступствы такога скарачэння штатаў на прыкладзе.

Генерал-палкоўнік Л.М. Сандалаў апісвае вельмі маленькую дэталь із агульнай карціны таемнай мабілізацыі Чырвонага Войска. Гаворка ідзе пра непрыкметны кавалачак савецка-германскай мяжы, паблізу якога нясуць службу чатыры кулямётна-артылерыйскія батальёны па 350-400 жаўнераў у кожным. Праводзяцца непрыкметныя мерапрыемствы, і неўзабаве на гэтым участку ўжо не чатыры, а пяць батальёнаў, але ў кожным батальёне – па 1500 жаўнераў (ВГЖ, 1988, N II, с. 7). Раней на гэтым участку знаходзілася дзесьці 1400-1600 жаўнераў, а стала (пры дадаванні ўсяго аднаго батальёна) – 7500.

Афіцэраў-палітпрацаўнікоў было 20 (4 на батальённым узроўні і 16 на ротным), стала 5. Пасьля таемнай рэарганізацыі колькасць жаўнераў павялічылася ў 5 разоў, а колькасць афіцэраў-палітпрацаўнікоў скарацілася ў 4 разы, таму што ў кожным батальёне застаецца толькі адзін афіцэр-палітпрацаўнік. Астатнія 15 – эканомія. Іх можна зараз выкарыстаць для фарміравання 15 новых батальёнаў агульнай колькасцю 22 500 жаўнераў. Гэты працэс характэрны для ўсяго Чырвонага Войска: колькасць вайскоўцаў рэзка павялічваецца, а афіцэры-палітпрацаўнікі пры гэтым вызваляюцца. Іх неадкладна выкарыстоўваюць для камплектавання новых батальёнаў, палкоў, дывізій, карпусоў, армій.

Акрамя таго, палітычныя вучылішчы рыхтуюць тысячы новых палітпрацаўнікоў па паскораных праграмах. Вышэйшы палітычны склад рыхтуе Ваенна-палітычная акадэмія. Але павелічэнне войска настолькі імклівае, што палітпрацаўнікоў усё адно не хапае, і тады забіраюць з запасу тысячы раней падрыхтаваных палітпрацаўнікоў. На пачатку 1941 года, напрыклад, 11 тысяч чалавек. (Гісторыя Вялікай Айчыннай вайны Савецкага Звязу. 1941-1945. т. 1. с. 461). Але палітпрацаўнікоў-рэзервістаў забіралі і ў папярэднія два гады. (Гэта колькі ж новых батальёнаў можна укамплектаваць?) Палітпрацаўнікоў-рэзервістаў, зразумела, забіралі без пастановы Палітбюро. Але ў дадатак да іх Палітбюро прымае рашэнне накіраваць у войска тысячы сваіх наменклатурных працаўнікоў. І калі ўсё гэта прыняць да ўвагі, то карціна вымалёўваецца вельмі сур'ёзная.

Зразумела, што наменклатуру, забіраемую ў войска, выкарыстоўвалі на батальённым узроўні і наўрад ці на палкавым. Усё гэта – узмацненне палітычных органаў існуючых і стварэнне палітычных органаў нанова фарміруемых дывізій, карпусоў, армій, франтоў.

Але гэта не адзінае і не галоўное прызначэнне забіраемых у войска наменклатурных адміністратараў. І партыя з’яўляецца не такой ужо дурной, каб рабіць з іх палкаводцаў. У іх іншае прызначэнне: пры вайсковых радах армій і франтоў утвараюцца гурты асаблівага прызначэння. Аспрыз. Мы ўжо ведаем, што матастралковыя дывізіі Аспрыз НКУС ствараліся для саветызацыі новых раёнаў. Адна дывізія Аспрыз НКВД у стане навесьці рэвалюцыйны парадак у якім заўгодна раёне, але кіраваць раёнам могуць толькі прафесійныя адміністратары. Вось менавіта для гэтага і ствараюцца згуртаванні асаблівага прызначэння.

Пастанава Палітбюро аб прызыве ў войска 4 тысяч камуністаў была прынята 29 жніўня 1939 года, а праз 19 дзён Чырвонае Войска ўступіла ў Польшчу. На «вызваленых» польскіх тэрыторыях новая камуністычная адміністрацыя запрацавала як добры механізм, створаны рукой таленавітага майстра. І пры «вызваленні» Эстоніі, Літвы, Латвіі – ніякіх праблем. У Фінляндыі – праблемы, і таму згуртаванні асобнага прызначэння із адказных працаўнікоў партыі не спатрэбіліся, больш дакладна, запатрабаваліся, але не ў поўным складзе.

А генеральскімі ботамі рыпаюць ўжо і не толькі адказныя партыйныя таварышы раённага або абласнога маштабу. Генеральскімі ботамі зарыпелі і самі сябры Палітбюро.

Існуе цудоўны фатаздымак: 29 верасня 1939 г. Хрушчоў ў генеральскай форме, але без знакаў адрознення, на «вызваленых» польскіх тэрыторыях з усходняга берага ракі Сан глядзіць на той бок, «вызвалены» Гітлерам. Навокал Хрушчава ўгодлівыя камісары. Пасада Хрушчова – сябра вайсковай рады Украінскага фронту. Гэта менавіта яму падпарадкоўваліся згуртаванні асобнага прызначэння. Франтам кіраваў Я. Цюленеў. Абавязкі Хрушчова: наглядаць за Цюленевым, кіраваць ніжэйстаячымі камісарамі, ствараць шчаслівае жыццё на «вызваленай» зямлі. А на нямецкі бераг Хрушчоў пазірае весела і без баязні.

Генерал арміі Цюленеў згадвае, менавіта што Хрушчоў вымавіў у той гістарычны момант. А вымавіў ён словы простыя і зразумелыя: «Наша войска –

войска-вызваліцель і гэтым павінна быць прасякнута сьвядомасць кожнага нашага ваяра і камандыра, гэтым павінны дыктавацца яе паводзіны на польскай тэрыторыі. Ну, а немцы... – Мікіта Сяргеевіч весела прыжмурыўся. – Ім мы лінію паводзін дыктаваць не будзем. Калі ў іх не возьме верх разважлівасць, хай наракаюць на сябе...». (Праз тры вайны. М., Ваенвыдат, 1960, с. 132). Гэта друкавалася пры жывым Хрушчове, пры хрушчоўскай ўладзе, Хрушчовым не было аспрэчана і хрушчоўскай цэнзурай не забаранялася.

Камуністычная партыя зарыпела афіцэрскімі ботамі. Мікіта Хрушчоў у разадранай Польшчы на новай савецка-германскай мяжы. Усё, што сказаў Хрушчоў у гэты гістарычны момант, стала здабыткам гісторыі: «Няхай немцы здзяйсняюць злачынствы, потым у Яўропу прыйдзе Чырвонае Войска-вызваліцель...»

Як паводзіла сябе на польскіх тэрыторыях войска-вызваліцель і чым кіравалася, мы можам бачыць на прыкладах масавых пахаванняў польскіх афіцэраў. Здзяйснялася гэта згодна з загадам Камуністычнай партыі – «асноўнай кіруючай і накіроўваючай магутнасьці», абутай у афіцэрскія боты. І зусім не пра абарону згадвае вясёлы Хрушчоў на новай савецка-германскай мяжы, а пра надыходзячую адплату фашызму: хай здзяйсняюць злачынствы, а суддзямі будзем мы... Нічога арыгінальнага ў яго словах няма. Гэта чыстай вады марксізм-ленінізм-трацкізм-сталінізм.

Маркса я нават цытаваць не буду: уся яго перапіска з Энгельсам прасякнута адной ідэяй – хай яны здзяйсняюць злачынствы, чым больш злачынстваў, тым лепш. І Ленін падхапіў менавіта гэты матыў: «Хай лютуе буржуазія... Чым больш жосткасьці і зверстваў з яе боку, тым бліжэй дзень пераможнай пралетарскай рэвалюцыі». («Праўда», 22 жніўні 1918).

Гэтую марксісцка-ленінскую думку пастаянна паўтараў Троцкі ў дачыненні ўжо не да ўсіх ворагаў наогул, а да германскага фашызму канкрэтна: «Савецкія ЗЛУЧАНЫЯ ШТАТЫ ЯЎРОПЫ – адзіна правільны лозунг, паказваючы на выйсьце із еўрапейскай раздробненасьці, пагражаючай не толькі Няметчыне, але і ўсёй Яўропе поўным гаспадарчым і культурным заняпадам. Чым больш фашысты будуць мець у вачах сацыял-дэмакратычных працоўных мас выгляд наступаючага боку, а мы – абараняючагася, тым больш у нас будзе шанцаў». («Бюлетэнь апазіцыі», лістапад-снежань 1930 г., N17-18, с. 53).

Думка зразумелая: калі Яўропу не зрабіць адзінай і савецкай, то яе чакае галеча і заняпад, але хай фашысты наступаюць першымі... Гэта агучана да прыходу Гітлера да ўлады, і маючы на ўвазе менавіта германскі фашызм. Троцкі разыходзіўся ў меркаваннях са Сталіным і яго прыдворнымі, але толькі ў дэталях. Цэнтральная ідэя ледакола Рэвалюцыі тут выказана так жа выразна, як і ў Леніна, як і ў Сталіна.

Камуністычная партыя нездарма абула боты ў жніўні 1939 года і праз месяц на берагах ракі Сан не мае намеру іх здымаць. Хрушчоў у верасні 1939 года выказваў тое, што гаварылі да яго заснавальнікі. Адрозненне толькі ў тым, што Хрушчоў выказваецца не ў цішы кабінета, а на германскай мяжы.

13 сакавіка 1940 года Палітбюро прыняло пастанову «Пра вайсковую перападрыхтоўку, пераатэставанне працаўнікоў партыйных камітэтаў і пра парадак іхнай мабілізацыі ў РККА». Зразумела, пастанова ў той момант была

сакрэтнай. Яе часткова апублікавалі толькі ў 1969 годзе. (КПСЗ пра Узброенае Войска Савецкага Звязу. Дакументы. М., 1969, с. 296-297).

У адпаведнасьці з гэтай пастановай «адказныя працаўнікі апарата ЦК ВКП (б) знаходзяцца на персанальным ўліку Наркамата абароны і Наркамата Ваенна-Марскога Флоту і мабілізуюцца для працы ў РСЧВ[3] і РСЧФ[4] рашэннем ЦК ВКП (б) адпаведна са спісамі Наркамата абароны, Наркамата Ваенна-Марскога Флоту і ўпраўлення кадрамі ЦК ВКП (б)...». Чацьвёрты пункт пастановы даваў даручэнне Наркамату абароны «правесьці пераатэставанне і прысвоіць вайсковыя званні працаўнікам партыйных камітэтаў». Генерал арміі Епішаў паведамляе, што за год перападрыхтоўку прайшло каля 40 тысяч партыйных працаўнікоў. (Партыя і войска. М., ІПЛ, 1980, с. 163).

Рабілася гэта ціха, без агалоскі. Вынік: УВЕСЬ кіруючы склад партыі прайшоў перападрыхтоўку, пераатэстацыю з прысваеннем воінскіх званняў; уся наменклатура была пастаўлена на персанальны вайсковы ўлік. Якога заўгодна партыйнага кіраўніка, пачынаючы ад «адказных працаўнікоў ЦК», у любы момант маглі забраць у Чырвонае Войска, праўда, запытаўшы дазволу ў таварыша Сталіна. Таварыш Сталін не адмаўляў.

Наменклатурных працаўнікоў па аднаму, малымі і сярэднімі згуртаваннямі забіраюць у войска. З боку не відаць: там аднаго забралі, тут аднаго забралі. Потым раптам – пастанова Палітбюро ад 17 чэрвеня 1941 года: «Пра адбор 3700 камуністаў на палітычную працу ў РСЧВ». Ідзе размяшчэнне савецкага войска на межах Няметчыны і Румыніі, дакладна як у жніўні 1939 года на межах Польшчы. У 1939 годзе, праз 19 дзён пасьля пастановы аб прызыве наменклатуры ў РСЧВ, Чырвонае Войска нанесла ўдар.

Сцэнар паўтараецца. Калі ад даты новай пастановы адлічым 19 дзён, то як раз патрапім на 6 ліпеня 1941 года. Гэтую дату я называў раней. У гэты дзень Чырвонае Войска павінна была нанесьці ўдар па Нямеччыне і Румыніі. 19 дзён – не супадзенне. Планы загадзя складзены на ўсе папярэднія і наступныя дні. Адлік часу запушчаны, як перад стартам ракеты. Адпаведна з загадзя распрацаваным графікам праводзяцца сотні розных дзеянняў і аперацый, і для кожнага дзеяння ў графіку дакладна вызначаны час. Адпаведна з іхнымі разлікамі і планамі пад час дня «М-19» (гэта азначае 17 чэрвеня 1941 г.) патрэбна накіраваць наменклатуру ў войска. Гэты механізм адліку дзён адпрацаваны на вучэннях і пры папярэдніх "Вызваленнях». У чэрвені 1941 года ён зноў запушчаны. Дэтанатар міны, закладзеную пад Яўропу, ужо адлічваў дні...

Пастанава, як усе падобныя ёй, была сакрэтнай. Пра яе існаванне стала вядома праз шмат гадоў пасьля заканчэння вайны. Ды і то, назва апублікавана, а тэкст схаваны. Але пра гэты набор вядома некалькі больш, чым пра набор 4-ох тысяч камуністаў у жніўні 1939 года. Напрыклад, вядома, што ў гэтым наборы быў сакратар Днепрапятроўскага абкама па вайсковай прамысловасьці Леанід Брэжнеў.

У войска Брэжнеў папрасіўся раніцай 22 чэрвеня 1941. Яго прашэнне было неадкладна задаволена. Для задавальнення такога прашэння было неабходна, як мінімум, рашэнне ЦК. Сумнеўна, каб ЦК пад час нядзельнай раніцы, 22 чэрвеня,

---

[3] Рабоча Сялянскае Чырвонае Войска. (РККА)

[4] Рабоча Сялянскі Чырвоны Флот. (РККФ)

прымаў рашэнні хутка і аператыўна. Хуткасць, з якой вызначыўся лёс Брэжнева, тлумачыцца толькі тым, што пытанне было вырашана загадзя. 22 чэрвеня Брэжневу толькі загадалі: дзейнічай адпаведна з раней атрыманымі загадамі. Брэжнеў трапляе ў распараджэнне вайсковай рады Паўднёвага фронту.

Рашэнне пра стварэнне Паўднёвага фронту зацверджана Сталіным 21 чэрвеня 1941 года, а ўся папярэдняя праца праводзілася загадзя. Паўднёвы фронт мяне асабліва цікавіў. Ён ствараўся для нанясення ўдару па Румыніі, для захопу нафтавых радовішчаў Плоешці. Кіраваць фронтам Сталін прызначыў таго ж Яна Цюленева, з якім Хрушчоў у верасні 1939 года на новай германскай мяжы дзяліўся думкамі пра будучыню Яўропы. Летам 1941 года Цюленеў ужо меў пяць генеральскіх зорак. У Польшчы падчас «вызваляючага паходу» ён паказаў сябе добра, і вось новае даручэнне – Румынія.

Падрыхтоўка Чырвонага Войска да «вызваляючых паходаў» ў 1939 і 1941 гадах праводзілася адпаведна з адзінай праграмай. Праўда, у 1941 годзе Гітлер нанёс апераджаючы ўдар, і паход не адбыўся. У 1941 годзе, як і ў 1939-м, пры вайсковых радах франтоў із партыйных бюракратаў былі створаны згуртаванні асобнага прызначэння – Аспрыз. Задача – правядзенне саветызацыі. Пасьля германскага нападу некалькі месяцаў згуртаванні асобнага прызначэння заставаліся ў бяздзейнасьці (на сваёй тэрыторыі ў абарончай вайне яны не былі патрэбнымі). Калі стала канчаткова зразумела, што «вызваленчая» вайна сарвана, згуртаванні асобнага прызначэння скасавалі. Партыйным адміністратарам знайшлі іншую працу ў войску.

Згуртаванні саветызацыі мяне цікавілі асабліва, і вось у архіве я знайшоў спіс згуртавання асобнага прызначэння пры вайсковай радзе Паўднёвага фронту. У згуртаванні сярод іншых – Леанід Ільіч Брэжнеў, будучы Генеральны сакратар і Маршал Савецкага Звязу. Да слёз было крыўдна: копію ў архіве зняць нельга, таму што знаходка не адпавядала тэме майго дасьледавання, якое я праводзіў для адводу пільных вачэй. Узнамерыўся вырваць старонку: маё сумленне ў той сітуацыі не пратэставала – усё роўна ў архіўным пылу дакумент праляжыць незапатрабаваным гадоў сто, а потым нікому не будзе патрэбны, а я, магчыма, данясу яго да людзей. Але я не вырваў тую старонку і шмат гадоў шкадаваў, лаяў сябе за баязлівасць і нерашучасць. А калі паведаміць, што Брэжнеў быў у згуртаванні адказных працаўнікоў, якім было наканавана ўсталёўваць шчаслівае жыццё ў Румыніі, але не даць доказаў, дык хто ж паверыць? Сам Брэжнеў на пачатку 70-х як быццам бы мемуараў пісаць не меў намеру, а калі б і меў намер, не даводзілася спадзявацца, што ён згадае пра згуртаванне Аспрыз.

Потым мемуары Брэжнева з'явіліся. Схапіў кнігу з надзеяй: магчыма, пра згуртаванне асобнага прызначэння згадае? Не. Не згадаў.

Прайшло яшчэ 4 гады, і з'явілася маляўнічая кніга «Васямнаццатая ў змаганнях за Радзіму. Баявы шлях 18-й арміі». Кніга падрыхтавана Інстытутам ваеннай гісторыі з відавочным намерам дагадзіць Брэжневу. Кніга была выдадзена пры жыцці Брэжнева. Прайшла кніга і ваенную цэнзуру, і цэнзуру ЦК. І ў кнізе чорным па беламу на старонцы 11: «Да сярэдзіны верасня 1941 года Леанід Ільіч уваходзіў у згуртаванне асаблівага прызначэння пры вайсковай радзе Паўднёвага фронту».

Брэжнеў хутка памёр. Старонку 11 мала хто прачытаў. І сама кніга – далёка не бэстсэлер: і без яе надакучыла біяграфія дарагога Леаніда Ільіча. А, на мой погляд, нават і ў такой шэрай біяграфіі можна адшукаць цікавыя моманты.

У ангельскай мове існуе выказванне: «апрануцца для забойства». Яно ўжываецца ў пераносным сэнсе. Для апісання Камуністычнай партыі Савецкага Звязу пад час перадваеннага года гэты выраз можна выкарыстоўваць у прамым сэнсе.

Камуністычная партыя была пераўтворана із напаловувайсковай у чыста вайсковую арганізацыю. Правадыры партыі верхняга, сярэдняга і нізкага узроўняў, уключаючы і Сталіна, і Хрушчава, і мала каму тады вядомага Брэжнева, усе былі мабілізаваны на «вызваленчую» вайну.

Глава VIII

Да самага заканчэння

«Сталін выявіўся рэдкім стратэгам, плануючым гісторыю, фенаменальным тактыкам, арганізуючым перамогі пад чужым сьцягам і чужымі рукамі».
А.Автарханаў. «Паходжанне партакратыі», с.356

Быў толькі адзін чалавек, якога Сталін называў па імені і па бацьку. Імя гэтага чалавека было Барыс Міхайлавіч Шапашнікаў, вайсковае званне – Маршал Савецкага Звязу, пасада – Кіраўнік Генеральнага штаба.

Ўсіх астатніх было прынята называць: таварыш Яжаў, таварыш Берыя, таварыш Маленкоў, таварыш Жданаў.

Выключнасць становішча Шапашнікава падкрэслівалася Сталіным і раней, калі Шапашнікаў яшчэ не меў маршальскага звання, калі ён яшчэ не быў кіраўніком Генеральнага штаба. Маршалаў Сталін называў: таварыш Тухачэўскі, таварыш Блюхер, таварыш Ягораў. А Шапашнікава, які яшчэ на такой вышыні не стаяў, называў па-сяброўску, па-чалавечы.

Адмірал Флота Савецкага Звязу Н.Г. Кузняцоў апісвае гэта так: «Сталін нікога не называў па імені і па бацьку. Нават у прыватных абставінах ён называў сваіх гасьцей па прозвішчу і абавязкова дадаваў слова "таварыш". І да яго таксама звярталіся толькі так: "Таварыш Сталін". Калі ж чалавек, які не ведаў гэтай яго звычкі, спасылаючыся, будзем лічыць, на А.А. Жданава, казаў:

– Вось Андрэй Аляксандравіч мае такое меркаванне... І.В. Сталін, вядома, здагадваючыся, пра каго ідзе гаворка, абавязкова пытаўся:

– А хто такі Андрэй Аляксандравіч? Выключэнне было толькі для Б.М. Шапашнікава. Яго ён заўсёды называў Барыс Міхайлавіч». (Напярэдадні. с. 280).

Кіраўнік Генеральнага штаба Маршал Савецкага Звязу Б.М. ШАПАШНІКАЎ.

Выключнасць становішча Шапашнікава тлумачылася проста. Ён быў аўтарам кнігі «Мозг войска». Гэтая кніга пра тое, як працуе Генеральны штаб. Апошняя, трэццяя частка надрукавана ў 1929 годзе, і пакуль існавала Савецкае Войска, гэтая кніга была падручнікам для кожнага савецкага афіцэра і генерала. На стале Леніна заўсёды ляжала кніга «Псіхалогія натоўпу», а на стале Сталіна

стаяў макет маленькага серабрыстага самалёта з надпісам «Сталінскі маршрут» і ляжала кніга Шапашнікава «Мозг войска».

Поспех кнігі Шапашнікава тлумачыцца выразнасьцю выкладання матэрыялу, крышталёвай зразумеласьцю доказаў, уменнем тлумачыць самыя складаныя праблемы простымі, зразумелымі кожнаму словамі. Самая моцная частка кнігі – трэццяя, завяршаючая. У трэццяй частцы Шапашнікаў разглядае пытанні мабілізацыі.

Няўдзячны занятак – пераказваць чужыя працы, тым больш працы выбітнога ваеннага тэарэтыка. Але мне даводзіцца гэта рабіць, таму што ў тэорыі Шапашнікава – ключ да разумення наступных падзей, уключаючы Другую Сусьветную вайну і ўсе яе наступствы.

Тэорыя была простай, зразумелай, лагічнай і, без сумневаў, – правільнай. Сталін зразумеў яе, ацаніў і палажыў у грунт сваёй стратэгіі. Вось чаму, чытаючы працы Шапашнікава, яго паплечнікаў і апанентаў, разумеючы ход іхнай думкі, мы пачынаем разумець дзеянні Сталіна, якія, на першы погляд, здаюцца незразумелымі і нетлумачальнымі.

Калі ўзяць із тэорыі мабілізацыі самае галоўнае і растлумачыць яе чалавеку з вуліцы, то сутнасць яе вось у чым:

1. Для перамогі ў вайне неабходны намаганні не толькі ўсяго войска, але і ўсёй краіны, усяго насельніцтва, прамысловасьці, транспарту, сельскай гаспадаркі і г.д.

2. Краіна не ў стане знаходзіцца ў пастаяннай і поўнай гатоўнасьці да вайны, як чалавек не ў стане ўвесь час трымаць у кожнай руцэ па пісталету. Калі ён іх пастаянна трымае, гэта азначае, ён не можа рабіць нічога іншага. Так і краіна не можа знаходзіцца ў пастаяннай гатоўнасьці да вайны і ўсе свае намаганні марнаваць на падрыхтоўку да вайны. Пастаянная канцэнтрацыя намаганняў грамадства на падрыхтоўку вайны руйнуе краіну. Таму ў мірны час войска і ваенная прамысловасць павінны з'ядаць мінімум. Аднак патрэбна рыхтаваць краіну, яе народ, апарат кіравання, прамысловасць, транспарт, сельскую гаспадарку, сістэму сувязі, ідэалагічны апарат і г.д. да максімальна хуткага і максімальна поўнага пераходу ад рэжыму мірнага жыцця да рэжыму вайны.

3. Мабілізацыя – гэта перавядзенне ўсёй краіны ад мірнага становішча да ваеннага. Мабілізацыя незварачальная і не пераменяючая накірунак. Вобразна кажучы, мабілізацыя – гэта прыкладна тое ж самае, што рэзка апусьціць руку ўніз, разшпіліць кабуру, выхапіць пісталет і навесьці яго на праціўніка, адначасова ўзводзячы курок.

4 Мабілізацыя і вайна непадзяляемы. Калі вы выхапілі пісталет, навялі на праціўніка і ўзвялі цынгель, то патрэбна страляць. Таму што як толькі вы пачалі мабілізацыю, праціўнік пачынае сваю мабілізацыю. Вы выхапілі пісталет і наводзіце на яго, і ён хапаецца за пісталет і наводзіць на вас, спрабуючы апярэдзіць вас хаця б на долю секунды. Калі вы спазніцеся на тую ж самую долю секунды, ён вас заб'е.

5. З мабілізацыяй нельга гуляцца, калі вы будзеце часта хапацца за пісталет і наводзіць яго на суседзяў, ўзводзячы цынгель, гэта дрэнна скончыцца для вас.

6. Адважыўшыся на мабілізацыю, патрэбна цьвёрда ісьці да канца – пачынаць вайну.

7. Мабілізацыя не можа быць частковай. Мабілізацыя – гэта працэс падобны на цяжарнасць. Жанчына не можа быць трошкі цяжарнай. Пытанне ставіцца: так ці не. Менавіта так ставіцца пытанне і ў дзяржаве: пераводзім увесь дзяржаўны апарат, прамысловасць, транспарт, войска, насельніцтва і ўсе рэсурсы дзяржавы на патрэбы вайны ці не пераводзім.

Гэтыя думкі ў розна́й пасьлядоўнасьці выказаны рознымі аўтарамі. Б.М. Шапашнікаў адрозніваецца ад усіх папярэднікаў толькі тым, што выказваўся вельмі выразна, коратка, катэгарычна: «Мабілізацыя з'яўляецца не толькі прыкметай вайны, але і самой вайной. Загад урада пра абвяшчэнне мабілізацыі фактычна з’яўляецца абвяшчэннем вайны». «У сучасных умовах дзяржава абвяшчаючая мабілізацыю павінна загадзя прыняць цьвёрдае рашэнне пра вядзенне вайны». «Пад агульнай мабілізацыяй разумеецца такі факт, калі ўжо немагчыма вяртанне да мірнага становішча». «Мы лічым маючым сэнс відам мабілізацыі толькі агульную, як напружанне ўсіх магутнасьцей і сродкаў, неабходных для дасягнення перамогі».

Кніга завяршаецца рашучай заявай: «Мабілізацыя ёсць вайна, і іншага разумення яе мы не маем».

Сталін не проста падзяляў погляды Шапашнікава, Сталін меў тыя ж самыя погляды. Сталін не рабіў адрознення паміж працэсам захопу ўлады ў сваёй краіне і ў краіне суседняй. Ён ведаў, як патрэбна здабываць уладу ў сваёй краіне і рыхтаваўся захапіць яе і ў суседніх краінах. Сталін не трымаў свайго майстэрства ў таямніцы. Наадварот, сваё майстэрства ён рабіў здабыткам мас.

У кнізе «Пра аснавы ленінізму» Сталін даказвае, што ў справе захопу ўлады гульні недапушчальны. Або бярэм уладу, або не. Узяўшыся за справу, патрэбна ісьці да канца. Гэта адпавядае ідэям Нікола Макіявелі: ці наносім сьмяротны ўдар ці не наносім ніякага, г. азн. ідзём да канца, ніякіх прамежкавых рашэнняў у палітыцы і стратэгіі быць не можа.

Гэта сугучна ідэям Шапашнікава: ці не праводзім мабілізацыю наогул, ці праводзім поўную мабілізацыю і пачынаем вайну – ніякіх частковых, прамежкавых становішчаў быць не можа.

Чалавек на Дзікім Захадзе, не чытаўшы Макіявелі, таксама ведаў, што дзеля жарту нельга хапацца за пісталет: ці ён у кабуры, ці яго патрэбна выхапіць і біць да сьмерці. Вось чаму Сталін не проста кажа, што, вырашыўшыся на вялікую справу, патрэбна ісьці да канца, але ў тэксце яшчэ і падкрэслівае гэтыя словы.

Не толькі на славах, але і ў кожнай справе Сталін ішоў да канца. Доўгі час Сталін як бы абыякава глядзеў на росквіт расійскай вёскі, якая багацела і выходзіла із-пад кантролю. Заможны – азначае, незалежны. Сталіну як быццам бы і справы да гэтага не было. А потым ён адважыўся на вялікую справу: паставіць вёску на калені, нават калі пры гэтым давядзецца пераламаць хрыбет. Ён паставіў. Ён хрыбет пераламаў. І той год афіцыйна назваў годам вялікага пералому.

Доўгі час Сталін як бы не цікавіўся справамі войска. А потым вырашыў войска падпарадкаваць. І ішоў у гэтай справе да канца. Далей нават і няма куды.

Калі Сталін прыняў рашэнне знішчыць апазіцыю, то давёў справу да канца, завяршыўшы вынішчэнне палітычных ворагаў пераможным ударам ледасека па чэрапу Троцкага. Пасьля Вялікай чысткі галоўная цікавасць Сталіна – па-за мяжой. У жніўні 1939 г. Сталін на нешта адважыўся.

Глава IX

Самы выгадны варыянт

«Патрэбна, каб эфект нечаканасьці быў настолькі
ашаламляючым, каб праціўнік быў пазбаўлены
матэрыяльнай магчымасьці арганізаваць сваю абарону.
Іншымі словамі, ўступленне ў вайну павінна набыць
характар аглушальнага пераважаючага ўдару».
Камбрыг Т.С.Ісерсон. 1940 г.

У мірны час колькасць войска кожнай дзяржавы не можа перавышаць аднаго адсотка ад агульнай колькасьці насельніцтва. Калі мы наблізімся да гэтага фатальнага рубяжа або пераскочым яго, то эканоміка пачне прабуксоўваць, тэмпы развіцця знізяцца, дзяржава будзе бяднець, слабець і, у канчатковым выніку, яе адціснуць ад вядучай ролі ў сусветных справах.

Перад пачаткам Першай сусьветнай вайны колькасць насельніцтва Расійскай імперыі складала 180 мільёнаў чалавек. Колькасць войска мірнага часу 1.423.000 чалавекі. Самае вялікае ў сьвеце войска мірнага часу. Патрэбна аддаць належнае ўраду – ён разумеў небяспеку далейшага павелічэння войска.

Войска не проста забірае із эканомікі паўтары мільёна здаровых і моцных працаўнікоў, але, акрамя таго, і гэта галоўнае, ператварае іх із працаўнікоў у спажыўцоў. Жаўнера патрэбна карміць і апранаць, жаўнеру патрэбна плаціць грошы, яго патрэбна лячыць і забаўляць, для яго патрэбна будаваць казармы, а галоўнае – патрэбна узбройваць. За кожнай тысячай жаўнераў – шмат тысяч стваральнікаў зброі, навукоўцаў, канструктароў, тэхнолагаў, металургаў і металістаў, гарнякоў, працаўнікоў транспарту і сувязі, аратых і жывёлаводаў. На мільённае войска працуюць шматлікія мільёны людзей па-за войскам. Усе яны адрываюцца ад працэсу стварэння і працуюць на разбурэнне. Але ўсіх іх таксама патрэбна карміць і апранаць, іх патрэбна забяспечыць транспартам і жыллём, ім патрэбна плаціць заробкі і пенсію.

Такім чынам, маючы ў войску мільён жаўнераў, мы садзім на шыю грамадства шмат мільёнаў едакоў, працуючых на патрэбы вайны.

Самы выгадны варыянт ўступлення ў вайну – нанясенне раптоўнага забіваючага ўдару. Але для ўдару па моцнаму суперніку магутнасьці войска мірнага часу недастаткова, хай нават яго колькасць і складае амаль паўтара мільёны жаўнераў і афіцэраў. Удар можа атрымацца раптоўным, але не забіваючым. Калі перад вайной мы правядзём мабілізацыю і павялічым колькасць войска, то напалохаем суперніка. Ўдар атрымаецца магутным, але момант раптоўнасьці будзе страчаны. А калі ў мірны час мы будзем пастаянна ўтрымліваць войска роўнае чатыром-пяці мільёнам, то зруйнуем дзяржаву і «самі сябе пераможам».

Перад пачаткам Першай сусьветнай вайны генералы кожнага войска ламалі галаву над тым, як жа пагадніць усё гэта: і мець вялікае войска, і не знясіліць дзяржаву, і праціўніка не напалохаць.

У канчатковым выніку ніхто не здолеў пагадніць усё разам. Ўступленне ў вайну асноўных еўрапейскіх дзяржаў праходзіла прыкладна па аднолькавай схеме:

1. Урад абвяшчаў мабілізацыю і стан вайны.

2. Войска мірнага часу размяшчалася на мяжы і сваёй прысутнасьцю прыкрывала мабілізацыю. (Часам прыкрыванне мабілізацыі ажыцця́ўлялася наступленнем з абмежаванымі мэтамі або кавалерыйскімі рэйдамі па блізкім тылах праціўніка).

3. Пасьля абвяшчэння ўсеагульнай мабілізацыі войска набракае, колькасць ваяроў павялічваецца ў некалькі разоў, і праз два-тры тыдні асноўная частка адмабілізаванага войска пачынае першыя памежныя бітвы.

Менавіта так пачало Першую сусьветную вайну і Рускае войска. Праз тры тыдні пасьля абвяшчэння ўсеагульнай мабілізацыі яго колькасць дасягнула 5338000 жаўнераў і афіцэраў. Але момант раптоўнасьці быў страчаны. У ходзе вайны прызываліся ўсё новыя мільёны пад сьцягі, і колькасць войска паступова павялічвалася.

У Нямеччыне, Аўстра-Венгрыі, Брытаніі, Францыі працэс мабілізацыі адрозніваўся ў дэталях, але ў прынцыпе ні адна краіна не здолела нанесьці раптоўны руйнуючы ўдар па свайму суперніку: мабілізацыя паглынула каштоўныя тыдні пачатковага перыяду вайны, а разам з імі раптоўнасць.

Зараз уявім сябе ў гулкіх калідорах штаба РСЧВ недзе ў 1925 годзе. Перад стратэгамі стаіць задача падрыхтоўкі новай сусьветнай вайны з мэтай, як выказваўся таварыш Фрунзе, «завяршэння задач сусветнай рэвалюцыі». Задача стратэгам пастаўлена няпростая: ўлічыць памылкі войска усіх краін пад час пачатковага перыяду Першай сусьветнай вайны і падрыхтаваць новую вайну так, каб дзяржаву не агаліць, суперніка не напалохаць і каб войска разгарнуць такое, удар якога будзе і раптоўным, і знішчаючым.

І быў распрацаваны прынцыпава новы план пачатку вайны. Вось каротка яго змест.

1. Працэс мабілізацыі падзяліць на два этапы: таемны і адкрыты.

2. Першы таемны этап – да пачатку вайны. На гэтым этапе на рэжым ваеннага часу перавесьці дзяржаўны апарат, карныя установы, прамысловасць, сістэмы урадавай, дзяржаўнай і вайсковай сувязі, транспарт, войска павялічыць да 5 мільёнаў жаўнераў.

3. З мэтай маскіроўкі першага таемнага этапу мабілізацыю расцягнуць ў часе на два гады, акрамя таго, таемную мабілізацыю маскіраваць лакальнымі канфліктамі: паказаць справу так, што лакальныя канфлікты – асноўная і адзіная нагода перавядзення краіны на рэжым ваеннага часу.

4. Этап таемнай мабілізацыі завяршыць раптоўным руйнуючым ударам па праціўніку і адначасова пачаць другі адкрыты этап мабілізацыі, падчас якога на працягу некалькіх дзён забраць у Чырвонае Войска яшчэ 6 мільёнаў для папаўнення страт і дакамплектавання новых дывізій, карпусоў і армій, якія

ўводзіць у вайну па меры гатоўнасьці. Потым, на працягу вайны, забіраць у войска ўсё новыя мільёны.

5. Прыкрыццё мабілізацыі Другога, Трэццяга і наступных стратэгічных эшалонаў ажыццяўляць не пасіўным стаяннем на мяжы, а руйнуючымі ўдарамі Першага стратэгічнага эшалона і рашучым уварваннем на тэрыторыю праціўніка.

У гэтай схеме усё зразумела і проста.

За выключэннем аднаго. Як пачынаць таемную мабілізацыю за два гады да пачатку вайны, калі момант пачатку будучай вайны нам не вядомы?

Савецкія стратэгі і на гэтае пытанне знайшлі адказ: патрэбна не ісьці за падзеямі, не чакаць, калі вайна ўзнікне стыхійна, сама сабой, пад час невядомага для нас моманту, а планаваць яе, ПРЫЗНАЧЫЦЬ момант яе пачатку.

Калі мы ведаем час пачатку вайны, а праціўнік не ведае, то мы можам праводзіць мабілізацыю не пад час пачатковага перыяду вайны, а загадзя. Таемна. Максімальна магчымую колькасць мабілізацыйных мерапрыемстваў мы маем магчымасць правесьці пад час перадваеннага перыяду так, каб пасьля пачатку баявых дзеянняў мабілізацыя не пачыналася, а завяршалася.

Галоўная кузня кіруючых кадраў Чырвонага Войска – Ваенная акадэмія імя М.В. Фрунзэ. Цікава нагадаць погляды таго, чыё імя яна носіць: «Я лічу, што напад заўсёды дзейнічае на псіхалогію суперніка тым, што ўжо адным гэтым выяўляецца воля больш магутная». «Бок, трымаючы ініцыятыву, бок, маючы ў сваім распараджэнні момант раптоўнасьці, часта знішчае волю суперніка і гэтым самым стварае больш спрыяльныя для сябе ўмовы». «Сам напад ўзмацняе атакуючы бок і дае яму больш шанцаў на поспех". (М.В. Фрунзэ. Абраныя творы. т. 2, с. 47-49). Гэта цытаты на выбар, на ўскідку, толькі на трох старонках шматпудовага твору. Кожны пры жаданні можа набраць некалькі кошыкаў падобных заяваў не толькі ў Фрунзэ, але і ў Леніна, Троцкага, Сталіна, Зіноўева, Каменева, Бухарына, Варашылава, Шапашнікава. І калі ў гэтых творах і гаварылася пра абарону, то толькі пра адмысловую абарону – раптоўным ударам знішчыць суперніка на яго ўласнай тэрыторыі і гэтым абараніць сябе і справу сусьветнай рэвалюцыі.

Глава X

Дзе будаваць парахавыя заводы?

Агульныя страты боепрыпасаў на канец 1941 года складалі каля 25 000 вагонаў.

Развіццё тылу Савецкага Ўзброенага Войска, с. 119

Сталінскі Наркамат боепрыпасаў пачаў працаваць адразу і на поўную моц. Вось лічбы. На працягу 1939 года было выраблена 936000000 вінтовачных патронаў, 2240000 мінамётных стрэлаў, снарадаў малога калібру – 5.208.000, вялікага калібру – 6.034.000 Не будзем спяшацца з высновамі і сцвярджаць, што гэта мала: 1939 год – гэта год станаўлення. Усе гэтыя снарады і патроны зроблены на старых заводах, існаваўшых раней. Ідэя Наркамата боепрыпасаў ў тым і заключалася, каб на працягу кароткага тэрміну акрамя ўжо існуючых магутнасьцей стварыць новыя, якія не проста дапоўняць існуючыя, але

шматкроць іх перавысяць. І паўстала пытанне: дзе новыя патронныя, парахавыя, снарадавыя, гільзавыя заводы размяшчаць.

Пытанне пра размяшчэнне вытворчасьці боепрыпасаў – гэта пытанне пра характар будучай вайны.

Калі Сталін мае намер весьці сьвятую абарончую вайну, калі ён мае намер аберагаць свае рубяжы, то ў гэтым выпадку новыя заводы боепрыпасаў патрэбна размяшчаць за Волгай. Там яны будуць у поўнай бяспецы – танкі праціўніка туды не дойдуць, і самалёты не даляцяць.

Калі Сталін не ўпэўнены у сваёй моцы, калі Сталін, як нас запэўніваюць, баяўся Гітлера, калі існавалі асьцярогі, што Чырвонае Войска не здолее абараніць мяжу і будзе адыходзіць, то ў гэтым выпадку новыя заводы Наркамата боепрыпасаў патрэбна будаваць не за Волгай, а яшчэ далей – на Ўрале: там ёсць сыравіна, там дастатковая індустрыяльная і энергетычная база, там заводы будуць у абсалютнай бяспецы. Хай праціўнік захопіць велізарныя тэрыторыі, але наша індустрыяльная база застанецца цэлай – вось тады Гітлер даведаецца, што такое паранены мядзведзь.

Але ні першы, ні другі варыянты нават тэарэтычна не абмяркоўваліся. Не было патрэбы. Чырвонае Войска не збіралася адыходзіць, як не збіралася і абараняць рубяжы сваёй краіны.

Калі б інтарэсы Сталіна зводзіліся толькі да абароны сваёй тэрыторыі, то ён мог бы проста не пачынаць Другую сусьветную вайну.

Адпаведна са сталінскім планам Чырвонае Войска павінна была пайсьці ў абліваючуюся крывёю, аслабленую вайной Яўропу. Чырвонае Войска пойдзе наперад праз мяжу, а заводы боепрыпасаў, а таксама і ўсе іншыя заводы: танкавыя, артылерыйскія, зброевыя будуць заставацца ўсё далей і далей у тыле. Уявім сабе, што Чырвонаму Войску патрэбна даставіць невялікую колькасць боепрыпасаў, напрыклад, сто тысяч тон або, скажам, дзвесьце тысяч тон. Як перакінуць іх ад Урала да заходняй мяжы? Стандартны вайсковы эшалон бярэ 900 тон. Прыкінем, колькі патрэбна эшалонаў, колькі вагонаў, колькі паравозаў. Прыкінем, колькі рабочых дзён спатрэбіцца выдаткаваць машыністам і ўсяму чыгуначнаму люду, колькі вугалю спаліць. Прыкінем, колькі патрэбна аховы на шмат дзён.

Акрамя ўсяго, не адны ж снарады па чыгунках дастаўляюцца. Чыгунка будзе перапоўнена войскам, рамонтнымі і санітарнымі цягнікамі, цыстэрнамі і г.д. і г.д. Адным словам, калі мы рыхтуем наступленне, то перамяшчэнне соцень тысяч тон боепрыпасаў і ўсяго астатняга патрэбна рабіць таемна, а таемнасць, акрамя іншых захадаў, дасягаецца шляхам скарачэння перавозак. Ідэальнай з'яўляецца сітуацыя, калі заводы знаходзяцца каля мяжы. У гэтым выпадку эшалон патрэбна будзе гнаць не шмат дзён праз усю краіну, а некалькі гадзін. У гэтым выпадку патрэба ў транспарце зніжаецца: адзін эшалон абарачаецца некалькі разоў. Гэта вызваляе ўнутраныя чыгункі для іншых вайсковых перавозак.

І было вырашана будаваць новыя снарадныя заводы не за Волгай, і не на Урале, а бліжэй да мяжы. Настолькі блізка, наколькі дазваляе металургічная база. І размясьцілі: у Запарожжы, Днепрапятроўску, Днепрадзяржынску, Харкаве, Крывым Розе, Ленінградзе.

Заводы боепрыпасаў давалі ўсё больш прадукцыі, пражорлівы Наркамат боепрыпасаў паглынаў дзяржаўныя запасы каляровых металаў: свінцу, медзі, нікелю, хрому, волава, ртуці. Чым больш каляровых металаў ішло на боепрыпасы, тым менш іх заставалася для ўсіх астатніх галін прамысловасьці. І ўзнікала пытанне: як доўга гэта можа працягвацца?

Яшчэ пытанне: што з боепрыпасамі рабіць? У школе кожны із нас рашаў задачы тыпу: «у некаторы рэзервуар праз адну трубу наліваецца вадкасць, адначасова праз другую трубу яна выліваецца». Такія задачы сустракаюцца і ў падручніках матэматыкі мінулых стагоддзяў. Яны ёсць нават у знакамітым падручніку Магніцкага, з дапамогай якога вучылі дзяцей у часы Кацярыны і раней. Як Сталін, так і вайсковыя лідэры, палітыкі, эканамісты таксама ў свой час былі школьнікамі і рашалі задачы тыпу: «праз адну трубу наліваецца, праз другую выліваецца».

У 1939 годзе паўстала як раз падобная задача: Чырвонае Войска спажывае некаторую колькасць боепрыпасаў на баявую падрыхтоўку, на «вызваленчыя» паходы; акрамя таго, боепрыпасы выдаткуюцца на аказанне «інтэрнацыянальнай дапамогі» Гішпаніі, Манголіі, Кітаю. Калі вытворчасць боепрыпасаў будзе раўняцца выдаткаванню боепрыпасаў, то праблемы няма, але калі вытворчасць будзе большай чым выдаткаванне, то хутка ўсе ёмістасьці перапоўняцца. Ёмістасць артылерыйскіх складоў вядомая, выдаткаванне вядома. Простым арыфметычным дзеяннем лёгка падлічыць, калі наступіць перапаўненне. Што ж рабіць далей? Ствараць новыя ёмістасьці для захоўвання? Гэта не так ужо і проста.

Уявіце сабе, што вам паставілі задачу пабудаваць ёмістасьці для захоўвання, напрыклад, аднаго мільёна тон снарадаў. Калі на складах і сховішчах вільготнасць хоць трохі вышэй патрэбнай, пачнецца карозія, а порах адсырэе. Што з вамі ў гэтым выпадку зробяць таварыш Сталін і яго верны вучань таварыш Берыя? А калі тэмпература крыху вышэй, паветра хоць трохі сушэй, іскрынка ад жаўнерскай падкоўкі і... Блізка адзін да аднаго склады размяшчаць немагчыма, паблізу гарадоў і заводаў немагчыма, патрэбна удалечыні, а там ніякіх дарог няма. Адным славам, сховішчы – гэта не вырашэнне праблемы. І колькі іх ні будуй, яны перапоўняцца, калі ўліваецца больш, чым выліваецца. А ўліваецца ўсё больш і больш: акрамя прадпрыемстваў Наркамата боепрыпасаў да вытворчасьці элементаў для страляння былі далучаны 235 заводаў іншых наркаматаў. (Гісторыя Другой Сусьветнай вайны, М., т.2, с.190). Акрамя ўсяго гэтага і незалежна ад Наркамата боепрыпасаў (ён быў і так вялізным) у студзені 1941 было створана Галоўнае кіраўніцства будавання парахавых, патроных, гільзавых і снарадных заводаў – Глаўбоепрыпасбуд. Гэтая пачвара аб'ядноўвала пад сваім кантролем 23 буйнейшыя трэсты. Пазначым: гэта было арыентавана не на будаўніцтва сховішчаў, а на будаўніцтва новых прадпрыемстваў.

Глаўбоепрыпасбуд ударнымі тэмпамі будаваў усё новыя магутнасьці і перадаваў іх Наркамату боепрыпасаў. І патрэбна было думаць пра выдаткаванне прадукцыі.

У красавіку 1941 года із Галоўнага артылерыйскага кіраўніцтва Чырвонага Войска паступіла распараджэнне: прадукцыю Наркамата боепрыпасаў вывозіць да заходняй дзяржаўнай мяжы і складаваць на грунт.

Запытайце ў франтавікоў, што гэта азначае.

Крамлёўска-лубянскія гісторыкі вымушаны прызнаць, што Сталін рыхтаваў агрэсію, Сталін рыхтаваў заняволенне Яўропы. Але, кажуць яны, Сталін быў у стане здзейсніць агрэсію толькі ў 1942 годзе. Давайце запытаем у гэтых гісторыкаў, ці можна пакінуць пад адкрытым небам на восеньскія дажджы, на снежную зіму і на вясновы бруд некаторую колькасць боепрыпасаў, скажам, пяцьсот тысяч тон? Гэтага рабіць немагчыма. Нам гэта зразумела. Дык няўжо Сталін быў дурнейшым за нас?

Складаванне боепрыпасаў на грунт у 1941 годзе азначала рашэнне пачаць вайну ў 1941 годзе. І ніякага іншага тлумачэння гэтаму факту прыдумаць немагчыма.

А яшчэ снарады знаходзіліся каля мяжы ў чыгуначных эшалонах. Вельмі дарагі спосаб захоўвання і вельмі ненадзейны: як у таварным вагоне падтрымліваць тэмпературу і вільготнасць? Калі савецкія генералы намышлялі абараняць мяжу, то патрэбна было разгрузіць вагоны і размяркаваць запасы па войску. Калі планавалі адыходзіць, тады патрэбна было прычапіць паравозы і адцягнуць эшалоны з боепрыпасамі далей ад мяжы. А на мяжы пакінуць самы мінімум. Але калі камуністы планавалі ісьці наперад, то тады так і патрэбна было дзейнічаць: снарады патрэбна было трымаць у вагонах, і мець каля мяжы 170 тысяч жаўнераў-чыгуначнікаў і адпаведную тэхніку для перашыўкі заходнееўрапейскай каляіны на шырокі савецкі стандарт. Усё гэта на мяжы было: і жаўнеры-чыгуначнікі, і адпаведная тэхніка для перашыўкі. Падчас вайны Чырвонае Войска мела самую магутную артылерыю ў сьвеце. Артылерыя выкарыстоўвалася правільна, гэта азначае таемна канцэнтравалася масамі на вузкіх участках прарыву і раптоўна праводзіла агнявую падрыхтоўку. У Сталінградзкай аперацыі Данскі фронт пад кіраваннем генерал-лейтэнанта К.К. Ракасоўскага прарываў абарону на вузкім участку – усяго 12 кіламетраў. Тут акрамя танкаў абарону рвалі 24 стралковыя палкі, іх падтрымлівалі 36 артылерыйскіх палкоў. Ракасоўскі засяродзіў па 135 гармат на кожным кіламетры, а на накірунку галоўнага ўдару шчыльнасць складала 167 гармат на кіламетр.

На працягу вайны канцэнтрацыя артылерыі, танкаў, пяхоты, авіяцыі пастаянна павялічвалася. Пад канец вайны пры разліках магутнасьці артылерыйскага ўдару ў савецкіх штабах ў якасьці адзінкі вымярэння пачалі карыстацца кілатонамі. Савецкая артылерыя загаварыла мовай ядзернага стагоддзя.

Пры Вісла-Одэрскай аперацыі савецкае камандаванне выкарыстала 34500 гармат і мінамётаў. Іх не размяркоўвалі раўнамерна па ўсяму фронту, а канцэнтравалі на участках прарыву. У паласе 3-яй гвардэйскай арміі, напрыклад, была дасягнута шчыльнасць – 420 гармат на кіламетр. Працягласць артпадрыхтоўкі пастаянна скарачалася, але магутнасць павялічвалася. У той жа аперацыі; у паласе 5-й ударнай арміі, працягласць артпадрыхтоўкі планавалася роўнай 55 хвілін. Яна пачалася добра, але праз 25 хвілін была спынена. За 25

хвілін было выдаткавана 23 тысячы тон боепрыпасаў. На кожны кіламетр фронту прарыву было выдаткавана па 15.200 снарадаў сярэдняга і буйнога калібраў. У прарыў пайшлі штрафныя батальёны, не сустракаючы ніякага супраціўлення. Іхныя дзеянні пераканалі кіраўніцтва: працягваць артпадрыхтоўку няма сэнсу – ніхто больш не супраціўляецца. Эканомія: 30 хвілін часу (што вельмі важна на вайне) і 30 тысяч тон снарадаў.

Яшчэ больш артылерыі было выкарыстана ў Берлінскай аперацыі – больш за 42 тысяч гармат і мінамётаў. На участках прарыву маршалы Р.К. Жукаў і І.С. Конеў засяродзілі не толькі ўражваючую колькасць артылерыі, але і ўражваючую колькасць боепрыпасаў. Конеў прарываў фронт на ўчастку 36 кіламетраў, дзе засяродзіў 8626 гармат і мінамётаў. Жукоў засяродзіў менш гармат – 7318, але прарываў фронт на ўчастку роўным 30 кіламетрам, таму артылерыйская шчыльнасць ў яго была большай. На гэтых жа адрэзках былі сканцэнтраваны асноўная частка танкавага і паветранага войска і адпаведная колькасць пяхоты.

Рэкорд быў усталяваны ў паласе 381-й стралковай дывізіі 2-й ударнай арміі ў ходзе Усходне-Прускай аперацыі: 468 гармат і мінамётаў на адзін кіламетр фронту, не лічачы «Кацюш», – рэактыўных установак залпавага агню.

У ходзе вайны Чырвонае Войска выдаткавала 427000000 снарадаў і артылерыйскіх мін і 17 мільярдаў патронаў. Аматары матэматыкі, падзяліце гэта на колькасць германскіх жаўнераў і вылічыце, колькі прыпадала на аднаго. Да гэтага патрэбна дадаць ручныя гранаты, сапёрныя міны, авіяцыйныя бомбы. Хто б мог выстаяць перад гэтай магутнасьцю?

І вось тут патрэбна нагадаць, што за час вайны Савецкі Звяз выкарыстоўваў толькі 15 адсоткаў даваенных магутнасьцей Наркамата боепрыпасаў. Усё астатняе было страчана на працягу пачатковага перыяду вайны. Раптоўным ударам Гітлер знішчыў не толькі кадравыя дывізіі Чырвонага Войска і авіяцыю, не толькі захапіў стратэгічныя запасы, але захапіў і тэрыторыі, на якіх знаходзіліся навейшыя заводы Наркамата боепрыпасаў. Пры адыходзе Чырвонае Войска знішчала свае ўласныя заводы або проста іх кідала. Сёе-тое было вывезена, але паспрабуйце перавезьці на тысячу кіламетраў хоць б адну доменную печ. Паспрабуйце із памежнага лесу перацягнуць да чыгуначнай станцыі хаця б адну тысячу тон снарадаў, пагрузіць іх у вагоны і вывезьці пад агнём.

Чырвонае Войска страціла пад час пачатковага перыяду вайны не толькі 500 тысяч тон снарадаў, але і прамысловасць, якая магла вырабляць новыя снарады.

У прыгранічных раёнах Чырвонае Войска страціла 25000 вагонаў артылерыйскіх снарадаў. Чаму снарады захоўвалі ў вагонах? Куды іх збіраліся везьці? Калі рыхтавалася абарона, патрэбна было снарады раздаць вайсковым часткам. Калі рыхтавалася адступленне, то не было патрэбы снарады трымаць у памежных раёнах.

Ад жніўня па лістапада 1941 г. германскае войска захапіла 303 савецкіх парахавых, патронавых, снарадавых заводаў, меўшых гадавую вытворчасць – 101000000 снарадных карпусоў, 32 мільёны карпусоў артылерыйскіх мін, 24 мільёны карпусоў авіябомбаў, 61 мільёны снарадных гільзаў, 30 мільёнаў

ручных гранат, 93 600 тон пораху, 3600 тон трацілу. Гэта складала 85 адсоткаў усіх магутнасьцей Наркамата боепрыпасаў. (Н.А. Вазнясенскі. Вайсковая эканоміка ЗССР за перыяд Айчыннай вайны. М., 1947, с. 42). У дадатак да ўсяго, на снарадных заводах былі сканцэнтраваны мабілізацыйныя запасы самай каштоўнай сыравіны: паркалю, латуні, легіраванай сталі. Усё гэта дасталася Няметчыне і было выкарыстана супраць Чырвонага Войска.

Але перадваенны патэнцыял Сталіна быў такім вялізным, што ён здолеў наладзіць на працягу вайны новую вытворчасць боепрыпасаў за Волгай, на Ўрале, у Сібіры і вырабіць усё тое, што потым абрынулася на германскае войска.

Гітлер нанёс Сталіну раптоўны ўдар, і Сталін адбіваўся, выкарыстоўваючы 15-ць адсоткаў магутнасьцей Наркамата боепрыпасаў. Вынікі вайны вядомы ўсім. Паспрабуем уявіць сабе, што магло б здарыцца, калі б Гітлер прамарудзіў з ударам і сам патрапіў пад руйнуючы сталінскі ўдар. У гэтым выпадку Сталін выкарыстоўваў бы ў вайне не 15 адсоткаў магутнасьцей Наркамата боепрыпасаў, а ўсе 100. Якім бы тады было заканчэнне Другой Сусьветнай вайны?

У 1942 годзе Чырвонае Войска таемна падрыхтавала і правяло контрнаступленне пад Сталінградам. Лічыцца, што менавіта пачынаючы з гэтага часу Савецкі Звяз стаў звышдзяржавай. Але сцвярджаць такое можа толькі той, хто не ведае пра сапраўдны размах сталінскай падрыхтоўкі да вайны. Так, Сталінград – знакамітая аперацыя, у ёй бралі ўдзел шмат пяхоты, авіяцыі, артылерыі і танкаў. Яе праводзілі сапраўдныя майстры стратэгіі. Але Сталінград блякне ў параўнанні з тым, што рыхтавалася ў 1941 годзе.

Сталінград – гэта ў асноўным рэзервісты. Гэта імправізацыя. А ў 1941 годзе да наступлення рыхтавалася кадравае Чырвонае Войска ды яшчэ і мільёны рэзервістаў.

Сталінград – гэта раптоўны ўдар двух флангавых згуртаванняў. А ў 1941 рыхтавалася тое ж самае, але флангавыя згуртаванні былі непараўнальна больш магутнымі і пагражаюча блізкімі да Берліна. Сталінград – гэта Жукаў, Ракасоўскі, Васілеўскі, Маліноўскі, Ватуцін. У 1941 годзе гэтыя ж генералы рыхтавалі тое ж самае, што яны потым здзейснілі пад Сталінградам.

На мой погляд, Савецкі Звяз ужо быў звышдзяржавай у 1941 годзе. Летам 1941 года Гітлер гэтую звышдзяржаву раптоўным ударам паламаў. Усё, што потым Сталін выкарыстаў у вайне пад Сталінградам і Курскам, пад Масквой і Берлінам, – гэта толькі аскепкі і рэшткі першапачатковай савецкай магутнасьці.

Глава XI

Крылаты Чынгісхан.

«Логіка падказвала, што нам не варта чакаць, калі праціўнік выкарыстае ўсю сваю авіяцыю, а патрэбна самім перахапіць ініцыятыву ў паветры і першымі нанесьці масіраваныя ўдары па яго аэрадромах».

Галоўны Маршал авіяцыі А. Новікаў, ВГЖ, 1969 №1, с.62

Назва самалёта «Янаў» мела і яшчэ адно значэнне «Сталін сфармуляваў задачу так: самалёт павінен быць вельмі простым ў вырабніцстве, каб можна

было вырабіць столькі яго асобнікаў, колькі ў нас у краіне людзей з прозвішчам Янаў». (Л.М. Кузьміна. Генеральны канструктар Павел Сухі. М., «Маладая гвардыя», 1983, с. 57).

Трыццатыя гады – залатая эпоха савецкіх авіяцыйных рэкордаў. Нагадаем, колькі намаганняў і сродкаў было выдаткавана на іх ўсталяванне. Лётчыкі, пабіўшыя сусьветныя рэкорды, былі нацыянальнымі героямі. Сталін ведаў толк у вышыні, у хуткасьці, у далёкасьці, у карыснай (бомбавай) нагрузцы. У самы разгар рэкордна-авіяцыйнага псіхозу Сталін ставіць задачу стварыць «Янаў» – асноўны самалёт для будучай вайны. Але дзіўная справа: ад стваральнікаў самалёта «Янаў» Сталін не патрабуе ні рэкорднай хуткасьці, ні рэкорднай вышыні, ні рэкорднай далечыні палёту і нават небывалай бомбавай нагрузкі не патрабуе. Выдатныя характарыстыкі не задаюцца, Сталін патрабуе толькі прастаты і надзейнасьці. Сталінская задума: стварыць самалёт, які можна выпускаць у колькасьцях, перавышаючых ўсе баявыя самалёты ўсіх тыпаў ва ўсіх краінах сьвету разам узятых. Асноўная серыя "Янава" планавалася ў колькасьці 100-150 тысяч самалётаў.

Вось мы і падышлі да галоўнага.

Сталін плануе выпусьціць самалёт самай вялікай у гісторыі чалавецтва серыяй. Але гэта не зьнішчальнік. Гэта не самалёт для абарончай вайны. Гэта – самалёт-агрэсар.

Узнікае пытанне: калі мы вырабім 100-150 тысяч лёгкіх бамбавікоў, то ці не напалохаем усіх сваіх суседзей? Давайце не задаваць такіх пытанняў. Давайце не будзем сябе лічыць разумнейшымі за Сталіна. Давайце аддадзім належнае сталінскаму падступтству.

Сталін зусім не меў намеру пачынаць массавую вытворчасць «Янава» у мірны час. Зусім не. Мабілізацыя падзялялася на два перыяды: таемны і адкрыты. На працягу таемнай мабілізацыі планавалася вырабіць малую (адпаведна з савецкімі разуменнямі) серыю – усяго некалькі соцень гэтых самалётаў. Прызначэнне гэтай серыі – наладзіць вытворчасць, набыць вопыт, аблятаць самалёты, выпрабаваць у дробных канфліктах. Гэтыя першыя некалькі соцень можна выкарыстаць у першым удары, асабліва на другарадных накірунках ці сьледам за самалётамі з больш высокімі характарыстыкамі. А пасьля нашага ўдару пачнецца масавы выпуск "Янава" дзесяткамі тысяч. «Янаў» – гэта як бы нябачны мабілізацыйны рэзерв. Гэта як з аўтаматам ППШ. Аўтамат Шпагіна – ППШ – створаны перад вайной, апрабаваны, ухвалены. Грымнула вайна, і неадкладна кожная майстэрня па вытворчасьці ложкаў, кожная арцель па вытворчасьці скабяных тавараў, кожны дробны заводзік пачынае вырабляць самую простую, самую надзейную, вельмі магутную зброю ў колькасьцях неверагодных.

Самалёт з адносна нізкімі лётнымі якасьцямі можа быць жахлівай зброяй. Глянем на Гітлера. У яго таксама быў свой уласны крылаты шакал – Ю-87. Гэта аднаматорны самалёт, больш падобны на зьнішчальнік, чым на бамбавік. Экіпаж – два чалавекі. Абарончае ўзбраенне слабое – адзін кулямёт для абароны задняй паўсферы. Бомбавая нагрузка – менш тоны. Ю-87 быў старэйшым за «Нікадзіму» Б-5Н і «Янава», і таму яго лётныя характарыстыкі былі ніжэйшымі.

Ён належаў да таго пакалення самалётаў, у якіх шасі ў палёце не прыбіраліся. АЛЕ!

Але згуртаванні ў складзе дзесяткаў Ю-87 наносілі раптоўны ўдар па «спячых» аэрадромах і гэтым ударам ачышчалі для сябе неба. Пасьля першага ўдару па аэрадромах яны лёталі над тэрыторыяй праціўніка цалкам спакойна і рэкордная хуткасць ім не патрабавалася – ад каго ў паветры збягаць, за кім ганяцца? Ю-87 панавалі ў небе Польшчы, Нарвегіі, Францыі. А ў Брытаніі яны сустрэлі адпор. Задушыць брытанскія аэрадромы раптоўным ударам было немагчыма – умоваў для нанясення раптоўнага ўдару не было. Пасьля ўдзелу ў некалькіх рэйдах страты Ю-87 былі такімі вялікімі, што быў аддадзены загад: над Брытанскімі выспамі іх не ўжываць.

Вясна 1941 года – Югаславія і Грэцыя. Ю-87 наносяць раптоўны ўдар, і зноў яны паспяховыя і паважаемыя. У траўні – удар па Крыту. Тут брытанскае войска, але ўдар атрымаўся раптоўным, і Ю-87 зноў – сімвал «бліцкрыгу», поспеху і перамогі. У чэрвені – раптоўны ўдар па савецкіх аэрадромах. Прыгожым сонечным ранкам германская авіяцыя забяспечыла сабе чыстае неба і магла ўжываць самалёты любых тыпаў – баяцца не было каго.

Савецкія генералы прызнаюць, што яны расцэньвалі Ю-87 як састарэлы, а ён прынёс ім незлічоныя бедствы. Панаванне Ю-87 працягвалася да таго часу, пакуль савецкая авіяцыя не набрала магутнасьці. На працягу другога перыяду вайны Ю-87 на савецка-германскім фронце выкарыстоўваліся ўсё радзей, пакуль не зніклі наогул. «Падчас Усходняй кампаніі страта перавагі ў паветры ў хуткім часе паставіла пад пытанне мэтазгоднасць прымянення параўнальна малахуткасных і непаваротлівых пікіруючых бамбавікоў Ю-87» (Э. Мідэльдорф. Тактыка у рускай кампаніі с. 225). «Янаў» ствараўся пазьней, чым Ю-87. Таму характарыстыкі «Янава» былі больш высокімі, і канструктыўна два самалёты моцна адрозніваліся. Але адпаведна з духам і задумай, са спосабам выкарыстання і прызначаемай ролі Ю-87 і «Янаў» – блізняты. А самалёту «Нікадзіма» Б-5Н «Янаў» – родны брат не толькі адпаведна з задумай і духам, але і адпаведна з асноўнымі характарыстыкамі. Самалёт з параўнальна невялікай хуткасьцю можа быць небяспечны дзякуючы таму, што для сумленнага паядынку патрэбна доўгая шпага, а забіць спячага можна і без доўгай шпагі – хопіць кароткага нажа. Самалёты раптоўнага ўдару не мелі патрэбы ў рэкордных характарыстыках. Сталінская логіка простая і зразумелая: калі раптоўным ударам мы накрыем варожыя аэрадромы і тым ачысьцім неба ад яго самалётаў, то нам спатрэбіцца самалёт просты і масавы з магутным узбраеннем; галоўнае яго прызначэнне – падтрымка нашых насоўваючыхся танкавых лавін і паветраных дэсантаў, паветраны тэрор над безабароннымі тэрыторыямі. Менавіта такі самалёт Сталін і замовіў сваім канструктарам.

З моманту з'яўлення авіяцыі няўхільна павышаецца яе роля ў вайне наогул, і ў прыватнасьці – у аперацыях сухапутнага войска. На прыканцы стагоддзя ў ходзе вайны ў Пярсідзкім заліве авіяцыя выканала 80 адсоткаў агнявой задачы. Гэтую тэндэнцыю Ёсіф Сталін выразна зразумеў яшчэ пад час трыццатых гадоў.

У максімальнай ступені сталінскія патрабаванні выканаў авіяканструктар Павел Восіпавіч Сухі. Ён быў пераможцам конкурсу. У жніўні 1938 «Янаў»

Сухога пад маркай ББ-1 (блізкі бамбавік першы) пусьцілі ў серыю адразу на двух заводах. Затым яго пачалі вырабляць на трэццім: будаваўся гіганцкі чацьвёрты завод, а акрамя таго заводы, вырабляўшыя іншыя тыпы самалётаў, былі прыгатаваны, адпаведна з загадам, пераключыцца на вытворчасць «Янава». У верасні 1939 года згуртаванне Сухога ў якасьці заахвочвання была выдзелена ў самастойнае канструктарскае бюро. У 1940 годзе, пасьля наладжвання новай сістэмы індэксацыі, «Янаў» Сухога ў гонар свайго стваральніка атрымаў назву Су-2. Гэта быў першы серыйны самалёт аднаго із самых вялікіх авіяцыйных канструктараў XX стагоддзя. Да 22 чэрвеня самалётамі Су-2 былі цалкам укамплектаваны 13 авіяцыйных палкоў, у кожным па 64 самалёты.

Су-2, як і «Івановы» іншых канструктараў, быў шматмэтавым: лёгкі бамбавік, тактычны выведнік, штурмавік. Канструкцыя была выключна простай і рацыянальнай. Су-2 падыходзіў да масавай вытворчасьці больш, чым які б то ні было іншы самалёт у сьвеце. Ён нёс 400-600 кг. бомбаў, 5 кулямётаў ШКАС з рэкорднай адпаведна з тым часам хуткастрэльнасьцю і да дзесяці рэактыўных снарадаў калібрам 82 мм. або 132 мм. Хуткасць – 375 км/г каля зямлі, 460 – на вышыні. Кіраванне Су-2 было падвойным – і для лётчыка, і для седячага за ім штурмана-стралка. Таму не было патрэбы ў стварэнні навучальнага варыянту самалёта: кожны баявы Су-2 мог быць вучэбным, а кожны вучэбны – баявым. Гэта палягчала массавую падрыхтоўку лётчыкаў. Су-2 быў даступным для лётчыкаў якой заўгодна кваліфікацыі: грамадзянскаму пілоту із ГПФ і дзяўчынцы із аэраклуба. Ад лётчыкаў не патрабавалася ні валодання прыёмамі вышэйшага пілатажу, ні ўмення лётаць ноччу, ні ўмення добра арыентавацца на мясцавасьці і ў прасторы. Ім прызначалася лёгкая праца: паднімаемся ў паветра на досвітку, далучаемся да вялікага згуртавання, ляцім па прамой, заходзім на цэль.

Узнікае пытанне пра знішчальнікі прыкрыцця. Бамбавік ў баі, асабліва блізкі бамбавік дзейнічаючы над полем бою і ў самым бліжнім тылу праціўніка, павінен быць прыкрыты знішчальнікамі. Калі б разам з Су-2 была замоўлена адпаведная колькасць знішчальнікаў прыкрыцця, то была б магчымасць выкарыстоўваць Су-2 у якіх заўгодна сітуацыях, напрыклад, для нанясення контрудараў па агрэсару, напаўшаму на Савецкі Звяз. Але знішчальнікі ў такіх колькасьцях не былі замоўлены, таму існавала толькі адна магчымасць выкарыстання Су-2 у вайне – зрабіць напад на праціўніка першымі і нейтралізаваць яго авіяцыю. Без гэтай умовы выкарыстаць неабароненыя Су-2 немагчыма. Вось чаму рашэнне пра вытворчасць мінімум СТА ТЫСЯЧ лёгкіх бамбавікоў Су-2 было раўназначным рашэнню ПАЧЫНАЦЬ ВАЙНУ РАПТОЎНЫМ УДАРАМ ПА АЭРАДРОМАХ ПРАЦІЎНІКА.

Да пачатку 1941 года Сталін падрыхтаваў усё неабходнае для нанясення раптоўнага ўдару, для падаўлення германскай авіяцыі на аэрадромах. Для такіх дзеянняў у Сталіна існавала колькасная і якасная перавага.

У Сталіна быў унікальны браніраваны штурмавік Іл-2. Гаворка ідзе не пра бранявыя пліты, дадаваемыя да каркаса самалёта, а пра чыста бранявы корпус. Гэта быў адзіны ў гісторыі бранявы самалёт, сапраўдны лятаючы танк. Акрамя бранявой абароны, унікальнай для самалёта жывучасьці і шыкоўных лётных

характарыстык, Іл-2 меў звышмагутнае ўзбраенне: аўтаматычныя гарматы, бомбы, рэактыўныя снарады РС-82 і РС-132.

Камуністы згаджаюцца, што Іл-2 быў цудоўным, але заяўляюць, што іх было ўсяго толькі 249. Гэта сапраўды так. Але ў Гітлера не было ніводнага падобнага самалёта. І ва ўсім сьвеце нічога падобнага не было. У Сталіна «ўсяго толькі» 249 Іл-2, але савецкая прамысловасць падрыхтавана для вырабніцства іх у ЯКІХ ЗАЎГОДНА колькасьцях. Нават пасьля страты ў другой палове 1941 года большай частцы авіяцыйных і маторабудаўнічых заводаў Іл-2 усё адно вырабляўся самымі вялікімі серыямі. Ён не састарэў да заканчэння вайны і ўвайшоў у гісторыю як самы масавы баявы самалёт усіх часоў.

Для ўдару па аэрадромах у Сталіна быў пікіруючы бамбавік Пе-2. У Гітлера былі добрыя самалёты, але Пе-2 пераўзыходзіў які заўгодна з іх адпаведна з асноўнымі характарыстыкамі. Напрыклад, хуткасць Пе-2 была на 30 км/г вышэй, чым у лепшага германскага бамбавіка Ю-88 і на 100 км/г вышэй, чым у Хе-111. І зноў камуністычная прапаганда абвяшчае, што ў Сталіна пікіруючых бамбавікоў Пе-2 было ўсяго толькі 460. Гэта правільна, і гэта сапраўды вельмі мала. Але ўсё ж гэта больш, чым усіх Ю-88 на савецка-германскім фронце 22 чэрвеня 1941 года.

Для удараў па аэрадромах ў Гітлера існавалі Ю-87 – гэта сімвал «бліцкрыгу». Савецкі аналаг – Су-2. Ён быў створаны пазьней і таму па ўсіх характарыстыках пераўзыходзіў Ю-87, перш за ўсё, па хуткасьці і агнявой моцы, акрамя таго, меў бранявую абшыўку, хаця і не такую, як у Іл-2. У Гітлера на Усходнім фронце на 22 чэрвеня было 290 Ю-87, у Сталіна – 249 Іл-2 і больш за 800 Су-2. Акрамя таго, савецкія зьнішчальнікі ўсіх тыпаў, ад І-15 да Міг-3, былі ўзброены рэактыўнымі снарадамі для ўдзелу ў першым удары па «спячых» аэрадромах. Для першага ўдару былі прыдатнымі і тыя самалёты, якія камуністы называюць састарэлымі, напрыклад, зьнішчальнік І-16 па агнявой моцы ў два-тры разы пераўзыходзіўшы які заўгодна зьнішчальнік суперніка і быўшы браніраваны. Ён меў цудоўную манеўранасць, а рэкордная хуткасць пры ўдары па аэрадромах не патрэбна. Колькасць адных толькі І-16 на савецкіх заходніх памежных аэрадромах была большай, чым германскіх самалётаў усіх тыпаў разам узятых.

Адразу пасьля нанясення першага ўдару савецкая авіяцыйная прамысловасць павінна была пачаць масавае вырабніцства Су-2. Сталін меў намер ў літаральным сэнсе пабудаваць столькі лёгкіх бамбавікоў, колькі існавала рухомых коннікаў ў ордах Чынгісхана.

Да пачатку 1941 года савецкія канструктары стварылі цэлае сузор'е выдатных самалётаў, але Сталіну падабаецца Су-2.

На працягу 1940 года і першай паловы 1941 ідзе непрыкметная, але інтэнсіўная падрыхтоўка да масавай вытворчасьці. На авіязаводы, падрыхтаваныя да вырабніцства Су-2, рабочых пастаўляюць ваенкаматы, як жаўнераў на фронт. (Л. Кузьміна, с. 66). А першыя трынаццаць палкоў асвойваюць самалёт. Пілотаў пастаўляе грамадзянская авіяцыя і аэраклубы. Генерал-лейтэнант авіяцыі Анатоль Пушкін (у той час маёр, камандыр 52-га авіяцыйнага палка): «Су-2 быў добры і тым, што яму не былі патрэбны аэрадромы. Ён паднімаўся і сядаў на якое заўгодна роўнае поле».

Маршал авіяцыі Ян Пстыга: «Восенню 1940 года ў Бесарабіі пад Катоўскам фармаваўся наш 211-й авіяцыйны полк, узброены самалётамі Су-2... Самалёт рабіў моцнае ўражанне. Бамбавік, а выгляд, як у знішчальніка, – невялікі, кампактны, прыгожы».

У гэтым урыўку варта звярнуць увагу на час і месца фарміравання палка: гэта супраць Румыніі. Гэта наш крылаты шакал рыхтуецца ўчапіцца ў горла таго, хто слабейшы.

Вось яшчэ адзін полк у тым жа раёне. Паведамляе двойчы Герой Савецкага Звязу палкоўнік г. Ф Сіўкоў: «На прыканцы снежня 1940 года завяршылася фарміраванне 210-га блізкага-бамбавальнага палка». Палкоўнік тлумачыць адкуль набраны лётчыкі. «Лётчыкі набраны із грамадзянскага паветранага флоту» (Гатоўнасць нумар адзін. с. 42). Таемная мабілізацыя захапіла і грамадзянскую авіяцыю.

Сумным быў лёс СУ-2. Ю-87 і «Нікадзіма» Б-5Н мелі магчымасць праявіць сябе ў раптоўных ўдарах і праславіцца. Але «Янаву» папрацаваць па прамому прызначэнню Гітлер не дазволіў. Гітлер нанёс апераджваючы ўдар па савецкіх аэрадромах і Су-2 апынуўся без працы для якой ствараўся. Вытворчасць Су-2 было хутка згорнута. У абарончай вайне ён быў непатрэбны. Заводы, якія рыхтавалі яго массавае вырабніцства (напрыклад Харкаўскі авіяцыйны), патрапілі ў рукі праціўніка. Раней выпушчаныя Су-2 несьлі вялікія страты: для іхнага прыкрыцця не было знішчальнікаў.

Герой Савецкага Звязу М. Лашын: «Я лётаў на Су-2.. лёгкі самалёт... лятучы, манеўраны, неверагодна жывучы і надзейны. Доўга і цяжка гарэў Су-2. Ён ніколі не успыхваў як паходня».

Герой Савецкага Звязу У. Я. Стрэльчанка: «Су-2 не гарэў нават пры пашкоджванні бензабака – дапамагала углекіслотная абарона»

Авіакантруктар В.Б. Шаўроў напісаў самую поўную і, на мой погляд, самую аб'ектыўную гісторыю развіцця савецкай авіяцыі. Усе астатнія авіяканструктары – яго супернікі, і таму Шаўроў не скупіўся на крытыку. Але стваральнікаў Су-2 не крытыкуе; «Хаця ад Су-2 было ўзята усё магчымае, і папракаць яго аўтараў не было ў чым, самалёт адпавядаў рэальна існуючым патрабаванням толькі да вайны» (Гісторыя канструкцый самалётаў у ЗССР. 1938-1950. с. 50). Іншымі словамі, усё было добра, стваральнікаў самалёта немагчыма ў нечым папракнуць, да 21 чэрвеня 1941 года Су-2 адпавядаў патрабаванням, а на досвітку 22 чэрвеня адпавядаць патрабаванням перастаў.

«Янаву» даставалася як і ад чужых, так і ад сваіх. Да вайны Су-2 трымалі ў сакрэце і не планавалі выкарыстоўваць разам са сваімі знішчальнікамі. Дзякуючы гэтаму на пачатку вайны савецкія знішчальнікі незнаёмы сілуэт "Янава" лічылі варожымі самалётамі. Тройчы Герой Савецкага Звязу, Маршал авіяцыі А. Пакрышкін збіў 59 самалётаў праціўніка. Афіцыйна. На самай справе іх было роўна 60. Першым быў Су-2. Па іроніі лёсу пасьля вайны Пакрышкін вучыўся ў Акадэміі ў адным гурце са збітым ім пілотам Су-2. Гэта быў Ян Пятыга, таксама будучы Маршал авіяцыі.

Су-2 давялося прымяняць не па прызначэнню. Вось прыклад: у ліпені 1941 50 Су-2 наносяць удар па масту праз Дняпро каля Рагачова. Калі б мы рыхтаваліся да абарончай вайне, то падарваць мост пры адыходжанні – гэта

хвілінная справа для двух сапёраў. Але мы да абарончай вайны не рыхтаваліся, і вось замест двух сапёраў неўласьцівую ім працу вымушаны выконваць Су-2. Цэлы авіяцыйны полк. Але ва ўмовах панавання суперніка ў паветры полк блізкіх бамбавікоў патрэбна прыкрываць як мінімум адным палком знішчальнікаў. А іх няма. Што такое 50 Су-2, ідучыя шчыльным згуртаваннем без прыкрыцця? І мост не падарваны, і полк страчаны. І ўзнік загад: шчыльнымі згуртаваннямі на Су-2 не лётаць, хаця ён задуманы і створаны спецыяльна для палётаў шчыльнымі згуртаваннямі.

У абарончай вайне быў патрэбны знішчальнік. Су-2 спрабавалі выкарыстаць у якасьці знішчальніка. Але ён не быў знішчальнікам, а быў толькі падобным на знішчальніка. Лётчыкі праяўлялі самагубчы гераізм, але іх ніхто не вучыў весьці паветраныя змаганні, тым больш на самалёце, які для паветранага бою не быў прызначаны.

Першай і адзінай жанчынай у гісторыі сусветнай авіяцыі, здзейсніўшай паветраны таран, была Кацярына Зяленка із 135-га блізка-бамбавальнага авіяцыйнага палка. Гэта адбылося 12 верасня 1941 года. Сваім Су-2 яна зтараніла ў паветры Мс-109, збіла яго, і пры спробе пасадзіць свой самалёт была збіта другім Ме-109. Лётчыкі грамадзянскай авіяцыі, юныя спартоўцы, дзяўчыны са спартыўных клубаў выказвалі цуды адвагі, але Су-2 упарта не адпавядаў патрэбам «вялікай айчыннай» вайны, таму што быў створаны цалкам для іншай вайны.

Гітлер перашкодзіў нападу, але ён нават не падазраваў, якой з’яўляецца сапраўдная магутнасць Сталіна, наколькі сур'ёзнымі былі яго намеры, як добра ён падрыхтаваны для вядзення наступальнай вайны. Су-2 не праявіў сябе ў вайне, але ў іншых умовах ён быў бы грозным супернікам. Ёсць дастаткова сведчанняў пра тое, што савецкая прамысловасць была цалкам падрыхтавана да массавага вырабніцтва «Янава». Напрыклад, у абарончай вайне былі патрэбны ў першую чаргу знішчальнікі. Авіяканструктару С. А. Лавачкіну для мадэрнізацыі знішчальніка ЛаГГ-3 тэрмінова патрэбны магутны надзейны рухавік, і ў вялізных колькасцях. Ніякіх праблем, прамысловасць здольна вырабіць колькі заўгодна рухавікоў М-82, які прызначаўся для Су-2. Прамысловасць не толькі здольна іх вырабляць, але і мае тысячы гэтых рухавікоў у запасе – бяры і стаў на самалёты. Лавачкін паставіў, і атрымаўся славуты і паважаемы ўсімі лётчыкамі знішчальнік Ла-5.

Савецкая прамысловасць была прыгатавана да массавага вырабніцтва кулямётаў ШКАС для шмат якіх тыпаў самалётаў, але перш за ўсё для Су-2. Су-2 не сталі вырабляць, але гатоўнасць прамысловасьці не прайшла дарэмна – з авіяцыйным узбраеннем праблем не было. Савецкая прамысловасць была прыгатаванай да массавага вырабніцтва бомбаў для Су-2, і яна іх вырабляла. Але толькі для Іл-2 і іншых самалётаў. Савецкая прамысловасць была прыгатаванай да массавага вырабніцтва рэактыўных снарадаў калібра 82-мм і 132-мм. І яна іх вырабляла. Імі карысталіся не толькі ў авіяцыі, але і ў наземнай артылерыі.

Статыстыка такая: на 1 ліпеня 1941 г. у Чырвоным Войску было 7 установак залпавага агню БМ-13. Праз месяц іх стала 17. Адны гінулі ў змаганнях, іншыя вырабляліся, і 1 верасня іх стала 49. Адначасова пачалося

вырабніцства яшчэ аднаго тыпу – БМ-8. На 1 кастрычніка 1941 Чырвонае Войска, нягледзячы на страты, мела 406 БМ-8 і БМ-13. Далей павелічэнне ішло гэтак жа імкліва, і неўзабаве гэтая зброя стала массавай. Генерал-фельдмаршал Кесельрынг сведчыць: «Жахлівае псіхалагічнае ўздзеянне" сталінскіх арганаў "з'яўляецца ў вышэйшай меры непрыемным успамінам для кожнага нямецкага жаўнера, ваяваўшага на Ўсходнім фронце». (Gedanken zum Zweiten Weltkrieg. Bonn, 1955, S. 78). Ва ўмовах адступлення і страты прамысловай і сыравіннай базы ўдалося хутка насыціць войска прынцыпова новай сістэмай ўзбраення, якой не было ні ў адным войску сьвету, і нічога раўназначнага да заканчэння вайны не з'явілася. Эканамічны цуд – кажуць камуністы. А цуду ніякага не было.

Проста пад час перыяду таемнай мабілізацыі савецкая прамысловасць была падрыхтавана да вырабніцства рэактыўных снарадаў для «Янава». На ўзбраенні "Янава" гэтая зброя, была б значна больш эфектыўнай, таму што артылерысты павінны спачатку атрымаць сведчанні пра цэлі, а пілоты самі ў стане шукаць цэлі. Артылерысты кідаюць свае снарады на некалькі кіламетраў, не бачачы мэты, а пілоты лятаюць на сотні кіламетраў, яны бачаць цэлі і бачаць вынікі сваёй працы; наступная хваля самалётаў заўсёды мае магчымасць давесьці сваю справу да канца. Вырабніцства «Янава» было спынена, але прамысловасць вырабляла снарады мільёнымі партыямі. Іх проста прыстасавалі для стральбы із наземных установак.

На пытанне пра тое, ці здолела б савецкая прамысловасць вырабіць 100-150 тысяч Су-2, патрэбна адказваць сцвярджальна. Такое вырабніцства планавалася для ўмоваў, калі мы наносім першы ўдар, і нашай прамысловасьці нішто не перашкаджае працаваць. Гітлер пераіначыў сталінскі план. Але нават і пасьля страты ЎСІХ алюмініевых, большасьці авіяцыйных і маторных заводаў Савецкі Звяз вырабіў падчас вайны 41989 – непамерна больш складаных ў вытворчасьці самалётаў – Іл-2 і Іл-10. Акрамя таго, былі выраблены дзясяткі тысяч больш складаных, чым «Янаў» самалётаў іншых тыпаў.

Калі б Сталін ўдарыў па Румыніі і тым самым паралізаваў германскае войска і прамысловасць, то ўся савецкая прамысловасць мела б магчымасць працаваць без перашкод і вырабіць у некалькі разоў больш самалётаў, чым вырабіла іх у самых неспрыяльных умовах.

І яшчэ пытанне: дзе ж набраць такую плоцьму лётчыкаў? Лётчыкаў Сталін падрыхтаваў у лішку. Праўда, гэта былі лётчыкі, якіх вучылі лётаць у чыстым небе. Лётчыкаў было падрыхтавана так шмат, што ў 1942 годзе іх з вінтоўкамі ў руках тысячамі кідалі пад Сталінград на ўзмацненне пяхоты. («Чырвоная зорка», 15 снежні 1992). Лётчыкі такой кваліфікацыі ў абарончай вайне не былі запатрабаванымі, як не спатрэбіўся і самалёт «Янаў» для якіх іх рыхтавалі. Пра гэта гаворка наперадзе...

А ідэя крылатага Чынгісхана не памёрла. Савецкія канструктары ніяк не жадалі ад яе адмовіцца. У 1943 канструктар Зьміцер Тамашэвіч сканструяваў даўно пачаты, але дзякуючы германскаму нападу і эвакуацыі позна завершаны штурмавік «Пегас» – два рухавікі, па 140 конскіх могутнасьцей кожны. Хуткасць каля зямлі 172 км/гадзіну. На вышыні – і таго менш. Лётчык адзін. Самалёт не меў ні стрэлка, ні абарончага ўзбраення. Самалёт будаваўся із неавіяцыйных матэрыялаў: фанера будаўнічая, хваёвыя брусы, дахавае жалеза, танкавая

бранявая сталь. Контуры самалёта ўтваралі толькі прамыя лініі. Прастата і таннасць даведзены да самай апошняй мяжы. Самалёт мела магчымасць вырабіць якая заўгодна мэблевая фабрыка. Прычым масава. Патокам.

Пры гэтым «Пегас» нёс дзьве 23-мм аўтаматычныя гарматы, буйнакаліберны кулямёт і 500 кг. бомбу. Лётчык быў прыкрыты бранёй, абараняўшай яго ад куль буйнакаліберных кулямётаў і нават ад 20-мм снарадаў. Бранёй былі прыкрыты бензабакі і іншыя жыццёва важныя вузлы. Бензабакі ў выпадку неабходнасьці была магчымасць скінуць. Агнявая моц і надзейная абарона ад агню з зямлі рабілі гэты сапраўды самы танны і просты з усіх самалётаў грозным супернікам.

Лётчык-выпрабавальнік генерал-маёр авіяцыі, Пятро Стэфанаўскі на працягу сваёй кар’еры лётаў на трохстах шаснаццаці тыпах лятальных апаратаў. Сярод іх былі розныя варыянты «Янава», быў і «Пегас». Стэфанаўскі лётаў у асноўным на самалётах, якія ў момант першага вылету, здавалася, былі на мяжы фантастыкі. «Пегас» – не фантастыка, але Стэфанаўскі дае «Пегасу» высокую ацэнку. Паводле яго слоў, гэта мог быць самалёт, вырабляемы «каласальнымі серыямі». Але! Толькі не ў абарончай вайне. «Івановы» і «Пегас» маглі б гойсаць у небе Яўропы, Афрыкі, Індыі, але толькі пры ўмове раптоўнага нападу на Нямеччыну і знішчэння яе авіяцыйнай магутнасьці або нейтралізацыі нафтавых промыслаў ў Румыніі. Ва ўсякай іншай сітуацыі «Івановы» і «Пегас» выявіліся непатрэбнымі. Іхны час так ніколі і не наступіў. У сакавіку 1939 года на XVIII з'ездзе партыі Сталін заявіў: «Шалёная гонка авіяцыйнага ўзбраення капіталістычных краін працягваецца ўжо некалькі гадоў і, без сумневаў, уяўляе сабой адзін із найбольш характэрных і вызначаючых момантаў непазбежнага ўсеагульнага ваеннага сутыкнення». Сталін меў рацыю: у краінах Захаду сапраўды працягвалася шалёная гонка авіяцыйнага ўзбраення. Вайсковая авіяцыя ў некаторых найбольш буйных краінах Захаду дасягнула тысячы баявых самалётаў і пераваліла праз гэтую мяжу. А Няметчына вырвалася далёка наперад. Колькасць германскай баявой авіяцыі дасягнула 3600 баявых самалётаў. Сталіну ў сакавіку 1939 года было зразумела, што такая колькасць баявых самалётаў сведчыць пра непазбежнасць вайны. Так яно і здарылася. У тым жа, 1939, годзе Гітлер пачаў барацьбу за сусветнае панаванне.

Калі 3600 баявых самалётаў мы пазначаем тэрмінам «шалёная гонка авіяцыйнага ўзбраення», то, якім бы словам нам назваць асноўную серыю «Янава»? Калі 3600 гітлераўскіх баявых самалётаў дастаткова сведчыць пра «непазбежнасць усеагульнага ваеннага сутыкнення», то пра што ў гэтым выпадку можа сведчыць падрыхтоўка да вырабніцтва СТА ТЫСЯЧ баявых самалётаў толькі аднаго тыпу?

Глава XII

Інкубатар

«Цэнтральная Расія – гэта ачаг сусветнай рэвалюцыі».
І.Сталін, «Праўда», 10 лістапада 1920 г

25 студзеня 1931 года IX з'езд камсамола кінуў у масы крылаты лозунг: «Камсамолец – на самалёт!» Не падумаем, што нехта камсамольскаму з'езду

намякнуў або падказаў. Зусім не. Прадстаўнікі юнага пакалення самі вырашылі вучыцца лётаць на планёрах і самалётах. Гэта былі слаўныя часы, у краіне лютаваў голад, арганізаваны таварышам Сталіным і іншымі таварышамі; у краіне, здольнай пракарміць сябе і палову сьвету, квітнела людаедства і трупаедства. У тыя цяжкія, але гераічныя часы знайшліся сродкі, каб заснаваць дзесяткі новых аэраклубаў з сотнямі навучальных самалётаў, знайшліся сродкі на інструктароў і механікаў, знайшліся валютныя запасы на парашутны шоўк і на мудрагелістыя прыборы.

І праца закіпела. Энтузіясты-камсамольцы ў вольны час у клубах і секцыях добраахвотнага таварыства ТДААвіаХім[5] засвойвалі авіяцыйныя (і не толькі авіяцыйныя) прафесіі. Падрыхтоўка лётчыкаў пачыналася на планёрах; засвоіўшыя планёр перасядалі на самалёт, а лепшыя са скончыўшых аэраклубы адпаведна з рэкамендацыямі камсамола ішлі ў навучальныя ўстановы Вайскова-паветранага войска, маючы ўжо як тэарэтычныя веды, так і лётны стаж.

Але лётчыкаў нехапала. ТДААвіаХім павялічыў тэмпы вытворчасьці, а камсамол накіроўваў у авіяцыйныя клубы ўсё новыя і новыя тысячы маладых энтузіястаў. Краіну запаланіў авіяцыйна-планерны псіхоз, лютаваўшы паралельна з парашутным псіхозам, дапаўняючы яго і павялічваючы. 22 лютага 1935 года газета «На варце» надрукавала рапарт Сталіну: 138416 чалавек здольны лётаць на планёрах. Камуністычная партыя і асабіста таварыш Сталін выказалі задавальненне дасягненнямі ТДААвіаХім, але былі таксама выказаны пажаданні ў тым напрамку, што ці не пара ўжо пераходзіць да масавай падрыхтоўкі планерыстаў.

Намёк быў зразуметы. Год на папярэднія распрацоўкі і 31 сакавіка 1936 года ЦК камсамола і ЦС ТДААвіаХім прымаюць пастанаву «Пра массавы планерны спорт». Дзіўная пастанова. Кожны жадаючы мае магчымасць прачытаць яе ў газеце «На варце» ад 16 красавіка 1936 года. Падрыхтоўка планерыстаў у нашай краіне стала сапраўды массавай. Але планерыст – гэта толькі сыры матэрыял із якога рыхтуюць лётчыкаў. 9 сьнежня 1936 года «Комсамольская праўда» друкуе заклік падрыхтаваць 150 тысяч лётчыкаў і адпаведную колькасць тэхнічнага персаналу.

Гэта, вядома, супадзенне, але чыста савецкае: у 1936 годзе Сталін аддаў сакрэтны загад пра распрацоўку самалёта «Янаў», які можна было б вырабляць серыяй роўнай 100-150 тысяч, і ў тым жа, 1936 годзе, юнае племя прымае рашэнне падрыхтаваць 150 тысяч пілотаў.

ТДААвіаХім расьце і дужэе. На прыканцы 1939 года ў яго складзе было 4 школы па падрыхтоўцы інструктараў, 12 авіяцыйна-тэхнічных, 36 планернех клубаў і 182 аэраклубы.

Колькі было самалётаў у ТДААвіаХім – не ведаю. Але аэраклуб – гэта, перш за ўсё, аэрадром. Цяжка пагадзіцца з думкай, каб на аэрадроме быў адзін-адзіны самалёт. Хутчэй усяго і не два. Няма сэнсу будаваць аэрадром дзеля двух самалётаў? Але нават калі на аэрадромах ТДААвіаХім было ўсяго па пары самалётаў, то і тады іх набіраецца ладна. Можна і з другога боку прыкінуць:

[5] ТДААвіаХім – Таварыства дапамогі абароне авіяцыйнаму і хімічнаму будаўніцтву.

колькі навучальных самалётаў патрабуецца, скажам, для падрыхтоўкі тысячы лётчыкаў? А для падрыхтоўкі 150 тысяч?

Тут самы час нагадаць, што Савецкі Звяз – краіна перамогшага сацыялізму, у краіне прыватная ўласнасць ліквідавана, і таму не магло існаваць прыватнай ініцыятывы. У краіне ўсё нацыяналізавана, усё падпарадкавана дзяржаве, і таму толькі з дазволу дзяржавы магла быць адведзена зямля для аэрадромаў. І самалёты будавалі толькі дзяржаўныя прадпрыемствы, і размяркоўваліся самалёты толькі дзяржавай, як і самалётны бензін, як ілюдзі, як і ўсё астатняе. Нехта ў нашай дзяржаве шчодрай рукой даваў ТДААвіаХім ўсё, што гэтае пражэрлівае дзіцё патрабавала. А ТДААвіаХім спраўна выдаваў прадукцыю: да пачатку 1941 года была падрыхтавана 121.000 лётчыкаў (ВГЖ, 1984, №6, с. 5).

Атрымліваецца, план не выканалі?

План выканалі. Проста ТДААвіаХім – была не адзінай арганізацый рыхтаваўшай лётчыкаў, і нават не галоўнай. Акрамя ТДААвіаХім, лётчыкаў рыхтавалі таксама навучальныя ўстановы РСЧВ, РККФ, ГПФ[6].

У тыя часы грамадзянская авіяцыя была арганізацыяй сціплай адпаведна з памерамі. ГПФ меў асноўнай задачай абслугоўванне патрэб кіраўніцтва, НКВД, Наркамата сувязі і некаторых іншых устаноў. Масавых перавозак пасажыраў не існавала і яны не планаваліся ў праглядаемай перспектыве. Уся сістэма ГПФ да пачатку вайны мела 3927 чалавек лётнага складу (г.азн. разам з бортправадніцамі). Аднак гэтая невялікая, але заможная арганізацыя мела патэнцыял: яна магла рыхтаваць лётчыкаў, у тым ліку вайсковых. І яна рыхтавала. 2 верасня 1935 была прынята ўрадавая пастанова адбіраць і браць для навучання курсантаў у лётныя і тэхнічныя навучальныя ўстановаў ГПФ на тых жа ўмовах, якія ўсталяваны для навучальных установаў ВПВ. Іншымі славамі, у выпадку неабходнасьці ўсё, што падрыхтавана для ГПФ, магло быць выкарыстана ў вайсковай авіяцыі.

5 лістапада 1940 года была прынята пастанова ўрада, якая па-сутнасьці пераТварала ГПФ ва ўстанову падпарадкаваную ВПВ, «На Галоўнае кіраўніцства ГПФ была ўскладзена задача на працягу 1941 года падрыхтаваць тысячы пілотаў для ўкамплектавання імі ў наступным школ ВПВ. З гэтай мэтай Галоўнае ўпраўленне ГПФ ў лютым-красавіку 1941 разгарнула дзесяткі навучальных эскадрылляў, у якіх навучаліся тысячы курсантаў. Яны атрымалі дадаткова 1048 навучальных самалётаў». (Маршал Савецкага Звязу с. К. Куркоткін. Тыл Савецкага Ўзброенага Войска ў Вялікай Айчыннай вайне». с. 43). Навучальных эскадрылляў ў складзе ГПФ было створана 47, у кожнай па 250 курсантаў. 1048 навучальных самалётаў, атрыманы дадаткова – не так ужо і мала. І яшчэ: тысячы курсантаў – гэта адзін выпуск. А што планавалася пасьля першага выпуску?

Нічога сабе, ў таварыша Сталіна: 47 навучальных эскадрылляў рыхтуюць тысячы пілотаў для ВПВ, а глядзіш з боку – грамадзянскі паветраны флот. І юнакам нашым ўсе дарогі, усе шляхі адкрыты, выбірай, што падабаецца: маеш жаданне ў вайсковую лётную школу ідзі, а не жадаеш быць вайсковым лётчыкам – ідзі ў грамадзянскую лётную школу... Усё роўна станеш вайскоўцам.

[6] Грамадзянскі Паветраны Флот.

Адным словам, намаганнямі розных устаноў задачу падрыхтоўкі патрэбнай колькасці пілотаў выканалі. «Тысячы камсамольцаў добраахвотна і праз спецыяльныя камсамольскія наборы прыйшлі ў лётныя і тэхнічныя школы Вайскова-паветранага войска і Грамадзянскага паветранага флоту. Камсамол паставіў перад моладдзю задачу: усімі сродкамі развіваць масавы авіяцыйны спорт, падрыхтаваць 150 тысяч лётчыкаў-спартсменаў. Гэтая задача выявілася выканальнай для нашых юнакоў і дзяўчат». (Прывітанне, неба. стр. 5)

Тут самы час задаць пытанні: а каму патрэбны гэтыя 150 тысяч пілотаў? І для чаго? А падрыхтоўка ж пілотаў зусім не адзіны занятак ТДААвіаХім і падобных устаноў: акрамя пілотаў вялася массавая падрыхтоўка штурманаў, авіятэхнікаў, матарыстаў, радыстаў, метэаролагаў, спецыялістаў шматлікіх іншых накірункаў. – Быў, як мы ўжо ведаем, падрыхтаваны мільён парашутыстаў. Праўда, з парашутыстамі прасьцей: існуе тлумачэнне, для чаго іх рыхтавалі. Два брытанскія аўтары Б.Грэгары і Д.Бетчэлар надрукавалі ў 1978 годзе кнігу «Ап-оогпс\УагГаге 1918-1941» і вельмі зразумела патлумачылі, што мільён савецкіх парашутыстаў – гэта проста захапленне, нацыянальнае хобі, людзі скакалі дзеля свайго задавальнення. Вельмі нават пераканаўча.

Але можна і запярэчыць, калі б камуністычная партыя дала галадаючым дзецям па бохану чарняшкі, задавальнення было б значна больш, ды і танней каштавала б.

Такім чынам, падрыхтоўку мільёна парашутыстаў эксперты патлумачылі, а вось навошта камуністы рыхтавалі 150 тысяч пілотаў, пакуль ніхто не патлумачыў і не спрабаваў патлумачыць. Зразумела, не для грамадзянскай авіяцыі. Ўстановы ГПФ, як мы ўжо бачылі, мелі малую патрэбу ў лётчыках, а магчымасьці ГПФ выкарыстоўваліся не толькі (і не столькі) для задавальнення ўнутрыўстаноўчых патрабаванняў, але і для падрыхтоўкі тысяч пілотаў, так бы мовіць, «на экспарт», гэта азначае для Чырвонага войска. Відавочна таксама, што масавую падрыхтоўку пілотаў немагчыма патлумачыць нацыянальным хобі і іншымі камуністычнымі прыдумкамі. І вось чаму. Камплектаваць аэраклубы і лётныя школы можна было толькі грунтуючыся на прынцыпе добраахвотнага выбару або грунтуючыся на незлічонай колькасьці іншых падыходаў. У незлічонай колькасьці іншых падыходаў існуе агульная рыса; яны не добраахвотныя. Прачытаем які заўгодна поўны захаплення рапарт пра вялікія здзяйсненні нашай моладзі ў тыя слаўныя часы і абавязкова выявім, што акрамя прынцыпу добраахвотнага выбару выкарыстоўваліся і іншыя: камсамольскія наборы, мабілізацыі і г.д. Не паглыбляючыся далёка, прачытаем яшчэ раз цытату із кнігі «Добры дзень, неба», па якой хвіліну назад слізгануў наш погляд: «Тысячы камсамольцаў добраахвотна і...»

Дык пра якое ж задавальненне можа ісьці гаворка, калі камсамольца заганяюць у самалёт бізунамі ці яшчэ нейкім экзатычным спосабам?

Як ні круці, а рыхтавалі 150 тысяч пілотаў не дзеля іхнага задавальнення і не дзеля развіцця грамадзянскай авіяцыі, а для лётных школ Ваенна-паветранага войска. У канчатковым выніку, з ВПВ лёс зводзіў таго, хто шукаў рамантыкі ў небе, з тым, хто рамантыкі не шукаў; таго, хто меў жаданне стаць вайсковым лётчыкам, з тым, хто меў жаданне стаць грамадзянскіх лётчыкам, і нават з тым, хто меў жаданне ад усяго гэтага застацца ў баку. Статыстыка падрыхтоўкі

вайсковых лётчыкаў у ЗССР палохае кожнага, хто з ёю знаёміцца. На працягу першых двух пяцігодак (ад 1927 да 1937) у ЗССР было падрыхтавана 50 тысяч вайсковых лётчыкаў і штурманаў. (Генерал-маёр авіяцыі В.С. Шуміхін. Савецкая вайсковая авіяцыя. с.177). Гэта на цэлы парадак вышэй, чым у якой бы то ні было іншай авіяцыйнай дзяржаве. Зразумела, пакуль рыхтавалі адных, некаторыя выбывалі, але папаўненне рэзка перавышала выбыванне. Падрыхтоўка вайсковых лётчыкаў ажыццяўлялася не роўнымі порцыямі кожны год, а па-нарастаючай.

Падрыхтоўка 50 тысяч лётчыкаў за дзесяць гадоў была здзейснена лётнымі школамі ВПВ, колькасць якіх таксама павялічвалася і да 1937 года дасягнула 12 (вайсковыя лётныя школы марской авіяцыі мы зараз пакуль не бяром да ўвагі). Акрамя лётных школ у складзе ВПВ была адна Акадэмія для падрыхтоўкі вышэйшага кіруючага складу. На 1 студзеня 1940 г. лётных школ ВПВ стала 18. На 1 верасня 1940 гады – 28, а акадэмія падзелена на дзьве самастойныя акадэміі.

Праз тры месяцы – колькасць лётных школ і вучэльняў дасягнула 41.

Але магчыма, то былі маленькія лётныя школкі? Маршал авіяцыі С. Красоўскі быў генерал-маёрам авіяцыі і кіраваў адной із такіх школ: 2000 курсантаў. (Жыццё ў авіяцыі. С. III).

Але магчыма, Красоўскі кіраваў нейкай асобнай школай, выключнай? Зноў жа, не: на канец снежня 1940 года ў навучальных установах ВПВ было 6053 навучальных самалётаў. ЦДАСВ, фонд 29, вопіс 31, справа 107, ліст 28). У сярэднім атрымліваецца па 147 навучальных самалётаў на кожную лётную школу. Адпаведна з сучаснымі стандартамі 120 самалётаў – гэта авіяцыйная дывізія. Адпаведна са стандартамі таго часу 120 самалётаў – гэта два авіяцыйныя палкі, а 6000 самалётаў – гэта роўна сто навучальных авіяцыйных палкоў. І калі колькасць навучальных самалётаў у кожнай лётнай школе за сотню, гэта азначае, колькасць курсантаў – за тысячу. 6000 навучальных самалётаў – гэта толькі ў навучальных установах ВПВ. А флот меў сваю авіяцыю і свае ўласныя навучальныя ўстановы з навучальнымі самалётамі. Зразумела, мы зараз не згадваем пра навучальныя самалёты ў страявых частках ВПВ і флоту, у ГПФ, ТДААвіаХіма, НКВД і г.д.

Крамлёўскія гісторыкі часта падкрэсліваюць вельмі вялікі недахоп навучальных самалётаў. Недахоп сапраўды існаваў: ім-та было пажадана як навучальных, так і баявых самалётаў больш, і яшчэ больш, і яшчэ больш. А калі палічыць колькасць савецкіх навучальных самалётаў і параўнаць з колькасцю германскіх самалётаў, то атрымліваецца, што адных навучальных самалётаў у Савецкім Звязе было больш, чым у Няметчыне навучальных, баявых і транспартных разам узятых.

Такім чынам, 1941 год Савецкі Звяз пачаў, маючы 41 лётную навучальную ўстанову. Сталіну мала. Але што рабіць? Да 1940 года існавала магчымасць павялічваць колькасць курсантаў у кожнай лётнай школе. Гэтая магчымасць вычарпана: кожная лётная школа проста набіта курсантамі так, што больш немагчыма ўціснуць. Маршал авіяцыі С. Красоўскі сведчыць: лётныя школы працавалі на поўную моц, палёты – днём і ноччу без святочных дзён. Красоўскі не адзіны ў сваім сведчаннях.

Заставаліся дзьве магчымасьці павялічыць падрыхтойку вайсковых лётчыкаў.

Першая: ствараць новыя лётныя школы. Другая: павялічыць колькасць выпускнікоў за кошт якасьці падрыхтоўкі, за кошт скарачэння часу навучання. Адна справа – трымаць курсанта ў сьценах вучылішча тры гады, іншая справа – адзін год: на адным навучальным месцы пры тых жа выдатках падрыхтуем не аднаго лётчыка, а траіх. А калі скараціць тэрмін да шасьці месяцаў, то замест аднаго лётчыка можна падрыхтаваць шасьцярых!

Які ж шлях выбраць?

Начальнік ВПВ генерал-лейтэнант авіяцыі Павел Рычагоў 7 снежня 1940 года на паседжанні Галоўнай вайсковай рады прапанаваў выкарыстоўваць абедзьве магчымасьці адначасова.

З 1 студзеня 1941 года да 1 траўня колькасць лётных навучальных установ ВПВ была павялічана. На 1 траўня ў складзе ВПВ было тры ваенныя акадэміі, дзьве вышэйшыя школы штурманаў, курсы перападрыхтоўкі кіруючага складу, 16 тэхнічных і 88 лётных вучэльняў і школ. Акрамя ўсяго, 6 лістапада 1940 г. былі створаны спецшколы ВПВ у сістэме Наркамата асьветы. Гэта падрыхтоўка хлопчыкаў да паступлення ў лётныя навучальныя ўстановы ВПС. Але гэта мы не лічым: гэта ж не войска, а чыста грамадзянская ўстанова.

Сабраўшы паведамленні пра колькасць лётных школ ВПВ і колькасць курсантаў, асабіста я паставіў усё гэта пад сумнеў. Ды і як ўсяму гэтаму верыць ?! Думаю, што я не адзіны. Таму, калі майму чытачу таксама не верыцца, рэкамендую просты спосаб праверкі. За час вайны і перадваенных канфліктаў больш чым 2400 савецкіх лётчыкаў сталі героямі. На кожнага з іх лёгка сабраць сведчанні пра тое, дзе і калі яго атрымалі падрыхтоўку. Пачніце збіраць і размяркоўваць па палічках. Хутка можна будзе пераканацца, што лётных школ было за 50, за 60, за 70.

Другі спосаб: былыя франтавікі шукаюць аднапалчан і аднакашнікаў, напрыклад, праз «Чырвоную зорку». Гэта цэлая інфармацыйная рака. Гэтыя сведчанні (і не толькі пра авіяцыю) збірайце і апрацоўвайце. Вельмі цікава, калі заахвоціцца, калі рабіць гэтую працу гадамі.

А яшчэ можна збіраць біяграфіі знакамітых авіяцыйных генералаў і маршалаў. Там ёсць што пераняць.

Колькасць вайсковых лётных школ і колькасць курсантаў ў іх дрэнна ахопліваецца ўяўленнем, але кожны, хто самастойна збірае паведамленні пра пашырэнне падрыхтоўкі лётных кадраў для Чырвонага Войска, пагадзіцца: лётных вучэльняў і школ было шмат, і працавалі яны ў стаханаўскім рытме.

Але, нават паверыўшы гэтым лічбам, сумневы развеяць нялёгка: незразумела, як гэта можна за тры месяцы пабудаваць хаця б дзясятак авіяцыйных школ? Школа – гэта і аэрадром, і ангары, і майстэрні, і склады, і капітальныя карпусы. Школа – гэта калектыў інструктароў, механікаў, рамонтнікаў і спецыялістаў шмат якіх іншых накірункаў. Як жа магчыма ўсё гэта ўкамплектаваць за такія кароткія тэрміны?

Ніякага сакрэту няма. Дзесяць гадоў не шкадаваў Сталін сродкаў на развіццё аэраклубаў ТДААвіаХіма. Арганізацыя была добраахвотнай (у савецкім разуменні), але напаловувайсковай, а вышэйшае кіраўніцтва – чыста вайсковае,

на чале з генерал-маёрам авіяцыі Паўлам Кобелевым.Ператварыць добраахвотныя напаловувайсковыя клубы ў не вельмі добраахвотныя лётныя школы ВПВ проста, таму што менавіта падобнае ператварэнне прадугледжвалася ў першапачатковым плане. За дзесяць гадоў усё было падрыхтавана і гадамі абкатана: і персанал на месцы (яго толькі да прысягі прывесьці і пераапрануць), і аэрадром ёсць, і ангары, і майстэрні, і самалёты. Капітальных карпусоў няма, але задаволімся баракамі. Баракі мы будаваць навучаны. Пабудуй шэраг баракаў на краю лётнага поля – вось табе і лётная школа.

І трэццяя Акадэмія ВПВ стваралася грунтуючыся на той жа схеме. Праўда, для акадэміі былі загадзя пабудаваны капітальныя карпусы. Распавядае генерал-палкоўнік авіяцыі А.М. Панамароў. Перад вайной ён быў генерал-маёрам авіяцыі. Пасылаюць яго ў Ленінград. Там пабудаваны комплекс Інстытута інжынераў ГПФ. Грошы ў грамадзянскую авіяцыю таварыш Сталін выдаткаваў вялікія: навучальныя карпусы, лабараторыі, інтэрнаты – адпаведна з апошнім словам. Ідзе генерал калідорамі. У ваеннай акадэміі ўсе стаялі б па струнцы, а тут нават не заўважаюць. (Ён так у мемуарах і піша – па струнцы.) Нічога. Усяму свой час. Сустракае генерал свайго былога прафесара.

– Аляксандр Панамароў! Глядзіце, якім стаў! Генерал! – Ён абняў мяне. – Якімі лёсамі?

– Ды вось, разам працаваць будзем.

– Тут? Але вы ж вайсковец?

– Хутка ў гэтым доме ўсе вайскоўцамі будуць». (Заваёўнікі неба. с.82).

Так у складзе ВПВ з'явілася трэццяя ваенная акадэмія. Менавіта так былі створаны і ўсе лётныя школы: спачатку выдаткуем грошы на «добраахвотны» аэраклуб, а пад час адной прыгожай раніцы перамяняем шыльду.

Але пілотаў усё роўна не хапала. І тады было вырашана скараціць тэрміны падрыхтоўкі. Афіцыйная гісторыя абвяшчае: «рашэннем партыі і ўрада». Я гэта разумею: рашэннем Сталіна і Молатава.

Раней лётчыкаў і штурманаў рыхтавалі ў вайсковых вучылішчах грунтуючыся на трохгадовай праграме, не лічачы папярэдняй падрыхтоўкі ў ТДААвіяХіма. Было вырашана пакінуць толькі чатыры лётныя вучэльні з поўным тэрмінам навучання, але поўны тэрмін скараціць да двух гадоў у мірны час, да аднаго года – пад час вайны.

55 лётных вучэльняў – пераўтварыць у лётныя школы з кароткай праграмай: у мірны час – дзевяць месяцаў, пад час вайны – шэсць.

29 лётных школ – з вельмі кароткай праграмай: чатыры месяцы ў мірны час, тры – пад час вайны.

Ўсіх гэтых асаблівасьцей паступаючы не ведаў і права выбару не меў. Усё залежала ад чыстай выпадковасьці: куды накіруюць. Зразумела, існавалі загады: лепшых – у лётныя вучэльні, сераднякоў – у лётныя школы з кароткай праграмай, а хто застаўся – у школы з лімітавана кароткай праграмай. Але мне дрэнна верыцца ў тое, што падобныя загады дакладна выконваліся, калі на падрыхтоўку лётчыка часу зусім не даюць, то на папярэдняе адбіранне і сартаванне – тым больш.

У чатырох лётных вучэльнях рыхтавалі лётчыкаў, якія ў перспектыве маглі стаць камандырамі звенняў эскадрылляў, палкоў. У 55 школах з кароткай праграмай рыхтавалі кіруючых для знішчальнай авіяцыі, якія ў перспектыве маглі стаць вядучымі, і другіх пілотаў для бамбавальнай авіяцыі, якія ў перспектыве маглі ператварыцца ў першых пілотаў. А ў 29 школах з лімітавана кароткай праграмай рыхтавалі кіруемых знішчальнай авіяцыі і другіх пілотаў для бамбавальнай авіяцыі, якія ў перспектыве ні ў каго не маглі ператварыцца. Глянуў я на праграмы навучання ўсіх гэтых вучэльняў і школ і асабіста для сябе сумневаў не маю – саколікаў рыхтавалі на сьмерць...

Ствараецца ўражанне, што асноўную масу лётчыкаў вырашылі рыхтаваць у 55 школах з кароткай праграмай. Але гэта спрацоўвае псіхалогія: 55 больш чым 29. Але менавіта 29 лётных школ з лімітавана кароткай праграмай ператварыліся ў асноўную кузню лётных кадраў. Падлічым. Для спрашчэння вылічэнняў будзем лічыць, што кожная лётная школа мае па адной тысячы курсантаў. У гэтым выпадку 55 лётных школ з кароткай праграмай за 1941 падрыхтуюць 55 тысяч пілотаў, выпусьцяць іх і пачнуць падрыхтоўку новага набору. А вось 29 школ з вельмі кароткай праграмай за год мірнага часу здольны зрабіць 3 выпускі па 29 тысяч у кожным. Тры выпускі – 87 тысяч пілотаў. Але лётныя школы мелі не па адной тысячы курсантаў, а па паўтары тысячы, а то і па дзьве. Так што перавага на карысць лётчыкаў, падрыхтаваных грунтуючыся на лімітавана кароткай праграме, была яшчэ больш адчувальнай.

І хай нас не падманваюць словы: пад час вайны – тры месяцы, у мірны – чатыры. Не вялікая розніца! Калі большую частку пілотаў рыхтуюць за чатыры месяцы, то гэта ўжо не мірны час. Гэтаму факту адно тлумачэнне – пачынаючы з 7 снежня 1940 года савецкая авіяцыя працавала ў рэжыме ваеннага часу. Дапытлівым рэкамендую знайсьці сведчанні пра падрыхтоўку японскіх лётчыкаў-смяротнікаў падчас вайны. Павучальна параўнаць.

І 9 месяцаў падрыхтоўкі грунтуючыся на кароткай праграме хай нас не падманваюць. Немагчыма падрыхтаваць паўнавартаснага лётчыка за дзевяць месяцаў. Немагчыма. Дарэчы, некаторыя із лётных школ, якія павінны былі рыхтаваць лётчыкаў грунтуючыся на дзевяцімесячнай праграме, адразу пераходзілі на праграму ваеннага часу – шасьцімесячную. Кіравабадзкая лётная школа таму яскравы прыклад. Нават і тыя нешматлікія двухгадовыя вучэльні нас хай не падманваюць. Абвясьцілі: у мірны час – два гады, пад час вайны – адзін. У тэорыі. А вось практыка: «Усе двухгадовыя авіяцыйныя навучальныя ўстановы ператваралася ў аднагадовыя». (В.С. Шуміхін. Савецкая ваенная авіяцыя. с.233). Можна было абвясьціць праграму мірнага часу якой заўгодна, хоць сямігадовай: усё роўна грунтуючыся на праграме мірнага часу ўжо ніхто не вучыцца.

Зараз уявім сабе, што мы з вамі адкрылі ферму па вырошчванню пеўнікаў і яшчэ такой сякой жыўнасьці. Прадукцыйнасць нашага інкубатара, скажам, 150 тысяч пеўнікаў за год (а наогул-та больш). Адзін год вырабляем, другі год, трэцці... Не будзем філасофстваваць на тэму шмат гэта ці мала, усё адносна, а падумаем над пытаннем чыста практычным: што з імі потым рабіць? Падумаем пра рэалізацыю гатовай прадукцыі, пра збыт. А то затаварымся. А то атрымаецца

самая сапраўдная перавытворчасць, якая бывае ў капіталістаў. Але мы-та не капіталісты. У нас гаспадарка планавая, і збыт у нас плануецца загадзя.

Жарты ў бок: калі 7 сьнежня 1940 г. авіяцыйны інкубатар пусьцілі на поўную моц, гэта азначае Сталін вырашыў пачынаць вайну ў 1941 годзе. Калі Сталін вайну не пачне, то ўжо да восені 1941 пілотаў-недавучак не будзе куды падзець. Гэта калісьці марылі пра 150 тысячах пілотаў. А ў 1940 годзе такія магутнасці разгарнулі, што гадавая прадукцыйнасць перавышала 150 тысяч.

Усе камуністычныя гісторыкі вымушаны прызнаць, што Сталін рыхтаваў агрэсію, але, кажуць яны, на 1942 год. Калі так, то патрэбна было б канвееры прытрымаць і пілотам-недавучкам павялічыць тэрмін навучання. Колькасці нам хапае пры якім заўгодна раскладзе, а якасць павялічыцца. Але Сталін разлічвае на іншыя тэрміны – яму выпускнікі былі патрэбнымі ўжо ў 1941 годзе. Масамі.

А можа, нясмела кажуць некаторыя гісторыкі, Сталін рыхтаваўся да адбівання агрэсіі? Можа, усе гэтыя пілоты рыхтаваліся для абарончай вайны, так бы мовіць, для «вялікай айчыннай»?

Звернем увагу на даты. Гітлер прыняў канчатковае рашэнне напасьці на Сталіна 18 снежня 1940 года. Але германская прамысловасць не перайшла на рэжым ваеннага часу, і лётчыкаў у Няметчыне рыхтавалі грунтуючыся на цалкам нармальных праграмах. Сталін прыняў канчатковае рашэнне напасьці на Нямеччыну раней. Перавядзенне авіяцыйнага інкубатара на ваенны рэжым 7 снежня 1940 года – таму доказ.

А калі ўлічыць усе акалічнасьці, то стварэнне сталінскага авіяцыйнага інкубатара пачалося за дзесяць гадоў да 1941 года, яшчэ ў 1931 годзе, калі быў кінуты лозунг: «Камсамолец – на самалёт!» У той момант Гітлер яшчэ не прыйшоў да ўлады ў Няметчыне, і мог не прыйсьці наогул, А Сталін ўжо тады рыхтаваў смяротны ўдар па Нямеччыне незалежна ад таго, будзе пры ўладзе Гітлер ці нехта іншы.

Глава XIII

Пра 186-ю стралковую дывізію

«Гэтая вайна будзе мець наступствам, як мы цвёрда верым, пралетарскую рэзалюцыю».
Л. Троцкі, «Бюлетэнь апазіцыі», жнівень-верасень, 1939 г.

«Падчас Грамадзянскай вайны Чырвонае Войска павялічвалася. Адны дывізіі гінулі, іншыя ствараліся, агульная колькасць павялічвалася. Вяршыні сваёй магутнасьці Чырвонае Войска дасягнула на пачатку 1920: 64 стралковыя і 14 кавалерыйскіх дывізій».
Маршал Савецкага Звязу В.Д.Саколаўскі. Ваенная стратэгія. с.163

Пасьля грамадзянскай вайны Чырвонае Войска была рэзка скарочана, аднак колькасць стралковых дывізій не паменшылася, а павялічылася. Гэта не цуд, проста жаўнераў распусьцілі па дамах, а дывізіі ператварылі ў тэрытарыяльныя: штабы і камандыры ёсць, а жаўнераў няма. Тэрытарыяльная дывізія – нешта падобнае на каркас, які ў выпадку вучэнняў, стыхійных бедстваў або вайны патрэбна напоўніць жаўнерамі, паклікаўшы пад сьцягі рэзервістаў.

Стварэнне новых дывізій без жаўнераў не патрабавала вялікіх выдаткаў і не адрывала земляроба ад зямлі.

У 1923 годзе была сфарміравана стралковая дывізія пад нумарам 100. У той час стралковых дывізій (без жаўнераў), сапраўды, было каля сотні, але ўсё ж іх было не сто, таму прысваенне такога вялікага нумара было нацяжкай і свайго роду выхвальствам: вунь іх у нас колькі... 100-я стралковая дывізія сваім нумарам як бы падкрэслівала верхнюю мяжу: як у мірны, так і ў ваенны час (як паказаў вопыт Грамадзянскай вайны) столькі стралковых дывізій было дастаткова. Акрамя стралковых дывізій, Чырвонае Войска мела яшчэ і кавалерыйскія дывізіі, меўшых сваю ўласную сістэму нумароў.

100-ю стралковую дывізію, як і 1-ю Пралетарскую стралковую дывізію, ўтрымлівалі ў лепшым выглядзе: гэтымі нумарамі як бы акрэслівалася ўсё Чырвонае Войска. Выразна праглядаецца імкненне вышэйшага камандавання паказаць, што ў Чырвоным Войску ўсюды – ад 1-й да 100-й – рэвалюцыйны парадак. І калі ўсюды жалезны парадак ўсталяваць не атрымлівалася, то ва ўсякім разе ў 1-й і 100-й дывізіях ён быў. Цалкам не выпадкова што падчас вайны 100-я стралковая дывізія самай першай была ганаравана гвардэйскім званнем і атрымала назву 1-ая гвардэйская стралковая. А 1-я Пралетарская да пачатку вайны са стралковай была пераўтворана ў мотастралковую і ў ходзе вайны стала 1-й гвардэйскай мотастралковай дывізіяй.

У 20-х і 30-х гадах колькасць стралковых дывізій у Чырвоным Войску то злёгку скарачалася, то павялічвалася. У сістэме нумароў дывізій то з'яўляліся, то запаўняліся пустэчы, але 100-я стралковая дывізія так і заставалася як бы верхняй мяжой Чырвонага Войска. Дывізіі з больш высокім нумарам у Чырвоным Войску не было.

З пачатку 30-х гадоў Чырвонае Войска пачала спачатку незаўважна, а потым усё хутчэй «напрацоўваць мязавую масу». Тэрытарыяльныя дывізіі без жаўнераў патроху ператвараліся ў кадравыя дывізіі з жаўнеравамі. Працэс ішоў усё хутчэй.

Да заканчэння 1937 года добрая палова стралковых дывізій была ператворана із тэрытарыяльных ў кадравыя, а да заканчэння 1938 года ўсе дывізіі сталі кадравымі. І атрымалася, што напачатку жніўня 1939 года Чырвонае Войска мела 96 стралковых і адну мотастралковую дывізію. Усе яны былі не тэрытарыяльнымі, а кадравымі. 96 кадравых стралковых дывізій гэта больш, чым у самы пік Грамадзянскай вайны, калі рэжым змагаўся за сваё існаванне.

1 верасня 1939 года германскае войска напала на Польшчу, і гэтую дату афіцыйна вырашана лічыць пачаткам Другой Сусьветнай вайны. Гэты дзень такі жудасны і трагічны, што ўсё астатняе, тое, што адбылося ў той дзень, апынулася ў цені.

А між тым, у той самы дзень у Маскве 4-я пазачарговая сесія Вярхоўнага Савета ЗССР прыняла «Закон пра ўсеагульны воінскі абавязак». Неадкладна пачалося фарміраванне новых стралковых дывізій. Пустоты ў шэрагу нумароў ад 1-га да 100-га запоўнілі, і тут жа з'явіліся стралковыя дывізіі з нумарамі 101, 102, 103... а потым і 110, потым... 120... 130...

Каб не хадзіць далёка за прыкладамі, разгледзім працэс фарміравання на прыкладзе знакамітай 1-й Пралетарскай стралковай дывізіі (г. Масква). У верасні

1939 года штаб дывізіі пераўтварыўся ў штаб стралковага корпуса. Два палкі са складу дывізіі былі ператвораны ў 115-ю і 126-ю стралковыя дывізіі. Новы стралковы корпус неадкладна быў перакінуты на заходнюю мяжу і 17 верасня ўжо ўдзельнічаў у «вызвольным» паходзе ў Польшчу. А яшчэ адзін полк са складу 1-й Пралетарскай дывізіі быў пакінуты ў сталіцы, і на яго базе была сфарміравана новая 1-я Пралетарская стралковая дывізія.

Была адна дывізія – стала тры і кіраўніцства стралковага корпуса. Менавіта так рабілася і ў іншых месцах: палкі ператвараліся ў дывізіі, дывізіі – у корпусы.

Глянем ў гістарычныя фармуляры нашых славутых дывізій і здзівімся таму, што шмат якія із іх стварыліся адначасова. Не закранаючы вялікія нумары: 2-я гвардэйская Таманская. Званне гвардэйскай і адпаведны нумар атрыманы на вайне, а стваралася яна як 127-я стралковая дывізія ў верасні 1939-га, у той час калі нумары дывізій паднімаліся ўсё вышэй і вышэй. Правяраем наўздагад: 112-я, 123-я, 128-я, 136-я, 138-я, 144-я, 159-я, 163-я, 169-я, 170-я, 186-я – і не памыляемся: усе яны створаны ў адным месяцы. Савецкія афіцыйныя крыніцы пра гэта сьціпла паведамляюць: «Пачынаючы з восені 1939 года пачалося разгортванне ўсіх родаў Сухапутнага войска, фармаваліся дзясяткі новых дывізій». (Савецкае Узброенае Войска. с. 242).

Працэс стварэння новых дывізій пачаўся не паступовым нарошчваннем, а рыўком. Толькі за верасень 1939 года нумары стралковых дывізій падскочылі ад 100 да 186. Неабходнае ўдакладненне: ланцуг нумароў ад 101-й да 186-й пакуль не быў суцэльным, часам сустракаліся пропускі. Але ў чэрвені 1940 года Гітлер пайшоў на Францыю, безтурботна павярнуўшыся да Сталіна сьпіной. А Сталін аддаў загад пра фарміраванне новай хвалі стралковых дывізій. І ўсе пустуючыя месцы ў нумарацыі былі запоўнены.

Яшчэ адна хваля фарміравання стралковых дывізій пракацілася ў лютым-сакавіку 1941 года, калі нумары перавысілі лічбу 200, і іх панесла вышэй. Глянем, як стваралася 20-я стралковая. Пачнем з камандыра. Звалі яго Ян Ільіч Люднікаў. Нарадзіўся ў 1902 годзе. Скончыў пяхотную школу, кіраваў узводам, ротай, быў начальнікам штаба батальёна. Падняўся падчас Вялікай чысткі. У 1938 годзе скончыў Акадэмію ім. М. В. Фрунзе і быў накіраваны ў Генеральны штаб.

19 жніўня 1939 г. аддадзены загад пра стварэнне шматлікіх новых вайсковых вучэльняў, у тым ліку і пяхотнай вучэльні ў Жытоміры, кіраўніком якога быў прызначаны Люднікаў. 22 лютага 1941 года Наркам абароны аддае сакрэтны загад пра датэрміновы выпуск курсантаў вайсковых вучэльняў. Выпуск правядуць і без кіраўнікоў, а начальнікі вучэльняў прызначаюцца камандырамі нанова фарміруюмых дывізій. Начальнік Жытомірскай пяхотнай вучэльні палкоўнік Люднікаў 10 сакавіка 1941 г. атрымлівае загад прыбыць у штаб Кіеўскай вайсковай акругі, і начальнік штаба акругі генерал-лейтэнант М.А. Пуркаеў зачытвае яму загад пра прызначэнне камандырам 200-й с.д., якую яму загадалі фармаваць. «Я зразумеў, што чакаць вялікіх падзей засталося нядоўга і паспяшаўся ў арганізацыйна-мабілізацыйны аддзел». (Я.І.Люднікаў. Скрозь навальніцы. с.23). «У мабілізацыйным аддзеле штаба акругі мне паведамілі:

– Ваша дывізія вунь у тым куце, забірайце. Падымаю з падлогі апячатаны мех з біркай «200 с.д. Паштавая скрыня 1508». Змяшчалася ў мяшку няшмат чаго. Нехта нават пажартаваў:

– Ці не шапка Манамаха...

Тэрмін фарміравання новай дывізіі быў жорсткім». (Я.І. Люднікаў. Дарога даўжынёю ў жыццё. с.3).

Палкоўнік ва ўзросьце 38 гадоў праз чатыры гады стане генерал-палкоўнікам. Ён цалкам выканаў пастаўленую задачу ў 1941 годзе, як выконваў усе задачы на працягу вайны. Пачаўшы з нуля, із аднаго напалову пустога мяшка, Люднікаў сфармаваў дывізію, правёў баявыя зборы падраздзяленняў, частак, штабоў і тылавых устаноў, і да пачатку чэрвеня 200-я стралковая дывізія «была ўкамплектавана асабістым складам адпаведна са штатамі ваеннага часу і мела ўсе сродкі ўзбраення». (ВГЖ, 1966, №9, с. 66-67). Гэта азначае, што ў 200-й с.д. было 14438 жаўнераў і афіцэраў, сотні гармат і мінамётаў, 558 аўтамабіляў, танкі, бронеаўтамабілі і г.д., і г.д.

Гісторыя мабілізацыі здзіўляе кожнага, хто яе вывучаў, дакладнасьцю і зладжанасьцю працэсу падрыхтоўкі Чырвонага Войска да нападу. Спачатку, пачынаючы са жніўня 1939 года, асноўныя намаганні накіраваны на падрыхтоўку афіцэрскіх кадраў, затым датэрміновы выпуск, фарміраванне другой і трэццяй хваляў рэзервовых дывізій, перакіданне частак із Далёкага Усходу, із Забайкалля, Сібіры, із Сярэдняй Азіі, із Каўказа і Закаўказзя.

У гэтым патоку быў і 31-й стралковы корпус, перакідаемы із Далёкага Усходу, у склад якога павінна была ўвайсьці 200-я стралковая. І грыміць Паведамленне ТАСЗ ад 8 траўня 1941 года пра тое, што ніякіх войсковых частак з Далёкага Ўсходу мы не перакідаем. А яны прыбываюць, сярод іх і 31-ы стралковы корпус, 200-я стралковая палкоўніка Люднікава ўваходзіць у яго склад, праводзіць апошнія вучэнні.

І нарэшце – паведамленне ТАСЗ ад 13 чэрвеня. І вось дывізія паднятая па баявой трывозе, атрымала загад: за некалькі начных пераходаў, старанна маскіруючыся ў лясах у дзённы час, здзейсніць марш да памежнага горада Ковеля... «Праводзіць дывізію выйшла ўсё насельніцтва гарадка. Самыя гарачыя запэўніванні, што мы ідзём на вучэнні, не маглі супакоіць нашых маці і жонак. Прадчуванне блізкай бяды не падманула іх.

Цалуючы жонку і сыночкаў, я амаль не сумняваўся, што іду на вайну». (Я.І. Люднікаў. Дарога даўжынёю ў жыццё. с.4). А потым сьледам наступіў раптоўны напад. Мяне заўсёды здзіўляла гэтая неадпаведнасць: мільёны людзей ведалі, што ідуць на вайну, і жанчыны іхнія ведалі, і маці, і бацькі, і дзеці ведалі, але германскага нападу ніхто не чакаў. Ён для ўсіх быў раптоўным.

Генерал-палкоўнік Я.І.Люднікаў – разумны камандыр. У 1945 годзе ён прадэманструе вышэйшы клас майстэрства пры разгроме японскіх дывізій, нападу не чакаўшых. Але як пагадніць факты: у сакавіку 1941 Люднікава выклікаюць у мабілізацыйны аддзел штаба памежнай акругі і даюць загад фармаваць дывізію з нумарам, які ўдвая большы за самы вялікі; ён фармуе дывізію «адпаведна са штатамі ваеннага часу» з разуменнем, што «вялікіх падзей чакаць нядоўга»; калі 200-я дывізія пайшла да мяжы, Люднікаў і ўсе навокал

разумеюць, што ідуць на вайну, – і пры ўсім гэтым германскага нападу ніхто не чакаў, ён для ўсіх быў раптоўным...

А ўсё проста: усе ведалі, што вайна будзе, усе чакалі вайну, але... без германскага нападу. Да загадкавага прадчування вайны, якое адчувалі дзясяткі мільёнаў савецкіх людзей, ёсць сэнс вярнуцца асобна. А зараз – да нашых дывізій. Больш дакладна, да дывізій, карпусоў, армій і франтоў.

Калі ствараюцца дзясяткі (і сотні) дывізій, то імі патрэбна кіраваць. Некаторыя дывізіі заставаліся асобнымі, г. азн. непасрэдна падпарадкоўваліся штабам армій або вайсковых акруг, але ў большасьці выпадкаў дзьве, тры, чатыры дывізіі ўтваралі стралковы корпус. Вось чаму разам з колькасьцю дывізій павялічвалася і колькасць стралковых карпусоў. Да лета 1939 года ў Чырвоным Войску было 25 стралковых карпусоў, восенню іх колькасць падвоілася. Нумары стралковых карпусоў папаўзлі ўверх і хутка перавысілі лічбу 50, а потым і 60.

Але і карпусамі патрэбна кіраваць. І таму верасень 1939 багаты на ўраджай новых армій.

Ва ўсёй гэтай гісторыі мяне зацікавіла іншая, на першы погляд, зусім дробная дэталь. Савецкія дывізіі і карпусы ў масавым парадку былі ўтвораны ў верасні 1939 года. Днём нараджэння палка, дывізіі, корпуса ў Чырвоным Войску лічыцца дзень ўручэння баявога сьцяга. Але сьцяг немагчыма ўручыць пустому месцу. Гэта як на баявым караблі: у яго гісторыі запісаны дзень, калі быў упершыню падняты ваенна-марскі сьцяг. Але каб сьцяг падняць, патрэбна папярэдне карабель пабудаваць. А будаўніцтва пачынаецца з закладкі, а калі быць да канца дакладным – з праекта. Так і з дывізіяй: перш чым ёй ўручыць баявы сьцяг, патрэбна яе сфармаваць, а фарміраванне пачынаецца з прызначэння камандыра. Мяне зацікавіў не момант ўручэння баявога сьцяга, а момант, калі ў дывізіі з'явіўся самы першы чалавек – камандыр, якому загадана із нічога стварыць дывізію.

Дывізіі ў тыя часы раслі густа, нястрымна і хутка – як бамбукавыя парасткі пасьля трапічнага ліўня. Із усіх дывізій, пра якія вядома, што яны былі сфарміраваны ў верасні 1939 года, я выбраў адну з самым вялікім нумарам – 186-ю і пачаў шукаць дзень першага яе згадвання ў дакументах, дзень, калі дывізіі яшчэ не было, але камандыр быў прызначаны, атрымаў худы апячатаны мех з біркай «186 с.д.» і загад на фарміраванне.

Камандырам 186-й стралковай дывізіі быў палкоўнік (з 4 чэрвеня 1940 года – генерал-маёр) М.Я. Бірукоў. Заставалася вызначыць дату, калі яго прызначылі камандырам. На пошук даты выдаткаваў 3 гады. Час не прапаў дарэмна: шукаў адно, а адначасова знаходзіў шмат іншага. Таксама цікавага.

Нарэшце знайшоў і тое што шукаў: загад пра фарміраванне 186-й стралковай дывізіі і прызначэнне камандыра быў падпісаны 19 жніўня 1939 года.

У тую ноч не спаў да світання – спяваў песні, глядзеў у неба, чытаў старыя вершы. Гэта была радасць самотнага альпініста, падняўшагася на вяршыню, «на якой ніхто не бываў». Магчыма, нікому мае знаходкі не патрэбны, магчыма, мяне не зразумеюць, але для сябе асабіста я зрабіў хай маленькае, але адкрыццё.

А раніцай патрэбна было пачынаць новую працу: здагадку падмацаваць або адкінуць. Магло ж быць такое, што ўзяў Сталін і загадаў 19 жніўня 1939 г. стварыць ўсяго толькі адну дывізію, адразу скокнуўшы ад нумара 100 да 186.

Давялося праверыць шматлікія іншыя дывізіі і паслужныя спісы маршалаў і генералаў, якія ў жніўні 1939 яшчэ не былі ні маршаламі ні генераламі, а былі ўсяго толькі перспектыўнымі палкоўнікамі. Ды і наогул у 1939 годзе генералаў у Чырвоным Войску не было, а былі камбрыгі, камдывы, камкоры.

Праверыць формулу лягчэй, чым яе вывесьці. Праверыў. Пацмацавалася: у верасні 1939 ствараліся дзясяткі новых дывізій і карпусоў, а рашэнне пра іх стварэнне і прызначэнне камандыраў было прынята 19 жніўня 1939 года. Вось некалькі прыкладаў. Кожны жадаючы можа набраць іх дзясяткамі.

Камбрыг П.С. Пшэннікаў (у будучым генерал-лейтэнант) 19 жніўня 1939 года прызначаны камандырам 142-й стралковай дывізіі. Дывізіі пакуль яшчэ не існавала, але камандыр быў прызначаны і да фарміравання прыступіў.

Палкоўнік Я. Г. Крэйзер (у будучым генерал арміі) у той дзень быў прызначаны камандырам 172-й стралковай дывізіі.

Камбрыг І.Ф. Дашычаў (у будучым генерал-маёр) быў прызначаны камандырам 47-га стралковага корпуса.

Камкора Ф.І. Голікаў (у будучым Маршал Савецкага Звязу) у жніўні 1939 атрымаў загад сфарміраваць і ўзначаліць 6-ю армію.

Не толькі дывізіі і корпуса фармаваліся ў той момант, але і арміі.

Палкоўнік С.С. Бірузоў (у будучым Маршал Савецкага Звязу) 19 жніўня 1939 года быў прызначаны камандырам неіснуючай пакуль 132-й стралковай дывізіі.

Камбрыг А.Д. Бярэзін (з 5 чэрвеня 1940 г. генерал-маёр) у той дзень прызначаны камандырам 119-й стралковай дывізіі. Дату можна прачытаць цалкам адкрыта, напрыклад, у «Ваенна-гістарычным часопісе» (1986, №2, с.86). І дата гэтая – 19 жніўня 1939 г..

Спіс можна працягваць невыносна доўга. Думаю, і гэтых прыкладаў дастаткова, каб зразумець: 19 жніўня 1939 Сталін загадаў колькасць стралковых дывізій падвоіць. Іх і так было больш, чым у якім заўгодна войску сьвету. Падвоіць – азначала, што перадмабілізацыйны перыяд закончаны і пачынаецца мабілізацыя.

І тады, як і праз 50 гадоў факт пачатку мабілізацыі хаваўся, таму што гэта была таемная мабілізацыя. Для маскіроўкі 2-ога верасня была абвешчана «частковая мабілізацыя». Калі яна была частковай, то патрэбна было аднойчы абвясьціць пра яе заканчэнне і дэмабілізацыю, але «частковую» мабілізацыю ніхто не спыняў і дэмабілізацыю не абвяшчаў. І яна працягвалася, набіраючы магутнасць і хуткасць. Таемная мабілізацыя праводзілася пад кіраўніцтвам кіраўніка Генеральнага штаба Маршала Савецкага Звязу Б.М. Шапашнікава, таго самага, які разумеў сам і пераканаў Сталіна, што частковай мабілізацыі быць не можа, яна можа быць толькі ўсеагульнай, і што мабілізацыя з’яўляецца не крокам да вайны, а самой вайной. 19 жніўня 1939 г. Яўропа яшчэ жыла мірным жыццём, а Сталін ужо прыняў рашэнне і запусьціў машыну мабілізацыі ў неабарачальны рух, што ва ўсякім выпадку і пры якім бы то ні было міжнародным раскладзе рабіла Другую сусьветную вайну цалкам непазбежнай.

Шмат хто із гісторыкаў лічаць, што спачатку Сталін вырашыў падпісаць з Гітлерам мір, а потым вырашыў рыхтаваць раптоўны напад на Нямеччыну. А мне раптам адкрылася, што не было двух розных рашэнняў. Падпісаць мір з Няметчынай і канчаткова прыняць рашэнне на непазбежнае ўварванне ў Няметчыну – гэта адно рашэнне, гэта дзьве часткі адзінай задумы.

1 верасня 1939 года Гітлер напаў на Польшчу, і гэтая дата лічыцца пачаткам Другой Сусьветнай вайны. Няхай жа гэты трагічны дзень так і застанецца афіцыйнай датай пачатку Другой Сусьветнай вайны. Гітлер – злыдзень і пачвара. Але давайце не будзем забывацца, што на сьвеце існавала і другая больш хітрая пачвара на імя – Сталін.

Не ведаю, калі Гітлер меў намер пачынаць Другую сусьветную вайну. Але ў верасні 1939 года Няметчыне нападаць на Польшчу было нельга. Нельга, таму што гэта магло пацягнуць за сабой вайну і марскую блакаду з боку Брытаніі і Францыі. Менавіта так і здарылася. І Гітлер павінен быў прадбачыць і разлічыць наступствы сваіх дзеянняў. Для вайны на моры Нямеччына павінна была мець магутны флот. У 1939 годзе Няметчына яго не мела. Нямецкая караблебудаўнічая праграма прадугледжвала ўвесьці ў склад флоту 6 лінкораў да 1944, 4 цяжкіх крэйсеры да 1943-га і яшчэ 4 да 1945 года, 4 лёгкіх крэйсеры да 1944-га і яшчэ 13 да 1948 года, 2 авіяносцы да 1941 года і яшчэ 2 да 1947-ага. Такія ж тэрміны адводзіліся і на будаўніцтва падводнага флоту. Пры якім заўгодна раскладзе Гітлер павінен быў адтэрмінаваць напад на Польшчу да 1944 – 1945 года.

Без мяне даказана, што ў 1939 годзе Гітлер не меў намеру пачынаць еўрапейскую, тым больш сусьветную вайну. Без мяне даказана, што прамысловасць Няметчыны ў 1939 годзе працавала ў рэжыме мірнага часу, што не існавала намераў і планаў пераводзіць яе на рэжым ваеннага часу. Даказана і тое, што 3 верасьня 1939 года Гітлер быў вельмі здзіўлены, даведаўшыся, што Брытанія і Францыя абвясьцілі яму вайну. Гітлер такога абароту падзей не прадугледжваў.

А Сталін 19 жніўні 1939 г. прыняў такія рашэнні, якія ўжо нельга было адмяніць, якія не пакідалі Савецкаму Звязу ніякай іншай магчымасьці – акрамя вайны.

Таму я лічу 19 жніўня мяжой вайны, пасьля якой пры якім бы то ні было раскладзе Другая Сусьветная вайна павінна была адбыцца. І калі б Гітлер не пачаў яе 1 верасня 1939 года, Сталін павінен быў бы шукаць іншую магчымасць ці нават іншага выканаўцу, які б штурхнуў Яўропу і ўвесь сьвет у вайну. У гэтым сутнасць майго маленькага адкрыцця.

23 жніўня 1939 года ў Крамлі быў падпісаны пакт Молатава-Рыбентропа. Гэта была захапляючая, хвалюючае падзея, і яе ўдзельнікі не маглі меркаваць, што безстаронняя камера захавае больш, чым было пажадана арганізатарам гэтай справы. А камера захавала выяву: Молатаў і Рыбентроп падпісваюць дамову, а за іхнымі спінамі як два змоўшчыкі шэпчуцца Сталін і Шапашнікаў.

Ім ёсць пра што шаптацца. Савецкі Звяз ужо прайшоў таемны перадмабілізацыйны перыяд і ўступіў у перыяд таемнай мабілізацыі, што само па сабе ўжо з'яўляецца вайной. Сталін і Шапашнікаў ведаюць, што стварылі

такую сітуацыю, калі, адпаведна са славамі самога Шапашнікава, «вяртання да мірнага часу быць не можа».

У Савецкім Звязе ўжо фарміруюцца стралковыя дывізіі з нумарамі больш за сто. У Савецкім Звязе ўжо рыхтуюцца дзесяткі тысяч пілотаў на самалёт «Янаў». А распрацоўка самалёта завершана, і ён гатовы да сапраўды массавай вытворчасьці. У Савецкім Звязе ўжо фармуюцца дзесяткі новых вайсковых вучэльняў для падрыхтоўкі афіцэраў сотнямі тысяч. У Савецкім Звязе ўжо вядзецца такое будаўніцтва парахавых і снарадных заводаў, якое робіць вайну непазбежнай ў бліжэйшыя гады.

Сталін і Шапашнікаў шэпчуцца за спіной Рыбентропа, яны ведаюць, што Савецкі Звяз ужо ў стане вайны, хоць гарматы яшчэ і не страляюць.

Глава XIV

Калі была створана 112 танкавая дывізія?

«Напярэдадні вайны А.Л.Гетман быў прызначаны камандырам 112-й танкавай дывізіі».

Генерал арміі І.І.Гусакаўскій, ВГЖ, 1973, N10, с.117.

Апошні міністр абароны ЗССР і апошні Маршал Савецкага Звязу Д. Т Язаў ў сваіх кнігах і артыкулах, публічных выступленнях паведамляў пра тое, што за няпоўныя два перадваенныя гады ў Савецкім Звязе было сфарміравана 125 новых дывізій. Згадку пра 125 новых дывізій мы сустракаем, напрыклад, таксама ў яго кнізе «Вярныя абавязку» (с. 178).

Параўнаем: у разгар «халоднай вайны» ў войску ЗША было 16 дывізій, у войску Брытаніі – 4. Сфарміраваць адну новую дывізію ў дэмакратычнай краіне – гэта адных парламенцкіх дэбатаў на год. А Сталін, адпаведна са сведчаннем маршала Язава, за няпоўныя два гады сфармаваў 125 дывізій у дадатак да тых, якія ў яго былі раней. Ці можна гэтаму верыць? Гэтаму верыць немагчыма.

Кожны, хто сам збірае сведчанні пра савецкія дывізіі, ведае, што маршал Язаў, мякка кажучы, хітраваў. І таму я напісаў ліст галоўнаму гісторыку Савецкага Войска генерал-палкоўніку Зьміцеру Ваўкагонаву: адвага жаўнера ў тым, каб ісьці на варожыя штыкі, адвага ваеннага гісторыка ў тым, каб публічна запярэчыць старэйшаму начальніку, калі той адступае ад гістарычнай праўды. Не ведаю, атрымаў генерал-палкоўнік Ваўкагонаў мой ліст ці не, але ён мог бы пратэставаць і без майго ліста. Але не пратэставаў.

Заявы Язава чулі ўсе савецкія ваенныя гісторыкі, але ніводны з іх не знайшоў адвагі запярэчыць. І тады я напісаў ліст самому Язаву: таварыш Маршал Савецкага Звязу, вы не ўсё паведамляеце ці... не ўсё ведаеце.

Паслухаем іншыя меркаванні пра колькасць новых дывізій. Маршал Савецкага Звязу К.С. Маскаленка: «З верасня 1939 г. па чэрвень 1941 было сфарміравана 125 новых стралковых дывізій». (На паўднёва-заходнім накірунку. с. 9).

Маршал Савецкага Звязу І.Х. Баграмян: «фарміравалася 125 новых стралковых дывізій і шмат злучэнняў і частак іншых родаў войска». (Так ішлі мы да Перамогі. с.39).

Адчуваеце розніцу? Язаў кажа пра 125 новых дывізій, а Маскаленка і Баграмян пра 125 новых стралковых дывізій. Маршал Язаў сьвядома ці дзякуючы няведанню прапусьціў слова «стралковых». А згубленне аднаго слава перамяняе сэнс, таму што акрамя 125 новых стралковых дывізій Сталін фарміраваў і іншыя дывізіі, напрыклад, мотастралковыя і матарызаваныя. Пачынаючы з верасня 1939 года па чэрвень 1941 было сфарміравана 30 новых матарызаваных дывізій. Стралковыя, мотастралковыя і матарызаваныя дывізіі мелі агульную сістэму нумарацыі, таму ўжо ў сакавіку 1941 года ў гэтай сістэме з'явіліся нумары 250, 251, 252 і г.д. І ўсё пропускі ў сістэме нумароў былі запоўненыя.

Акрамя таго, фармаваліся танкавыя дывізіі. Толькі за год, з чэрвеня 1940 па чэрвень 1941, было сфармірвана 61 новая танкавая дывізія. Танкавыя дывізіі мелі сваю ўласную сістэму нумароў ад 1 да 69. Існаванне пропускаў паказвала на тое, што працэс фарміравання дывізій працягваецца.

За няпоўны год, з ліпеня 1940 г. па чэрвень 1941 года, было сфарміравана 79 новых авіяцыйных дывізій. І для Сталіна гэта была не мяжа: нумары раслі ўсё вышэй і вышэй. У красавіку 1941 года ў раёне Смаленска ўжо фармавалася 81-я дальнебамбавальная авіяцыйная дывізія... А можа, савецкія дывізіі былі малюсенькімі? Зусім не – нямецкія танкавыя дывізіі ў чэрвені 1941 года мелі розную арганізацыйную структуру і розную колькасць танкаў: ад 147 ў 13-ай да 299 у 7-й танкавых дывізіях. Танкі – лёгкія і сярэднія. Цяжкіх танкаў у Нямеччыны наогул не было. Савецкая танкавая дывізія 1941 года – 375 лёгкіх, сярэдніх і цяжкіх танкаў. Часам дывізіі былі не цалкам ўкамплектаваны, напрыклад, 1-я танкавая дывізія пачала вайну маючы 370 танкаў і 53 бронемашыны. (Генерал-лейтэнант У.І. Баранаў. ВГЖ, 1988, №9, с.18).

Нямецкія матарызаваныя дывізіі 1941 года танкаў у сваім складзе не мелі. А савецкая матарызаваная дывізія 1941года – 275 танкаў.

Адзіная германская кавалерыйская дывізія танкаў не мела, савецкія кавалерыйскія дывізіі мелі па 64 танкі кожная.

Нямецкія пяхотныя дывізіі танкаў не мелі, стандартныя савецкія стралковыя дывізіі мелі па 16 танкаў. Некаторыя савецкія стралковыя дывізіі мелі па 60-70 танкаў. Напрыклад, 4-я стралковая імя Нямецкага пралетарыяту дывізія пачала вайну, маючы 64 танкі. (Генерал-лейтэнант І.П. Рослы. Апошні прывал у Берліне. с. 32).

Савецкія авіяцыйныя дывізіі мелі і па 200 самалётаў, і па 300. Бывала і па 400. Прыклад: 9-я змешаная авіяцыйная – на 21 чэрвеня мела 409 баявых самалётаў.

Агульны вынік: за няпоўныя два гады – не 125 новых дывізій як паведамляе маршал Язаў, а 295 новых дывізій...

Калі, вядома, не лічыць новых мотастралковых дывізій НКВД.

Але і 295 новых дывізій – не канец гісторыі. Аднойчы выпала пабываць у музеі 8-й гвардэйскай Рэжыцкай ордэна Леніна, Чырванасьцяжнай, ордэна Суворава мотастралковай дывізіі імя Героя Савецкага Звязу генерал-маёра І. В. Панфілава. Дывізія адна із самых знакамітых. Яе гісторыю кожны із нас вывучаў яшчэ ў дзяцінстве: сфарміравана ў ліпені 1941 як 316-я стралковая; першы камандыр – генерал-маёр І.В. Панфілаў; у кастрычніку перакінута пад Маскву;

знакаміты бой 28 герояў-панфілаўцаў... Там, пад Масквой, дывізія вызначылася і была ператворана ў 8-ю гвардэйскую стралковую. Усё гэта мне было вядома да наведвання музея, але інстынкт паляўнічай сабакі патрабаваў абнюхаць кожны куст двойчы, тройчы, чатыры разы. І пашанцавала.

Сярод шматлікіх дакументаў і рэліквій пабачыў жоўты лісточак з дробнымі літаркамі – загад пра фарміраванне дывізіі. Да мяне гэты загад чыталі тысячы наведвальнікаў музея. А магчыма, глядзелі і не чыталі. А магчыма, чыталі, але на самае галоўнае увагу не звярнулі. З першага погляду – загад як загад: сфармаваць, прызначыць і г.д. і г.д. Але дата!

Дата – 12 чэрвеня 1941 года. На наступны дзень – 13 чэрвеня ТАСЗ перадае ў эфір «дзіўнае» паведамленне пра тое, што ЗССР не збіраецца нападаць на Няметчыну. А ў гэты час нумары савецкіх стралковых дывізій ўжо праскочылі лічбу 300.

І не верылася, каб перад тым была створана стралковая дывізія з нумарам 252 і раптам пасьля яе адразу – 316. Не магло такога быць. І таму пачаў правяраць іншыя нумары і знайшоў, што 261-я, 272-я, 289-я, 291-я, 302-я і шмат якія іншыя з імі былі сфарміраваны ў ліпені 1941, але загады аб іх фарміраванні былі аддадзены ДА ГЕРМАНСКАГА НАПАДУ.

Таму патрэбна гаварыць пра тое, што Сталін за няпоўныя два гады сфармаваў 125 новых стралковых, 30 новых матарызаваных, 61 танкавую, 79 авіяцыйных дывізій, а акрамя таго, да германскага ўварвання прыступіў да фарміравання яшчэ не менш за 60 стралковых, мотастралковых і матарызаваных дывізій.

Праверыў і танкавыя дывізіі. У Сталіна іх была 61. Афіцыйна. А на справе ўжо ў сакавіку 1941 нумары савецкіх танкавых дывізій пераскочылі лічбу 100, і іх панесла ўсё вышэй і вышэй. І няма патрэбы закопвацца ў вельмі сакрэтныя архівы для таго, каб гэта давесьці. Дастаткова зірнуць у кнігу «Вялікая Айчынная вайна». Энцыклапедыя, (с. 206). Гэтая кніга прайшла дзяржаўную і ваенную цэнзуру, яе рэдагавалі генерал арміі М.М. Казлоў, генерал-палкоўнік ГВ. Сярэдзін, генерал-лейтэнант П.А. Жылін і яшчэ шмат хто са знакамітых генералаў, прафесароў, дактароў навук, сябраў-карэспандэнтаў і інш. З гэтай навуковай працы мы даведваемся, што генерал арміі А.Л. Гетман (у 1941 годзе – палкоўнік) стаў камандырам 112-й танкавай дывізіі ў сакавіку 1941 года. існуюць і іншыя паведамленні на гэты конт.

Калі нехта із ваенных гісторыкаў сумняваецца, то патрэбна проста праверыць паведамленні пра ўсе іншыя танкавыя дывізіі з трохзначнымі нумарамі, напрыклад, пра 111-ю танкавую дывізію. Яна знаходзілася ў Забайкаллі. 22 чэрвеня пасьля паведамлення пра германскі напад паўсюдна праходзілі мітынгі насельніцтва, а таксама асабістага складу вайсковых частак у тылавых раёнах. Гісторыя Забайкальскай ваеннай акругі (Ордэна Леніна Забайкальская, с. 96) паведамляе, што 22 чэрвеня 1941 «мітынгі асабістага складу прайшлі ў частках 36-й і 57-й мотастралковых, 61-й і 111-й танкавых дывізій». Не маглі адбыцца мітынгі абураных ваяроў у 111-й танкавай дывізіі, калі б яна не існавала.

Хай кожны аматар гісторыі загляне ў свае калекцыі матэрыялаў па гісторыі савецкіх дывізій і падтрымае мяне: на 21 чэрвеня 1941 ўжо існавалі

мінімум наступныя танкавыя дывізіі – 101 палкоўніка Г.М. Міхайлава, 102-я палкоўніка І.Д. Іларыёнава, 104-я палкоўніка В.Г. Буркова, 106-я палкоўніка А.М. Пярвушына, 107-я палкоўніка П.Н. Дамрачова.

Запярэчаць, што не ўсе яны былі цалкам укамплектаванымі. Маршал Савецкага Звязу І.С. Конеў, напрыклад, паведамляе, што ў верасні 1941 107-я танкавая дывізія мела ўсяго толькі 153 танкі. (ВГЖ, 1966, №10, с.56). Гэта сапраўды так, але гэта тое што засталося пасьля жорсткай Смаленскай бітвы. Рэштка роўная 153 танкам – не так мала. На пачатку верасня 1941 із усіх германскіх танкавых дывізій на Усходнім фронце толькі дзьве маглі параўнацца па колькасці спраўных танкаў: 6-я – 188 і 8-я – 155 танкаў.

Зараз нагадаем, што ў верасні 1939 года Гітлер пачаў Другую сусьветную вайну, маючы ШЭСЦЬ танкавых дывізій. У пераважаючай большасьці танкі былі лёгкімі. Ва ўсім германскім войску на 31 жніўня 1939 года існавала 211 сярэдніх танкаў. Цяжкіх танкаў не існавала ні на ўзбраенні войска, ні ў распрацоўцы, і пытанне пра распрацоўку цяжкіх танкаў у Няметчыне не ўзнімалася. Падвергнуўшы гэта навуковаму аналізу, некаторыя гісторыкі прыйшлі да высновы: раз у Гітлера 6 дывізій лёгкіх танкаў, то гэта азначае, ён мае намер заваяваць увесь сьвет.

Вясной 1941 года «нейтральны» Сталін фармаваў танкавых дывізій больш, чым іх існавала ва ўсе часы ва ўсіх краінах сьвету разам узятых, як у часы Сталіна, так і пасьля яго. Савецкі Звяз у 1941 годзе быў адзінай краінай сьвету, якая мела цяжкія танкі на ўзбраенні свайго войска.

І ўзнікае пытанне да гісторыкаў: калі 6 дывізій лёгкіх танкаў – гэта бясспрэчнае сведчанне імкнення пачаць вайну і захапіць увесь сьвет, то пра што сведчыць стварэнне 61 танкавай дывізіі за адзін год і пачатак разгортвання яшчэ такой жа колькасьці танкавых дывізій?

Утрымліваць 60 танкавых дывізій ні адна краіна сьвету не ў стане. Пра сто і больш танкавых дывізій я не кажу. Акрамя танкавых дывізій, у Сталіна былі стралковыя і матарызаваныя дывізіі ў колькасьці больш за 300. І гэтай колькасьці дывізій ні адна краіна свету ўтрымліваць не ў стане. Я не кажу пра авіяцыйныя і ўсе астатнія дывізіі. Нават і ў скарочаным выглядзе ўтрымліваць іх немагчыма. А іх трымалі не ў скарочаным выглядзе – яны хутка напаўняліся жаўнеравамі і ўзбраеннем. І гэта азначала толькі рашучасць ваяваць. Ваяваць ужо ў 1941 годзе. Ваяваць яшчэ да таго, як усе дывізіі будуць поўнасьцю ўкамплектаваны.

Калі ўсё гэта цалкам укамплектаваць, то эканоміка абваліцца неадкладна.

Вось чаму геніяльны Карл фон Клаўзэвіц лічыў, што «адпаведна самой прыродзе вайны немагчыма дасягнуць поўнай адначасовай гатоўнасьці усіх магчымасьцей для неадкладнага, адначасовага ўвядзення іх у справу».

Вось чаму Сталін падрыхтаваў магутнае войска, але акрамя таго – невычэрпны рэзерў дывізій, толькі пачаўшых фармаванне. У ходзе вайны завяршыць фарміраванне лягчэй, чым фарміраваць новыя дывізіі, пачынаючы з нуля.

У Гітлера гэтага не было. Ён кінуў супраць Сталіна 17 танкавых дывізій, якія былі не цалкам укамплектаванымі і ўзмацніць іх не было чым. Усе германскія танкі на Ўсходнім фронце былі размеркаваны па чатырох танкавым

згуртаваннях. У кожным танкавым згуртаванні ад 8 да 15 дывізій, у тым ліку 3-5 танкавых, 2-3 матарызаваных, астатнія пяхотныя. На 4 верасня 1941 г. ў 2-м танкавым згуртаванні генерал-палкоўніка Г. Гудэрыяна заставалася 190 спраўных танкаў. Танкавае згуртаванне ператварылася ў недаукамплектаваную танкавую дывізію, а танкавыя дывізіі ў яе складзе ператварыліся па сутнасьці ў танкавыя батальёны: у 3-й танкавай дывізіі 41 спраўны танк, у 4-й – 49, а 17-й – 38, у 18-й – 62. На дадатак – катастрафічны недахоп запасных частак і паліва для танкаў. Усё гэта да восені, да праліўных дажджоў і бруду, да бездарожжа і да пачатку рускай зімы, да снегу, да марозу, пра якія таксама варта было памятаць як Гітлеру, так і яго генералам.

Гісторыкі да гэтага часу спрачаюцца пра тое, што павінен быў рабіць Гітлер на пачатку верасня 1941 году: кінуць танкавую групу Гудэрыяна ў абыход Кіева або пайсьці прама на Маскву. Мяне гэтыя спрэчкі здзіўляюць: пасьля таго, як у танкавым згуртаванні засталося чвэрць ад першапачатковай колькасці танкаў, яе патрэбна кідаць не супраць Кіева і не супраць Масквы, а выводзіць на перафарміраванне і даўкамплектаванне. А замест яе ўводзіць у бітву свежыя танкавыя дывізіі, корпусы і згуртаванні. Але пра гэта Гітлер не паклапаціўся. А Сталін паклапаціўся.

Акрамя цалкам укамплектаваных танкавых дывізій, у яго былі дывізіі другой хвалі, укамплектаваныя не цалкам, і трэццяй хвалі, і чацьвёртай. Пасьля нанясення першых удараў і абвяшчэння адкрытай мабілізацыі танкавыя дывізіі можна было укамплектаваць, і па меры гатоўнасьці дзесяткамі ўводзіць у бітву.

Галоўнае ў тым, што Ленінградзкі і Харкаўскі заводы давалі столькі танкаў, што іх цалкам хапіла б (пры ўмове, што мы нападаем) і для папаўнення страт у існуючых дывізіях, і для даўкамплектавання фарміруемых. Гэта давала магчымасць Сталіну папаўняць страты ў дывізіях, вядучых вайну, і пастулава ўводзіць у бітву новыя танкавыя дывізіі, даводзячы іхную колькасць на палях бітваў да ста і больш.

Сваім самагубчым нападам, маючы ўсяго 17 танкавых дывізій, Гітлер не дазволіў Сталіну разгарнуць савецкую танкавую моц. Харкаў быў страчаны, Ленінград блакаваны.

Вытворчасць танкаў у Горкім, Чэлябінску, Ніжнім Тагіле, Сталінградзе – імправізацыя. Але нават і гэтая імправізаваная танкавая вытворчасць дазволіла Савецкаму Звязу выпускаць танкі ў вялікіх колькасьцях пры лепшай якасьці і завяршыць вайну ў Берліне.

Калі б Сталін нанёс ўдар першым, то вытворчасць танкаў у Савецкім Звязе магла б набыць жахлівыя памеры. Менавіта гэта і мелася на ўвазе, калі ў сакавіку 1941 года быў аддадзены загад пра фарміраванне танкавай дывізіі з нумарам 112.

Глава XV

Пра артылерыйскія палкі.

«Наша артылерыя – артылерыя наступальнага дзеяння.
Ураганам уварвецца Чырвонае Войска ў варожую зямлю і
забойным артылерыйскім агнём змяце ворага з твару зямлі».

Т.І.Летунаў. Выступленне на XVIII з'ездзе партыі, 18 сакавіка 1939 года

У чэрвені 1939 года ў складзе палявой артылерыі Чырвонага Войска існавала 144 артылерыйскія палкі. У кожным палку па 24-36 гармат. Гэта шмат. Удакладню: мы гаворым толькі пра артылерыйскія палкі і толькі ў складзе палявой артылерыі. Мы не гаворым пра зянітна-артылерыйскія палкі, пра артылерыйскія палкі ўмацаваных раёнаў, пра берагавую артылерыю флоту; зараз мы не бяром да ўвагі артылерыйскія часткі ўваходзіўшыя ў склад стралковых батальёнаў і палкоў, злучэнняў і частак кавалерыі, паветрана-дэсантных частак, частак НКУС; мы прапускаем асобныя батарэі і дывізіёны артылерыі вялікай і выключнай магутнасьці. 144 палкі палявой артылерыі размяркоўваліся проста:

– у падначаленні кожнага камандыра стралковай (мотастралковай) дывізіі па аднаму артылерыйскаму палку (152-мм і 122-мм гаўбіц); усяго 95 палкоў;

– у падначаленні кожнага камандыра стралковага корпуса па аднаму артылерыйскаму палку (152-мм гаўбіцы-гарматы і 122-мм гарматы); усяго 25 палкоў;

– у падначаленні Галоўнага камандавання Чырвонага Войска 24 артылерыйскія палкі (203-мм гаўбіцы, 152-мм гарматы і гаўбіцы-гарматы); гэта Рэзерв Галоўнага Камандавання – РГК. 19 жніўня 1939 г. Сталін прыняў рашэнне павялічыць колькасць стралковых дывізій. Кожнай новай дывізіі патрабуецца артылерыйскі полк. Для кіравання дывізіямі ствараліся кіраванні стралковых карпусоў. Кожнаму камандыру стралковага корпуса таксама патрабуецца уласны артылерыйскі полк. Для колькаснага і якаснага ўзмацнення дывізій і карпусоў на галоўных напрамках патрабуюцца палкі РГК. Такім чынам, патрэбна павялічваць і іх колькасць.

Адным словам, 19 жніўня 1939 года было вырашана колькасць палкоў палявой артылерыі павялічыць з 144 да 341. І іх стала больш, чым ва ўсіх войсках сьвету разам узятых.

У звычайнай стралковай дывізіі 1 артылерыйскі і 3 стралковых палкі. Летам 1939 года спецыяльна для адпраўкі на Халхін-Гол былі сфармаваны дзьве новыя стралковыя дывізіі незвычайнай арганізацыі: у кожнай па 2 артылерыйскіх і па 3 стралковых палкі. Дывізіі новай арганізацыі ў раптоўным ўдары паказалі сябе з лепшага боку. І Жукаў прапанаваў распаўсюдзіць наваўвядзенне на ўсё Чырвонае Войска: кожнаму камандыру дывізіі – па два артылерыйскія палкі. Ды яшчэ і кожнаму камандыру стралковага корпуса – па два.

13 верасня 1939 года Сталін зацверджвае прапанову і пачынаецца фарміраванне новых артылерыйскіх палкоў. Колькасць дывізій і карпусоў расьце, а колькасць артылерыйскіх палкоў у іхным складзе расьце ўдвая хутчэй: іх зараз патрабуецца 577. Дзіўнай атрымалася арганізацыйная структура стралковага корпуса. Раней у корпусе стандартнай арганізацыі (3 дывізіі) агульная колькасць палкоў была такой: 9 стралковых і 4 артылерыйскіх, а з верасня 1939 – 9 стралковых і 8 артылерыйскіх. Такі корпус толькі па назве стралковы, па сутнасьці корпус стаў стралкова-артылерыйскім. Гэтая папраўка тым больш слушная, што ў складзе артылерыйскіх палкоў толькі артылерыя, а ў складзе стралковых палкоў – пяхота і артылерыя.

Калі ў корпусе мы палічым ўсе стралковыя роты і артылерыйскія батарэі, то са здзіўленнем заўважым, што артылерыйскіх батарэй амаль у паўтара разы больш, чым стралковых рот. У параўнанні з пяхотнымі карпусамі замежных войскаў савецкі стралковы корпус быў самым невялікім па колькасці жаўнераў (асабліва ў тылавых падраздзяленнях), але рэзка перавышаў які заўгодна замежны корпус па агнявой моцы.

Акрамя павелічэння колькасьці артылерыйскіх палкоў існавалі іншыя шляхі, карыстаючыся якімі ішло насычэнне войска артылерыяй. Да восені 1939 года ў складзе кожнай стралковай дывізіі было па 18 супрацьтанкавых 45-мм гармат. Пасьля Халкін-Гола іх колькасць у кожнай дывізіі павялічылася да 54. Вонкава тая ж дывізія, а супрацьтанкавых гармат ўтрая больш.

Над 45-мм супрацьтанкавай гарматай некаторыя гісторыкі смяюцца. Аднак гэтая гармата вызначалася выдатнай манеўранасьцю, дзякую таму што была лёгкай. У гэтай гарматы быў нізкі сілуэт, што дазваляла яе лёгка маскіраваць ў супрацьтанкавых засадах. Самае галоўнае патрабаванне да супрацьтанкавай гарматы – здольнасць прабіваць які заўгодна танк праціўніка.

У 1941 годзе савецкая 45-мм гармата такой здольнасцю валодала. Акрамя яе, была створана 57-мм супрацьтанкавая гармата. Яе не выраблялі проста таму, што для яе не было годных цэляў. Як толькі выведка паведаміла пра з'яўленне цяжкіх танкаў у германскім войску, 57-мм гармату пусьцілі на паток і яна да канца вайны цалкам спраўлялася з пастаўленымі задачамі, тым больш што неўзабаве ёй на дапамогу пачалі вырабляць звышмагутную 100-мм супрацьтанкавую гармату.

Стралковыя часткі насычаліся і мінамётамі. Восенню 1939 года колькасць мінамётаў ў кожным стралковым батальёне была павялічана. Кожны камандыр палка атрымаў ўласную мінамётных батарэю. Акрамя таго, камандыры некаторых дывізій атрымалі па тры мінамётных батарэі.

Але зараз мы гаворым пра артылерыйскія палкі. Акрамя стралковых дывізій фармаваліся матарызаваныя і танкавыя дывізіі. Для кожнай із гэтых дывізій сфармавалі па аднаму артылерыйскаму палку.

А потым было прынята рашэнне колькасць стралковых дывізій павялічыць да 300 і вышэй, танкавых да 100 і вышэй. І фармаваць для іх артылерыйскія палкі. А яшчэ былі створаны дзесяць артылерыйскіх брыгад РГК. У кожнай па два артылерыйскія палкі (па 66 гармат у кожным палку, уключаючы 107-мм гарматы). Але гэта не ўсё.

Акрамя дывізій былі створаны стралковыя брыгады. Іхная стандартная арганізацыя: асобны танкавы батальён, два стралковыя і адзін артылерыйскі полк. Прыклады: у склад 3-яй стралковай брыгады (камандыр палкоўнік П.М. Гаўрылаў) ўваходзілі танкавы батальён, 41-ы, 156-ы стралковыя палкі і 39-ы артылерыйскі полк; у склад 8-й стралковай брыгады (камандыр палкоўнік М.П. Сіманяк) ўваходзілі танкавы батальён, 270-ы і 335-ы стралковы палкі і 343-ці артылерыйскі полк.

Акрамя стралковых карпусоў, былі сфармаваны 29 механізаваных карпусоў. Як правіла, камандыр мехкорпуса сваёй уласнай артылерыі не меў. Але гэта правіла. А ў правіле выключэнні. У раёне Львова, акрамя іншых частак, ўдар па Няметчыне рыхтаваў 4-ы мехкорпус генерал-маёра А.А. Уласава. Дзьве

танкавыя і адна матарызаваная дывізія гэтага корпуса мелі свае артылерыйскія палкі, акрамя таго, у прамым падначаленні камандыра корпуса знаходзіліся 441-ы і 445-ы корпусныя артылерыйскія палкі.

Яшчэ прыклад. На прыканцы траўня-пачатку чэрвеня із Забайкалля на Украіну перакідаецца 16-я армія. У яе складзе – 5-ы мехкорпус генерал-маёра І. П. Аляксеенка. Кожны камандыр дывізіі меў свой артылерыйскі полк, акрамя таго, сам камандыр корпуса меў у сваім прамым падпарадкаванні 467-ы і 578-ы корпусныя артылерыйскія палкі.

І гэта не ўсё: акрамя Чырвонага Войска, фармаваліся мотастралковыя дывізіі Аспрыз НКВД. Кожная такая дывізія ў сваім складзе мела гаўбічны артылерыйскі полк. Гісторыкі прапануюць часткі НКВД у разлік не браць. Матывуецца гэта тым, што гэта былі адборныя дывізіі, меўшыя самае сучаснае ўзбраенне і персанальна выбраных людзей да апошняга жаўнерава ўключна. Раз яны лепшыя, кажуць гісторыкі, гэта азначае, іх не лічым. Не будзем спрачацца. Але нават калі НКВД не браць у разлік, то і тады колькасць артылерыйскіх палкоў у складзе Чырвонага Войска яшчэ да германскага ўварвання пераваліла за 900. Павелічэнне працягвалася.

Цалкам апраўдана сумнявацца: а можа, Сталін гуляў у тую ж гульню, што і Гітлер? Гітлер ствараў усё новыя танкавыя дывізіі... за кошт скарачэння колькасьці танкаў у старых дывізіях. У 1939 годзе Гітлер меў 6 танкавых дывізій, у 1940 – 10, у 1941 – 20; колькасць танкаў пры гэтым істотна не змянілася.

Не, Сталін у такія гульні не гуляў. Колькасць танкавых злучэнняў павялічвалася, але і колькасць танкаў у кожным злучэнні павялічвалася. Адпаведна так жа павялічвалася колькасць артылерыйскіх палкоў, але павялічвалася і колькасць гармат у кожным палку. Напрыклад, у палках РГК, узброеных 152-мм гаўбіцамі-гарматамі, колькасць гармат ўзрасла з 36 да 48. А ў супрацьтанкавых палках – да 66.

У гэты ж час павялічвалася палявая артылерыя і ў Няметчыне. Але звернем увагу на назвы гармат і гаўбіц: у большасьці выпадкаў у іхных пазначэннях прысутнічаюць лічбы «13» ці «18». Гэта год стварэння гарматы. Няметчына валодала добрай артылерыяй, але ў пераважнай большасці выпадкаў на ўзбраенні палявой артылерыі былі ўзоры, створаныя ў ходзе Першай сусьветнай вайны. Акрамя таго, германская артылерыя папоўнілася трафейнымі гарматамі із дзевяці захопленых краін. Усяго на ўзбраенні германскай артылерыі былі гарматы і гаўбіцы, створаныя ў дзесяці розных краінах, выкарыстоўвалася 28 розных калібраў, што вельмі ўскладняла праблему забеспячэння боепрыпасамі. Шмат трафейных гармат было створана ў папярэднім стагоддзі і мела узрост да 50 гадоў.

Стварэнне савецкіх артылерыйскіх палкоў ішло на базе новых узораў, створаных у 1938 годзе, прынятых на ўзбраенне ў 1939 годзе, выробленых прамысловасьцю ў 1940-1941 гадах.

Пачынаючы з 1939-га да чэрвеня 1941 года Чырвонае Войска атрымала 82 тысячы навейшых артылерыйскіх гармат і мінамётаў. Амаль усе савецкія гарматы ў 1941 па якасьці былі лепшымі ў сьвеце і такімі заставаліся да заканчэння вайны. Сярод іх 122-мм гаўбіца М-30 – распрацаваная ў 1938 годзе,

праверана на Халхін-Голе, прынятая на ўзбраенне ў верасні 1939 года, была на ўзбраенні некаторых войскаў свету да канца XX стагоддзя.

Як дрэнна ўсё гэта пагадняецца са звыклымі ўяўленнямі пра тое, што Сталін Гітлеру верыў, што Сталін да вайны не рыхтаваўся.

Той, хто вывучаў ваенную гісторыю, запярэчыць, што савецкія артылерыйскія палкі не былі поўнасцю забяспечаны цягай. Акрамя таго, у артылерыі выкарыстоўваўся магутны, але ціхаходных трактар. Заўвага правільная.

Аднак гэтая акалічнасць не такая ўжо і жудасная, як можа здацца з першага погляду. Вопыт вайны паказаў, што ў выпадку, калі савецкаму войску ставілася задача абараняцца, і войска закопвалася ў зямлю, што азначае капалі траншэі поўнага профілю, абсталёўвалі бліндажы, агнявыя пазіцыі для танкаў і артылерыі, прыкрывалі пярэдні край супрацьтанкавымі равамі, міннымі палямі, драцянымі і іншымі загародамі, то суперніку такую абарону прарваць не ўдавалася. Прыклады: Ленінград, Масква, Сталінград, Курск.

Усе стратэгічныя прарывы германскага войска на працягу вайны мелі поспех толькі тады, калі савецкаму войску забаранялі закопвацца ў зямлю і рыхтаваць абарону. Прыклады: чэрвеня 1941 – па ўсёй мяжы, Харкаў – у траўні 1942 года, Крымскі фронт – у тым жа месяцы. У 1941 Чырвонае Войска мела выдатную магчымасць стварыць непрыступную абарону ад мора да мора.

Пасьля падпісання пакта з Гітлерам у Сталіна было два гады, абарону можна было будаваць не ў чыстым полі, як на Курскай дузе, а абапіраючыся на жалезабетонныя фарты «Лініі Сталіна». І вось туды, у гэтую абарону патрэбна было паставіць 500-600 артылерыйскіх палкоў, абсталяваўшы для кожнай гарматы па некалькі агнявых пазіцый, старанна іх замаскіраваўшы і загарадзіўшы. А артылерыю РГК, як і прызначана, трымаць у рэзерве і перакідваць туды, дзе вораг мацней напірае. У гэтым выпадку трактароў і аўтамабіляў хапіла б спаўна: боепрыпасы нарыхтаваны загадзя і накрыты ў бліндажах непадалёку ад агнявых пазіцый, артылерыйскаму цягачу ўсяго толькі і працы: начамі то адну, то другую гармату перацягваць із адной агнявой пазіцыі на другую.

Але савецкіх генералаў і маршалаў абарончы варыянт вайны не цікавіў. Яны рыхтавалі наступленне. Але і для наступлення трактары і аўтамабілі таксама не патрэбны ўсе адразу.

І патрэбна зразумець чаму.

Пры падрыхтоўцы наступальных аперацый артылерыя ніколі не перамяшчалася ўсёй масай: па-першае, таму, што яшчэ да наступлення напалохаеш праціўніка і пакажаш яму накірунак галоўнага ўдару; па-другое, таму, што проста немагчыма падцягнуць адначасова, скажам, па 200 гармат на кожны кіламетр фронту прарыву і адпаведную колькасць боепрыпасаў. Таму перад наступленнямі для гармат начамі рыхтавалі схованкі і патроху сцягвалі артылерыю і ўсе боепрыпасы да ўчасткаў будучага прарыву. Перад раніцай усё старанна маскіруецца, а на наступную ноч усё паўтаралася. Для такой працы зусім няма патрэбы мець цягач на кожную гармату.

Наступленне пачынаецца працай артылерыі, пасьля чаго ў прарыў ішлі танкі і пяхота, а асноўная маса артылерыі заставалася на месцы. Рухомыя

злучэнні мелі для падтрымкі толькі параўнальна невялікую колькасць артылерыі. Праз некалькі дзён ці тыдняў далёка ў глыбіні абароны праціўніка наступленне выдыхалася, войска спынялася, замацоўваліся рубяжы, пераходзілі да абароны. А кіраўніцтва выбірала новы ўчастак прарыву, і ўсё пачыналася спачатку: да гэтага месца на працягу шматлікіх начэй запар падцягвалі артылерыю і падвозілі боепрыпасы. У наступальнай вайне савецкую артылерыю кожны раз перакідвалі не ўсю разам, а перакатамі.

Акрамя таго, пад час Дня «М», пасьля абвяшчэння адкрытай мабілізацыі, із народнай гаспадаркі ў войска планавалася перадаць 240 тысяч аўтамабіляў і 43 тысячы трактароў. Гэтага цалкам хапала, каб дапоўніць сродкі цягі там, дзе іх не хапала.

Разгром адбыўся таму, што германскае войска нанесла раптоўны ўдар у той самы момант, калі савецкую артылерыю начамі перакідалі да мяжы. Разам з артылерыяй – адпаведную колькасць боепрыпасаў. Да вядзення абарончай вайны артылерыя не рыхтавалася, а пачынаць наступленне 22 чэрвеня не магла: артылерыя ўжо на мяжы, а пяхота яшчэ не падышла. І ўзнікла неабходнасць УСЮ масу савецкай артылерыі АДНАЧАСОВА адводзіць ад мяжы. І вось толькі ў гэтай сітуацыі недахоп трактароў і іх ціхаходнасць абярнулася катастрофай: артылерыя загінула ці дасталася суперніку разам з боепрыпасамі...

Катастрофы можна было пазбегнуць, калі б артылерыю і боепрыпасы не сабралі каля мяжы. Нават за тыдзень да вайны (калі б Сталін сапраўды баяўся Гітлера) яшчэ была магчымасць адвесьці артылерыю. Але ішоў адваротны працэс.

Маршал Савецкага Звязу К.К. Ракасоўскі: «Войску было загадана выправіць артылерыю на палігоны, якія знаходзіліся ў памежнай зоне». (Жаўнерскі абавязак. М., Ваенвыдат, 1968, с.8). Дзіўна, чаму артылерыя павінна займацца баявой падрыхтоўкай каля мяжы, хіба Савецкі Звяз малы, хіба немагчыма знайсьці больш прыдатнае месца? Мы абураемся, што нейкі ідыёт ў Генеральным штабе аддае дурныя загады. Але не будзем абурацца. Загады аддаваў не ідыёт, а вялікі непераможны Р.К. Жукаў. Менавіта так ён рабіў перад раптоўным ударам на Халхін-Голе: пяхота і танкі ў асноўнай сваёй масе трымаюцца ў глыбіні, каб не паказаць прыкмет падрыхтоўкі да наступлення і не выдаць напрамкі галоўных удараў. Яны прыдуць на пярэдні край пад час самай апошняй ночы, а ціхаходную артылерыю на пярэдні край Жукаў перамясьціў загадзя.

Гэта правільна – для агрэсіўнай вайны. Але тое ж самае мела б катастрафічныя наступствы, перайдзі японцы ў наступленне. Менавіта гэта здарылася 22 чэрвеня 1941: савецкая артылерыя ўжо каля мяжы, а пяхоты і танкаў яшчэ няма.

У памежныя раёны перакідалася артылерыя вайсковых частак, але акрамя таго, у памежных раёнах ішло фарміраванне новых артылерыйскіх частак. 900 артылерыйскіх палкоў – гэта зусім не мяжа. Ствараліся ўсё новыя і новыя палкі, асабліва – цяжкія палкі РГК. Генерал-палкоўнік Л.М. Сандалаў, як пра нешта не маючае значэння, у трох радках паведамляе, што ў тыл 4-й арміі падвезлі 480 152-мм гармат і пачалі фарміраванне дзесяці новых артылерыйскіх палкоў РГК.

Палкі не паспелі сфармаваць, немцы напалі, а жаўнераў каля гармат няма. (А недзе жаўнеры засталіся без гармат).

За Дняпром і за Волгай існуюць палігоны для баявой падрыхтоўкі і навучальныя цэнтры для фарміравання новых частак. Здавалася б, лепш сфармаваць палкі на Ўрале, навучыць іх, правесьці вучэнні і баявыя стрэльбы, а потым пагрузіць у эшалоны і перакінуць на заходнюю мяжу. Чаму гарматы падвезлі, а людзей няма? Чаму палкі фарміруюць ў памежных раёнах, там, дзе яны могуць патрапіць пад удар да таго, як іх паспеюць укамплектаваць жаўнерамі? Усё гэта здаецца суцэльным ідыятызмам. Але калі згадаць, што гэта – падрыхтоўка да наступлення, то тыя ж падзеі ўспрымаюцца інакш. Усё разумна.

Калі сфарміраваць і ўкамплектаваць артылерыйскі полк РГК далёка ад мяжы, а потым перакінуць яго да мяжы, то гэта без увагі не застанецца. Прыбыццё нават аднаго палка РГК наводзіць на разважанні. Прыбыццё дзесяці палкоў РГК выклікае ў праціўніка паніку. Таму гарматы начамі невялікімі партыямі без жаўнераў (у войску кажуць – россыпам) перакідалі да мяжы. А недзе ў іншым месцы рыхтуюцца камандыры і жаўнеры.

У апошні момант у памежныя раёны прыбываюць тысячы жаўнераў і афіцэраў, але без цягачоў, без гармат, без боепрыпасаў. На іхнае прыбыццё не звяртаецца асаблівай увагі: шмат людзей без гармат – падобны на пяхоту. А гарматы, цягачы, боепрыпасы ўжо схаваныя ў памежных лясах. Жаўнеры атрымліваюць свае гарматы, шчышчаюць з іх змазку – і дзесяць палкоў да бою падрыхтаваныя.

Уявіць 480 гармат на адным полі я магу. Генерал-палкоўнік Л.М. Сандалаў не ўдакладняе, пра якія менавіта гарматы ідзе гаворка. Але гаворка можа ісьці толькі пра 152-мм гаўбіцы-гарматы, МЛ-20 або 152-мм гарматы Бр-2. Гаўбіца-гармата МЛ-20 важыла больш за 7 тон, а гармата Бр-2 – больш за 18 тон. 480 гармат – гэта шэрагі за гарызонт.

Цяжка ўявіць іншае ў памежных раёнах: на кожную гармату было назапашана па 10 боекамплектаў снарадаў. Адзін боекамплект – 60 снарадаў, 10 боекамплектаў – 600. Адзін снарад для МЛ-20 важыць 43,6 кг, для Бр-2 – 48,8 кг. Кожны снарад запакаваны ў асобную скрыню. На 480 гармат – 288 тысяч скрынь. Але гарматы такога калібра маюць не ўнітарнае зараднае прыстасаванне, а раздзельнае. Спачатку зараджаем снарад, а потым асобна – гільзу з зарадам. Гільзы з зарадамі пакуюцца ў асобныя скрыні. Гэта яшчэ столькі ж скрынь. Уявім.

Гэта толькі дзесяць новых палкоў РГК, яны таемна ствараюцца па-за баявымі парадкамі 4-й арміі. Але 4-я армія – не на галоўным накірунку. – На галоўных – 10-я армія Заходняга фронту ў Беластоцкім выступе, 6-я армія Паўднёва-Заходняга фронту ў Львоўскім выступе і 9-я армія Паўднёвага фронту на румынскай мяжы. Ці можна ўявіць, што рабілася ў іхных тылах? Ці можна ўявіць усе 900 палкоў ўжо сфармаваных і невядомую колькасць таемна фарміруемых? Ці можна ўявіць горы зялёных скрынь са снарадамі для ўсіх гэтых палкоў?

Толькі той, хто здолее ўсё гэта ўявіць (у мяне не атрымліваецца), здолее да канца зразумець сэнс слоў Маршала Б.М. Шапашнікава: мабілізацыі – ГЭТА

ВАЙНА. Спачатку Сталін стварыў Наркамат боепрыпасаў, лагічным следствам гэтага – выбухападобны працэс фарміравання артылерыйскіх палкоў, здольных выдаткаваць ўсю прорву снарадаў.

А следствам стварэння артылерыйскіх палкоў магла быць толькі вайна. Пры гэтым, ужо ў 1941 годзе, таму што не маглі савецкія генералы доўга трымаць пад адкрытым небам дзесяць боекамплектаў на 900 артылерыйскіх палкоў. НЕ МАГЛІ.

Глава XVI

Пра мудрую Вярхоўную Раду

«Патрэбна выкарыстоўваць непагадненні і супярэчнасьці
паміж двума сістэмамі капіталістычных дзяржаў,
нацкоўваючы іх адзін на аднаго».
У.Ленін.

Да 1939 года ўсеагульнага вайсковага абавязку ў Савецкім Звязе не было. У войска бралі не ўсіх, а на выбар. Гэта зразумела: мы людзі мірныя.

Прызыўны ўзрост – 21 год. Вось гэта незразумела. Не б забіраць пасьля школы ў 18 гадоў або ў 19, хай хлопец адслужыць і вольны. А так да 21 года чалавек мог працу знайсьці і сям'ю завесьці, а наперадзе нявызначанасць: возьмуць ці не возьмуць.

І ніхто толкам растлумачыць не можа, чаму патрэбна забіраць у войска ва ўзросьце 21, а не раней.

Вялікі сэнс быў закладзены ў гэтую сістэму. Яна была як бы запрудай на рацэ, праз яе прапускалі не ўсіх, толькі некаторых, а астатнія назапашваліся. У патрэбны момант можна было ўвесьці ўсеагульны вайсковы абавязак (толькі падставу прыдумаць) і ўсіх, хто раней у войску не служыў, заклікаць пад сьцягі. За шмат гадоў іх вунь колькі назбіралася.

Момант наступіў – 1 верасня 1939 года. У гэты дзень быў уведзены ўсеагульны вайсковы абавязак. І ўсіх, хто раней не служыў, пачалі заграбаць.

У кожным асобным выпадку забіранне сталага мужчыны ў войска не выклікала падазрэнняў наконт таго, што рыхтуецца вялікая вайна: забіраюць у войска, плача сям'я, але ўсе разумеюць: нашаму Яну ўжо 30, але раней-та ён не служыў, пара і яму...

А каб гэтае забіранне было цалкам зразумелым, патрэбны былі малыя, але рэгулярныя вайны на мяжы. Добра, калі яны мелі добрае заканчэнне, але не бяда, калі дрэннае.

Прызыў у ходзе канфліктаў і малых войнаў тлумачэнняў не патрабуе. І пайшлі канфлікты чарадой, быццам бы іх нехта па замове арганізаваў – ад самага Хасана да дэльты Дуная і векавых лясоў Фінляндыі. Маладых і не вельмі маладых хлопцаў забіраюць – рыхтуецца «вызваленчы» паход у Польшчу. А пасьля паходу да хаты не пускаюць. Потым «вызваленне» Фінляндыі – новых набіраюць. Потым «вызваленне» Эстоніі, Літвы, Латвіі, Бесарабіі. І зноў наборы: час трывожны...

У Сталіна быў яшчэ рэзерў: адпаведна з новым законам пра ўсеагульны воінскі абавязак прызыўны ўзрост быў зніжаны з 21 да 19 гадоў, а для некаторых

катэгорый – да 18. І адразу загрэблі ўсіх тых, каму 21, і ўсіх, каму 20, і каму 19, а ў некаторых выпадках – і 18. У гэтым наборы быў і мой бацька, яму тады споўнілася 18.

Наша шматгадавая схільнасць да міру і штучна завышаны ўзрост прызыву дазволілі сабраць, як за плацінай, энергію мільёнаў. Зараз Сталін адкрыў шлюзы і назапашаную энергію выкарыстаў адначасова.

Кожнае напружанне мае абмежаваны час. Чым больш напружанне, тым хутчэй знікае моц. Давайце запытаем у самага моцнага чалавека ў сьвеце, ці доўга можна на выцягнутых руках трымаць над галавой штангу вагой роўную 200 кг? Калі яму не паверым, можам самі паспрабаваць. Я гэта пра тое, што аднавчасовы прызыў адразу трох узростаў (ніколі раней такога не бывала), і, акрамя таго, прызыў усіх, хто раней не служыў, лёг на краіну падвойным цяжарам. З аднаго боку, эканоміка страціла ўсіх гэтых працаўнікоў, з другога боку – усіх іх патрэбна апрануць, абуць, карміць, паіць, – утрымліваць, недзе размяшчаць (паспрабуйце размясьціць на пустым месцы хаця б адзін мільён новых жаўнераў).

Чырвонае Войска зусім нядаўна праскочыла сваю мільённую мяжу, а тут раптам стала шматмільённым. Новым дывізіям патрэбны казармы, штабы, стрэльбішчы, палігоны, склады, сталовыя, клубы. І шмат яшчэ чаго. Паспрабуйце ўладкаваць хаця б адну дывізію колькасцю 13 тысяч жаўнераў. Але галоўнае – усе гэтыя дывізіі, корпусы і арміі патрэбна узброіць.

Набор 1939 быў вялізным. Другі раз такі трук паўтарыць было немагчыма. На працягу наступных гадоў маглі быць толькі звычайныя прызывы людзей аднаго ўзросту. Увядзеннем закона восенню 1939 года Сталін ствараў добрую сітуацыю на лета 1941: за два гады усіх закліканых ператвораць у сапраўдных жаўнераў. Акрамя таго, яшчэ будуць заклікі ў 1940-м і 1941 гадах.

Вось менавіта гэтае кадравае войска і можа пачаць вайну. Пасьля пачатку вайны ўсе тэрміны будуць адменены і ўсіх закліканых можна трымаць у войску да перамогі, дапаўняючы і ўзмацняючы мільёнамі рэзервістаў, якія прайшлі праз войска пад час папярэднічаўшых гадоў і маладымі хлопцамі па меры паспявання.

І не мог Сталін і яго генералы не разумець таго, што восенню 1941 года небывалы прызыў 1939 патрэбна будзе распусьціць па хатах. Адпаведна з законам ад 1.09. 39г. тэрмін сапраўднай вайсковай службы для самых масавых катэгорый ваеннаслужачых – для радавых і малодшых камандыраў сухапутнага войска – прызначаны роўным двум гадам. Такім чынам вялікі прызыў 1939 года павялічваў войска тэрмінам на два гады, але восенню 1941 года гэтая моц павінна была ператварыцца ў вялікае памяншэнне. Прызыў 1939 года адпрацаваў сваё, як вада, выпушчаная із запруды, і на змену яму прыйдзе звычайны прызыў. Затрымліваць адслужыўшых у войску немагчыма: знізіцца дысцыпліна. Толькі вайна дазваляе трымаць у войску мільёны ўжо адслужыўшых і патрабаваць ад іх падпарадкавання. І калі Чырвонае Войска не пачне вайну да восені 1941 года, то прызыў 1939 года адпрацуе ўхаластую, на яго ўтрыманне будуць патрачаны сродкі, а пасьля жаўнеры раз'едуцца па дамах. Сабраць іх разам зноў не атрымаецца без вялікага шуму і шматлікіх пытанняў.

Такім чынам, праводзячы масавы прызыў восенню 1939 года, Сталін прызначаў для сябе максімальна магчымы тэрмін ўступлення ў вайну – на лета

1941 года. Калі б Сталін планаваў напад на 1942 год, то масавы прызыў ён прызначыў бы на 1940 год.

Увесь назапашаны шматгадовы запас прызыўнікоў Сталін выкарыстаў адразу і цалкам. І тлумачэнне гэтаму адно: да 1 верасня 1939 года Сталін прыняў рашэнне ваяваць і ўсталяваў тэрмін пачатку вайны – да 1 верасня 1941 года.

Закон быў прыняты 1 верасня, але пазачаргаўую сесію для прыняцця закона Сталін загадаў сабраць у жніўні, у той самы момант, калі ў Крамлі паціскаў руку Рыбентропа і паднімаў тост за здароўе Адольфа Гітлера.

Тут самы час мяне абарваць абуранымі ўсклікannямі. 1 верасня 1939 года – гэта пачатак Другой Сусьветнай вайны. Мудрая камуністычная партыя і савецкі ўрад усімі захадамі імкнуліся вайну папярэдзіць, але на ўсякі выпадак рабілі неабходныя захады...

Цалкам згодны з мудрымі захадамі. Але бянтэжыць іншае. Зараз мы ведаем, што ў той дзень пачалася Другая сусветная вайна. Але тады гэтага ніхто не ведаў.

Сам Гітлер 1 верасня не меў ніякага ўяўлення пра тое, што пачалася Другая сусветная вайна. 3 верасня Брытанія і Францыя абвясцілі Гітлеру вайну. Але і тады ні Гітлер, ні ўрады Францыі і Брытаніі таксама пра Другую сусьветную вайну не думалі. Я не паленаваўся падняць брытанскія газеты таго часу, пачынаючы з «Таймс», праверыў і амерыканскія газеты, уключаючы «Нью-Ёрк таймс». Вынік ўсюды адзін. Сьвет таго часу не ўспрымаў падзеі ў Польшчы як пачатак Другой сусьветнай вайны.

Гэта нашмат пазьней напад на Польшчу пачалі лічыць пачаткам Другой Сусьветнай вайны, а тады ўсе газеты (уключаючы савецкія) пісалі пра германа-польскую вайну. Абвяшчэнне вайны Брытаніяй і Францыяй усімі ўспрымалася як палітычная дэкларацыя. 5 верасня 1939 года ўрад ЗША абвясьціў пра свой нейтралітэт у пытанні германа-польскай вайны. Урад ЗША нават і пасьля афіцыйнага ўступлення ў вайну Брытаніі і Францыі не лічыў вайну не тое што сусьветнай, але нават агульнаеўрапейскай.

1 верасня ні ў адной сталіцы сьвету, няхай гэта будзе Варшава ці Берлін, Вашынгтон, Парыж або Лондан не падазравалі, што пачалася Другая сусветная вайна.

Гэта ведалі толькі ў Маскве і прымалі адпавядаючыя моманту рашэнні.

Глава XVII

Пра перманентную мабілізацыю

«Злучаныя Штаты сьвету (а не Яўропы) з'яўляюцца той дзяржаўнай формай аб'яднання і свабоды нацый, якую мы звязваем з сацыялізмам».

У. Ленін, 23 жніўня 1915 г.

Колькасць насельніцтва Савецкага Звязу перад пачаткам Другой Сусьветнай вайны была меншай чым колькасць насельніцтва Расійскай імперыі перад пачаткам Першай сусьветнай вайны. Аднак мабілізацыйны патэнцыял краіны быў непараўнальна больш высокім. Розніца паміж Расійскай імперыяй і Савецкім Звязам у тым, што ў Расійскай імперыі пры недахопе харчавання

ўзнікала незадаволенасць, лібэральная прэса лаяла ўрад, дзёрзкія юнакі кідалі з дахаў ўлёткі, дэманстранты спявалі крамольныя песьні і завяршылася ўсё гэта рэвалюцыяй.

А ў Савецкім Звязе не існавала ні ліберальнай прэсы, ні дзёрзкіх юнакоў. Знішчылі. І таму не толькі пад час вайны, але і ў мірны час недахоп харчавання быў хранічным, а крамольных песень ніхто не спяваў. Недахоп харчавання нават у мірны час неаднаразова меў наступствам люты голад з мільёнамі ахвяр. Але прайшлі тыя слаўныя часы, калі існавала магчымасць выходзіць на дэманстрацыі пратэсту.

Сталін рыхтаваў краіну да вайны сур'ёзна і ведаў, што пры ўзнікненні голаду падчас вайны пратэст усёадно немагчымы. Вось чаму на пачатку 1939 года мабілізацыйны патэнцыял Савецкага Звязу быў роўным 20 адсоткам ад агульнай колькасьці насельніцтва: забярэм ўсіх мужыкоў з вёсак на вайну, а савецкі народ без хлеба як-небудзь пераб’ецца. Прывучаны.

20 адсоткаў – гэта максімальны тэарэтычна магчымы ўзровень мабілізацыі. 20 адсоткаў – гэта 34 мільёны патэнцыйных жаўнераў і афіцэраў.

Зразумелая справа, краіна не была ў стане ўтрымліваць такое войска ў мірны час. І ў ваенны час такое войска ўтрымліваць немагчыма, ды яно такое і не патрэбна. Было вырашана падчас вайны мець мініятурнае войска роўнае ўсяго 10-12 мільёнаў жаўнераў і афіцэраў. Але выкарыстоўваць яго інтэнсіўна, неадкладна папаўняючы страты. Такі падыход называўся тэрмінам «перманентная мабілізацыя».

Кажуць, што савецкія дывізіі, карпусы і арміі былі невялікімі згодна са складам. Гэта так. Але патрэбна памятаць, што іх было шмат, а акрамя таго, жаўнераў і афіцэраў не шкадавалі, выкарыстоўвалі на мяжы магчымасьцей чалавечага арганізму і звыш гэтай магчымасьці і тут жа замянялі. Гэта як рахунак у банку: калі ў вас ёсць добрая крыніца папаўнення, то грошы можна лёгка і вольна выдаткаваць. На кожны дадзены момант грошай, магчыма, і не вельмі шмат, але вы працягваеце іх выдаткаваць, ведаючы, што заўтра іх зноў будзе ў дастатку.

Менавіта так справы ішлі ў савецкіх дывізіях, карпусах і арміях: людзей ў дадзены момант трохі, але кіраўніцтва выкарыстоўвае іх інтэнсіўна будучы ўпэўненым, што не заўтра, а ўжо сёння прышлюць замену. Колькасць Чырвонага Войска на працягу вайны была адносна невялікай, але ў яго было мабілізавана за 4 гады вайны 29,4 мільёны чалавек у дадатак да тых, якія ў ім знаходзіліся на 22 чэрвеня 1941 года. (Генерал арміі М. Майсееў. «Праўда», 19 ліпеня 1991 г.).

А ў мірны час Чырвонае Войска была наогул маленечкім: 500-600 тысяч чалавек. Сталін выдаткаваў сродкі ў вайсковую прамысловасць, а колькасць войска трымаў ніжэй аднаадсоткавай мяжы, каб не абцяжарваць эканоміку, каб не затрымліваць яе рост. А потым Чырвонае Войска пачало расьці.

Яго колькасны склад:

1923 – 550000,
1927 – 586000
1933 – 885000
1937 – 1100000
1938 – 1513400

На пачатку 1939 года колькасць Чырвонага Войска складала адзін адсотак ад колькасьці насельніцтва. Гэта быў Рубікон. Сталін яго пераступіў: на 19 жніўня 1939 года колькасць Чырвонага Войска дасягнула двух мільёнаў.

На гэтым Сталін не спыніўся. Наадварот, 19 жніўня ён аддае таемны загад пра фарміраванне дзясяткаў новых стралковых дывізій і соцень артылерыйскіх палкоў. Працэс мабілізацыі маскіраваўся.

Хуткасць мабілізацыі нарастала. 1 студзеня 1941 года колькасць Чырвонага Войска складала 4.207.000 чалавек. У лютым хуткасць стварэння новых частак была павялічана. 21 чэрвеня 1941 года колькасць Чырвонага Войска – 5.500.000 чалавек. Гэта толькі Чырвонае Войска. Акрамя яго існавалі часткі НКУС[7]: ахоўныя, канвойныя, памежныя, аператыўныя. У складзе НКУС існавалі дыверсійныя часткі і цэлыя злучэнні, НКУС меў свой уласны флот і авіяцыю.

У мірны час, відавочна не чакаючы нападу Няметчыны, Чырвонае Войска да афіцыйнага абвяшчэння мабілізацыі перавысіла колькасць войска Расіі ў ваенны час пасьля завяршэння мабілізацыі.

Калі тыгр будзе ганяцца за аленем, то ніколі яго не дагоніць: алень лягчэйшы і больш хуткі чым тыгр. Калі тыгр будзе асьцярожна падбірацца, то таксама нічога не атрымаецца – алень ўслухоўваецца ў цішыню лесу, дастаткова тыгру хруснуць галінкай... Таму тыгр выкарыстоўвае абодва метады ў спалучэнні. Напад тыгра выразна падзелены на два этапы: спачатку ён доўга, нячутна, сантыметр за сантыметрам падкрадаецца, затым пачынаецца кароткі люты рывок.

Менавіта такой была задума мабілізацыі Чырвонага Войска і ўсяго Савецкага Звязу для вядзення Другой Сусьветнай вайны. Спачатку асьцярожна, крадучыся, павялічыць войска да пяці мільёнаў. Потым кінуцца.

Пяці мільёнаў для нанясення раптоўнага руйнуючага ўдару дастаткова, астатнія падаспеюць. Вось чаму на працягу перыяду таемнай мабілізацыі ў Савецкім Звязе на рэжым ваеннага часу былі пераведзены сістэмы ўрадавай, дзяржаўнай і ваеннай сувязі, дзяржаўны апарат, ідэалагічная машына, НКУС і канцлагеры, камсамол, прамысловасць і транспарт, былі падрыхтаваныя кадры кіруючага складу і спецыялістаў для войска, перавышаючае дзесяць мільёнаў чалавек, але павелічэнне самога войска штучна стрымлівалася.

Калі колькасць войска дасягнула і перавысіла 5 мільёнаў, далейшае пасоўванне – крадучыся – стала немагчымым. Далей звярыны сталінскі інстынкт патрабаваў кідацца.

У кожнай савецкай кватэры камуністычная ўлада бясплатна паставіла вялікі чорны рэпрадуктар – талерку, а на кожнай вуліцы серабрысты званочак. Аднойчы гэтыя рэпрадуктары павінны былі на ўсю краіну пракрычаць мабілізацыю – Дзень «М».

Кожны савецкі рэзервіст ў сваіх дакументах меў «мабілізацыйны лісток» ярка-чырвонага колеру, на якім стаяла вялікая чорная літара «М» і прадпісанне, у якой гадзіне і дзе быць пад час дня, калі мабілізацыя будзе абвешчана. Акрамя Дня «М», мільёнам рэзервістаў у мабілізацыйных лістках пазначаліся дні «М+1»,

[7] Народны Камісарыят Унутраных Спраў.

«М+2» і г.д. Гэта азначала загад з'явіцца на зборны пункт на наступны пасьля абвяшчэння мабілізацыі дзень або на другі і г.д.

Патрэбна сказаць, што механізм мабілізацыі быў адладжаны і працаваў дакладна і без перабояў, як нож гільятыны, падаючы на чыюсьці няшчасную шыю. Кожны рэзервіст ведаў, што нез’яўленне ў прызначанае месца і пад час прызначанага тэрміну прыраўноўваецца да ўхілення ад прызыву і караецца адпаведна з законамі ваеннага часу аж да разстраляння на месцы. Некаторыя эксперты да гэтага часу шукаюць падставы Вялікай чысткі 1937-1938 гадоў. А падставы на паверхні – гэта была падрыхтоўка да мабілізацыі і вайны[8].

Пасьля 1937 года ўсе ведалі, што Сталін не жартуе. Гітлер сарваў сталінскую мабілізацыю, але нават у крытычнай сітуацыі, якая ніякімі планамі і разлікамі не прадугледжвалася, нават пры адсутнасьці Сталіна каля дзяржаўнага руля, нават пры поўным неразуменні таго, што адбываецца на ўсіх узроўнях грамадства ад Палітбюро да самага апошняга лагучастка, машына мабілізацыі спрацавала. За першыя сем дзён вайны ў ЗССР было сфарміравана 96 новых дывізій у дадатак да існуючых. (СВЭ. т. 5, с. 343). За першыя сем дзён вайны ў войска было заклікана 5300000 жаўнераў і афіцэраў у дадатак да тых мільёнаў, якія ўжо ішлі да мяжы 22 чэрвеня.

Маршал авіяцыі С.А. Красоўскі апісвае 22 чэрвеня ў Паўночна-Каўказскай вайсковай акрузе: як толькі паведамілі пра пачатак вайны, акруга неадкладна прыступіла да фарміравання 56-й арміі. (Жыццё ў авіяцыі. с. 117). Тое ж самае адбывалася і ў іншых акругах, дзе фармавалася па адной, а то і па некалькі армій адначасова. На 22 чэрвеня Сталін меў трыццаць адну армію. Але ў Сталіна было ўсё гатова для неадкладнага стварэння яшчэ дваццаці васьмі армій, і стварэнне пачалося неадкладна, нават без яго загадаў. 56-я армія – адна із іх.

Сістэма мабілізацыі распаўсюджвалася не толькі на мільёны рэзервістаў, якія павінны былі стаць жаўнерамі і афіцэрамі, але і на мільёны людзей, прафесіі якіх лічыліся ключавымі ў ваенны час. У рэзерве было 100 тысяч лекараў. (Тыл Савецкага Узброенага Войска ў Вялікай Айчыннай вайне 1941-1945 г.г. с. 69), і кожны з іх меў «мабілізацыйны лісток». Акрамя таго, мабілізацыі падлягалі сотні тысяч медыцынскіх працаўнікоў іншых прафесій. На 9 чэрвеня 1941 года Чырвонае Войска мела 149 шпіталяў на 35.540 ложкаў. На Дзень «М+30» планавалася стварыць адных толькі эвакуацыйных шпіталяў на 450 тысяч ложкаў. Дарэчы сказаць, іх стварылі.

«Мабілізацыйныя лісткі» мелі ўсе працаўнікі міністэрства сувязі, міністэрства шляхоў спалучэнняў, працаўнікі сродкаў массавай інфармацыі, стукачы НКУС і шмат якія іншыя катэгорыі грамадзян. Пад час Дня «М» і на працягу трох наступных дзён із народнай гаспадаркі ў Чырвонае Войска было прадпісана перадаць чвэрць мільёна грузавых аўтамабіляў і больш за 40 тысяч трактароў.

Баявое планаванне заўсёды вядзецца без прывязкі да канкрэтнай даты. Дзень пачатку аперацыі пазначаецца літарай "Д", і штабныя афіцэры плануюць мерапрыемствы, якія патрэбна ажыццявіць на працягу гэтага дня. Затым яны распрацоўваюць план на наступны дзень, які называецца «Д+1» і наступны за ім

---

[8] Больш падрабязна пра гэта аўтар піша ў кнізе першай – «Ледакол».

«Д+2» і г.д. Акрамя таго, распрацоўваюцца планы на пярэдадне пачатку аперацыі «Д-1» і іншыя папярэднія дні.

Такі падыход дазваляе, з аднаго боку, пакінуць у таямніцы дату пачатку аперацыі нават ад тых афіцэраў і генералаў, якія яе плануюць. З другога боку, калі дзякуючы нейкім нагодам тэрмін пачатку аперацыі пераносіцца наперад ці назад, у загадзя падрыхтаваных дакументах нічога не патрэбна перамяняць. План лёгка накладваецца на якую заўгодна дату.

Дакладна так жа распрацоўваліся і савецкія планы мабілізацыі. Не ведаючы даты, планіроўшчыкі складалі дэталёвыя планы мерапрыемстваў на Дзень «М», гэта азначае на дзень, калі ўрад абвесціць мабілізацыю, а таксама на наступныя і папярэднія дні, тыдні і месяцы.

Згадванняў пра Дзень «М» нават у адкрытых савецкіх крыніцах мы сустракаем шмат. Падрыхтоўка вялася тытанічная і элімінаваць усё гэта із нашай гісторыі немагчыма. Але камуністычныя гісторыкі прыдумалі трук. Яны цалкам адкрыта выказваюцца пра падрыхтоўку, але выказваюцца так, як быццам бы Дзень «М» – гэта проста дзень пачатку мабілізацыі: калі на нас нападуць, мы абвесьцім мабілізацыю, павялічым войска і дадзім адпор агрэсару.

А я пішу гэтую кнігу з мэтай даказаць, што таемная мабілізацыя пачалася 19 жніўня 1939 г..

Таму Дзень «М» – гэта не пачатак мабілізацыі, а толькі момант, калі таемная мабілізацыя раптам абвяшчаецца і ператвараецца ў відавочную.

Дзень «М» – не пачатак мабілізацыі, а толькі пачатак яе фінальнага адкрытага этапу.

Камуністы сцвярджаюць, што пад час Дня «М» планавалася пачаць мабілізацыю, а я давожу, што ў Чырвоным Войска ўжо было больш за пяць мільёнаў жаўнераў. Гэта ўжо не войска мірнага часу, гэта войска ваеннага часу. Стварыўшы такое войска, Сталін быў вымушаны на працягу бліжэйшых тыдняў узяць удзел у вайне, незалежна ад паводзін Гітлера.

На працягу таемнай мабілізацыі ў асноўным звярталася ўвага на развіццё найбольш тэхнічна складаных радоў войска і зброі: танкавых, паветрана-дэсантных, артылерыі, авіяцыі. За два гады таемнай мабілізацыі Чырвонае Войска павялічылася больш, чым удвая, за той жа час колькасць асабістага складу танкавага войска павялічылася ў восем разоў. На працягу перыяду таемнай мабілізацыі ствараліся структуры будучых дывізій, карпусоў і армій, яны мелі камандны склад, але жаўнераў пакуль не мелі. Пад час Дня «М» іх заставалася запоўніць гарматным мясам.

Да ліпеня 1941 года ўсе таемныя падрыхтоўчыя мерапрыемствы павінны былі быць завершанымі, і тады над усёй краінай павінен быў прагрымець заклік пад сьцягі, заставалася адкрыта зрабіць тое, што ні ў якім разе немагчыма зрабіць таемна.

Другая галоўная ідэя маёй кнігі ў тым, што пад час Дня «М», у момант пераходу ад таемнай да адкрытай мабілізацыі, кадравыя дывізіі Чырвонага Войска зусім не мелі намер стаяць бар'ерам на нашай мяжы. Прыкрыванне мабілізацыі (больш дакладна, адкрытай, завяршаючай яе часткі) планавалася не стаяннем на мяжы, а раптоўнымі знішчальнымі ўдарамі. Вось некаторыя выказванні на гэты конт вядучых савецкіх вайсковых тэарэтыкаў.

А.І. Ягораў (пазьней – Маршал Савецкага Звязу): «Гэта не перыяд пасіўнага прыкрывання мабілізацыі, стратэгічнага размяркавання і разгортвання, а перыяд актыўных дзеянняў з далёка ідучымі мэтамі... Пад прыкрыццём гэтых мерапрыемстваў будзе завяршацца мабілізацыя і падрыхтоўка галоўнага войска». (Даклад Рэўваенсавета 20 красавіка 1932 г).

Я.А. Шылоўскі (пазьней – генерал-лейтэнант): «За першым эшалонам, які ўрываецца на тэрыторыю праціўніка, разгортваецца сухапутнае войска, але не на дзяржаўнай мяжы, а на захопленых рубяжах». («Пачатковы перыяд вайны», «Вайна і рэвалюцыя», верасень-кастрычнік 1933, с. 7).

С.Н. Красільнікаў (пазьней – генерал-лейтэнант, прафесар Акадэміі Генеральнага штаба): «Падымаць вялізныя масы па ўсеагульнай мабілізацыі – рызыкоўная справа. Значна больш небяспечна і спакойна забіраць у склад асобных вайсковых частак людзей шляхам невялікіх мабілізацый... Праводзіць мабілізацыю па частках, без афіцыйнага яе абвяшчэння». («Вайна і рэвалюцыя», сакавік-красавік 1934, с. 35).

В.А. Медыкаў (пазьней – генерал-маёр): «Войска прыкрыцця ператвараецца з моманту рашэння пра пераход да актыўных дзеянняў у войска ўварвання». (Стратэгічнае разгортванне. 1935 г.).

Камбрыг Г.С. Ісерсон: «Калі гэтая маса пачне бітву, у глыбіні краіны з’явяцца сілуэты Другога стратэгічнага эшалона мабілізуемага войска, за ім Трэцяга і г.д. У канчатковым выніку "перманентнай мабілізацыі" будзе пераможаны той, хто не вытрымае мабілізацыйнага напружання і апынецца без рэзерваў са знясіленай эканомікай». (Эвалюцыя аператыўнага мастацтва. 1937, с. 79).

Адрозненне ад Першай сусьветнай вайны ў тым, што ў 1941 годзе на заходняй мяжы дзяржавы стаяла не войска мірнага часу, як было ў 1914 годзе, а 16 армій ўварвання, якія за два гады таемнай мабілізацыі выраслі са звычайных арміі мірнага часу. У дадатак да іх із глыбіні краіны таемна высоўваўся Другі стратэгічны эшалон і ўжо ствараліся тры арміі НКУС Трэццяга эшалона.

Нас пераконваюць, што не ўсе сталінскія дывізіі, карпусы і арміі былі цалкам ўкамплектаваны, і таму Сталін не меў магчымасьці зрабіць напад. Той, хто так кажа, не знаёмы з тэорыяй і практыкай «перманентнай мабілізацыі»: Першы стратэгічны эшалон наносіць удар, Другі – выгружаецца із эшалонаў, Трэцці – завяршае фарміраванне, Чацвёрты... Гэта як зубы ў акулы, яны растуць пастаянна і цэлымі шэрагамі, выпаўшы шэраг замяняецца новым шэрагам і яшчэ адным, і яшчэ. А ў глыбіні пасткі рэжуцца шэрагі зусім дробных зубікаў і пасоўваюцца наперад. Можна, вядома, сцвярджаць, што акула не мае магчымасьці напасьці, пакуль не вырастуць усе зубы... У Сталіна, сапраўды, не ўсе дывізіі, карпусы, арміі былі цалкам укамплектаваны. Але ў тым і была яго дз'яблава задума. Немагчыма ўсё ўкамплектаваць, немагчыма тыгру красьціся вельмі доўга.

Із 10 паветрана-дэсантных карпусоў 5 былі цалкам укамплектаваны, а астатнія толькі пачыналі ствараццa. У Сталіна было 29 механізаваных карпусоў. Кожны із іх павінен быў мець па тысячы танкаў. Але па тысячы танкаў мелі толькі тры карпусы, чатыры іншыя карпусы мелі па 800-900 танкаў кожны, дзевяць карпусоў мелі ад 500 да 800 танкаў кожны. Астатнія 13 карпусоў мелі ад

100 да 400 танкаў кожны. І робяць гісторыкі выснову: раз не ўсё цалкам укамплектавана, то гэта азначае, што Сталін не меў магчымасьці напасьці на Гітлера ў 1941 годзе.

А мы паглядзім на гэтую сітуацыю з другога боку. Так, у Сталіна ўсяго толькі 5 паветрана-дэсантных карпусоў цалкам укамплектаваны, а ў Гітлера – ніводнага. І ва ўсім астатнім сьвеце – ніводнага. Пяці паветрана-дэсантных карпусоў цалкам дастаткова для правядзення якой заўгодна аперацыі нанясення Няметчыне забіваючага ўдару. Пачаўшы вайну раптоўным ударам і абвясьціўшы Дзень «М», Сталін меў магчымасць на працягу бліжэйшых дзён і тыдняў даўкамплектаваць яшчэ 5 паветрана-дэсантных карпусоў і пусьціць іх у справу, а ўвесь астатні сьвет пра такое не мог і марыць. І калі нехта вырашыў даказаць, што Сталін, маючы 5 паветрана-дэсантных карпусоў, не меў магчымасьці напасьці, то тады патрэбна пашыраць гэтыя довады і на Гітлера: не маючы ніводнага такога корпуса, ён і наогул напасьці не мог.

У Сталіна не ўсе мехкарпусы былі цалкам укамплектаваны. Пагадзімся, што тры карпусы па тысячы танкаў у кожным гэта вельмі мала. Але ў Гітлера не было ніводнага такога корпуса. І ва ўсім астатнім сьвеце – ніводнага. І карпусоў па 800-900 танкаў ні ў Гітлера, ні ў каго іншага не было. І карпусоў па 600 танкаў у 1941 годзе ні ў каго ў сьвеце не было. Яны былі толькі ў Сталіна. Сталін думаў пра будучыню, рыхтуючы дэсантныя і механізаваныя карпусы для наступальных аперацый. Тыя дэсантныя і механізаваныя карпусы, якія на 22 чэрвеня былі не цалкам ўкамплектаваны, можна дапоўніць, даўкамплектаваць; парашутысты, танкісты былі падрыхтаваны, парашуты гатовыя, вайсковая прамысловасць працавала ў рэжыме ваеннага часу.

Усё, што меў Гітлер – 4 танкавыя згуртаванні. Іх можна было выкарыстаць у першым удары, але ў рэзерве ў Гітлера не было нічога. А ў Сталіна рыхтаваліся рэзервы.

З другога боку, калі б Сталін ўкамплектаваў усе 10 паветрана-дэсантных карпусоў, усе 29 мехкарпусоў па тысячы танкаў кожны, усе 300 стралковыя дывізіі да апошняга жаўнера, то Сталін напалохаў бы Гітлера, і Гітлер быў бы вымушаны нанесьці прэвентыўны ўдар. Дарэчы, і таго, што Сталін падрыхтаваў для нанясення першых удараў, было дастаткова, каб Гітлера спалохаўся.

Ваенныя гісторыкі прапусьцілі цэлы гістарычны пласт. Усё, пра што я паведаміў, складала дзяржаўную тайну Савецкага Звязу. Разам з тым у 20-х і 30-х гадах савецкае палітычнае і ваеннае кіраўніцтва распрацавала спачатку ў тэорыі, а потым ажыццявіла на практыцы небывалы ў гісторыі план таемнага перавядзення краіны на рэжым ваеннага часу, із якога непарыўна і лагічна вынікалі планы правядзення раптоўных руйнуючых удараў. Гэтыя планы нараджаліся і распрацоўваліся ў жорсткай барацьбе меркаванняў магутных згуртаванняў, адстойваўшых свой уласны падыход да праблемы заваявання сьвету. Магутнасць запалу была такой вялікай, што адгалоскі палемікі вырываліся із глухіх сьцен Генеральнага штаба на старонкі адкрытай прэсы і адбітым сьвятлом асьвятлялі памеры падрыхтоўкі.

Нават тое, што друкавалася адкрыта, дае ўяўленне пра намеры Сталіна і яго генералаў. Захаваліся цэлыя залежы адкрытай літаратуры пра тое, што павінна здзяйсняцца пад час перадмабілізацыйнага перыяду, як патрэбна

праводзіць таемную мабілізацыю, як наносіць раптоўныя ўдары і як пад іх прыкрыццём мабілізаваць галоўнае войска і кідаць яго у бітву. Выдаваўся часопіс «мабілізацыйны зборнік». Кожнаму, каго цікавіць дадзенае пытанне, настойліва рэкамендую артыкулы С.І. Вянцова, кнігі А.В. Кірпічнікава, Е.А. Шылоўскага, В.А. Мелікава, Г.С. Ісерсона, В.К. Трыандафілава, нарэшце, кнігу Барыса Міхайлавіча Шапашнікава «Мозг войска».

Аналіз развіцця дзяржаўных структур, ваеннай прамысловасьці і Чырвонага Войска сведчыць пра тое, што ўсе гэтыя дыскусіі і спрэчкі не былі пустой схаластыкай – яны ператварыліся ў стройную тэорыю, а затым былі ажыццёўлены на практыцы амаль да самага канца.

Гісторыкі так ніколі і не патлумачылі, чаму ж Гітлер напаў на Сталіна. Кажуць, яму жыццёвая прастора спатрэбілася. Так кажа той, хто сам не чытаў «Майн кампф», а там гаворка ідзе пра далёкую перспектыву. У 1941 годзе ў Гітлера было дастаткова тэрыторыі ад Брэста на ўсходзе да Брэста[9] на захадзе, ад Паўночнай Нарвегіі да Паўночнай Афрыкі. – Асвоіць усё гэта было немагчыма і за некалькі пакаленняў. У 1941 годзе Гітлер меў супраць сябе Брытанскую імперыю, усю заваяваную Яўропу, патэнцыйна – Злучаныя Штаты. Для таго, каб утрымаць захопленае, Гітлер быў вымушаны рыхтавацца да захопу Гібралтара і заваёвы Брытанскіх выспаў, не маючы перавагі на моры.

Няўжо ў такім становішчы Гітлеру не было чым больш заняцца, як пашыраць жыццёвую прастору? Усе вялікія немцы папярэджвалі пра небяспеку вайны на два франты. Сам Гітлер галоўную падставу паразы ў Першай сусьветнай вайне бачыў у тым, што ваяваць давялося на два франты. Сам Гітлер у рэйхстагу запэўніваў дэпутатаў у тым, што вайны на два франты не дапусьціць. І ён напаў. Чаму?

Граф фон Бісмарк папярэджваў не толькі супраць вайны на два франты, але і супраць вайны на адзін фронт, калі на гэтым фронце Расія. І Гітлер напаў. І чамусьці нікога із гісторыкаў не зацікавілі падставы яго паводзін. Сам Гітлер сказаў графу фон дэр Шуленбургу: «У мяне, граф, выйсьця няма»

Не пакінуў Сталін Гітлеру выйсьця. Таемная мабілізацыя была такой вялізнай, што не заўважыць яе было цяжка. Гітлер таксама разумеў, што павінна будзе здарыцца ў момант, калі таемная мабілізацыя раптам будзе абвешчана адкрыта...

А зараз уявім сябе на сталінскай дачы цёплым летнім вечарам, недзе ў 1934 годзе. Тэарэтычна мы вырашылі, што патрэбна праводзіць таемную мабілізацыю працягласьцю два гады. А перад ёй патрэбна правесьці перадмабілізацыйны перыяд працягласьцю шэсць-восем месяцаў, а яшчэ некалькі раней патрэбна ажыццявіць Вялікую чыстку. Адным словам, усё патрэбна пачынаць загадзя, за некалькі гадоў да галоўных падзей. Калі ж пачынаць таемную мабілізацыю? У 1935 годзе? Ці, магчыма, у 1945годзе? Пачнём раней – спустошым краіну, раскрыем карты і намеры. Пачнем пазьней – спазнімся. Што ж рабіць?

А застаецца рабіць толькі адно: прызначыць ТЭРМІН пачатку Другой Сусьветнай вайны. Грунтуючыся на намі прызначаным тэрміне пачатку вайны, праводзіць Вялікую чыстку, перадіммабілізацыйны перыяд, таемную

[9] Маецца на ўвазе порт на паўночным захадзе Францыі.

мабілізацыю, у загадзя прызначаны намі Дзень «М» нанесьці раптоўныя ўдары і абвясьціць ўсеагульную адкрытую мабілізацыю.

Вядучыя прафесійныя гісторыкі сьвету як бы не заўважаюць таго, што адбывалася ў Савецкім Звязе ў 1937-1941 гадах, таму, чытаючы іхныя пухлыя кнігі, мы ніяк не можам зразумець, хто ж пачаў Другую сусьветную вайну. атрымліваецца, што вайна ўзнікла сама сабой і ніхто ў яе развязванні не вінаваты.

Спадары гісторыкі, я рэкамендую савецкую тэорыю мабілізацыі параўнаць з практыкай, параўнаць тое, што гаварылася ў Савецкім Звязе на працягу 20-х гадоў, з тым, што рабілася на працягу 30-х. Вось тады вы і перастанеце крычаць пра тое, што Другая сусьветная вайна ўзнікла сама сабой, што ніхто не вінаваты ў яе развязванні, тады вы пабачыце сапраўднага вінаватага.

Глава XVIII

Нявольнікі паднябесныя

«Павінен прызнацца, што я паважаю лётчыкаў. Калі я пачую, што нейкага лётчыка крыўдзяць, у мяне прама сэрца баліць».

І.Сталін. «Праўда», 25 студзеня 1938 г.

Фільмамі, кніжкамі, газетнымі ўсмешкамі прызвычаілі нас да думкі, што на працягу 30-х моладзь ішла ў лётныя школы валам, што на прызыўных камісіях адбою не было ад жадаючых. Так яно і было. Спачатку. А потым жадаючых паменшала. А потым яны і зусім перавяліся. І склалася сітуацыя: з аднаго боку, патрэбна ўсё больш народу ў лётныя школы, з другога боку – жадаючых меншае. Што ж рабіць?

І яшчэ праблема: прадукцыйнасць лётных школ павялічваецца, у 1940 годзе падрыхтавалі лётчыкаў столькі, колькі за ўсе папярэднія гады разам узятыя, а на 1941 год запланавана выдаць больш, чым за ўсе папярэднія гады разам узятыя, уключаючы і рэкордны 1940 год. Лётчык – гэта афіцэр. Задумаемся над тым, колькі кватэр патрэбна пабудаваць, каб забяспечыць лётчыкаў-выпускнікоў 1940 года. А для выпускнікоў 1941-га колькі спатрэбіцца? Лётчык – гэта афіцэр, але такі, які атрымлівае ўдвая больш грошай, чым пяхотны субрат таго ж ўзросту і ў тым жа званні. Гэта колькі ж грошай патрэбна на ўтрыманне лётчыкаў выпуску 1940-1941 гадоў? Зноў жа, форма афіцэрская. Афіцэра-лётчыка патрэбна адпаведна з традыцыяй апранаць лепш, чым пяхотнага субрата. Напрыклад, у пяхотнага афіцэра таго часу – варатнік на гузіках, а ў лётчыка – гальштук. Гэта колькі ж гальштукаў патрэбна назапасіць? Дзе ж тое саламонава рашэнне, якое б разам вырашыла ўсе праблемы?

Таварыш Сталін саламонава рашэнне знаходзіў для якой заўгодна праблемы. А калі няма рашэння, ёсць дарадцы, якія падкажуць. Рашэнне падказаў 7 снежня 1940 года Кіраўнік Галоўнага ўпраўлення ВПВ генерал-лейтэнант авіяцыі Павел Рычагоў: усім, хто закончыў лётнае вучылішча і школы, афіцэрскіх званняў не даваць. Такім чынам, кватэр для новых лётчыкаў будаваць

не патрэбна, грошай вялікіх плаціць не патрэбна, і ў шыкоўную форму іх апранаць няма чаго.

Ёсць у некаторых краінах выключэнні: ваенны лётчык – сяржант. Але гэта там, дзе матэрыяльнае становішча і грамадзкі статус сяржанта бліжэй да афіцэра, чым да жаўнера. У нас жа сяржант тэрмінавай службы – бяспраўны рэкрут. Спіць ён у казарме разам з жаўнерамі, есь тую ж кашу, носіць тыя ж кірзавыя боты. Сяржанта выпускаюць у звальненне, як і жаўнера: раз ці два на месяц на некалькі гадзін. А могуць і не пусьціць. Няма сэнсу распаўсюджвацца пра тое, што такое савецкая казарма. Савецкую казарму патрэбна адчуць.

Мой асабісты вопыт жыцця ва ўзорна-паказальных казармах – 10 гадоў, пачынаючы з ліпеня 1958 года да ліпеня 1968. Узорная казарма – гэта спальнае памяшканне на дзьве-тры сотні чалавек; гэта ложкі ў лінейку і зіхацячая падлога; гэта падніманне і адбой за трыццаць секунд; гэта старшыня, які гарлапаніць без перапынку ўсе дзесяць гадоў (старшыні перамяняліся, але крык так ні разу і не перапыніўся). Савецкая казарма – гэта даброты, на апісанне якіх адной кнігі ніяк не хопіць. Жывецца ў казарме лёгка, таму што кожнага жаўнера чакае дэмбель. «Дэмбель непазбежны, як крушэнне капіталізму!» – пісалі нашы жаўнеры на сьценах. Яшчэ лягчэй жывецца ў казарме курсанту, таму што яго чакае афіцэрскае званне, а да афіцэрскага звання шмат чаго дадаецца.

Кіраўнік ГУ ВПВ генерал-лейтэнант авіяцыі Павел Рычагоў сам прайшоў праз савецкую казарму, ён скончыў лётную школу ў 1931 годзе. У 1940 годзе генерал-лейтэнанту авіяцыі Рычагову 29 гадоў ад роду. У яго вушах, напэўна, і крык старшыні яшчэ не заціх. І вось ён прапануе Сталіну выпускнікам лётных і тэхнічных вучэльняў афіцэрскіх званняў не даваць, пасьля выпуску прысвоіць ім сяржанцкія званні і пакінуць на казарменным становішчы.

Той, хто ва ўзорнай казарме не жыў, ацаніць глыбіню гэтага зверства не ў стане. Савецкі курсант даходзіць да выпускання толькі таму, што на прыканцы тунэля – сьвятло. Савецкі курсант ідзе да выпускання, як ішак за морквай, якая для прынады перад носам на вяровачцы падвешана. Праўда, на прыканцы шляху яму тую моркву аддаюць. Але закончыць афіцэрскую вучэльню і той морквы на прыканцы шляху не атрымаць...

Тым курсантам, якіх бралі ў вучылішча ў 1940 годзе, не так крыўдна: іх вучылі грунтуючыся на кароткіх праграмах і нічога з самага пачатку не абяцалі. Але ў 1940 годзе шматлікія тысячы курсантаў заканчвалі лётныя вучэльні яшчэ грунтуючыся на ранейшых поўных трохгадовых праграмах. І вось непасрэдна перад выпускам, які сніўся кожнаму курсанту кожную ноч, яны атрымліваюць сталінска-рычагоўскі сюрпрыз: афіцэрскіх званняў не будзе. Самая пара закрычаць: «Вось табе, бабуля, і Юр'еў дзень!». Ішоў энтузіяст у афіцэрскую вучэльню, аддаў Радзіме юнацтва ў абмен на лейтэнанцкія кубары, а яму вусаты дзядзька пасьля выпускання абвяшчае: не будзе кубароў!

У мемуарах савецкіх лётчыкаў гэтую сітуацыю мы часта сустракаем: «Прыбыло маладое папаўненне. Гэта былі пілоты, скончыўшыя нармальныя ваенныя авіяцыйныя вучэльні з трохгадовы тэрмінам навучання, але атрымаўшыя пры выпусканні воінскія званні "сяржант". (Генерал-лейтэнант авіяцыі Л.В. Жолудаў. Стальная эскадрылля. с. 41).

А генерал-маёр авіяцыі В.А. Кузняцоў быў сярод тых, каго із афіцэрскага вучылішча выпусьцілі сяржантам. На пачатку вайны ён патрапіў у полк, які фармавалі ў тыле, і сустрэліся лётчыкі, якіх раней выпусьцілі лейтэнантамі, і тыя, якіх выпусьцілі крыху пазней сяржантамі. «У вялізнай казарме няўтульна. У два ярусы стаяць жалезныя жаўнерскія ложкі... У казарме вельмі цесна... Сяржанты з захапленнем і непрыхаванай зайздрасьцю пазіраюць на вішнёвыя кубікі і прыгожую, добра пашытую форму...»

А потым пастраенне. З'яўляюцца камандыр палка Мікалаеў і камісар Шведаў.

«Палкоўнік зрабіў некалькі крокаў, спыніўся, з нейкім здзіўленнем паглядзеў на строй, потым на Шведава і, паказваючы ў наш бок рукой, запытаў: "Хто гэта?"

Шведаў нешта адказаў. Мікалаеў моўчкі павярнуўся і пайшоў да штаба. За ім накіраваўся і камісар. «Птушаняты!» – Даляцела да нас ужо здалёк...». Вяртаецца камісар; «Камандыр палка незадаволены. Раўненнем ў пастраенні і знешнім выглядам. Худыя нейкія...». (Сярэбраныя крылы. с. 3-6).

Лётчыкі відавочна не сокалы. Недакормленные пеўнікі із інкубатара.

Калі называць рэчы сваімі найменнямі, то ў дачыненні да дзясяткаў тысяч маладых пілотаў Сталін з Рычаговым выкарысталі прыём дробных шулераў: растлумачылі пачынаючым правілы гульні, доўга гулялі, а потым на прыканцы гульні абвясьцілі, што правілы перамяніліся...

Але пакінем пытанні маралі. Пытанне юрыдычнае: на якой падставе трымаць пілотаў-сяржантаў у Чырвоным Войску? Выпускнікі 1940-1941 гадоў добраахвотна прыйшлі ў авіяцыйныя вучылішча і школы ў 1937-1938 гадах, калі усеагульнага воінскага абавязку не існавала. Да верасня 1939 года ў войска, авіяцыю і на флот забіралі толькі некаторых. Тэрмін службы ў авіяцыі быў роўны 2 гадам. У 1937-1938 гадах маладыя хлопцы добраахвотна выбралі замест двух неабавязковых гадоў жаўнераўчыны 3 катаржныя курсанцкі гады.

1 верасня 1939 года быў уведзены ўсеагульны воінскі абавязак і тэрміны службы павялічаны: у авіяцыі пачалі служыць па тры гады замест двух. Курсанцкія гады залічваюцца як сапраўдная вайсковая служба – дайце ім афіцэрскія званні і трымайце ў авіяцыі да самай пенсіі або адпусьціце дадому тры гады казармы яны адбылі. Больш адпаведна з законам не прызначана. Не прыдумаць падставу, адпаведна з якой іх можна трымаць у ваеннай авіяцыі, ды яшчэ і на казарменным становішчы, гэта азначае на становішчы нявольнікаў ў клетках.

Але Рычагоў прыдумаў. Сталін ўхваліў. Новы закон: тэрмін абавязковай службы ў авіяцыі павялічыць да 4 гадоў. Вярхоўны Савет аднагалосна прагаласаваў, і няма больш праблем: тэрмін службы ў авіяцыі 4 гады, а вы адбылі толькі па тры. Яшчэ год, дарагія таварышы.

Яшчэ год. А потым?

Пра вайну напісаны тэрыконы манаграфій і дысертацый, але ні ў адной мы не знойдзем адказ на пытанне пра тое, што ж Сталін задумаў рабіць з табунамі пілотаў, калі закончыцца год. На гэтае пытанне не толькі няма адказу, але яго ніхто і не паставіў. А пытанне цікавае. Хітрым заканадаўствам дзясяткі тысяч лётчыкаў пакінуты на казарменным становішчы да восені 1941 года. У 1941

годзе напаў Гітлер і гэтае пытанне вырашыў. Але нападу Гітлера Сталін не чакаў і ў яго не верыў. Што ж збіраўся Сталін рабіць са статкамі лётчыкаў пасьля восені 1941года?

Прысвоіць афіцэрскія званні ім немагчыма. У Сталіна і без іх амаль 600 тысяч афіцэраў, не лічачы НКУС. Акрамя таго, у 1941 годзе ваенныя вучыльні і курсы рыхтуюць выпуск 233 тысячы новых афіцэраў, у асноўным для пяхоты, артылерыі і танкавага войска, калі яшчэ і лётчыкам званні афіцэрскія даваць, то разам з НКУС у Сталіна будзе мільён афіцэраў. У Сталіна афіцэраў будзе амаль столькі, колькі ў цара Мікалая жаўнераў. Спусташэнне. Так што прысвоіць афіцэрскія званні выпускнікам лётных вучэльняў і школ немагчыма грунтуючыся на эканамічных меркаваннях.

І задумы такой у Сталіна не было: мы не знойдзем указанняў на тое, што планавалася або пачалося будаўніцтва кватэр для такой процьмы лётчыкаў, мы не знойдзем слядоў распараджэнняў пра масавы пашыў афіцэрскай формы для астранамічнай колькасьці лётчыкаў, мы не знойдзем у бюджэце мільярдаў, якія патрэбна было б выплаціць лётчыкам-выпускнікам ў выпадку прысваення ім афіцэрскіх званняў.

Дык што ж з імі рабіць восенню 1941 года? Выправіць па хатах? Накладна: тры гады рыхтавалі, выдаткавалі на падрыхтоўку мільярды, спалілі мільёны тон першасортнага бензіну, загубілі нямала самалётаў з курсантамі і інструктарамі, а зараз выправіць? Праз некалькі месяцаў лётчыкі страцяць навыкі, і ўсе намаганні пойдуць прахам.

А можа, выдаць яшчэ закон і трымаць іх у казармах пяты год і шосты, і сёмы, як нявольнікаў на галерах, прыкаваўшы ланцугамі да вясла, гэта азначае да самалёта? Добры варыянт, але не пройдзе. Лётчык павінен пастаянна лётаць. Прыкінем, колькі навучальных самалётаў патрэбна для такой процьмы лётчыкаў, колькі інструктароў, колькі бензіну кожны год паліць.

І заставалася ў Сталіна толькі адно выйсьце: пачынаць вайну ДА ВОСЕНІ 1941 ГОДА.

Простай была задума Сталіна: няхай пачынаюць вайну сяржантамі, некаторыя выжывуць, вось яны і атрымаюць афіцэрскія званні, яны стануць авіяцыйнымі генераламі і маршаламі. А большасць ляжа сяржантамі. За забітага сяржанта сям'і грошай плаціць не патрэбна. Эканомія.

Падрыхтоўка лётчыкаў у такіх колькасьцях – гэта мабілізацыя. Татальная. Пачаўшы мабілізацыю, мы прыйдзем да эканамічнага краху або да вайны. Сталін гэта разумеў лепш за ўсіх. Эканамічны крах у яго планы не ўваходзіў.

А зараз паглядзім на гэтую сітуацыю вачамі маладога хлопца, якога выпусьцілі восенню 1940 сяржантам. У адпачынак пасьля заканчэння вучылішча не пусьцілі, грошай не далі, форма жаўнерская, жыве ў казарме, спіць на жаўнерскім ложку, жуе кашу жаўнерскую, ходзіць у кірзавых ботах (скураныя боты са склада загадалі пагрузіць у вагоны, перавезьці да заходняй мяжы і там вываліць на грунт). Наш сяржант не заклапочваецца. Ён можа і ў кірзавых ботах лётаць.

Трывожыць яго іншае: абраў прафесію на ўсё жыццё, вырашыў стаць афіцэрам-лётчыкам, адтрубіў тры гады ў вучэльні, прызначылі дадатковы год, ён заканчваецца восенню 1941 года, а што потым? Сябры, з якімі ён у школе

вучыўся, за чатыры гады набылі прафесіі, сталі на ногі, хто следчым НКУС працуе, зубы ворагам народа напільнікам сточвае, хто інжынерам на танкавым заводзе, а ён застаўся ў дурнях. Тры гады вучыўся, год адслужыць і застанецца ні з чым. Навошта лётаў? Навошта жыццём рызыкаваў? Навошта начамі формулы зубрыў? Вырашыў жыццё аддаць авіяцыі, і добра б было, калі б тады, у 1937 годзе, яму адмовілі, а то прынялі, чатыры гады змарнаваў, і зараз восенню 1941 года выганяць із авіяцыі і із войска. Каму яго прафесія лётчыка-бамбардыра патрэбна? У грамадзянскую авіяцыю ісьці? Там сваіх падзець няма куды.

Вось і падумаем, ці будзе сяржант-выпускнік свайму малодшаму брату раіць авіяцыйную прафесію? Без парад зразумела: няма чаго ў авіяцыйныя вучэльні ісьці, нічога тыя вучыльні не даюць, лётаеш, лётаеш, а на прыканцы атрымліваеш незразумела што.

Які ж дурань пасьля ўсяго гэтага пойдзе ў лётнае вучылішча? Каму патрэбна вучыцца ў афіцэрскай вучэльні і застацца жаўнерам? Каму патрэбна вучыцца і мець у выніку поўную нявызначанасць? А Сталін з Рычаговым ідуць далей. Не толькі лётчык зараз сяржант, але і старэйшы лётчык – сяржант, і камандыр звяна – сяржант, і намеснік камандыра эскадрыллі – сяржант. Столькі авіяцыйных эскадрылляў і палкоў стварылі, што краіна здольна даць афіцэрскія прывілеі толькі камандырам эскадрылляў і вышэй. А ўсіх лётчыкаў і камандыраў звенняў і нават намеснікаў камандыраў эскадрылляў з вясны 1941 – на казарменнае становішча. Пад крык старшыні.

Дык хто ж пасьля ўсяго гэтага добраахвотна пойдзе ў лётную вучыльню?

Каму такая рамантыка патрэбна?

Таварышы Сталін і Рычагоў і гэта прадбачылі. І таму загад ад 7 сьнежня 1940 прадугледжваў не толькі выпусканне лётчыкаў сяржантамі, але і адмову ад добраахвотнага прынцыпу камплектавання лётных вучэльняў. Такога ў гісторыі сусьветнай авіяцыі не было. Спадзяюся, не паўторыцца.

7 снежня 1940 года ў Савецкім Звязе быў уведзены прынцып прымусовага камплектавання лётных школ. ГЭТА ВАЙНА.

Ні адна краіна сьвету не адважылася на такі крок нават падчас вайны. Людзі ўсюды лётаюць добраахвотна.

Наладжванне прынцыпу прымусовага камплектавання лётных школ – не проста вайна, але вайна ўсеагульная і вайна агрэсіўная. Калі ў абарончай вайне мы прымушаем чалавека лётаць, дабром гэта не скончыцца, у небе ён вольная птушка – паляціць да суперніка, у палоне яго ніхто лётаць не прымусіць.

Выкарыстоўваць лётчыкаў-нявольнікаў можна толькі ў пераможнай, наступальнай вайне, калі мы нанеслі раптоўны ўдар па аэрадромах праціўніка і танкавыя кліны рэжуць варожую зямлю. У гэтай сітуацыі лётчыку-нявольніку няма сэнсу бегчы: праз некалькі дзён усё адно ў лапы НКУС патрапіш.

Тут самы час запытаць, а ці можна лётчыка-нявольніка навучыць лётаць, калі ён гэтага не жадае? Ці можна навучыць вышэйшаму пілатажу нявольніка ды яшчэ за тры-чатыры месяцы, якія Сталін з Рычаговым ў снежні 1940 адвялі на падрыхтоўку? Нельга.

Але вышэйшы пілатаж ім не быў патрэбным. Іх жа не рыхтавалі да вайны абарончай. Іх жа не рыхтавалі да адбівання агрэсіі і вядзення паветраных баёў. Іх рыхтавалі на самалёт «Янаў», спецыяльна для такога выпадку распрацаваны. Іх

рыхтавалі да сітуацыі: паднімаемся на досьвітку, ідзём шчыльным згуртаваннем за лідэрам, адпаведна з яго камандай скідаем бомбы на «спячы» аэрадромам, павольна разварочваемся і вяртаемся.

Гэтаму можна было навучыць за тры-чатыры месяцы нават нявольніка, тым больш, што «Янаў» Су-2 менавіта на такіх лётчыкаў і разлічаны. І калі хто пры пасадцы стукнецца ў дрэва – не бяда: сяржантаў-лётчыкаў ў таварыша Сталіна ў дастатку. І самалётаў «Янаў» савецкая прамысловасць рыхтавалася даць у дастатку. Так што вырашылі абысьціся без вышэйшага пілатажу і без паветраных баёў.

Менавіта тады і прагучаў лозунг генерал-лейтэнанта авіяцыі Паўла Рычагова, з якім ён і ўвайшоў у гісторыю: «Не будзем фігураць!»

Глава XIX

Пра Пашу Ангеліну і працоўныя рэзервы

«Мабілізацыйная гатоўнасць патрэбна не толькі для вайсковых заводаў, а і для ўсёй прамысловасьці: у ваенны час уся прамысловасць будзе ваеннай».
І.Сталін, 1940

Пашу Ангеліну ведала ўся краіна. Паша Ангеліна ўсміхалася з першых старонак газет і часопісаў. Не, яна – не актрыса. Паша Ангеліна – першая ў краіне жанчына-трактарыст і брыгадыр першай жаночай трактарнай брыгады. Не толькі працавітасьцю, але і мудрасьцю славілася яна. Журналісты табунамі хадзілі за яе трактарам, і не раз яе думкі станавіліся кідаючыміся ў вочы загалоўкамі на першых палосах цэнтральных газет: «Патрэбна лепш працаваць!», «Патрэбна працаваць лепш!», «Працаваць лепш патрэбна!» і г.д.

Але сапраўдная слава прыйшла да Пашы Ангелінай напярэдадні вайны, калі наменклатурная трактарыстка кінула ў масы новы лозунг: «Сто тысяч сяброўак – на трактар!». Не ведаю, сама Паша прыдумала ці нехта падказаў, але савецкая прэса яго падхапіла, шматкроць памножыла, і загрымеў заклік над краінай з высокіх і нізкіх трыбун, з газетных палос, з мільёнаў рэпрадуктараў. Кліч быў пачуты, і вось на працягу кароткага часу ў Савецкім Звязе было падрыхтавана не сто, а дзьве сотні тысяч жанчын-трактарыстаў. (Вялікая Айчынная вайна. Энцыклапедыя. с. 49).

Тут я абавязаны асабліва падкрэсліць, што гаворка ідзе пра мірныя трактары, араючыя неабсяжныя палі нашай бязмежнай Радзімы: хай наша вялікая Радзіма квітнее вясновымі садамі, хай на яе ўрадлівых палях мірна буркаюць трактары, пакорлівыя ласкавым жаночым рукам.

Зараз згадаем пра мужчын. Калі «дзьвесце тысяч сяброўак» упэўнена занялі месцы за рычагамі сельскагаспадарчых трактароў, вызваліўшы дзьвесце тысяч мужчын-трактарыстаў, то што ж бедным мужчынам рабіць?

Пра мужчын не турбуйцеся. Пра мужчын турбуецца Генеральны штаб. Так ужо атрымалася (чыстая выпадковасць, вядома), што заклік Пашы Ангелінай да жанчын дакладна супаў з пачаткам таемнай мабілізацыі Чырвонага Войска, якому у той момант вельмі былі патрэбнымі сто тысяч, а потым яшчэ сто тысяч вопытных мужчын-трактарыстаў на танкі, артылерыйскія цягачы, цяжкія

інжынерныя машыны. «Вызваленчыя паходы», якія вяло Чырвонае Войска ў 1939-1940 гадах, гэта не толькі стварэнне зручных плацдармаў для захопу Яўропы, гэта не толькі праверка тэорый і планаў «у абставінах максімальна набліжаных да баявых», «вызваленчыя паходы» і малыя вайны – гэта прыкрыццё вялікай мабілізацыі. Сёння, напрыклад, «вызваляем» Польшчу – у той савецкай вёсцы забралі ў войска траіх трактарыстаў, ды ў гэтай – пецярых. Быў нават фільм такі – «Трактарысты», з дэманстрацыяй наступальнай моцы танкаў БТ-7.

«Паход» пераможна завяршаецца, а трактарысты ў свае вёскі ўжо не вяртаюцца, застаюцца ў Чырвоным Войску. Замест іх за рычагі сельскагаспадарчых трактароў сядаюць сяброўкі. А заўтра «вызваляем» Фінляндыю – і зноў там забралі дзясятак трактарыстаў, ды тут – дзесятак, а на іх месцы – клапатлівыя сяброўкі. Вось так паволі, непрыкметна «дзьвесце тысяч сяброваk» запрэгліся ў ярмо мірнай працы, вызваліўшы моцных, дасьведчаных мужчын-трактарыстаў для спраў больш важных...

А ў Пашы Ангелінай знайшліся пераймальнікі. І вось здзіўлены сьвет даведваецца пра першую жаночую паравозную брыгаду. Выявілася, што савецкая жанчына здольна кідаць вугаль у паравозную печ не горш чым мужык. І на торфараспрацоўцы савецкія жанчыны не сплахавалі. Высветлілася, што і на будаўніцтве чыгунак (якія незразумела для чаго цягнулі да заходняй мяжы) савецкая жанчына здольна цягаць на сабе не толькі шпалы, але і рэйкі. Праўда, іх дзясяткамі ў адну рэйкі запрагалі. Але нічога! Цягнуць!

Генерал-палкоўнік інжынерна-артылерыйскай службы Б.Л. Ваннікаў (у той час Наркам абарончай прамысловасьці ЗССР, сябра ЦК партыі) сведчыць: «На пачатку 1940 года жанчыны складалі 41 адсотак ўсіх працаўнікоў і служачых у прамысловасьці. Яны хутка асвойвалі вытворчасць на самых адказных і складаных участках, а на шмат якіх аперацыях дзейнічалі нават больш спрытна, чым мужчыны». («Пытанні гісторыі», 1969, №1, с. 128).

Тое ж самае паўтарыў Маршал Савецкага Звязу Д.Ф. Усцінаў у сваёй кнізе «У імя перамогі» (с. 107), а Маршал Савецкага Звязу с.К. Куркоткін у сваёй – «Тыл Савецкага Ўзброенага Войска ў Вялікай Айчыннай вайне» (с. 23). А мяне здзівіла, чаму гэта вялікія начальнікі кажуць пра пачатак 1940 года?

Было б больш цікава пра пачатак 1941 года, а лепш за ўсё – пра сярэдзіну 1941 года.

Але пра гэта маўчаць. Працэс ішоў па нарастаючай. І калі надрукаваць лічбы на момант германскага нападу, то непазбежна паўстане пытанне: а чым жа былі заняты савецкія мужчыны, куды гэта яны падзеліся?

Але ці далёка заедзеш на адных жанчынах і іхным энтузіязме? Ці не час таварышу Сталіну запрагаць і падлеткаў? Пара.

У савецкіх музеях вам пакажуць здымкі ваеннага часу: худы хлопчык кіруе вялізным станком. Гарматныя снарады точыць. Норму перавыконвае. А каб рукі да рычагоў дасталі, пад ногі клапатліва дзьве снарадныя скрыні падстаўлены. Ах, які энтузіязм! Ах, які патрыятызм!

Але ў музеі вам не паведамяць, што падлеткаў гналі на ваенныя заводы сотнямі тысяч і мільёнамі прымусова ДА нападу Гітлера.

Давайце адкрыем газету «Праўда» за 3 кастрычніка 1940 года і на першай старонцы прачытаем дзіўнае паведамленне пра ўвядзенне платы за навучанне ў

старэйшых класах звычайных школ і вышэйшых навучальных установах. Матывіроўка: «бяручы да ўвагі павысіўшыся ўзровень дабрабыту працоўных". Кошты кусаюцца. Вось табе і працоўна-сялянская ўлада! У 1940 годзе: поўная мабілізацыя і мілітарызацыя савецкай прамысловасьці. Авіяцыйныя, танкавыя, гарматныя, снарадныя заводы перайшлі на рэжым ваеннага часу, мужчын таемна забіраюць у войска, зброю вырабляюць старыя, жанчыны і падлеткі. Савецкая прамысловасць давала столькі снарадаў, што захоўваць іх не было дзе, патрэбна было ў 1941 пачынаць вайну.

Сэнс увядзення платы за навучанне ў школе робіцца зразумелым, калі на той жа старонцы прачытаць указ «Пра дзяржаўны працоўны рэзерв ЗССР».

Згодна з указам, у ЗССР ствараецца Галоўнае кіраванне «працоўнымі рэзервамі». Яно кантралюе першапачаткова 1551 «навучальную ўстанову» і падначалена непасрэдна кіраўніку ўрада, гэта азначае Молатаву, а з траўня 1941 года – асабіста Сталіну.

Колькасць «навучальных устаноў» вырашана павялічыць. Набор у «навучальныя ўстановы» прымусовы, як мабілізацыя ў войска. Ўзрост – ад 14 гадоў. Навучанне – «у спалучэнні з выкананнем вытворчых нормаў».

Збяганне із «працоўных рэзерваў» мае наступствам паўнаварты тэрмін у рамантычных месцах для юнацтва. Парадкі ў «працоўных рэзервах» ваенна-турэмныя. Тэрмін навучання – да двух гадоў, вытворчыя нормы – амаль як для дарослых. Праўда, на час навучання дзяржава забяспечвае вучняў «бясплатным харчаваннем і абмундыраваннем». Гэта выстаўляецца як праява клапатлівасьці партыі і ўрада пра падрастаючае пакаленне. У мяне аж слёзы замілавання на вочы навярнуліся. А потым згадаў, што і ў турмах наша родная дзяржава забяспечвае бясплатным харчаваннем і абмундыраваннем. Клапатлівым быў таварыш Сталін.

Крамлёўскія гісторыкі перапоўнены настальгіяй па тых слаўным часах: «Асаблівае значэнне мела мабілізацыйная форма прыцягнення юнакоў і дзяўчат да навучання ў сістэме "працоўных рэзерваў" у адрозненні ад прынцыпу добраахвотнага паступлення». (Вялікая Айчынная вайна. Энцыклапедыя. с. 729). Ах, якой выдатнай справай з’яўляецца прымус!

Чым жа юны пралетар будзе разлічвацца за такую кранаючую душу клапатлівасць Радзімы? Указ і гэта прадугледзеў: пасьля заканчэння навучання працоўны абавязаны адпрацаваць чатыры гады на заводзе, не маючы права выбару месца, прафесіі і ўмоваў працы.

Ужо першая мабілізацыя ў «працоўныя рэзервы» дала мільённы ўлоў, і далей злічэнне ішло на мільёны.

Гвалтоўная мабілізацыя падлеткаў у прамысловасць азначала мабілізацыю ПРАМЫСЛОВАСЬЦІ, перавядзенне яе на рэжым ваеннага часу і падпарадкаванне законам ваеннага часу. У кастрычніку 1940 план «Барбароса» яшчэ не падпісаны. Гітлер яшчэ не адважыўся на вайну супраць Сталіна. А Сталін адважыўся.

Указ пра ўвядзенне платы за навучанне ў школах і вышэйшых навучальных установах меў на мэце выкінуць на вуліцу пабольш маладых людзей. Самыя высокія кошты былі ўсталяваны для навучання ва ўстановах рыхтаваўшых непатрэбных на вайне музыкантаў, акцёраў, мастакоў. Кошты

гналі вучня і студэнта із класаў, а «працоўныя рэзервы» паглыналі юнацтва пражэрлівымі варотамі вайсковых заводаў.

Наладжванне сістэмы «працоўных рэзерваў» – не проста падрыхтоўка да вялікай вайне. Гэта падрыхтоўка да вялікай вызваленчай вайне на тэрыторыі праціўніка.

«Працоўныя рэзервы» выкарыстоўваліся ў авіяцыйнай, артылерыйскай, танкавай прамысловасьці і ў шматлікіх іншых галінах. Вось адзін із прыкладаў таго, як савецкае кіраўніцтва мела намер у выпадку вайны распарадзіцца падлеткамі, мабілізаванымі на чыгуначны транспарт. Мы ўжо ведаем, што савецкае чыгуначнае войска перад вайной рыхтавалася не да разбурэння сваіх чыгунак у ходзе абарончых аперацый, а да аднаўлення чыгунак суперніка сьледам за наступаючымі часткамі Чырвонага Войска і да іхнай перашыўкі на шырокі савецкі стандарт.

Маршал Савецкага Звязу С. К. Куркоткін сведчыць, што адпаведна з разлікамі савецкага камандавання (у іх усё было разлічана!) адначасовае аднаўленне 19 заходніх чыгуначных накірункаў патрабавала інтэнсіўнай працы 257.000 савецкіх жаўнераў-чыгуначнікаў. Савецкае камандаванне вырашыла накіраваць на гэтыя працы толькі 170 тысяч жаўнераў, а недахоп роўны 87 тысяч папоўніць працай спецыяльных атрадаў «працоўных рэзерваў» колькасьцю 100 тысяч чалавек. (Тыл Савецкага Ўзброенага Войска ў Вялікай Айчыннай вайне. с. 52). Добрая ідэя.

Гітлер сваім нападам не дазволіў ажыццявіць гэтыя добрыя ідэі савецкіх маршалаў. Чыгункі на «вызваленых» тэрыторыях у 1941 годзе аднаўляць не давялося.

Глава XX

Пра заваёвы кастрычніка

«Бліжэй да вайны працоўны дзень павялічылі да 10 гадзін, а пачынаючы з вясны 1941 года і да 12».
Г.Вozeраў. «Тупалеўская шарага» с.44.

Камуністы прыйшлі да ўлады пад прыгожымі лозунгамі. Яшчэ ў кастрычніку 1905 года ў газеце "Новае жыццё" яны апублікавалі праграму сваёй партыі. Сярод шматлікіх іншых пунктаў: кароткі працоўны дзень пры поўнай забароне звышурочнай працы, забарона начной працы, забарона дзіцячай працы (да 16 гадоў), забарона жаночай працы ў тых галінах, дзе яна шкодзіць жаночаму арганізму, прызначэнне двух сьвяточных дзён на тыдзень. Зразумела, два адасобленыя сьвяточныя дні на тыдзень паўнавартасным адпачынкам не лічыліся: патрэбна, каб два дні разам.

І шмат там яшчэ было напісана, але сутнасць праграмы (і ўсіх астатніх камуністычных праграм) можна выказаць адным лозунгам: працаваць будзем усё менш і менш, а зарабляць ўсё больш і больш. Лозунг прывабны. Мільёнам дурняў лозунг спадабаўся, у кастрычніку 1917 года камуністы ўзялі ўладу, што суправаджалася радаснымі крыкамі тых, каму хацелася працаваць менш.

Камуністычная ўлада ад абяцанняў не адмовілася, але добрую камуністычную ўладу патрэбна ўтрымліваць, патрэбна абараняць ад ворагаў

знешніх і ўнутраных, а для гэтага патрэбна шмат зброі. Такім чынам, народ павінен працаваць больш, чым раней, а то вернуцца капіталісты і зноў будуць эксплуатаваць працоўныя масы.

Каб добрую ўладу абараніць, камуністы наладзілі драконаўскія парадкі на заводах: кожны працаўнік – жаўнер працоўнага войска, памры, але выканай немагчымую для выканання норму, а то капіталісты вернуцца...

«Ці праўда, – пытаўся Леў Троцкі на III Усерасійскім з'ездзе прафсаюзаў у красавіку 1920 года, – што прымусавая праца заўсёды не прадуктыўная? Мой адказ: гэта найбольш варты жалю і найбольш вульгарны забабон лібералізму». І пачаў Троцкі фарміраваць працоўнае войска грунтуючыся на самых зверскіх рэкамендацыях, якія Маркс выклаў у «Маніфесьце Камуністычнай партыі». Маркс верыў у эфектыўнасць рабскай працы (прачытаем яшчэ раз «Маніфест»), і Троцкі верыў.

Рабская праца давала вынікі, пакуль краіна была ў вайне. Але Грамадзянская вайна скончылася, і ў мірных умовах рабская праца выявілася не прадукцыйнай. Краіну напаткаў небывалай магутнасьці крызіс, і зачыняліся заводы, і не стала працы. Камуністы змагаліся з беспрацоўем з дапамогай скарачэння працоўнага дня і працоўнага тыдня, ператварыўшы ўсіх у напаловубеспрацоўных з адпаведным заробкам. Замест сямідзённага тыдня ўвялі пяцідзённы – чатыры дні працуем, пяты адпачываем. І атрымалася на працягу года не 52 тыдні, а 73 з адпаведнай колькасьцю сьвяточных дзён.

А яшчэ прызначылі цэлы стос сьвятаў, накшталт Дня Парыжскай камуны. Пры жаданні сьвятаў можна прыдумаць шмат. І працоўны дзень стаў кароткім на здзіўленне ўсяму сьвету. Гэта абвяшчалася заваёвамі працоўнага класа, заваёвамі Кастрычніка.

А потым працоўны дзень пачаў патроху павялічвацца. Закруцілася краіна, завярцелася. Загрымелі, заскрыгаталі пяцігодкі. У неба падняліся будоўлі: Днепрагэс, Магнітка, Камсамольск. Праўда, заробак, больш дакладна яго пакупніцкая здольнасць, так і засталася на ўзроўні дапамогі напаловубезпрацоўнага. Народ працаваў ўсё больш, але жыццёвы ўзровень ніяк не павялічваўся, хаця таварыш Сталін і абвясьціў, што жыць стала лепш і жыць стала весялей. Усё, створанае народам, ішло ў бяздонную бочку ваеннапрамыславага комплексу і паглыналася Чырвоным Войскам.

Пабудавалі, напрыклад, Днепрагэс, побач – алюмініевы камбінат. Амерыканскі дасьледчык Антоні Сютон, сабраўшы матэрыял пра перадачу заходніх тэхналогій Сталіну, прыводзіць сведчанні пра тое, што Запарожскі алюмініевы камбінат быў самым магутным і самым сучасным у сьвеце (A.C. Sutton. National Suicide: Military aid to the Soviet Union. Arlington house. NY p. 174). Электрычнасць Днепрагэса – на вытворчасць крылатага металу – алюмінія, алюміній – на авіяцыйныя заводы, а авіяцыйныя заводы, вядома, якую прадукцыю выпускаюць.

І з Магніткай тая ж карціна: будуем домны, мартэны, варым сталь, вырабляем больш за ўсіх у сьвеце танкаў, але жыццёвы ўзровень ад гэтага ніяк павысіцца не можа.

Або Камсамольск. Запалярныя камсамольцы ў тайзе геранчнымі намаганнямі ўзводзяць цудоўны горад. Навошта? Ды для таго, што тут з

дапамогай дарэмнай працы пры пастаўках усяго неабходнага із Амерыкі будуецца самы магутны авіяцыйны завод у сьвеце.

А махавік набірае абароты. І працаваць патрэбна было ўсё больш і больш. Вось ужо пяцідзённы працоўны тыдзень ператварылі ў шасьцідзённы, і працоўны дзень вывелі на ўзровень сусветных стандартаў, і трохі вышэй. І колькасць сьвятаў паменшылі: патрэбна, вядома, сьвяткаваць дзень сьмерці Леніна, але ў вольны ад працы час.

А потым наступіў 1939, за ім – 1940-ы год. І неяк непрыстойна стала згадваць пра «заваёвы Кастрычніка», пра абяцанні камуністычнай партыі, пра яе лозунгі.

У 1939 годзе ў калгасах ўвялі абавязковыя нормы выпрацоўкі: калгас – справа добраахвотная, але норму не выканаеш – заняволім.

27 траўня 1940 года грымнула пастанова РНК «Пра павышэнне ролі майстра на заводах цяжкага машынабудавання». Мякка кажучы, суровая пастанова. Майстар на заводзе надзяляўся правамі ніяк не меншымі, чым ротны старшыня. Чытаеш пастанову, і замест майстра дзядзькі Васі ў жалезных акулярах, у прамасленым халаце, з квартай у левай кішэні ўяўляеш наглядчыка з пугай на будаўніцтве ягіпецкай піраміды або з бамбукавай палкай – на будаўніцтве Вялікай сьцены.

26 чэрвеня 1940 прагрымеў над краінай указ «Пра пераход на васьмігадзінны працоўны дзень, на сямідзённы працоўны тыдзень і пра забарону самавольнага пакідання працаўнікамі і служачымі прадпрыемстваў і ўстаноў». Падабаецца табе майстар з бамбукавай палкай, не падабаецца, а пайсьці з заводу не маеш права. На якой працы заспеў указ, на той няхай і застаецца. Разлічыцца з заводам і сысьці немагчыма. Працаўнікі прыпісаны да заводу, як весляры на галерах прыкаваныя ланцугамі да вёсел, як савецкія сяляне да калгасаў, як лётчыкі-недавучкі да самалётаў. Ці варта было гасудара Мікалая Аляксандравіча са Спадкаемцай да сьцяны ставіць, каб апынуцца прыпісаным да заводу разам са станкамі і струменевымі лініямі? Можна доўга распавядаць пра жахі самаўладдзя, але такога пры Мікалаю не было.

Указ ад 26 чэрвеня 1940 года ўжо адпаведна са сваёй назвай супярэчыў не толькі агульнапрынятым у сьвеце правілам, але і самой сталінскай Канстытуцыі 1936 года, пры гэтым, адразу некалькім яе параграфам. Сталінская Канстытуцыя, напрыклад, гарантавала сямігадзінны працоўны дзень.

І ў той жа дзень – пастанова РНК «Пра павышэнне нормаў выпрацоўкі і зніжэнне расцэнак».

10 ліпеня 1940 г. яшчэ ўказ: «Пра адказнасць за вырабніцства недобраякаснай прадукцыі і за невыкананне абавязковых стандартаў прамысловымі прадпрыемствамі». Калі майстар з бамбуковай палкай не спраўляецца, таварышы із НКУС дапамогуць. Дарэчы, указ і супраць майстра: калі ён не наглядае за якасьцю вырабляемай прадукцыі належным чынам, то ў першую чаргу ён сам загрыміць у месцы ахоўваемыя.

А ўказы ідуць чарадой. 10 жніўня 1940: «Пра крымінальную адказнасць за дробныя крадзяжы на вытворчасьці» – лагерныя тэрміны за адвёртку, за вынесеную ў кішэні гайку.

19 кастрычніка 1940 г. яшчэ ўказ: "Пра парадак абавязковага пераходу інжынераў, тэхнікаў, майстраў, служачых і кваліфікаваных працаўнікоў із адных прадпрыемстваў і ўстаноў у іншыя». Самому із адной працы на іншую пераходзіць забаронена, але растуць снарадныя, гарматныя, танкавыя, авіяцыйныя заводы, іх камплектуюць працаўнікамі ў планавым цэнтралізаваным парадку: ты, ты, ты і вось гэтыя дзесяць, збірайце валізкі, заўтра паедзеце, куды загадаюць... Гэта ўжо трацкізм. Троцкі марыў пра тое, каб кожны быў «жаўнерам працы, не маючым права вольна распараджацца сабой, калі аддадзены загад перавесьці яго, ён павінен яго выканаць; калі ён не выканае – ён будзе лічыцца дэзерцірам, якога караюць». (Прамова на IX з'ездзе партыі).

Кожны ўказ 1940 года шчодра сыпаў тэрміны, асабліва даставалася прагульшчыкам. Згодна з указам ад 26 чэрвеня за прагул занявольвалі, а прагулам лічылася спазненне на працу звыш 20 хвілін. Паламаўся трамвай – спазненне на працу, спазніліся – у лагер: там спазняцца не дадуць.

Я шмат разоў чуў дыскусіі камуністычных прафесароў: а ці не быў Сталін параноікам? Вось, маўляў, і доказы яго душэўнай хваробы ў наяўнасьці: камуністаў у турмы занявольваў і катаваў (напрыклад, Тухачэўскага з Якірам), расстрэльваў...

Не, таварышы камуністы, не быў Сталін параноікам. Вялікія заняволенні былі патрэбнымі для таго, каб сьледам за імі выдаць указы 1940 года і каб ніхто не пікнуў. Ўказы гэтага года – гэта канчатковае перавядзенне эканомікі краіны на рэжым ваеннага часу. Гэта мабілізацыя.

Працоўнае заканадаўства 1940 года было такім дасканалым, што падчас вайны яго не спатрэбілася ні карэктаваць, ні дапаўняць.

А працоўны дзень паўнеў і пашыраўся: дзевяцігадзінны непрыкметна ператварыўся ў десяцігадзінный, потым – у адзінаццацігадзінны. І дазволілі звышурочныя працы: хочаш падпрацаваць – заставайся вечарам. Урад друкуе грошы, раздае іх аматарам звышурочнай працы, а потым гэтыя грошы абарончымі пазыкамі назад выкачвае із насельніцтва. І грошай народу зноў не хапае. Тады ўрад ідзе народу насустрач: можна працаваць без сяяточных дзён. Для аматараў. Потым, праўда, гэта і для ўсіх ўвялі – працаваць без сьвяточных дзён.

Леанід Брэжнеў быў у тыя часы сакратаром Днепрапятроўскага абкама па абарончай прамысловасьці: «Заводы, вырабляўшыя выключна мірную прадукцыю, пераходзілі на ваенныя рэйкі... Сьвяточных дзён мы не ведалі». (Малая зямля. с. 16). Калі Брэжнеў не ведаў сьвяточных дзён, то ці даваліся сьвяточныя дні тым, кім ён кіраваў?

І так было не ў адным Днепрапятроўску. У.І. Кузняцоў пасьля вайны стаў акадэмікам, адным із вядучых савецкіх ракетных канструктараў, намесьнікам С.П. Каралёва. Перад вайной ён таксама быў канструктарам, толькі рангам ніжэй. І паставілі задачу: распрацаваць новую прыладу кіравання артылерыйскім агнём. Працы на шмат гадоў. Загадалі: за тры месяцы. «Працавалі дапазна, без сьвяточных дзён, без адпачынкаў. Сыходзячы із тэрыторыі, здавалі пропуск, а наўзамен атрымлівалі пашпарт. Аднойчы на прахадной яго завярнулі:

– Вось табе, Кузняцоў, талоны на ежу, вось ключ ад пакоя, там ёсць сталы і ложак. Пакуль не зробіш, жыць будзеш на заводзе...

Тры месяцы «заключэння» праляцелі адным доўгім днём. Прылады вывозілі з заводу ноччу». («Чырвоная зорка», 7 студзень 1989 г.).

У артыкуле пра Кузняцова слова “заняволенне” ўзята ў двухкоссе. Зразумела: ні суда, ні следства, ні абвінавачванняў – проста загадалі тры месяцы днём і ноччу працаваць, ён і працаваў. А вось будучы шэф Кузняцава і стваральнік першага спадарожніка С.П. Каралёў ў тыя слаўныя часы сядзеў. І шмат хто з ім.

І тут зноў пачынаеш разумець сэнс Вялікай сталінскай чысткі. Сталіну патрэбны лепшыя самалёты, лепшыя танкі, лепшыя гарматы як мага хутчэй, але так, каб сродкаў на распрацоўку шмат не выдаткаваць. І вось канструктары сядзяць па турмах, па шарагах; створыце лепшы ў сьвеце пікіруючы бамбавік, лепшы танк, лепшую гармату – выпусьцім. Канструктары працуюць не за Сталінскую прэмію, не за дачы на крымскім беразе, не за ікру і шампанскае, а за свае ўласныя галовы: не будзе самалёта, пойдзеце на Калыму.

Канструктарскія бюро Тупалева, Петлякова і шмат іншых сядзелі ў поўным складзе і тварылі за турэмнымі кратамі: надзейна, танна, хутка, і сакрэты не сплывуць. Згадвае намеснік Тупалева Г. Возераў: «Вольняг» перавялі на абавязковы дзесяцігадзінны працоўны дзень, большасць нядзель яны таксама працуюць... У народзе спее упэўненасць у непазбежнай вайне, людзі разумеюць гэта нутром...». (Тупалеўская шарага с. 99).

А потым працоўны дзень давялі і да 12 гадзін. На шаразе пры нармальным кармленні, у цяпле можна працаваць і больш. А на лесапавале? Часопіс «Новы час» паведамляе: «пачынаючы з 1 студзеня 1941 года нормы харчавання заняволеных былі зніжаны. Чаму? Магчыма у гэтым адбілася тая падрыхтоўка да будучых баталіяў?...»(1991, №32. с. 31). Менавіта так – падрыхтоўка да будучых баталіяў.

Адмірал Флоту Савецкага Звязу Н. Г. Кузняцоў з гонарам паведамляе: «На патрэбы абароны выдаткаваліся па-сутнасьці неабмежаваныя сродкі». (Напярэдадні. с. 270). Слава «абарона» тут варта было б узяць у двукоссе, але ў астатнім правільна. І дзякуючы таму, што на патрэбы вайны вылучаліся сродкі без абмежаванняў, недзе неабходна было ўводзіць абмежаванні, на нечым эканоміць. Эканомілі на зэках, на працоўным класе, на працоўнай інтэлігенцыі, на калгасным сялянстве.

Але і на вярхах галовы ляцелі. Водгукі вялікай бітвы мы знойдзем у прэсе таго часу. Часопіс «Праблемы эканомікі» за кастрычнік 1940 года: «Прадстаўнік дыктатуры працоўнага класа, савецкі дырэктар прадпрыемства, валодае ўсёй паўнатой улады. Яго слава – закон, яго ўлада на прадпрыемстве павінна быць дыктатарскай... Савецкі гаспадарчы кіраўнік не мае права ўхіляцца ад выкарыстання самай вострай зброі – улады, якую партыя і дзяржава яму даверылі. Камандыр вытворчага прадпрыемства, ухіляючыся ад выкарыстання самых жорсткіх захадаў уздзеяння да парушальнікаў дзяржаўнай дысцыпліны, дыскрэдытуе сябе ў вачах працоўнага класа як чалавек не апраўдаўшы даверу».

І выходзіла: майстар – дыктатар над працоўнымі. А вышэйстаячы – дыктатар над майстрам, і так усё вышэй і вышэй да дырэктара, з’яўляючагася дыктатарам на заводзе. А над ім таксама дыктатараў процьма. І як адпавядае ўсё што гаворыцца пра дырэктара-дыктатара з дысцыплінарным статутам 1940 года:

каб вымусіць слухацца падначаленых, камандыр мае права і абавязаны ўжыць усе сродкі, аж да зброі. Калі ён ужывае зброю супраць падначаленых, то адказнасьці за наступствы не нясе, а калі не прымяняе, дык яго самога – у трыбунал. І дырэктараў у такія ж умовы паставілі: ці ўсіх грызі, або ляжы ў гразі, а на тваё месца новага дырэктара прызначаць.

А «Праўда» падганяе – 18 жніўня 1940: «На заводах Ленінграда выяўлена 148 прагулаў, а ў суд перададзены толькі 78 спраў». Нейкія дырэктары праяўляюць мяккацеласць. Будзем упэўненымі, што пасьля гэтай публікацыі селі не толькі тыя, каго пралетарская газета згадала, не толькі дырэктары праявіўшыя мяккацеласць, але і тыя, хто дырэктароў не пасадзіў да надрукавання ў «Праўдзе.

Хрушчоў аднойчы абвясьціў, што Сталін кіраваў вайной карыстаючыся глобусам, гэта азначае ў дэталі не паглыбляўся, а ставіў глабальныя задачы.

Акрамя Хрушчава ніхто такога глупства не паведамляў. Сотні людзей, ведаўшыя Сталіна блізка, сведчаць іншае.

Сталін памятаў тысячы (магчыма – дзясяткі тысяч) імёнаў. Сталін памятоў усё вышэйшае кіраўніцтва НКУС, памятаў усіх сваіх генералаў. Сталін памятаў асабіста канструктараў узбраення, дырэктароў найбольш буйных заводаў, кіраўнікоў канцлагероў, сакратароў абкамаў, следчых НКУС і НКДБ, сотні, тысячы чэкістаў, дыпламатаў, лідэраў камсамола, прафсаюзаў і інш. і інш. Сталін ні разу за 30 гадоў не памыліўся, называючы прозвішча службовай асобы. Сталін ведаў характарыстыкі шматлікіх узораў ўзбраення, асабліва эксперыментальных. Сталін ведаў колькасць вырабляемага ў краіне ўзбраення. Сталінская запісная кніжачка стала знакамітай, як конь Аляксандра Македонскага. У гэтай кніжцы было ўсё пра вытворчасць зброі ў краіне.

Пачынаючы з лістапада 1940 года дырэктары авіяцыйных заводаў кожны дзень павінны былі персанальна паведамляць у ЦК пра колькасць вырабленых самалётаў. Са снежня гэтае правіла распаўсюдзілася на дырэктароў танкавых, артылерыйскіх і снарадных заводаў.

А Сталін ціснуў персанальна. Быў у яго і такі прыём: сваёй рукой пісаў ад імя дырэктароў і наркамаў пісьмовае абавязацельства і даваў ім падпісаць... не падпішаш – пазбяваць пасады з адпаведнымі наступствамі. Калі падпішаш і не выканаеш...

Генерал-палкоўнік А. Шахурын ў тыя часы быў наркамам авіяцыйнай прамысловасьці. Папярэднік Шахурына – М. Кагановіч – быў пазбаўлены пасады і застрэліўся, не чакаючы наступстваў пазбаўлення пасады. Шахурын заняў пасаду Кагановіча. І вось ён абедае ў Сталіна. Студзень 1941 года. Сталінскі абед – гэта вельмі позняя вячэра. Служкі накрылі стол, паставілі ўсе стравы і больш у пакой не заходзяць. Размова пра справы. Пра вырабніцтва самалётаў. Графікі вырабніцтва самалётаў зацверджаны. Шахурын ведае, што авіяцыйная прамысловасць вырабіць запланаваную колькасць навейшых самалётаў. Таму спакойны. Але Сталіну мала таго, што запланавана да вырабніцтва і што ім самім зацьверджана. Патрэбна больш. І тады:

«Сталін, узяўшы ліст паперы, пачаў пісаць: “Абавязацельства (загаловак падкрэсліў). Мы, Шахурын, Дзяменцеў, Варонін, Баландын, Кузняцоў, Хрунічаў (мае намесьнікі), гэтым абавязваемся давесьці штодзённае вырабніцтва новых баявых самалётаў у чэрвені 1941 года да 50 самалётаў за суткі”. “Можаце, –

кажа, – падпісаць такі дакумент?” “Вы напісалі не адно маё прозвішча, – адказваю, – і гэта правільна, у нас працуе вялікі калектыў. Дазвольце абмеркаваць і заўтра даць адказ”. “Добра”, – прамовіў Сталін. Абавязацельства было ўзята намі і выканана. Сталін штодня займаўся нашай працай, і ні адзін зрыў у графіку не праходзіў міма яго». («Пытанні гісторыі», 1974, №2. с. 95).

Сталін прыгатаваў пятлю, а кіраўнікі авіяцыйнай прамысловасьці павінны былі сталінскую пятлю самі апрануць на свае шыі.

Падпісана абавязацельства наркамам і намеснікамі, зараз можам ўявіць, як яны скарыстаюцца сваімі дыктатарскімі паўнамоцтвамі супраць дырэктароў авіяцыйных заводаў. А дырэктары – сваімі дыктатарскімі паўнамоцтвамі супраць начальнікаў цэхаў і вытворчасьцяў. А яны... І так да самага майстра ў прамасьленым халаце. Дарэчы, мінімум адзін са сталінскага спісу – Васіль Пятровіч Баландын, намеснік наркама па рухавіках – на пачатку чэрвеня 1941 года сеў. Прыгожая руская мова – зэк Баландын. Яго паплечнікаў расстралялі. Баландыну пашанцавала: у ліпені яго вызвалілі. Авіяканструктар Якаўлеў апісвае вяртанне: «Васіль Пятровіч Баландын, прыгнечаны, абстрыжаны нагала, ужо заняў свой кабінет у Наркамаце і працягваў працу, як быццам з ім нічога не здарылася...» (Мэта жыцця. с. 227).

Нам застаецца высветліць, калі пачалася мабілізацыйная гонка ў прамысловасьці і чым магла скончыцца.

Зразумела, рашэнні прымаліся ў нетрах сталінскіх дач. Але прынятыя таемна рашэнні абвяшчаліся, хай і не цалкам, хай іншымі славамі. Прынятыя рашэнні ажыцьцяўляліся ўсёй краінай, на вачах усяго сьвету. Гэта як у войску: жаўнер не ведае, што і калі вырашыла начальства, але траншэю капаць яму. І цалкам не важна, хто рашэнне прыняў, да жаўнера яго давядуць і выкананне праверацць. І калі мы не ведаем, якія і калі прымаў Сталін рашэнні, мы можам бачыць іх выкананне. Рашэнні заўсёды выходзілі нібыта не ад Сталіна, а ад дэлегатаў з'езда партыі, ад Вярхоўнага Савета, ад прадстаўнікоў працоўных. (Указ ад 26 чэрвеня 1940 прымаўся і «згодна з ініцыятывай прафсаюзаў»). І наркамы пісалі абавязацельствы ад уласнага імя: «Мы, Шахурын, Дзяменцьеў, Варонін, Баландын...» Праўда, пісалі сталінскім почыркам, а падпісваліся ўласнаручна.

Прадвесьнікам мабілізацыі прамысловасьці на патрэбы вайны быў XVIII з'езд партыі. І не падумайце, што выступіў на з'ездзе Сталін і сказаў, што працаваць патрэбна па 10-12 гадзін. Зусім не. Сталін такіх слоў не выказваў. Сталінскі стыль публічных выступленняў: «Жыць стала лепш, таварышы. Жыць стала весялей». («Праўда», 22 лістапад 1935 г.).

А выступіў на XVIII з'ездзе нікому тады невядомы Вячаслаў Малышаў. Яго прамову 19 сакавіка 1939 патрэбна чытаць. Гэта шэдэўр. Адпаведна з традыцыяй таго часу «Праўда» не пазначала пасаду выступоўцаў на з'ездзе і нават іхныя ініцыялы; «Прамова т. Малышава», і ні слова больш. Не кожнаму ў зале было вядома, што гэта за гусак. А гэта вылучэнец на ўзлёце. Люты сталінскі тыгр. Яму 36. Год таму стаў дырэктарам завода, месяц таму – наркамам цяжкага машынабудавання. Праз год стане намесьнікам Молатава, у траўні 1941 – намесьнікам Сталіна.

Стаць намесьнікам Сталіна не проста. Малышаў ім стаў ва ўзросце 38 гадоў. Мала таго – ўтрымаўся на пасадзе да сьмерці Сталіна і затым заставаўся намеснікам кіраўніка савецкага ўрада практычна да самай сваёй сьмерці. Акрамя пасады сталінскага намесьніка, Малышаў усю вайну будзе наркамам танкавай прамысловасьці, атрымае воінскае званне генерал-палкоўніка і неафіцыйныя тытулы «Галоўнакамандуючы танкавай прамысловасьці», «Князь Танкаградзкі» і г.д. Малышаў – гэта Жукаў савецкай прамысловасьці. Савецкія танкі завяршылі вайну ў Берліне. Заслуга Малышава ў гэтым ніяк не меншая чым заслугі Жукава.

Ведаючы сёння, як склалалася кар'ера Малышава ў ходзе вайны і пасьля яе, мы павінны яшчэ раз прачытаць «Прамову т. Малышава» 19 сакавіка 1939, і менавіта ў гэтай прамове нам варта шукаць ключы да пытання пра пачатак передмабілізацыённага перыяду ў савецкай прамысловасьці. Малышаў выказваў якраз тое, што патрабавалася выказаць на пачатку 1939 года. Ён не толькі прамаўляў, але і рабіў менавіта тое, што патрабавалася Сталіну. Інакш не стаў бы т. Малышаў сталінскім намесьнікам.

А потым – як буравеснік будучых указаў – 24 жніўня 1939 г. з'явіўся ў «Вестках» артыкул усё таго ж Малышава «Пра цякучасць кадраў і запас працаўнікоў». У артыкуле Малышава ўжо існавала ўсё тое, што праз год выкраштылізуецца ў адчаканеныя радкі сталінскіх указаў пра прыгон працоўных, пра «працоўныя рэзервы» і пра фактычнае ператварэнне прамысловасьці ў адзіны механізм, працуючы на вайну.

Дзіўнае супадзенне: 23 жніўня 1939 года падпісалі пакт з Гітлерам, а на наступны дзень з'яўляецца артыкул-прадвеснік. Здаецца: спачатку 23 жніўня падпісалі пакт з Гітлерам, а на наступны дзень з'явіўся артыкул, заклікаючы тачыць сякеры. Але падзеі развіваліся ў адваротным парадку: спачатку вырашылі тачыць сякеры, а потым падпісалі пакт з Гітлерам. Артыкул з'явіўся 24 жніўня, але набіралі яго 23-га. А пісаў яго т. Малышаў раней, гэта азначае да падпісання пакта.

Калі ў Крамлі цiснулі руку Рыбентропа і пілі за здароўе Гітлера, драконаўскія ўказы 1940 года ўжо былі перадвызначаны. Не выключаю, што менавіта Малышаў быў іхным ініцыятарам, за тое і быў узняты на пасаду намесьніка кіраўніка ўрада па прамысловасьці, абыйшоўшы ўсіх сваіх калег і супернікаў. Ідэя спыніць перацяканне працаўнікоў шляхам ўвядзення прыгоннага права на заводах і арганізаваць «працоўныя запасы» ужо ў жніўні 1939 года была павядомлена Сталіну і відавочна сустрэла падтрымку. У адваротным выпадку Малышаў не стаў бы такі артыкул друкаваць.

Ужо тады Малышаў ведаў, да чаго прывядзе татальная мабілізацыя прамысловасьці. І не ён адзін: «Эканоміка набывае аднабаковае ваеннае развіццё, якое не можа працягвацца да бясконцасьці. Яно або прыводзіць да вайны, ці з нагоды непрадукцыйных выдаткаў на ўтрыманне войска і іншыя ваенныя мэты да эканамічнага банкруцтва». Гэта выказваецца Маршал Савецкага Звязу В.Д. Сакалоўскі пасьля вайны (Ваенная стратэгія. с. 284).

Гэтую простую думку разумелі і да вайны: «Пераход амаль усёй гаспадаркі краіны на вытворчасць ваеннай прадукцыі азначае непазбежнае скарачэнне забеспячэння мірных патрэбаў насельніцтва і поўную дэпрэсію прамысловасьці: павінны будуць вельмі хутка спыніць працу галіны

прамысловасьці, якія не маюць значэння для абароны, і моцна развіцца тыя, якія працуюць на абарону». Гэта пісаў у 1929 годзе выбітны савецкі ваенны тэарэтык В.К. Трыандафілаў. (Характар аперацый сучасных армій. с. 50).

А вось меркаванне генерал-палкоўніка Барыса Ваннікава. Ваннікаў – гэта той жа тып сталінскага наркама, што і Малышаў. Сам Сталін прысвоіў сабе Залатую зорку Героя Сацыялістычнай Працы з нумарам 1. Барыс Ваннікаў атрымаў такую зорку ў першай дзесятцы кавалераў. Сталін на тым спыніўся. А Ваннікаву і пасьля вайны Сталін даў другую Залатую зорку. І Ваннікаў стаў першым двойчы Героем сацпрацы. За стварэнне ядзернага зарада. Неўзабаве Ваннікаў стаў першым у краіне тройчы Героем сацпрацы. За стварэнне тэрмаядзернага зарада. Перад вайной Барыс Ваннікаў быў наркамам ўзбраення, а ў ходзе вайны – наркамам боепрыпасаў. Яго меркаванне: «Ні адна дзяржава, якой бы моцнай эканомікай яно не валодала, не вытрымае, калі абаронная прамысловасць яшчэ пад час мірнага перыяду пяройдзе на рэжым ваеннага часу». («Пытанні гісторыі», 1969. №1, с. 130).

Так што правадыры ведалі, што тварылі. Пачаўшы перавядзенне прамысловасьці на рэжым ваеннага часу, яны ведалі, што гэта прывядзе да вайны.

Дарэчы, самога Ваннікава арыштавалі напачатку чэрвеня 1941 года. Яго катавалі, яго рыхтавалі да расстрэлу. Із пятнаццаці змоўшчыкаў дваіх выпусьцілі, трынаццаць расстралялі. Матывы арышту ў змроку. І не важна, у чым іх абвінавачвалі. Хіба абавязкова вінаваціць чалавека менавіта ў тым, у чым ён вінаваты? Важна іншае: масавыя арышты ў прамысловасьці ад працоўнага, спазніўшагася на дваццаць адну хвіліну, і заканчваючы наркамамі, якія нікуды не спазніліся, мелі на мэце ўжо ў мірны час стварыць у тыле франтавыя абставіны.

Калі асунуўшыяся, стрыжаныя нагала намесьнікі наркамаў і самі наркамы із катавальных камер раптам зноў траплялі ў свае міністэрскія крэслы, усім адразу станавілася зразумела, што працаваць патрэбна лепш: таварышу Сталіну патрэбна шмат зброі.

Глава XXI

Пра сталінскі Буравеснік

"Не здаешся? Здыхай,... з табой! Будзе нам мілейшым
рай, Узяты з баю».
Дзям'ян Бедны.

Аднойчы давялося назіраць, як гулялі ў валейбол савецкія алімпійцы. Відовішча выбітное: вялізныя хлопцы, магутныя гнуткія мязы, сякучыя ўдары і неверагоднае ўменне выявіць слабіну – толькі праціўнікі (таксама лютыя) паслабілі на долю секунды абарону кавалачка пляцоўкі, і менавіта на гэты кавалачак абвальваецца ўдар усёзнішчаючай магутнасьці, які немагчыма адбіць. Ды нашы не проста білі, а з падманам: б'юць нібы-та ў адзін бок, трапляюць – у іншы. У праціўнікаў таксама падманных трукаў было адпрацавана ў вялікай колькасьці, але нашых не падманеш. Рэакцыя савецкіх алімпійцаў была

звышчалавечай. Я б не сказаў, што ваўчыная рэакцыя або тыгровая, не, гэта было нешта за мяжой магчымага.

І асабліва вызначаўся ў гэтай справе Юрый Часныкоў. Тое, што ён рабіў на пляцоўцы, было незразумела. Супернік згінаецца ў жахлівай магутнасьці замаху, як сталёвая спружына, і ўжо відаць, што ударыць у правы далёкі кут; уся савецкая каманда кідаецца ў правы далёкі кут, і толькі адзін Часныкоў кідаецца... у левы бліжні. Праз долю секунды ляціць ўдар, і менавіта туды, куды ўжо скокнуў Часныкоў. Усё адбывалася адначасова, але я ніяк не мог пазбавіцца ад адчування, што спачатку Часныкоў скача туды, куды патрэбна, а ўжо потым праціўнік менавіта туды ўдар і наносіць. Атрымлівалася, што Часныкоў прадугледжваў самыя падступныя ўдары і таму іх адбіваў.

Пасьля матчу запытаў у прыхільнікаў Часныкова, ці праўда, што ён наперад ведае, куды будзе нанесены ўдар? Праўда – адказваюць. А як ён гэта можа ведаць? Інтуіцыя – адказвалі адны. Геніяльны – адказвалі другія. Чытае думкі праціўнікаў – адказвалі трэцція.

Было відавочна, што Часныкоў надзелены незвычайнай фізічнай магутнасьцю і цягавітасьцю, было відавочна, што ён здольны канцэнтраваць волю ў кароткі момант адказу на ўдар і неадкладна паслабляць яе, захоўваючы тым магутнасць і здольнасць у наступны момант зноў выдаткаваць усю моц у патрэбным месцы. Але быў і яшчэ нейкі сакрэт.

Пасьля завяршэння спартыўнай кар'еры алімпійскі чэмпіён Юрый Часныкоў свой сакрэт раскрыў: ён сапраўды чытаў думкі супернікаў. Усе навокал былі непісьменнымі, чытаць на тварах не ўмелі, а ён умеў. Супернік мог выпісваць якія заўгодна трукі, але ў самы апошні момант перад ударам яго нос паварочваўся дакладна туды, куды будзе нанесены ўдар. Часныкоў гэта прымеціў, а потым і ўсталяваў, што ў гэтым правіле выключэнняў няма.

І вось арыентуючыся на нос ён чытаў задумы сваіх амерыканскіх, кітайскіх, японскіх і іншых супернікаў. І за долю секунды да ўдару кідаўся менавіта туды, куды патрэбна. І перамагаў усіх...

Які заўгодна фокус робіцца простым, калі сакрэт вядомы. Сакрэт Часнакова мне чамусьці нагадаў гісторыю лётчыка Галаванава...

У лютым 1941 года лётчык грамадзянскай авіяцыі Аляксандр Галаванаў быў прызваны ў Чырвонае Войска, атрымаў сваё першае вайсковае званне – падпалкоўнік і першую пасаду – камандыр 212-га далёкабамбавальнага палка спецыяльнага прызначэння – Спецпрыз. Савецкая далёкабамбавальная авіяцыя (ДБА) у той час мела ў сваім складзе:

– Пяць авіяцыйных карпусоў, у кожным па дзьве дывізіі; – Тры асобныя авіяцыйныя дывізіі, якія ў склад карпусоў не ўваходзілі;

– Адзін асобны авіяцыйны полк, які не ўваходзіў ні ў склад дывізій, ні ў склад карпусоў.

Вось менавіта гэты полк Галаванаў і ўзначаліў у лютым 1941 года. Дарэчы, палка не было, яго патрэбна было сфарміраваць. З гэтай задачай Галаванаў справіўся: самалёты яму далі, далі лётчыкаў, інжынераў і тэхнікаў, далі аэрадром у раёне Смаленска. Галаванаў сфармаваў полк і стаў яго першым камандырам. Над сабой палкоўнік Галаванаў не меў ні камандыра дывізіі, ні

камандыра корпуса, падпарадкоўваючыся прама камандуючаму ДБА. Тэарэтычна. На практыцы полк Галаванава падпарадкоўваўся Сталіну.

У чэрвені 1941 года 212-ы далёкабамбавальны полк Спецпрыз пачаў баявую працу. Выкарыстоўваўся полк Галаванава, як і ўся савецкая далёкая авіяцыя, не па прамому прызначэнню. Далёкія бамбавальнікі прызначаліся для дзеянняў пад час ночы па далёкія нерухомыя аб'екты: гарады, заводы, масты, чыгуначныя станцыі, а іх выкарыстоўвалі днём па рухомым аб'ектах на пярэднім краі. Далёкія бамбавікі кідаюць бамбы з вялікай вышыні на цэлі ў якія цяжка не патрапіць. А ім ставілі непасільную задачу, для вырашэння якой яны не прызначаліся: бамбаваць танкавыя калоны праціўніка. З вялікай вышыні ў рухаючыся танк не патрапіш, пікіраваць далёкі бамбавік не здольны, даводзілася зніжацца...

Гэтую працу павінны рабіць штурмавікі, блізкія і пікіруючыя бамбавікі, пры гэтым, толькі пад прыкрыццём знішчальнікаў. Але штурмавікі, блізкія і пікіруючыя бамбавікі былі знішчаны на памежных аэрадромах пад час першых дзён вайны, а разам з імі загінулі і знішчальнікі. І вось далёкія бамбавікі выконваюць чужую працу, для якой яны не прызначаны, якую яны выконваць не здольны, і робяць яе без прыкрыцця, ва ўмовах поўнага панавання суперніка ў паветры. Усе палкі, дывізіі і карпусы далёкіх бамбавікоў неслі неапраўданыя страты.

Дасталася і 212-му палку, але ўсё ж полк Галаванава на фоне іншых вызначаўся. Падпалкоўнікам Галаванаў хадзіў менш чым паўгода. У жніўні 1941 года палкоўнік Галаванаў становіцца камандырам 81-й дальнебамбавальнай авіядывізіі Спецпрыз. Гэтая дывізія была падпарадкавана непасрэдна Стаўцы ВГК. (Генерал-маёр авіяцыі М.Н. Кажэўнікаў. Камандаванне і штаб ВПВ Савецкай Арміі ў Вялікай Айчыннай вайне. с. 81). Прасьцей кажучы, Галаванаў зноў падпарадкоўваецца толькі Сталіну. 81-я дывізія пад камандаваннем Галаванава і пры яго асабістым удзеле бамбавала ў 1941 годзе Берлін, Кенігсберг, Данцыг, Плоешчі.

Зразумела, выкарыстанне ДБА пад час першых дзён вайны не па прамому прызначэнню і панесеныя пры гэтым страты рэзка знізілі моц далёкай авіяцыі. Але ўсё роўна дывізія Галаванава вызначалася, і можна было чакаць прызначэння Галаванава на пасаду камандыра авіяцыйнага корпуса. Гэтага не адбылося. Таму гэтую прыступку Галаванаў прапусьціў. Не быў ён і намесьнікам камандуючага ДВА, а адразу стаў камандуючым.

У лютым 1942 года ДВА была ператворана ў авіяцыю далёкага дзеяння (АДД), і яе камандуючым быў прызначаны генерал-маёр авіяцыі Аляксандр Галаванаў. Наступныя званні: генерал-лейтэнант авіяцыі, генерал-палкоўнік авіяцыі, маршал авіяцыі – ідуць адзін за другім. У жніўні 1944 Галаванаў атрымлівае званне Галоўнага маршала авіяцыі. Галоўнаму маршалу авіяцыі ў тым месяцы споўнілася 40. АДД пад кіраваннем Галаванава брала ўдзел ва ўсіх самых важных аперацыях Чырвонага Войска.

У 1953 годзе адразу пасьля смерці Сталіна Галаванава пазбаўляюць усіх пасад і выпраўляюць у запас.

У Савецкім Звязе маршалы і нават генералы армій у запас не выходзілі. Іхныя званні пажыццёвыя, і яны насілі званні да сьмерці, нават калі і не мелі ў

войску пасад і не выконвалі ніякіх абавязкаў. Галаванаў у гэтым правіле рэдкае і, магчыма, адзінае выключэнне. У няміласьці былі Жукаў, Васілеўскі, Конеў, Ракасоўскі, але іх ніхто не называў маршаламі ў запасе, яны заставаліся маршаламі. У няміласьці быў Н.Г. Кузняцоў, але ён быў разжалаваны із Адмірала Флота Савецкага Звязу ў віцэ-адміралы, а віцэ-адмірала можна звальняць ў запас. (Пасмяротна Н.Г. Кузняцоў быў адноўлены ў званні Адмірала Флота Савецкага Звязу). Відавочных падставаў разжалавання Галаванава не знайшлі, і тады зрабілі Галоўным маршалам авіяцыі запасу.

Кар'ера Галаванава закончылася са сьмерцю Сталіна не выпадкова. Блізкім быў Галаванаў да Сталіна. І каб зразумець яго лёс, патрэбна пачынаць не з лютага 1941 гады, а з пачатку.

Нарадзіўся Аляксандр Галаванаў у 1904 годзе. З 14 гадоў у Чырвоным Войску, на фронце. Служыць у ваеннай выведцы, затым у АДПК[10]-НКУС. Але гэта не стандартны чэкіст, гэта – увасабленне волі і энергіі. Галаванаў аддае службе больш часу, чым які заўгодна із яго калег, а, акрамя таго, станавіцца вершнікам, матагоншчыкам, лётчыкам. Тут патрэбна падкрэсліць, не проста вершнікам, матагоншчыкам, лётчыкам, але вершнікам вышэйшага гатунку, матагоншчык з вынікамі дастаткова высокімі для выступленняў на ўсезвязавых спаборніцствах, лётчыкам, якому давяралі каштоўнае жыццё правадыроў. Гэты партрэт блізкі да партрэтаў супермэнаў із кінабаевікоў, але менавіта ім ён і быў. Галаванаў дасягаў вышэйшых вынікаў ва ўсякай справе, за якую браўся.

Дзесьці, калісьці чэкіст Галаванаў сустрэў на сваім шляху Ёсіфа Сталіна. Больш іхныя шляхі не разыходзіліся. Хутка Галаванаў трапляе ў лік непрыкметных збоку, але набліжаных Сталіну людзей, выканаўцаў цёмных заданняў. Галаванаў – асабісты целаахоўнік. Галаванаў – асабісты следчы. Галаванаў – асабісты пілот Сталіна. Сам Сталін у тыя часы на самалёце не лётаў, але персанальнага пілота меў і ў знак адмыславай павагі, як футрам з уласнага пляча, часам дараваў партыйных вяльможаў палётам: цябе павязе мой асабісты пілот!

Дарэчы, такія палёты маглі азначаць не толькі павагу і ўдзячнасць, але і супрацьлеглае. Галаванаў лётаў на серабрыстым самалёце з размашыстым надпісам на борце: «Сталінскі маршрут». Макет менавіта гэтага самалёта стаяў на сталінскім стале. На крылах «Сталінскага маршруту» часта лётала смерць. Пад час Вялікай чысткі падалі галавы, вызваляліся месцы, знішчэнне камуністаў першага рангу азначала для камуністаў другога рангу павышэнне. І бывала Сталін у знак адмысловага размяшчэння пасылаў «Сталінскі маршрут» у далёкую правінцыю за мала каму вядомым партыйным фюрэрам: вас чакаюць у Маскве, і быць вам вялікім. Бывала наадварот: вас чакаюць у Маскве, і быць вам... Ляціць пасажыр у галаванаўскім самалёце, кормяць яго, пояць каўказскімі вінамі... Яго і сапраўды чакаюць у Маскве... у камеры сьмяротнікаў. Існуюць паведамленні, якія пакуль удакладніць не атрымалася, што Маршал Савецкага Звязу В. Блюхер у 1938 ляцеў у Маскву "сталінскім маршрутам». Пасьля таго Блюхер больш не лётаў: неўзабаве яго прызначылі ў камеру катаванняў. Пад катаваннямі ён і памёр.

[10] Аб’яднанае Дзяржаўнае Палітычнае Кіраўніцтва. (Па-руску ОГПУ)

Аляксандр Галаванаў на працягу гадоў тэррору быў як бы сталінскім Буравеснікам: бура! хутка грымне бура! А яшчэ я назваў бы Галаванава кончыкам сталінскага носа: куды ён павернецца, туды і абрушыцца сталінскі гнеў.

А потым чыстка завяршылася, і пачаўся новы этап нашай гісторыі: перадмабілізацыйны перыяд, таемная мабілізацыя, ваенныя канфлікты. Я пакуль не змог ўдакладніць імя лётчыка, які вёз Жукава на Халхін-Гол. Не ведаю, ці быў гэта сам Галаванаў ці нехта іншы. Дакладна вядома, што Галаванаў з'явіўся на Халхін-Голе практычна адначасова з Жукавым, магчыма крыху раней. Гэта азначала, што Сталін асабіста сочыць за развіццём падзей. Да самага заканчэння баёў Галаванаў знаходзіўся ў Манголіі. Ужо наўрад ці атрымаецца ўсталяваць, ці разумеў Жукаў сімвалічнасць Голаванаўскай прысутнасьці, але не падлягае сумневам: у выпадку няўдачы Жукава прывезлі б у Маскву "сталінскім маршрутам».

Прысутнасць Галаванава на Халхін-Голе не абмяжоўваўся негалосным кантролем за Жукавым, Галаванаў шмат лётаў. Пра яго дзейнасць скупа паведамляецца: выконваў спецзаданні... Разбіраючыся з гісторыяй Спецпрыза, знайшоў невыразныя згадванні пра дзейнасць савецкіх дыверсійных гурткоў у тыле японскага войска. Выкідванне дыверсійных гуртоў Спецпрыза ажыццяўлялі самалёты Асобнага авіязгуртавання, у склад якога ўваходзіў і Галаванаў. У прынцыпе яго абавязкі не перамяніліся – ён робіць цёмныя справы, і з'яўленне сталінскага Буравесніка азначае тэррор.

Пасьля Манголіі – Фінляндыя. Тут Галаванаў атрымаў ордэн Леніна. І зноў падрабязнасьці схаваны змрокам таямніцы. А не дзіўна: Галаванаў – не вайсковец, у войску не значыцца і вайсковую форму не носіць. Што ж ён робіць на вайне?

Потым раптам у 1941 годзе Галаванаў трапляе ў войска. Патрэбна падкрэсліць, трапляе згодна з уласным прашэннем. Захаваўся і апублікаваны ліст Галаванава Сталіну. Пасьля гэтага ліста яго прызываюць, даюць вайсковае званне, прызначаюць камандырам авіяцыйнага палка Спецпрыз.

Галаванаў быў пастаянна побач са Сталіным. Галаванаў ведаў шмат. Галаванаў сустракаў вышэйшых камандыраў Чырвонага Войска і меў ўяўленне пра тое, што рыхтуецца. Галаванаў шмат лётаў. Галаванаў шмат бачыў. Галаванаў разумеў, што падзеі ідуць у накірунку да вялікай вайны і пайшоў на яе добраахвотнікам. Гэта адпавядае яго духу.

Калі б вялікая вайна не гатавалася, Галаванаў застаўся б пры Сталіну.

Калі б гатаваўся чарговы канфлікт тыпу Зімовай вайны ў Фінляндыі, то Галаванаў застаўся б грамадзянскіх лётчыкам і браў бы ўдзел у канфлікце, не перамяняючы формы грамадзянскай авіяцыі на вайсковую форму.

Калі б рыхтавалася вялікая абарончая вайна, Галаванаў асвоіў бы знішчальнік. Гэтаму чалавеку было падуладна ўсё: ад арабскага іншаходца да якога заўгодна тыпу самалёта. У абарончай вайне славалюбівы Галаванаў мог бы стаць першым у краіне тройчы Героем Савецкага Звязу. Гэта адпавядала яго натуры, яго таленту. Калі б рыхтавалася вайна на 1942, Галаванаў не стаў бы прасіцца ў войска на пачатку 1941 года. Вулканічная энергія гэтага чалавека знайшла б іншае выйсьце, іншую галоўную задачу на бліжэйшы час. Але вайна

гатавалася на 1941 год, вялікая вайна, у якой знішчальнай авіяцыі адводзілася другарадная роля. Модным быў бамбавік. Менавіта на бамбавік і папрасіўся Галаванаў. Не на просты бамбавік, а на той, які можна выкарыстоўваць для выканання спецзаданняў. Галаванаў сам абраў поле дзейнасьці ў будучай вайне, і гэты намер гучыць у назве 212-га далёкабамбавальнага авіяцыйнага палка: Спецпрыз.

Тут самы час выказаць сумневы: не мог Галаванаў ведаць сталінскіх планаў, не мог ведаць пра падрыхтоўку Сталіным вайны. Галаванаў усяго толькі выказаў сваё меркаванне, што намячаецца вайна, і папрасіўся добраахвотнікам. Галаванаў мог памыліцца: магчыма ніякай вайны Сталін не ладзіў. Добра, пагадзімся.

Будзем лічыць, што Галаванаў у сталінскія планы не пасьвечаны. Будзем лічыць, што Галаванаў толькі выказаў Сталіну здагадку, маўляў, здаецца мне набліжаецца вайна, ці не пара і мне, таварыш Сталін, апрануць ваенную форму. Хай будзе ліст Галаванава Сталіну ўсяго толькі здагадкай. Але гэта была правільная здагадка! Калі б прадчуванні Галаванава наконт вялікай вызваленчай вайны былі няправільнымі, то Сталін бы яму адказаў: маўляў, не. Галаванаў, ніякай вызваленчай вайны я не планую, а патрэбен ты мне пакуль для іншых спраў. Але не сказаў Сталін такога. Даказаў Сталін нешта супрацьлеглае.

Ухваліў Сталін парыў свайго Буравесьніка: правільна, Галаванаў, разумееш абставіны, наспяваюць вялікія падзеі, самы час і табе форму апранаць, малайчына, што не чакаеш загадаў, а сам разумееш, калі ў войска патрэбна прасіцца.

Хай Галаванаў тэрмінаў і намераў Сталіна не ведаў, а толькі здагадваўся, але Сталін-та ведаў! І калі ліст Галаванава ўсяго толькі здагадка, то Сталін здагадку падмацаваў.

Яшчэ момант. Мог бы Сталін Галаванаву сказаць: баюся я, што Гітлер нападзе, вазьмі, Галаванаў (ты чалавек энергічны і напорысты), лепшых нашых лётчыкаў-знішчальнікаў ды падрыхтуй з іх нейкае ўдарнае згуртаванне асаў, такое згуртаванне, каб, сустрэўшы яго ў баі, ні адзін немец жывым не збег, каб у любым абраным мной месцы мы мелі б магчымасць утрымліваць хаця б мясцовае панаванне ў паветры. Няхай па ўсяму фронту немцы маюць перавагу, але на пэўным участку мы ім гэтага не дазволім. Але не сказаў Сталін такіх слоў ні Галаванаву, ні некаму іншаму.

Узорны полк із лепшых лётчыкаў для выканання асабістых сталінскіх спецзаданняў у глыбіні тэрыторыі суперніка – згодна з ініцыятывай Галаванава і згодна з загадам Сталіна – быў створаны, а такога ж узорнага палка для абароны роднага неба не стварылі і нават не згадвалася пра такі. Спроба стварыць узорны знішчальны полк для абароны роднага неба была зроблена толькі пасьля 22 чэрвеня 1941 (401-ы знішчальны авіяцыйны полк Аспрыз). Але было позна.

Параўнаем факты

1. Згуртаванне аэрадромаў і забароненыя зоны ў раёне Смаленска із даваенных часоў – традыцыйнае месца падрыхтоўкі лепшых дыверсійных падраздзяленняў Спецпрыз.

2. Дамы адпачынку НКУС у раёне станцыі Гнездава Смаленскай вобласьці пачынаючы з 1939 года выкарыстоўваліся як летнія лагеры для падрыхтоўкі маладых кадраў Камінтэрна.

3. У раёне Смаленска пачынаючы з лютага 1941 г. ствараецца 212-ы авіяцыйны полк Спецпрыз, які здольны не толькі бамбаваць асабліва важныя аб'екты адпаведна з асабістым загадам Сталіна, але і перакідаць дыверсійныя згуртаванні Спецпрыз ў тыл праціўніка.

4. Пачынаючы з лютага 1941 года ў раёне станцыі Гнездава будаваўся камандны пункт стратэгічнага значэння, камандны пункт для Сталіна. Дарэчы, гэта тая самая станцыя Гнездава, дзе выгружалі польскіх афіцэраў. Катынь побач.

Не ведаю, як аб’яднаць гэтыя факты разам. Камандны пункт Сталіна із якога ён меў намер кіраваць «вызваленнем» Яўропы, дыверсійныя атрады для вынішчэння кіраўнікоў суседніх краін і самалёты для закідвання гэтых дыверсантаў за мяжу, школа маладых камуністычных правадыроў, якім было прызначана кіраваць сталінскай Яўропай, і месца вынішчэньня эліты ўжо «вызваленых» краін – усё ў адным месцы. Чаму? Супадзенне або дз'яблава логіка? Не магу патлумачыць. Я толькі паказваю на вузел загадак, хай гісторыкі шукаюць адгадкі.

Але ў адным упэўнены: у лютым 1941 яшчэ не было ніякіх «папярэджанняў» Чэрчыля, Зорге, Рузвельта і іншых, але кончык сталінскага носа ўжо павярнуўся супраць Няметчыны.

Глава XXII

А куды ехаў Хмяльніцкі?

«Гісторыю вайны і міру можна і патрэбна вывучаць не толькі грунтуючыся на дакументах, але і на чалавечых лёсах».

«Чырвоная зорка», 1 чэрвеня 1990 года

Да біяграфіі Галоўнага маршала авіяцыі Галаванава можна дадаць біяграфію генерал-лейтэнанта Рафаіла Хмяльніцкага (1898-1964). Афіцыйнае апісанне жыцця Хмяльніцкага публікуецца пад рубрыкай «Героі грамадзянскай вайны». Вось асноўныя моманты: агітатар ў Харкаве, затым сакратар сябра РВС Першай коннай арміі, браў удзел у падаўленні Кранштацкага мецяжу, Грамадзянскую вайну завяршыў, маючы два Ордэны Чырвонага Сьцяга. У тыя часы гэта быў вышэйшы і адзіны ордэн.

Пагартаўшы мемуары удзельнікаў Грамадзянскай вайны, знаходзім ўзнагароды тых гадоў – «ўзнагародзіць чырвонымі рэвалюцыйнымі шараварамі» або «ўзнагародзіць кавурым жарэбчыкам», а ордэны, як сведчыць маршал С.М. Будзённы, давалі «героям із герояў». Сталін, напрыклад, за Грамадзянскую вайну меў адзін ордэн. Тыя, хто мелі па два ордэны, траплялі ў аналы гісторыі. Хмяльніцкі сярод іх.

Пасьля Грамадзянскай вайны Хмяльніцкі становіцца даручэнцам (што азначае выконваючым даручэнні асаблівай важнасьці) пры камандуючым Паўночна-Каўказскай вайсковай акругі. Потым – праца ў штабе Маскоўскай

вайсковай акругі. Далей ідуць ваенная акадэмія і пасады: камандыр палка ў 1-й Маскоўскай Пралетарскай стралковай дывізіі, даручэнец Народнага камісара па вайсковых і марскіх справах, вяртанне на камандную працу, на тую ж пасаду – камандыр палка ў 1-й Маскоўскай пралетарскай, далей – намесьнік камандыра гэтай дывізіі, праз кароткі час – камандыр гэтай лепшай дывізіі Чырвонага Войска. Пасьля – даручэнец Наркама абароны ЗССР.

У 1940 годзе ў Чырвоным Войску ўведзены генеральскія званні. Рафаіл Хмяльніцкі атрымлівае званне генерал-лейтэнанта, у тыя часы – тры зоркі. Вясной 1941 года генерал-лейтэнант Хмяльніцкі прызначаны камандырам 34-га стралковага корпуса – самага моцнага із усіх стралковых карпусоў Чырвонага Войска.

Падчас вайны – знаходзіўся ў распараджэнні вайсковай рады Ленінградзкага і Паўночна-Заходняга франтоў. Пачынаючы з 1942 года быў кіраўніком упраўлення забеспячэння ў Цэнтральным штабе партызанскага руху. Потым ідзе пасада генерала для асобных даручэнняў пры намесьніку Наркама абароны, і на самым заканчэнні вайны генерал-лейтэнант Рафаіл Хмяльніцкі быў кіраўніком выставы узораў трафейнага ўзбраення. Пад час Другой Сусьветнай вайны Хмяльніцкі ніяк сябе не праявіў – пачаў яе у званні генерал-лейтэнанта і завяршыў у тым жа званні.

Біяграфія складзена так, што прачытаўшы яе, мы зяўнем і паравернем старонку: генерал, герой, нічога больш. А ў мяне даўняя нянавісць да ад'ютантаў і даручэнцаў. Генерал-лейтэнант Хмяльніцкі пастаянна на працягу ўсёй сваёй службы, як зачараваны, вяртаецца да пасады афіцэра (потым генерала) для даручэнняў асаблівай важнасьці. Гэтае пастаянства мяне неяк невядома чаму трывожыла. І яшчэ: камандырская кар'ера не натуральная. Першая камандырская пасада – камандыр палка: ні ўзводам, ні ротай, ні батальёнам не кіраваў, а так адразу на полк. І не на просты полк. 1-я Маскоўская Пралетарская стралковая дывізія – гэта «прыдворная», сталічна-парадная дывізія: замежныя госьці, агляды, ўрачыстасьці, паказуха. Служба ў «прыдворных» дывізіях своеасаблівая.

Вялікі гонар для афіцэра туды патрапіць, усё жыццё потым пры атэстацыі у ззяючым арэоле зіхаціць нумар той дывізіі. Служыць там і лёгка і цяжка. З аднаго боку – людзі на падбор, няма ў дывізіі худых, хваравітых жаўнерыкаў, не разумеючых рускую мову, няма старой зношанай зброі, няма праблем з забеспячэннем і размяшчэннем войска. З другога боку, сапраўднай баявой падрыхтоўкі таксама няма. Замест яе – паказуха ці падрыхтоўка да наступнай паказухі, «балет», як выказваюцца ў Чырвоным Войску. У Хмяльніцкага із пяці камандырскіх прызначэнняў чатыры – у сталічнай-прыдворнай-балетнай дывізіі. І доўга не трымаўся. Пасаду займаў на некалькі тыдняў, а потым на доўгія гады вяртаўся на пасаду адзьютанта-сакратара-даручэнца.

Доўга не давала мне спакою біяграфія Хмяльніцкага, я не мог зразумець, чым яна мяне трывожыць. А потым пробліск: дык гэта ж цень біяграфіі Варашылава!

Глянем яшчэ раз на біяграфію Хмяльніцкага, толькі зараз на фоне кар'еры Маршала Савецкага Звязу К.Е. Варашылава.

Такім чынам, сябар Вайсковай рады Першай коннай арміі Клімент Варашылаў дзесьці на Грамадзянскай вайне сустракае невядомага партыйнага

агітатара і робіць сваім сакратаром. Сакратар прыжыўся. Назаўжды. Не будзем гадаць, як сакратар Хмяльніцкі ваяваў, але першы ордэн ён атрымаў пасьля разгрому савецкага войска ў Польшчы. За час Грамадзянскай вайны было тры масавыя раздачы ўзнагарод, калі ордэны раздавалі кошыкамі.

Першы раз – у Польшчы. Патрэбна было ганьбу паразы замазаць гераічнымі подзвігамі. Бягучаму з фронта войску давалі ўволю ордэнаў. І тут, у агульным спісе, загадам РВР[11] Першай коннай, Хмяльніцкі трапляе ў шэрагі герояў. Не то на машынцы добра стукаў, не то – алоўкі гераічна заточваў, не то яшчэ за нейкія паслугі. Згодна з існуючым тады парадкам, у загадзе павінны былі быць падрабязна выкладзены абставіны гераічнага вычыну, але ў дадзеным выпадку падрабязнасьці не выкладзены. Замест падрабязнага апісання – «за адзнакі ў баях сакратару сябра РВР». Нядобра герояў падазраваць, але ці не сам сакратар прадстаўленне на сябе і друкаваў?

Загад пра ўзнагароджванне Хмяльніцкага Варашылаў падпісваў двойчы: у 1919 (яшчэ да паразы ў Польшчы) і ў 1920 годзе. Выдаць ордэн атрымалася з другога разу. Але Масква не зацвердзіла рашэнне. Тры гады Хмяльніцкі насіў свой першы ордэн як бы напалову лягальна, Варашылаў ўзнагародзіў, Масква не зацьвердзіла. Рашэнне было зацьверджана толькі 16 кастрычніка 1923 г.

Другая масавая раздача ордэнаў была пасьля падаўлення Кранштацкага мецяжу. На падаўленне кінулі адданых. Кранштацкія зверствы выдалі за баявую аперацыю і за карніцкія заслугі ўзнагароджвалі, як за баявыя. І зноў ардэноў адсыпалі. На расправе быў і Варашылаў з сакратаром. Варашылаву – другі ордэн. Сакратару – другі. Апісанне гераічных здзяйсненняў зноў адсутнічае, невыразна сказана: «натхняў байцоў». Так Хмяльніцкі стаў двойчы героем. І ёсць фатаграфія: Ленін з удзельнікамі падаўлення. Справа ад Леніна мардаты, з двума баявымі ордэнамі. Гэта як раз і ёсць рэвалюцыйны герой Рафаіл Хмяльніцкі. А ззаду Леніна – Варашылаў.

І яшчэ была адна масавая раздача – пры знішчэнні мужыкоў Тамбоўскай губерніі. Але наш герой там не быў, а то атрымаў бы і трэцці ордэн.

Пасьля Грамадзянскай вайны Варашылава прызначаюць камандуючым Паўночна-Каўказскай вайсковай акругай. Хмяльніцкі пры ім – выконвае асабліва важныя даручэнні. Мне давялося пабачыць адз'ютантаў і даручэнцаў. Так, часам яны выконваюць даручэнні асаблівай важнасьці. Але наогул – праца халуйская. Варашылаў – халуй і халуёў вакол сябе пладзіў. І патрэбна было быць прыроджаным халуём, каб пры Варашылаве трымацца. Хмяльніцкі трымаўся. Але было нешта і акрамя халуйства: Хмяльніцкі меў мянушку Руда і не саромеўся яе. Калі б ён прыйшоў у рэвалюцыю із камуністычнага падполля, то можна было б палічыць мянушку за партыйны псеўданім, накшталт «Таварыш Яўлампій». Але дакастрычніцкі партыйны стаж Руды не праглядаецца. Відавочна блатныя ноткі ў мянушцы Хмяльніцкага не бянтэжылі ні Варашылава, ні самога Сталіна. Варашылаў – басяк па мянушцы Валодзька, а сталінскі крымінальны псеўданім Коба выглядае як родны псеўданіму Хмяльніцкага. Коба і Руда.

Так што Руда быў цалкам у сваім коле. У 1924 годзе Сталін перацягвае Варашылава ў Маскву, прызначае камандуючым Маскоўскай вайсковай акругай.

[11] Рэвалюцыйная Вайсковая Рада.

Лёгка здагадацца, як перамяніўся лёс Хмяльніцкага. Правільна. У штабе Маскоўскай вайсковай акругі яму знайшлі месца. Ненадоўга Хмяльніцкі адлучаецца ў акадэмію – дыплом справа важная – і вяртаецца на тую ж пасаду – даручэнец Варашылава. Потым Руда атрымлівае полк у Маскоўскай Пралетарскай стралковай дывізіі. Усім зразумела – вось прыйшоў новы камандыр палка, прыйшоў для таго, каб адзначыцца, каб адбыць нумар, каб у характарыстыцы з'явіўся запіс: «кіраваў палком». Колькі тыдняў кіраваў нікога не цікавіць. Галоўнае, у атэстацыі зафіксавана: кіраваў. Калі б гэта спатрэбілася для атэстацыі, Варашылаў мог бы прызначыць свайго халуя кіраваць чым заўгодна, хоць крэйсерам. І не пабаяўся б Варашылаў даць Хмяльніцкаму не проста крэйсер, а лепшы із крэйсераў. І мог бы Хмяльніцкі на капітанскім мастку не з'яўляцца і загадаў не аддаваць. Лепш, калі б не з'яўляўся: памочнікі, разумеючы, што за птушка заляцела, справіліся б і без яго – абы працаваць не перашкаджаў. Так і ў палку ўсім зразумела, што «адкамандаваўшыся», павінен Хмяльніцкі вярнуцца на кругі свая. Я гэтую сістэму назіраў у росквіце, у часы Брэжнева, калі працаваў у Жэневе. Прыбывае із Масквы дыпламатычная дэлегацыя. У дэлегацыі некалькі працаўнікоў-дыпламатаў. А паміж імі дзеткі сяброў Палітбюро. Таксама дыпламаты. Працай дзетак не абцяжарвалі: абы не заміналі. І самі дзеткі да працы не імкнуліся. А характарыстыкі ім пісалі салодзенькія, і савецкі амбасадар Зоя Васільеўна Міронава падпісвала ініцыятыўныя, усебакова падрыхтаваныя і інш. і інш. Глянеш у паслужны спіс такога «дыпламата» – ты глядзі: прайшоў і Парыж, і Вашынгтон, і Нью-Ёрк, і Вену, і Жэневу, ды на якой пасадзе: то Брэжнева суправаджаў, то Грамыку, то яшчэ каго. Адным словам, перспектыўны, падаючы надзеі, вопытам назапашаны, пара вылучаць...

Пры Брэжневе гэта квітнела. А тады, пад час дваццатых-трыццатых, сістэма толькі нараджалася. Але і тады прыёмы кар'ернага прапіхвання выразна пазначыліся: Хмяльніцкі трапляў у войска на камандырскія пасады, не перамяняючы сваёй маскоўскай кватэры, не аддаляючыся ад урадавых дач. На полк вярнуўся яшчэ разок, адзначыўся, пабываў намесьнікам камандыра дывізіі і камандырам. У 1940 годзе ўвялі генеральскія званні, і Хмяльніцкі – генерал-лейтэнант. Шмат, вядома, для былога камандыра дывізіі, але нічога, перажыў. Для даручэнца таксама шмат. У тыя часы ў Чырвоным Войску званнямі не кідаліся. На дывізіях – палкоўнікі ці генерал-маёры. Камандыры карпусоў – генерал-маёры. Бывала, што і на карпусах стаялі палкоўнікі. Напрыклад: І.І. Фядзюнінскі, К.Н. Смірноў, В.А. Судзец, Н.С. Скрыпко. Генерал-лейтэнант – гэта ці камандуючы вайсковай акругай, ці камандуючы арміяй, ды і то не заўсёды; некаторыя камандуючыя арміямі былі ў той час генерал-маёрамі, як М.І. Патапаў.

Увогуле не пашкадаваў Варашылаў генеральскіх зорак свайму халую. Так герой Грамадзянскай вайны стаў вайсковым правадыром.

Зацікавіўшыся асобай Хмяльніцкага, зноў перагартаў мемуары савецкіх генералаў, адміралаў, маршалаў і здзівіўся: ды як жа я раней Хмяльніцкага не заўважаў. А ён жа прысутнічае ва ўспамінах шмат каго. Кожнае апавяданне пра прыём у Варашылава пачынаецца з апісання прыёмнай, у якой сядзіць Хмяльніцкі.

Генерал-маёр П.Г Грыгарэнка згадвае, як перад вайной папрасіў асабістай сустрэчы з наркамам абароны. «А ў чым наша пытанне?» – цікавіцца Хмяльніцкі, і прынімае рашэнне: няма патрэбы такім пытаннем трывожыць Варашылава, дастаткова сустрэчы з Тухачэўскім.

Галоўны маршал артылерыі М.М. Воранаў згадвае, як у 1936 Мусаліні выпраўляў італійскіх фашыстаў для захопу Абісініі. Мусаліні наладзіў пышную цырымонію провадаў. На цырымоніі – замежныя ваенныя дэлегацыі. Самая прадстаўнічая, гэта зразумела, не ад фашысцкай Няметчыны, а ад Савецкага Звязу. Воранаў гэта асабліва падкрэслівае. У дэлегацыі, акрамя самога Воранава, Гарадавікова і Лапаціна – наш герой Хмяльніцкі. (На службе ваеннай. с. 76-77). У нас з фашыстамі ўжо тады існаваў падзел працы: ваюйце ў Абісініі, праз некаторы час мы туды прыйдзем і наладзім такую сацыяльную справядлівасць, што сьвет здрыганецца, гледзячы на дзяцей-шкілетаў. Нашы сацыяльныя пераўтварэнні абернуцца Афрыцы больш вялікім горам, чым фашысцкая агрэсія...

Але вернемся да нашага героя. Адмірал Флота Савецкага Звязу Н.Г Кузняцоў згадвае, як перад вайной яго выправілі ў Гішпанію. Усё пачынаецца з сустрэчы з Хмяльніцкім... Кузняцоў вяртаецца із Гішпаніі – і зноў перш за ўсё да Хмяльніцкага. Праходзіць крыху часу – Кузняцава прызначаюць намесьнікам камандуючага Ціхаакіянскім флотам – і зноў сустрэча з Хмяльніцкім. Кузняцоў сяброваў з Хмяльніцкім: «... мяне падштурхоўваў Руда, як мы ў сваім коле называлі Хмяльніцкага». (Напярэдадні. с. 175). Не, не, не на пасаду праштурхнуў, праштурхнуў на сустрэчу з Варашылава. І ўсё ж патрэбна было з Рудай быць у добрых дачыненнях: не кожнага ж ён на сустрэчу праштурхоўваў.

Маршал Савецкага Звязу К.А. Мерацкоў таксама згадвае, як вярнуўся з Гішпаніі – перш за ўсё візіт да Хмяльніцкага. Хмяльніцкі запрашае Мерацкова прайсьці ў вялікую залу. Тут збіраюць усіх, хто патрапіўся пад руку: важнае мерапрыемства – асудзіць ворагаў народа, Тухачэўскага з партнёрамі. (На службе народу. с. 166). Мерацкаў не паведамляе, як ён вёў сябе асабіста, але пасьля нарады, Мерацкова крута панесла ўверх, і неўзабаве ён заняў пасады кіраўніка Генеральнага штаба і намесьніка Наркама абароны, тыя самыя, якія раней займаў Тухачэўскі... Вельмі было важна дэманстраваць адданасць не толькі ў прысутнасьці Сталіна або Варашылава, але і ў прысутнасьці іхных сакратароў-адзьютантаў-даручэнцаў.

А вось Жукаў ляціць на Халхін-Гол. Сустрэча з Варашылавым, але папярэдне – з Хмяльніцкім. Важны быў чалавек...

А потым напаў Гітлер. Але на вайне генерал-лейтэнант Хмяльніцкі крыві не праліваў і жыццём не рызыкаваў. Напачатку вайны – дзікі недахоп генералаў. Заходнім фронтам (а гэта чатыры арміі) кіруе генерал-лейтэнант А.І. Яроменка, Паўночна-Заходнім фронтам (тры арміі) кіруе генерал-маёр (!) П.П. Сабеннікаў. А генерал-лейтэнант Хмяльніцкі – сядзіць у распараджэнні камандуючага Ленінградзкім фронтам. Гэта азначае: не адказвае ні за што. А чаму ў Ленінградзе? Ды таму, што туды паслалі Варашылава, а Хмяльніцкага Варашылаў за сабой цягне. Назваць Хмяльніцкага даручэнцам Наркама абароны было можна, але назваць даручэнцам камандуючага фронтам нязручна: генерал-

лейтэнант на пабягушках у камандуючага фронтам, калі ніжэйшыя па званні самі франтамі кіруюць.

Таму фармулёўка – у распараджэнні...

У Піцеры Варашылаў аскандаліўся. Ленінградзкім фронтам Варашылаў кіраваў няпоўныя сем дзён, пачынаючы з 5 да 12 верасня 1941 года. І давялося тэрмінава замяніць Жукавым. Але выгнаць Варашылава Сталін не мог: дутая слава Варашылава ў Грамадзянскай вайне злучана з дутай славай самога Сталіна. Абвясьціць Варашылава крэтынам – наступіць сабе на хвост. І таму Варашылаў – як бы ў распараджэнні Сталіна, гэта азначае не адказвае ні за што, а Хмяльніцкі – у распараджэнні Варашылава.

Потым Сталін прыдумаў Варашылаву пасаду – Галоўнакамандуючы партызанскім рухам. Партызанамі кіраваць не патрэбна, партызаны самі ведаюць, што ім рабіць. У біяграфіі Варашылава так апісана гэтая заслуга: «Асабіста інструктаваў камандыраў партызанскіх атрадаў». (Савецкая ваенная энцыклапедыя. Т. 2. с. 364). Ах, праца не пыльная!

Генерал арміі С.М. Штэменка кароткім мазком, без жадання пакрыўдзіць, апісаў асабісты цягнік «пралетара» Варашылава: утульныя вагоны, з густам падабраная бібліятэка... Варашылаў учыніў Штэменку цэлы экзамен... не, не па стратэгіі і не па тактыцы, а па рэпертуару Вялікага тэатра. Сам Варашылаў вялікі аматар оперы і балета і пры выпадку паважаў кожнага ніжэйстаячага папракнуць у адсутнасьці культуры...

Фронт, вайна, гінуць людзі, краіна галадае. Генеральны штаб працуе адпаведна з прызначаным Сталіным кругласутачным графікам, у афіцэраў і генералаў Генштаба вейкі зліпаюцца ад недасыпання. Штэменка выпадкова патрапіў у цягнік Варашылава і жадаў толькі выспацца, але не, рабі справаздачу культурнаму маршалу.... А яшчэ ў тым ўтульным вагоне спецыяльны халуй-палкоўнік забаўляе Варашылава чытаннем класікаў літаратуры: «Кітаеў чытаў добра, і на твары Варашылава адбівалася асалода» (Генеральны штаб пад час вайны. с. 207).

Цяпер ўявім бруднага, галоднага, не брытага камандыра партызанскага атрада, які шмат дзён блытаў сляды па лясах і балотах, адводзячы свой атрад ад карнікаў. І вось загад: прыбыць да пана Варашылава. Цэлая аперацыя: праз фронт гоняць самалёт, вогнішчамі паляну пазначаюць, вязуць камандыра на Вялікую зямлю. І вось ён у салон-вагоне: дываны, люстэркі, паліраванае чырвонае дрэва, бронза зіхаціць, а за вакном вецер раве, імгла. Салодка выспаўшыся, добра паеўшы і папіўшы Варашылаў удалечыні ад фронту і карнікаў асабіста інструктуе... А потым партызанскага камандыра – у самалёт, зашпілі рамяні, ўзлятаем, праходзім лінію фронту, прыгатовацца... пайшоў!

Вось у тым самым эшалоне, побач з праслаўленым культурным пралетарскім маршалам і наш герой жыве. Варашылаў – над усімі партызанамі галоўнакамандуючы, Хмяльніцкі – у штабе партызанскага руху кіраўніком упраўлення забеспячэння. Не хачу дрэнна нагаворваць, але із усіх забеспячэнскіх пасад лепш за ўсё займацца забеспячэннем партызан: ва ўсякім разе, нястачы не будзе, матэрыяльныя каштоўнасці тысячамі тон ідуць за лінію фронту, кідаюць іх у цемру і распісак ў атрыманні не патрабуюць...

На прыканцы вайны, калі Варашылаву справаў ужо наогул не знаходзілася, прызначылі яго на дыпламатычную працу: гасьцей замежных сустракаць, выпраўляць, частаваць, хваліцца перамогамі. Генерал дэ Голь сведчыць, што ў час вайны прыёмы ў Маскве здзіўлялі непрыстойным багаццем і ўражваючай раскошай. Знайшлі працу і Хмяльніцкаму – кіраўнік выставы трафейнага ўзбраення: шаноўныя заморскія госьці, паглядзіце направа, паглядзіце налева... Хаця гэта і экскурсавод можа рабіць.

Галоўнае ў іншым: дазволіў Сталін савецкаму жаўнеру рабаваць Яўропу. Называлася гэта – «браць трафеі». І пайшло рабаванне. Аляксандр Твардоўскі ў паэме «Васіль Цёркін» рабаванню ў Няметчыне прысьвяціў цэлую главу і атрымаў Сталінскую прэмію першай ступені. Рабавалі тады жаўнеры, рабавалі сяржанты і старшыні, рабавалі афіцэры, генералы, маршалы.

Але больш за ўсіх рабавала савецкая дзяржава. Дзяржаўны рабаўнік быў апрануты ў форму трафейнай службы. Пасьведчанне трафейнай службы давала ўлада: не дзеля сябе бяру, для рабоча-сялянскага дзяржавы. Трафейная выстава была часткай трафейнай службы. Не скажу дрэннага пра Хмяльніцкага, але яго шэф, культурны Варашылаў, быў прагным да высокага мастацтва, і таму Хмяльніцкі стаптаў Яўропу, сапраўды як партызанскі камандыр бранскія лясы. Цяжкая праца Хмяльніцкага, але дастаўляла задавальненне: генерал-лейтэнант, не абцяжараны баявымі абавязкамі, з батальёнам «трафейнай службы» шнырае па Яўропе, у кішэні дакумент трафейнай службы і рэкамендацыі Варашылава... Адным словам, недзе Хмяльніцкі пераступіў мяжу прыстойнасьці і быў адстаўлены ад Варашылава, а потым звольнены па хваробе.

У гэтай гераічнай біяграфіі існуе выключэнне, дзеля якога ўсю гісторыю давялося паведаміць.

З моманту першай сустрэчы Варашылаў і Хмяльніцкі не разлучаліся. Часам Варашылаў выпускаў Хмяльніцкага за мяжу да фашыстаў у госьці. Але гэта не іншая праца, а працоўны візіт. Часам Хмяльніцкі сыходзіў на кароткі час пакіраваць палком або дывізіяй, але і полк і дывізія ў Маскве. І ў акадэміі Хмяльніцкі вучыўся, мякка кажучы не цалкам, аддаючы больш часу асноўнай працы. І толькі аднойчы здарылася выходзячае за межы звычайнага. Вясной 1941 года першы і адзіны раз Варашылаў і Хмяльніцкі разлучаюцца. Варашылаў ў Маскве, а генерал-лейтэнант Хмяльніцкі атрымлівае пад сваё кіраванне 34-ы стралковы корпус 19-й арміі. У Чырвоным Войску ў той час было: 29 механізаваных карпусоў (у кожным па 3 дывізіі); 62 стралковыя карпусы (па 2-3 дывізіі, вельмі рэдка – 4); 4 кавалерыйскія карпусы (па 2 дывізіі); 5 паветрана-дэсантных карпусоў (у іх складзе дывізій не было); 5 авіяцыйных карпусоў ў складзе ВПВ (па 3 дывізіі); 2 карпусы СПА (у іхным складзе дывізій не было). Із усёй гэтай сотні 34-й стралковы корпус выключэнне – 5 дывізій. Дзіўны корпус і тым, што на чале генерал-лейтэнант. Пакуль мне ўдалося сабраць паведамленні на 56 із 62 камандыраў стралковых карпусоў, існаваўшых да лета 1941 года. Карпусамі кіравалі генерал-маёры, часам палкоўнікі. Выключэнняў два: генерал-лейтэнант П.І. Батаў на чале 9-га асобнага стралковага корпуса і генерал-лейтэнант Хмяльніцкі – на чале 34-га.

З Батавым зразумела. 9-ы асабны стралковы корпус рыхтаваўся да выканання асобнай задачы – высадка з баявых караблёў на ўзбярэжжа Румыніі,

таму корпус называўся асобным, таму на чале генерал-лейтэнант, 34-ы стралковы корпус асобным не называўся, але быў такім, 34-ы стралковы корпус незвычайны і па велічыні, і па складу: акрамя стралковых ён мае горнастралковую дывізію. Незвычайнай з’яўлялася асобная сакрэтнасць, якая атачае 34-ы стралковы корпус і ўсю 19-ю армію, у склад якой ён уваходзіць.

У «Ледаколе» я паведамляў пра таемнае перамяшчэнне войска на тэрыторыю Адэскай акругі, настолькі сакрэтнае, што сам камандуючы Адэскай акругай генерал-палкоўнік Я. Т. Чаравічэнка не ведаў, што на тэрыторыю яго акругі перамяшчаецца цэлая армія. Дык вось гаворка ідзе менавіта пра тую самую арміі, у складзе якой знаходзіўся і 34-й корпус Хмяльніцкага.

Гісторыкі-камуністы могуць сьмела выказваць здагадку: ці не дзеля абароны перамяшчалася да мяжы 19-я армія генерал-лейтэнанта І.С. Конева і ўваходзіўшы ў яе склад 34-й стралковы корпус генерал-лейтэнанта Хмяльніцкага? Ці, можа, намышлялі контрудары?

Адкінем сумневы: не, ні абарону, ні контрудары не задумваліся. Навошта ў абароне горнастралковыя дывізіі? Горы толькі па той бок мяжы – у Румыніі.

Калі б задумвалася абарона ці контрудары, дык самы магутны із усіх стралковых карпусоў патрэбна было перакінуць не на румынскі накірунак, а на германскі. І калі планавалася абарона або міфічныя контрудары, то генерал-лейтэнант Хмяльніцкі ў гэтых краях не з'явіўся б. Ён бы ў тыле пераседзеў. Дарэчы, як толькі Гітлер нанёс апярэджваючы ўдар, і вайна для Савецкага Звязу ператварылася ў «вялікую» і «айчынную», генерал-лейтэнант Хмяльніцкі яшчэ да першай сустрэчы з праціўнікам кінуў 34-й корпус і больш на фронце не з’явіўся. Яму было нашмат больш спакойна быць «у распараджэнні камандуючага Ленінградзкім фронтам» або кантраляваць забеспячэнне ў глыбокім тыле.

Як палкаводзец Варашылаў пагарэў падчас Зімовай вайны, але яго палітычная кар'ера ад гэтага не спынілася. Ён быў пазбаўлены пасады Наркама абароны... з павышэннем. Сакрэт выжывання просты. Сталіну былі патрэбны маладыя, таленавітыя, энергічныя, напорыстыя, зубастыя драпежнікі тыпу Жукава, Берыя, Маленкова. Але, падымаючы да ўлады драпежнікаў, Сталін страхаваў сябе ад іхнага напору, іхнага таленту, іхных зубоў. Сталін усталяваў вакол сябе бар'ер старой гвардыі.

Лепш за ўсіх ролю шчыта выконваў Варашылаў. Ён не прэтэндаваў на сталінскае месца, ён не спрачаўся са Сталіным, ён ва ўсім Сталіна падтрымліваў.

Варашылаў быў вядомы ў краіне і за мяжой, і Сталін (а за ім Хрушчоў і Брэжнеў) абсыпалі Варашылава ардэнамі, раздуваючы яго незаслужаную славу. У падзяку за халуйскую пакорлівасць Сталін дазваляў Варашылаву тое, што не дазваляў і не дараваў іншым. У сваю чаргу Варашылаў абсыпаў шчадротамі сваіх уласных халуёў.

У 1941 годзе рыхтавалася ўварванне ў Яўропу. Варашылава Сталін трымаў пры сабе: перамог ад яго чакаць не даводзілася, але варашылаўскаму халую Хмяльніцкаму было дазволена вызначыцца на полі бітваў. Варашылаў ведаў, дзе будзе вырашы лёс вайны, і менавіта туды накіраваў Хмяльніцкага – на румынскі накірунак, на самы выйгрышны. Не супраць немцаў ваяваць, супраць румын. Адрэзаць нафту ад Нямеччыны – гэта тое, што вырашыць лёс Яўропы.

Задача выканальная і ганаровая. Дык вось, Хмяльніцкаму знайшлі месца не ў Першым стратэгічным эшалоне, якому патрэбна будзе праліваць кроў і несьці страты, а у Другім стратэгічным эшалоне, які па трупах Першага эшалона данясе пераможныя сьцягі да нафтавых вышак. Для гэтага Хмяльніцкаму самы моцны корпус. Для гэтага ў корпусе Хмяльніцкага горнастралковая дывізія.

Час засумнявацца: ці не баіцца Сталін прызначаць Хмяльніцкага на такі адказны ўчастак? Думаю, не: яго ж не фронтам ставяць кіраваць і не арміяй, і не кіраўніком штаба. Не адзін Хмяльніцкі тут ваяваць будзе. Задачу захопу Румыніі Сталін паставіў Жукаву асабіста. Для захопу Румыніі сканцэнтраваны 15 механізаваных, стралковых, кавалерыйскіх і дэсантных карпусоў. Корпус Хмяльніцкага хоць і самы магутны, але толькі адзін із 15.

У Першым стратэгічным эшалоне сабраны выдатныя камандыры, уключаючы Маліноўскага і Крылова. Марскім дэсантам прызначаны кіраваць Батаў, а ў паветраным дэсанце – брыгада Радзімцава. Высадка марскога дэсанту рыхтуецца з дапамогай магчымасьцей усяго Чарнаморскага флоту, дзе брыгадай крэйсераў кіраваў С.М. Гаршкоў. Вось толькі пасьля іх у Румынію прыйдзе 19-я армія І.С. Конева, у склад якой уваходзіць корпус Хмяльніцкага. Не патрэбна Хмяльніцкаму быць геніем, патрэбна толькі загады Конева перадаваць сваім дывізіям.

Выйграць вайну – адно, а паставіць сьцяг перамогі на патрэбнай вышыні – іншае. Хмяльніцкаму зусім не патрэбна выйграваць вайну – гэта зробяць Жукаў, Конеў, Маліноўскі, Крылоў, Батаў, Радзімцаў, Гаршкоў. Хмяльніцкаму патрэбна толькі мільгануць у пераможнай зводцы: «першым ў Плоешці прышло войска пад кіраваннем генерал-лейтэнанта Хмяльніцкага». Большага не патрэбна. І толькі для таго Хмяльніцкі ехаў на вайну. Як толькі магчымасць вызначыцца знікла, прапаў і ён сам із перадавых рубяжоў.

Камуністы больш не могуць адмаўляць таго, што Сталін рыхтаваў захоп Яўропы. Але, пярэчаць яны, Сталін рыхтаваў удар на 1942 год.

Не пагодзімся з камуністамі: калі б удар рыхтаваўся на 1942 год, то Хмяльніцкі правёў бы лета і восень 1941 года на курортах Каўказа і Крыма, зімой гуляў бы ў снежкі з гераічным маршалам на падмаскоўнай дачы, а вечарамі чытаў бы яму прывабныя кніжкі, і толькі вясной 1942 года паехаў бы прымаць самы магутны стралковы корпус Чырвонага Войска.

Глава XXIII

Жукаўская каманда.

> «Р.К.Жукаў, як было вядома, дарэмна не прыязджае, а з'яўляецца толькі ў надзвычайных выпадках, калі патрэбна каардынаваць баявыя дзеянні франтоў на тым ці іншым стратэгічным напрамку».
>
> Генерал-лейтэнант Анціпенка, «На галоўным напрамку» с.146.

А ў Жукава свае людзі. Яны таксама ехалі на вайну. Пра іх пісаць куды больш цікава. Варашылаў збіраў сваю каманду із падлізнікаў, халуёў, адз'ютантаў, даручэнцаў і сакратароў. У Жукава іншы падыход.

Жукоў не быў дробязным. Ён не быў схільным да пакаранняў тыпу вымова або строгая вымова. Жукаўскае пакаранне: расстрэл. Без фармальнасьцей. Прыбыўшы на Халхін-Гол з неабмежаванымі паўнамоцтвамі, ён выкарыстаў іх цалкам і нават трохі перабраў. Ён дзейнічаў рашуча, хутка, з размахам. Генерал-маёр П.Г. Рыгарэнка апісаў адзін выпадак са шматлікіх.

Разам з Жукавым із Масквы прыбыў гурт слухачоў вайсковых акадэмій – афіцэрскі рэзерв. Жукоў пазбаўляў пасады тых, хто, на яго думку, не адпавядаў занімаемай пасадзе, расстрэльваў і замяняў афіцэрамі із рэзерва. Сітуацыя: пазбаўлены пасады камандыр стралковага палка, із рэзерва Жукаў выклікае маладога афіцэра, загадвае ехаць у полк і прыняць яго пад камандаванне. Вечар. Стэп на сотні кіламетраў. Адпаведна з загадам Жукава ўсе радыёстанцыі маўчаць. У стэпе ні гуку, ні агеньчыка – маскіроўка. Арыентыраў ніякіх. Наступіла ноч. Усю ноч афіцэр гойсаў па стэпу, шукаў полк. Калі каго сустрэнеш у цемры, то на пытанне не адкажа: нікому не загадана ведаць лішняе, а калі хто і ведае, праявіць пільнасць: балбатні слова – расстраляюць. Да раніцы афіцэр так і не знайшоў свой полк. А раніцай Жукаў прызначыў на полк наступнага кандыдата. А таму, які полк знайсьці не здолеў – расстрэл.

Калі генерал-маёр П.Г. Рыгарэнка такое напісаў, заходнія эксперты не паверылі – ім нашых парадкаў не зразумець. І вырашылі, што генерал Рыгарэнка проста злы на камуністычную ўладу і таму перабольшвае.

А потым з'явіліся іншыя сведчанні. У адрозненні ад мемуараў Рыгарэнкі, яны належаць людзям савецкім, уладай абласчаным. Вось адно. Выбраў таму, што пісаў таксама генерал-маёр, у той самы момант ён ваяваў на Халхін-Голе, і сітуацыя таксама звязана з цемрай. Сведка – Арсень Варажэйкін, двойчы Герой Савецкага Звязу, генерал-маёр авіяцыі. Падчас вайны ён увайшоў у першую дзясятку савецкіх асаў. А тады, летам 1939, быў маладым лётчыкам.

Сітуацыя: вяртаўся з баявога задання вечарам. Згушчаўся змрок. Бензін на заканчэнні. Знізу – калона войска. І не зразумець у прыцемках: свае ці японцы. І бензіну няма каб пакруціцца над калонай. Дацягнуў да аэрадрома. Сеў. Пра заўважаную калону можна было не паведамляць: у паветры ён быў адзін, мог бы прамаўчаць, не бачыў нічога ды і справе канец. Але паведаміў: бачыў калону, а чыя, не зразумеў, як быццам бы японцы.

Праз некаторы час маладога лётчыка паклікалі прама да Жукава. І пытанне: чыя ж калона, нашы або японцы? Лётчык адказвае, што разгледзець было немагчыма. Далей адбылося вось што: «Жукаў спакойна сказаў:

– Калі выявяцца нашы, заўтра вас давядзецца расстраляць. Можаце ісьці.

Да мяне не адразу дайшоў сэнс гэтых слоў. Але калі ўсьвядоміў пагрозу, ў ва мне закіпела крыўда. Выцягнуўшыся па стойцы «смірна», рашуча заявіў: – Расстрэльвайце зараз...

Жукоў хмыкнуў. Павярнуўшыся да тумбачкі, што стаяла ззаду яго, дастаў пачатую бутэльку каньяку і шклянку, наліў яе да паловы, працягнуў мне:

– Выпіце і супакойцеся.

– Я ніколі не п'ю адзін.

Ён зноў хмыкнуў і, падумаўшы, дастаў другую шклянку, наліў сабе...». («Чырвоная зорка», 5 жніўня 1992 года).

Варажэйкіна выратавала цвёрдасць характару. І пашанцавала: у яго была магчымасць праявіць цьвёрдасць перад Жукавым. Тым, каго галаварэзы із батальёна Аспрыз НКУС арыштоўвалі ў стэпе і стралялі на світанку, выказаная цьвёрдасць не дапамагала.

У імкненні Жукава да парадку (з дапамогай расстрэлаў) быў і іншы бок. Тых, каго выпрабаваў у баі, каму паверыў, Жукаў сьмела прызначаў на якую заўгодна пасаду, давяраў якую заўгодна справу. Патрэбна сказаць, што ў большасьці выпадкаў выбар Жукава выяўляўся правільным. Людзі жукаўскага выбару былі самастойнымі, разважлівымі, рашучымі і цьвёрдымі.

Мы ведаем, што Сталін выправіў на вайну свайго асабістага пілота Галаванава, а Варашылаў – свайго генерала для даручэнняў асаблівай важнасьці Хмяльніцкага. Нядрэнна глянуць і на Жукаўскую каманду на пачатку чэрвеня 1941 года. Ды і на самога Жукава.

Жукоў – наступленне. На фронце гэта ведаў кожны. З'яўленне Жукава азначала не проста наступленне, але наступленне раптоўнае, рашучае і поўнае. Вось чаму рабіліся захады да таго, каб схаваць прысутнасць Жукава ў дадзены момант, на гэтым участку фронту. Жукоў з'яўляўся без знакаў адрознення, пра яго прысутнасць забаранялася паведамляць, у шыфроўках не пазначалася яго імя, толькі псеўданім.

Гэтыя правілы распаўсюджваліся і на іншых маршалаў і генералаў, але ўсё ж Сталін хаваў Жукава асабліва.

Або асабліва дэманстраваў. У кастрычніку 1941 года наступіў крытычны для Савецкага Звязу момант. Нямецкае войска падышло да Масквы. Маскву абараняў Заходні фронт, камандаванне якім 13 кастрычніка прыняў Жукаў. Галоўны рэдактар «Чырвонай зоркі» Д. Ортэнберг (калега Жукава па Халхін-голу) выправіў у штаб Заходняга фронту фотакарэспандэнта з загадам зрабіць здымак: Жукаў над мапай бітвы. Жукоў прагнаў карэспандэнта са штаба, не да фотаздымкаў. Але праз некалькі дзён фотакарэспандэнт вярнуўся ў штаб Заходняга фронту з тым жа загадам, але зараз загад аддаў Сталін асабіста.

Здымак з'явіўся на першых старонках газет: усё войска, уся краіна, увесь сьвет павінны ведаць, што Масква не будзе аддадзена – абарона Масквы даручана Жукаву. Зразумела, Жукаў не толькі абараняўся, але і перайшоў у рашучае наступленне, якое было поўнай нечаканасьцю для германскага камандавання.

Другі прыклад. Вясной 1945 года 1-ы Беларускі фронт пад кіраваннем Жукава рыхтуецца да Бярлінскай аперацыі. 13 красавіка ў Маскве Сталін як бы незнарок паведамляе Гарыману, што немцы грунтуючыся на зразумелых падставах чакаюць ўдар на Берлін, а мы іх абдурым: галоўны удар не на Берлін, а на Дрэздэн. Расчараваным савецкім жаўнерам і афіцэрам каля самых муроў Бярліна таксама паведамілі, што ўдар будзе наносіцца на іншым накірунку. І каб развеяць сумневы, абвяшчаюць загад пра тое, што камандаванне фронтам прыняў генерал арміі В.Д. Сакалоўскі, а Маршал Савецкага Звязу Г. К. Жукаў з'ехаў на іншы накірунак... Зразумела, Жукаў нікуды не з’язджаў і кіраванне фронтам Сакалоўскаму не перадаваў, проста перад пачаткам наступлення нядрэнна дазволіць суперніку расслабіцца і з палёгкай уздыхнуць.

Прынцып зразумелы: калі Сталін баіцца за трываласць сваёй абароны, ён Жукава дэманструе, калі Сталін рыхтуе раптоўны ўдар, ён Жукава хавае.

У чэрвені 1941 года Г. К. Жукаў як кіраўнік Генеральнага штаба павінен заставацца ў Маскве. Але 21 чэрвеня на пасяджэнні Палітбюро было прынята рашэнне: на румынскай мяжы таемна разгарнуць Паўднёвы фронт (пад кіраваннем генерала арміі І.В. Цюленева), а Жукава накіраваць у Тэрнопаль каардынаваць дзеянні Паўднёвага і Паўднёва-Заходняга франтоў.

Рашэнне накіраваць Жукава ў Тэрнопаль Сталін прымаў не ў сувязі з пагрозай германскага нападу: Сталін такога абароту не чакаў.

Калі б Сталін баяўся за сваю абарону, то із палёту Жукава ў Тэрнопаль не патрэбна было б рабіць таямніцы. А можна было нават і размясьціць на першых старонках здымак: Жукаў з чамаданам ідзе да самалёта.

Але палёт Жукава быў абсалютнай дзяржаўнай таямніцай. Здарылася так, што Жукаў паляцеў у Тэрнопаль 22 чэрвеня (вылет у 13.40), гэта азначае ўжо пасьля пачатку германскага ўварвання. Але рашэнне прымалася напярэдадні. Больш дакладна, рашэнне пра гэта было прынята ў траўні, а зацьверджана 21 чэрвеня. Як надзвычай сакрэтнае.

Пра ступень таемнасьці сведчыць такі факт: 19 ліпеня генерал-палкоўнік Ф. Гальдэр запісвае ў службовым дзённіку свае сумневы пра існаванне Паўднёвага фронту: «Калі б тут сапраўды была створана навая буйная кіруючая інстанцыя, нам, без сумневаў, было б дакладна вядома імя яе кіраўніка...». Гальдэр таксама выказвае сумневы ў існаванні 9-й і 18-й армій, уваходзіўшых у склад Паўднёвага фронту. У Гальдэра не выклікае сумневаў толькі прысутнасць у гэтым раёне 2-й арміі (якая ні да, ні падчас, ні Пасьля Другой Сусьветнай вайны на еўрапейскай часткі ЗССР не з'яўлялася: яна пастаянна знаходзілася на Далёкім Усходзе).

Калі ў ходзе вайны, амаль праз месяц пасьля яе пачатку, германская выведка не змагла выявіць існаванне Паўднёвага фронту, то тым больш яна не магла ведаць пра місію Жукава, які 21 чэрвеня атрымаў задачу; каардынаваць дзеянні Паўднёвага і Паўднёва-Заходняга франтоў. Сталін умеў захоўваць сакрэты.

У 1940 годзе Гітлер зразумеў, што над нафтавымі радовішчамі навісла савецкая пагроза, але ўсёй сур'ёзнасьці становішча Гітлер не зразумеў, таму што германская выведка не здолела выявіць не толькі пра таемнае вылучэнне Другога стратэгічнага эшалона Чырвонага Войска да мяжы (у складзе якога, акрамя іншых, была і 19-я армія Конева з 34-м корпусам Хмяльніцкага), але нават і сам факт існавання Другога стратэгічнага эшалона. Нямецкай выведцы нічога не было вядома пра Трэцці стратэгічны эшалон і нават пра існаванне цэлага Паўднёвага фронту ў складзе Першага стратэгічнага эшалона.

Вось чаму я сцвярджаю: ўдар Паўднёвага фронту на Румынію ўяўляў для Нямеччыны сьмяротную небяспеку, таму што быў падрыхтаваны як цалкам раптоўны, таму што для яго адбіцця ў Румыніі не існавала сродкаў і перакінуць іх туды было немагчыма да таго, пакуль савецкае войска знішчыць нафтавыя промыслы.

Патрэбна зразумець задуму Жукава (ухваленую Сталіным), і тады назначэнні і перамяшчэнні генералаў жукаўскага выбару знаходзяць асаблівы сэнс.

Да Жукава ўварванне ў Няметчыну планавалася ажыццявіць у асноўным магутнасьцямі Заходняга фронту, што азначае войска, размешчанага ў Беларусі. Ззаду Заходняга фронту із частак і штабоў Маскоўскай вайсковай акругі планавалася разгарнуць яшчэ адзін фронт, а ў Прыбалтыцы і на Украіне разгарнуць адпаведна Паўночна-Заходні і Паўднёва-Заходні франты для нанясення дапаможных udараў.

Дзякуючы таму, што Заходняму фронту адводзілася асноўная ўдарная роля, у Беларусі перад пачаткам Другой Сусьветнай вайны былі сканцэнтраваны самыя магутныя і рухомыя злучэнні Чырвонага Войска: кавалерыйскія, танкавыя, механізаваныя, дэсантныя. Сліўкі Чырвонага Войска мы знаходзім менавіта тут: 100-я стралковая і 4-я кавалерыйская дывізіі, 21-я танкавая брыгада. Існавалі і ў іншых акругах добрыя дывізіі і брыгады, але ў Беларусі іх цэлае сузор'е. Тут жа ў Беларусі служылі самыя «наступальныя» камандыры – Цімашэнка, Ракасоўскі, Яроменка, Апанасенка, Чаравічэнка, Кастэнка, Патапаў. Уся служба Жукава паміж войнамі таксама прайшла ў Беларусі.

У 1940 годзе Жукаў прапанаваў іншую схему вядзення вайны. У выніку падзелу Рэчы Паспалітай, у адпаведнасьці з пактам Молатава-Рыбентропа, на заходняй мяжы ўтварыліся два магутныя выступу ў бок Няметчыны – ў раёнах Беластока і Ільвова. Стварылася сітуацыя, якая дазваляла правесьці класічную аперацыю на акружэнне, – ўдары двух абыходзяць рухомых згуртаванняў. Правядзеннем такога манеўру абезсьмяроцілі свае імёны найвялікшыя палкаводцы ад Ганібала пры Канах да самога Жукава на Халхін-Голе. (Жукаву наканавана абезсьмяроціў сябе і яшчэ раз правядзеннем такой жа аперацыі ў лістападзе 1942 пад Сталінградам).

Здарылася так, што ў 1941 годзе выдалася магчымасць паўтарыць Каны супраць Няметчыны. (Нямецкая мяжа таксама мела два глыбокія выступы ў савецкі бок, у раёнах Сувалак і Любліна, і германскае войска рыхтавала дакладна такую ж аперацыю).

Для правядзення ўварвання адпаведна з загадам Жукава ў Ільвоўскім і Беластоцкім выступах былі сканцэнтраваны ўдарныя згуртаванні, штабы, вузлы сувязі, аэрадромы, стратэгічныя запасы, шпіталі. (Немцы рабілі тое ж самае ў раёнах Любліна і Сувалак.) З абарончага боку гледжання – гэта сьмяротная рызыка: лепшыя арміі з усімі запасамі ўжо ў мірны час з трох бакоў аточаны праціўнікам, аднак Жукаў чытаў Бісмарка і ведаў, што Няметчына на два франты ваяваць не можа. Жукоў чытаў выведніцкія зводкі ГРУ і ведаў, што прамысловасць Няметчыны працуе ў рэжыме мірнага часу, а без пераходу прамысловасьці на рэжым ваеннага часу напад ператвараецца ў авантуру. Жукоў быў прафесіяналам і таму не мог разлічваць, што Гітлер адважыцца на авантуру.

Калі глядзець на сітуацыю з боку гледжання падрыхтоўкі раптоўнага ўдару, то канцэнтрацыя галоўных магутнасьцей на флангах ў двух выступах – гэта лепшае, што можна прыдумаць, – савецкае войска ўжо ў мірны час выведзена далёка наперад, яно як бы ўжо на тэрыторыі Няметчыны, яно навісае над згуртаваннямі суперніка, пагражаючы яго флангам і тылам.

Із двух ўдарных згуртаванняў Жукаў галоўную ролю надаваў Ільвоўскаму. І гэта правільна. Рэкі цякуць з гор цэнтральнай Яўропы да Балтыйскага мора, і чым бліжэй да мора, тым яны шырэйшыя. Калі наносіць ўдар із Прыбалтыкі, то перад савецкім войскам – ўмацаванні Ўсходняй Прусіі, акрамя таго, каля самога ўзбярэжжа Балтыйскага мора фарсіраванне рэк цяжка ажыццявіць. Вось чаму савецкаму войску ў Прыбалтыцы (Паўночна-Заходні фронт) ставіліся абмежаваныя задачы. Удар із Беластоцкага выступу абяцаў значна больш: наперадзе умацаваных раёнаў няма, а рэкі ў сярэднім цячэнні не такія шырокія. Таму войску Заходняга фронту ставіліся рашучыя мэты.

Але самы галоўны ўдар – із Ільвоўскага выступу: ўмацаванняў наперадзе няма, рэкі ў верхнім цячэнні вузкія, у дадатак правы фланг наступаючага савецкага згуртавання абаронены гарамі. Мясцовасць ад Ільвова да Бярліна згодна з вайсковым поглядам – адзіны стратэгічны калідор. Удар із Ільвоўскага выступу, калі для яго правядзення падрыхтаваць дастатковую моц (а яна рыхтавалася), адбіць немагчыма. Такі ўдар не толькі выводзіў савецкае войска ў прамысловыя раёны Сілезіі, але і адразаў Нямеччыну ад крыніц нафты і ад галоўных хаўруснікаў. Удар із Ільвоўскага выступу адразу расчыняў веер магчымасьцей.

Ствaралася сітуацыя, пра якую могуць марыць стратэгі і шахматныя гросмайстры: толькі адзін ход, але ён ламае ўсю структуру абароны суперніка, парушае ўсе сувязі і стварае пагрозу адразу шматлікім аб'ектам. Менавіта такім мог быць ўдар із Ільвоўскага выступа, ён даваў магчымасць развіваць наступленне на Берлін або Дрэздэн. Калі праціўнік будзе абараняць Сілезію, то была магчымасць павярнуць і нанесьці ўдар у накірунку балтыйскага ўзбярэжжа, выкарыстоўваючы Віслу і Одэр для прыкрыцця сваіх флангаў. Такі ўдар адсякаў германскае войска ад яго прамысловых раёнаў і баз забеспячэння...

Жукоў планаваў і яшчэ адзін удар, як мы ведаем, непаўторны і сьмяротны. У Румынію. І для гэтага прапанаваў замест разгортвання фронту ззаду Заходняга, разгарнуць яго на мяжы Румыніі...

А акрамя гэтага – дапамаючыя ўдары із Прыбалтыкі на Кенігсберг, ўдары двух горных армій праз Карпаты і трансільванскія Альпы, высадка пяці паветрана-дэсантных карпусоў. Акрамя ўсяго, ва ўсіх сямі ўнутраных акругах таемна ствараліся арміі Другога стратэгічнага эшалона, якія павінны былі перад самым уварваннем пачынаць рух да заходняй мяжы так, каб пад час вырашаючага момант ўступіць у бітву, дапаўняючы і ўзмацняючы Першы стратэгічны эшалон.

На сябе асабіста Жукаў узяў ролю каардынаваць дзеянні Паўднёва-Заходняга фронту, якому мелася наносіць ўдар із Ільвоўскага выступу і Паўднёвага фронту, які ствараўся для ўварвання ў Румынію. Маючы на ўвазе гэтую задуму і глянем на тое, што робяць тыя, хто ўдастоены абраннем Жукава.

Генерал арміі І. В. Цюленеў – стары таварыш Жукава. Яны разам служылі ў інспекцыі кавалерыі РСЧВ. У партарганізацыі Жукаў быў сакратаром. Цюленеў намесьнікам. Да лета 1940 года абодва падняліся высока. Сталін увёў у Чырвоным Войску генеральскія званні, але толькі трое із тысячы атрымалі па пяць зорак, сярод іх Жукаў і Цюленеў. Жукоў у той час кіраваў самай магутнай вайсковай акругай – Кіеўскай, Цюленеў – самай важнай Маскоўскай. У лютым

1941 года Жукаў падняўся вышэй, стаў кіраўніком Генеральнага штаба і прапанаваў выкарыстаць талент Цюленева не супраць Няметчыны, а супраць Румыніі. Упраўленне і штаб Маскоўскай вайсковай акругі ператварыць у штаб Паўднёвага фронту і перакінуць на румынскую мяжу, Цюленева прызначыць камандуючым.

На пасяджэнні Палітбюро 21 чэрвені 1941 г. гэтая прапанова была зацьверджана. Але распрацоўвалася яна раней.

Генерал-палкоўнік інжынернага войска А.Ф. Хрэнаў у 1941 годзе быў генерал-маёрам, кіраўніком інжынернага войска Маскоўскай вайсковай акругі. Вось яго апавяданне: «На пачатку чэрвеня камандуючы сабраў кіруючы склад штаба акругі і паведаміў, што нам загадана рыхтавацца да выканання функцыі палявога кіравання фронту. Якога? Гэтае пытанне вырвалася ў шмат каго.

– Да таго, што я паведаміў, нічога дадаць не магу, – адказаў Цюленеў.

Аднак, калі ён пачаў даваць распараджэнні адносна характару і зместу падрыхтоўкі, няцяжка было здагадацца, што ў выпадку вайны дзейнічаць нам давядзецца на поўдні» (Масты да перамогі. З 73).

Камбрыг А.З. Усьцінаў на Халхін-Голе быў кіраўніком штаба ўсёй падпарадкаванай Жукаву авіяцыі. Крэда Усьцінава не паветраныя баі, а ўдар па «спячым» аэрадромах. У чэрвені 1941 года Жукаў рэкамендуе генерал-маёра авіяцыі А.З. Усьцінава на пасаду камандуючага авіяцыяй Паўднёвага фронту. Сталін кандыдатуру прымае.

Генерал-палкоўнік Я.Т. Чаравічэнка калега Жукава па Беларусі. Калі Жукаў здаваў 3-ці кавалерыйскі корпус, Чаравічэнка яго прынімаў. 19 чэрвеня 1941 г. на румынскай мяжы разгорнута самая магутная армія ў гісторыі чалавецтва – 9-я. 21 чэрвеня ў момант стварэння Паўднёвага фронту яна ўваходзіць у яго склад (разам з 18-й, таемна перамяшчаемай із Харкаўскай вайсковай акругі). Камандуючы 9-й арміяй – Чаравічэнка.

Генерал-маёр П.А. Бялоў – падначалены Жукава падчас службы ў інспекцыі кавалерыі. Пачынаючы ад красавіка 1941 года 2-і кавалерыйскі корпус Бялава з'явіўся на румынскай мяжы. У момант таемнага разгортвання 9-й арміі корпус Бялава ўвайшоў у яе склад. І хай не нас не ўводзіць у зман кавалерыйская назва. Кожная савецкая кавалерыйская дывізія мела ў сваім складзе уласны танкавы полк. Ніводная германская матарызаваная дывізія таго часу не мела ў сваім складзе ні танкавага палка, ні батальёна, ні роты, ні ўзвода і ніводнага танка. Кавалерыст Бялоў паважаў танкі і ўмела іх ўжываў. Ён будзе ваяваць пад кіраваннем Жукава ўсю вайну ад Масквы да Бярліна. Вайну завершыць генерал-палкоўнікам.

Генерал-лейтэнанты І.М. Музычэнка і Ф.Я. Кастэнка у свой час былі камандырамі палкоў дывізіі Жукава. На пачатку чэрвеня 1941 года яны кіравалі адпаведна 6-й і 26-й арміямі. Абедзьве арміі ў Ільвоўскім выступе – добрае становішча для наступлення. З боку гледжання абароны, становішча гэтых армій катастрафічнае. Палкоўнік І. Х. Баграмян. На пачатку 20-х быў, як і Жукаў, камандырам кавалерыйскага палка, потым у 1924-1925 гадах вучыўся разам з Жукавым на кавалерыйскіх курсах. Служба Баграмяна пасьля таго не склалася, патрапіў на выкладніцкую працу і да пачатку вайны заставаўся палкоўнікам. У 1940 годзе Жукаў прызначае Баграмяна ў штаб 12-й (горнай) арміі, задача якой

падчас вайны – адрэзаць румынскія нафтавыя промыслы ад германскіх спажыўцоў. Гітлер апярэдзіў Жукава і Баграмяна, і здзейсніць запланаванае не ўдалося. Але Баграмян пайшоў усё вышэй і вышэй. Падчас вайны ён зрабіў самую паспяховую кар'еру ва ўсім Чырвоным Войску: пачаўшы яе палкоўнікам, закончыў генералам арміі на маршальскай пасадзе. Потым ён стане Маршалам Савецкага Звязу.

На тых жа кавалерыйскіх курсах у тым жа згуртаванні вучыўся яшчэ адзін сябар Жукава – А.І. Яроменка. 19 чэрвеня 1941 г. генерал-лейтэнант Яроменка здаў пасаду камандуючага 1-й арміяй на Далёкім Усходзе і тэрмінава выехаў адпаведна з запрашэннем Жукава ў Маскву. Ероменка прыбыў у Маскву пасьля пачатку германскага ўварвання і яго накіравалі ў Беларусь. Але гэта было не тое прызначэнне, дзеля якога яго выклікалі. Як і Баграмян, Ероменка завяршыў вайну генералам арміі, але на маршальскай пасадзе, і пасьля вайны стаў Маршалам Савецкага Звязу.

Генерал-маёр К.К. Ракасоўскі. Вучыўся разам з Жукавым, Баграмянам і Ероменка на тых жа кавалерыйскіх курсах, у тым жа самым згуртаванні. Затым доўгі час Ракасоўскі быў кіраўніком Жукава. Пад час Вялікай чысткі Ракасоўскі сеў. У 1940 годзе быў вызвалены. Жукоў забірае Ракасоўскага да сябе. Жукоў асабіста кіраваў Паўднёвым фронтам, які летам 1940 года правёў «вызваленчы» паход у Румынію. Ракасоўскі знаходзіўся ў рэзерве Жукава ў гатоўнасьці з'явіцца там, дзе ўзнікне крызісная сітуацыя. Летам 1941 года Ракасоўскі кіраваў 9-м механізаваным карпусам на Ўкраіне. Корпус рыхтаваўся да нанясення раптоўнага ўдару. На пачатку чэрвеня ўся артылерыя карпуса была таемна перакінута ў памежныя раёны, і ўвесь корпус атрымаў загад на таемнае перамяшчэнне да мяжы. Праўда, усё атрымалася не так, як планавалі Жукаў і Ракасоўскі... Ім наканавана сустрэцца на парадзе Перамогі. Маршал Савецкага Звязу К. К. Ракасоўскі будзе кіраваць парадам, Маршал Савецкага Звязу Г. К. Жукаў – парад прынімаць.

Генерал-маёр танкавага войска М.І. Патапаў – «геній раптоўнага ўдару». Калега Жукава з пачатку 30-х гадоў. Летам 1939 года на Халхін-Голе Патапаў кіраваў 21-й танкавай брыгадай. На працягу баёў Жукаў ацаніў здольнасьці Патапава і зрабіў сваім намесьнікам. Для раптоўнага ўдару па 6-й японскай арміі Жукаў стварыў тры згуртаванні. «Галоўны ўдар наносіла паўднёвае згуртаванне палкоўніка М.І. Патапава, якое мела дзьве дывізіі, танкавую, мотабранявую брыгады і некалькі танкавых батальёнаў». (Гісторыя Другой Сусьветнай вайны. Т. 2, с. 217). У 1940 годзе Жукаў становіцца камандуючым Кіеўскай вайсковай акругі. Патапава ён запатрабаваў пад сваё кіраванне і даручыў фарміраванне 4-га механізаванага корпуса ў Ільвоўскім выступе.

Савецкія механізаваныя карпусы былі самымі магутнымі танкавымі злучэннямі сьвету. Яны прызначаліся для ўварвання і маглі быць выкарыстаны толькі ў наступальных аперацыях. У 1941 годзе Гітлер кінуў супраць Савецкага Звязу 10 механізаваных карпусоў, у сярэднім кожны з іх меў па 340 лёгкіх і сярэдніх танкаў. Сталін згодна з патрабаваннем Жукава фармаваў 29 механізаваных карпусоў па 1031 танкаў у кожным, уключаючы лёгкія, сярэднія і цяжкія. Не ўсе савецкія механізаваныя карпусы былі цалкам укамплектаваны на 22 чэрвеня 1941 года. 4-ы мехкорпус, напрыклад, меў 892 танкі. Нават

недамплектаваны савецкі корпус быў больш магутным чым два германскія разам узятыя. Із агульнай колькасці танкаў у складзе 4-га мехкорпуса – 413 Т-34 і КХ. Мала, кажуць камуністы. Гэта і сапраўды мала, калі не параўноўваць з германскай арміяй. Ва ўсіх дзесяці германскіх мехкарпусах, як, дарэчы, і ва ўсім сьвеце, не было ніводнага танка, нават аддалена нагадваючага Т-34 або КХ.

4-ы мехкорпус Патапава, як і суседні 8-ы (969 танкаў), і яшчэ адзін суседні 15-ы (733 танкі), і ўсе астатнія мехкарпусы на вучэннях адпрацоўвалі толькі наступальныя тэмы. У лютым 1941 года Жукаў атрымаў павышэнне, а разам з ім і генерал-маёр танкавага войска Патапаў – ён стаў камандуючым 5-й арміі. Гэта каля паўночнай падставы Ільвоўскага выступу. Вайна пачалася не так, як планавалі Жукаў і Патапаў, усё пайшло прахам, але германскія крыніцы пазначаюць цьвёрдае, энергічнае і разумнае кіраванне 5-й арміяй на працягу першых месяцаў вайны.

Расплочваючыся за чужыя памылкі, Патапаў трапіў у палон. Пасьля вызвалення із палону кожнага чакаў расстрэл або турма. Аднак для Патапава нават Сталін зрабіў выключэнне – даверыў кіраванне ўсё той жа 5-й арміяй. Пасьля вайны Патапаў дайшоў да генерал-палкоўніка. Адпаведна з маімі сведчаннямі, гэта адзіны выпадак службовага росту сталінскага генерала пасьля палону.

Генерал-маёр А.А. Уласаў стаў вядомым Жукава толькі ў 1940 годзе, але Жукаў яго падтрымліваў і ўзвышаў энергічна. Уласаў кіраваў 99-й стралковай дывізіяй, якую за кароткі час ператварыў ў лепшую із усіх трох соцень дывізій Чырвонага Войска. На працягу вайны 99-я стралковая дывізія самай першай із усіх атрымала баявы ордэн. Але Ўласаў ёю ўжо не кіраваў: пасьля таго, як Патапаў падняўся на 5-ю армію, Уласаў заняў яго месца камандыра 4-га мехкорпус ў Ільвоўскім выступе. У ходзе вайны Ўласаў пакажа сябе адным із самых таленавітых савецкіх камандыраў. Пад Масквой Заходнім фронтам кіраваў Жукаў, а 20-й арміяй Заходняга фронту – Уласаў. Аперацыя 20-й арміі на рацэ Лама да гэтага часу вывучаецца як узор вядзення раптоўнага наступлення. Праўда, пры гэтым імя Ўласава не згадваецца.

Палкоўнік І.В. Галанін на Халхін-Голе кіраваў 57-й стралковай дывізіяй. У 1941 годзе ён кіраваў 17-м стралковым корпусам на румынскай мяжы, 17-ы стралковы корпус быў незвычайным: 4 дывізіі – гэта амаль як у Хмяльніцкага. Із 4-х дывізій – 3 горнастралковыя. Корпус рыхтаваўся да фарсіравання памежнай ракі Прут і наступлення праз трансільванскія Альпы.

Палкоўнік І.П. Аляксеенка на Халхін-Голе кіраваў паўночным ўдарным згуртаваннем. У 1940 годзе генерал-маёр танкавага войска І.П. Аляксеенка сфармаваў у Забайкаллі 5-ы механізаваны корпус. На пачатку чэрвеня 1941 года пачалося перамяшчэнне 5-га мехкорпуса із Забайкалля на Ўкраіну. У корпусе Аляксеенка было больш за тысячу танкаў (ЦАМА, фонд 209, вопіс 2511, справа 20, с. 128). «21 чэрвеня ў раён новай дыслакацыі пачалі прыбываць і разгружацца першыя эшалоны 5-га механізаванага корпуса». (Скрозь вогненныя віхуры. Баявы шлях 11-й гвардэйскай арміі ў Вялікай Айчыннай вайне. с. 13).

Корпусу Аляксеенка (як і шмат якім іншым карпусам і арміям) вельмі не пашанцавала. Першыя эшалоны ўжо разгрузіліся, але Гітлер напаў, характар вайны перамяніўся, перамяніліся і планы. Астатнія эшалоны павярнулі ў

Беларусь. Корпус быў разарваны на часткі. На шляху эшалоны з танкамі падпалі пад бамбаванне і панеслі страты яшчэ да ўступлення ў бой. Эшалоны корпуса разгружаліся ў розных месцах і пачыналі бой разрознена...

Палкоўнік В.А. Мішулін на Халхін-Голе кіраваў 8-й мотабранявой брыгадай. У 1941 годзе ён сфармаваў 57-ю асобную танкавую дывізію ў Забайкаллі.

У дывізіі – больш за 370 танкаў. Напачатку чэрвеня 1941 года 57-я танкавая дывізія Мішуліна таемна перамяшчаецца із Забайкалля на Ўкраіну. Яе лёс падобны на лёс 5-га мехкорпуса, хаця дывізія Мішуліна і не ўваходзіла ў яго склад.

Маёр І.І. Фядзюнінскі на Халхін-Голе кіраваў 24-м мотастралковым палком 36-й мотастралковай дывізіі. У красавіку 1941 года палкоўнік Фядзюнінскі прыбыў на германскую мяжу і прыняў пад кіраванне 15-ы стралковы корпус у 5-й арміі Патапава. 15-ы корпус, як і ўся 5-я армія, быў набліжаны да мяжы. Фядзюнінскі – палкоўнік, але ў яго падначаленні і намесьнікі камандзіра карпуса – генералы, напрыклад, начальнік штаба генерал-маёр З.З. Рагозны; і камандыры дывізій 15-га карпуса – генерал-маёры Р.І. Шарсьцюк і Ф.Ф. Алябушаў. Палкоўнік Фядзюнінскі кіруе генераламі нездарма. Жукоў ведае, што Фядзюнінскі непараўнальны ў раптоўным ўдары. Гэта галоўнае, і таму Фядзюнінскаму даверaны корпус, а зоркі дагоняць. Яны яго дагналі. Ён стане генералам арміі. Палкавы камісар М.С. Нікішаў на Халхін-Голе быў паліткамісарам у Жукава. У чэрвені 1941 года – у 5-й арміі ў Патапава. Людзі Жукава сабраны разам. Але нанесьці раптоўны ўдар Гітлер ім не дазволіў.

Генерал арміі Фядзюнінскі згадвае, як у першыя дні вайны сабраліся разам ветэраны Халхін-Гола: Патапаў, Нікішаў і ён сам. Патапаў засмучаны, што давялося памяняцца ралямі з праціўнікам: не мы, а ён нанёс раптоўны ўдар. «Удала мы тады правялі ўдары па флангах, – заўважыў генерал Патапаў і, уздыхнуўшы, дадаў; – Зараз так не атрымліваецца», (І.І. Фядзюнінскі. Узнятыя па трывозе. М., Ваенвыдат, 1964, с. 38).

Запярэчаць, што кожны генерал, паднімаючыся ўверх, цягне за сабой каманду, каб прызначыць сваіх на ключавых пасады і ўмацаваць ўладу людзьмі, якія яму абавязаны асабіста. Гэта так.

Але Жукаў – начальнік Генеральнага штаба. Ён падымае на высокія пасты не падлізнікаў, а людзей, якія вызначыліся ў раптоўным нападзе, якія ведаюць, як раптоўныя ўдары рыхтуюцца і ажыццяўляюцца. І размяркоўвае Жукаў гэтых людзей не па маскоўскіх кабінетах і не на прасторах вялізнай краіны, а ўсіх – у Ільвоўскім выступе або на румынскай мяжы.

Жукаўская каманда – кавалерысты ў пераважаючай большасьці. Як і ён сам. Камандыр кавалерыйскага акладу – раптоўнасць, рашучасць, наступальны парыў, абыходы і ахопы, не пазіцыйная, а манеўраная вайна.

Савецкіх камандыраў 1941 года крытыкуюць. Але мала хто згадвае пра тое, што да 1941 года і пасьля тыя ж людзі былі адважнымі, разумеючымі, прадбачлівымі, рашучымі, падступнымі. А ў 1941 годзе на ўсіх найшло зацьменне...

Патрэбна сказаць, што ў накірунку румынскай мяжы таемна рухаліся не толькі жукаўцы. Як мы ведаем, сюды ж генерал-лейтэнант І.С. Конеў

перамяшчаў 19-ю армію. А генерал-маёр Р.Я. Маліноўскі – 48-ы стралковы корпус...

На мой погляд, калі Жукаў, Ракасоўскі, Конеў, Крылоў, Патапаў, Маліноўскі сабраліся разам, і ўсе супраць Румыніі, то гэта – сур'ёзна.

Генерал-лейтэнант А.А. Уласаў, патрапіўшы ў палон ў 1942 годзе, на допыце паказаў, што «канцэнтрацыя войска у раёне Ільвова паказвае на тое, што ўдар супраць Румыніі прызначаўся ў напрамку нафтавых крыніц».

Уласаў настойваў, што Сталін рыхтаваў напад на Нямеччыну і Румынію, што падрыхтоўка Чырвонага Войска была арыентавана выключна на наступленне, а абарончыя аперацыі не рыхтаваліся і нават не прадугледжваліся. (Пратакол допыту ад 8 жніўня 1942 года).

«Чырвоная зорка» (27 кастрычніка 1992 года) павядоміла, што Ўласаў выслужваўся перад Гітлерам, хацеў дагадзіць і таму паўтараў прыдумкі прапаганды Гебельса. Такімі сведчаннямі, маўляў, ён цалкам раскрыў сваё сапраўднае аблічча.

А зараз глянем, што годам раней пісаў у той жа «Чырвонай зорцы» (27 ліпеня 1991) намеснік кіраўніка Генеральнага штаба ЎВ ЗССР генерал арміі М.А. Гарэеў: «Напрамак засяроджвання асноўных намаганняў савецкага кіраўніцтва выбіраўся не ў інтарэсах стратэгічнай абароны (такая аперацыя проста не прадугледжвалася і не планавалася...), а ў якасьці падрыхтоўкі да цалкам іншых спосабаў дзеянняў... Галоўны ўдар на паўднёвым захадзе пралягаў на больш выгаднай мясцавасьці, адразаў Нямеччыну ад асноўных хаўруснікаў, нафты, выводзіў наша войска ў фланг і тыл галоўнай групоўкі праціўніка...».

Параўнаем меркаванні двух генералаў. Яны кажуць пра адно: ніякай падрыхтоўкі да абароны, толькі наступленне, пры гэтым, наступленне на паўднёва-заходнім накірунку, гэта азначае із Ільвоўскага выступа з мэтай адрэзаць ад Няметчыны нафту і асноўных хаўруснікаў.

Калі Андрэй Андрэевіч Уласаў такімі сведчаннямі меў жаданне выслужыцца перад Гітлерам, то перад кім жа меў жаданне выслужыцца генерал арміі Гарэеў? Калі палічыць, што Ўласаў проста паўтарыў выдумкі Гебельса, то і газету «Чырвоная зорка» патрэбна абвясьціць рупарам фашысцкай прапаганды.

Выказванні Гарэева друкаваліся ў Савецкім Звязе ў цэнтральным органе Міністэрства абароны і не выклікалі пратэстаў ніводнага вайсковага гісторыка, ні кіраўніка Генеральнага штаба, ні Міністра абароны, ні самога Прэзідэнта.

А не пратэставаў ніхто таму, што генерал арміі Гарэеў сказаў праўду, сапраўды як і генерал-лейтэнант Уласаў. І калі нехта самастойна на мапе размяркуе савецкія часткі ўварвання, механізаваныя і дэсантныя карпусы, аэрадромы, штабы і жукаўскіх генералаў, то вымушаны будзе прызнаць нават без сведчанняў Уласава або Гарэева: рыхтавалася наступальная аперацыя здзіўляючай прыгажосьці.

Глава XXIV

Пра Трэцці стратэгічны эшалон

«Гвалт неабходны і карысны».
У.Ленін.

«Будзьце ўпэўненыя, рука ў нас не здрыганецца».
Ё.Сталін.

Першы стратэгічны эшалон Чырвонага Войска – 16 кадравых армій ўварвання і некалькі дзесяткаў асобных карпусоў і дывізій. Задача – нанесьці адначасова некалькі удараў.

Другі стратэгічны эшалон – 7 нядаўна сфармаваных армій, укамплектаваных рэзервістамі, у тым ліку вязьнямі. Задача – павялічыць поспех Першага стратэгічнага эшалона.

А ззаду Другога стратэгічнага эшалона ішло разгортванне Трэццяга стратэгічнага эшалона. Першапачаткова ў яго складзе было 3 арміі – 29-я, 30-я, 31-я. На першы погляд – звычайныя арміі ўварвання. На другі погляд – вельмі нават незвычайныя.

Афіцыйна Трэцці стратэгічны эшалон узнік у апошнія дні чэрвеня 1941 года як рэакцыя на германскі напад. Аднак узнік Трэцці стратэгічны эшалон падазрона хутка. Сфармаваць тры арміі нават у мірны час не проста: патрабуецца шмат часу, шмат зброі, шмат жаўнераў і афіцэраў, шмат машын, шмат боепрыпасаў, харчавання, паліва, шмат ботаў, нарэшце. А гэтыя арміі ўзніклі за лічаныя дні на прыканцы чэрвеня 1941-га ў абставінах панікі і ўсеагульнай неразбярыхі; і паніка іх не закранула, і блытаніна абыйшла бокам.

Сакрэт у тым, што тры арміі Трэццяга стратэгічнага эшалона ствараліся адпаведна з планамі мірнага часу – механізм быў наладжаны і запушчаны да германскага ўварвання і спрацаваў безадказна, нягледзячы на хаос і адсутнасць Сталіна каля руля дзяржаўнай улады.

Што ж за арміі былі ў Трэццім стратэгічным эшалоне? Калі у Другім стратэгічным эшалоне цэлыя дывізіі і нават карпусы былі сфармаваны із зэкаў, паспрабуем здагадацца, хто павінен знаходзіцца ў Трэццім стратэгічным эшалоне ззаду зэкаў.

Шапятоўка, пачатак ліпеня 1941 года: момант паланення савецкіх жаўнераў 16-й арміі. Прыгледзьцеся да гэтых твараў. Вайна толькі пачалася, дзе ж савецкія жаўнеры паспелі так схуднець, яны ж не прайшлі яшчэ праз германскія канцлагеры?

Да германскага нападу 13 чэрвеня 1941 г. Сталін пачаў таемнае перамяшчэнне ў заходнія раёны ЗССР сямі армій Другога стратэгічнага эшалона. Гэтыя арміі мелі толькі наступальныя задачы.

Арміі Другога стратэгічнага эшалона ў значнай ступені былі ўкамплектаваны заняволенымі ГУЛАГа. У магчымасць германскага нападу Сталін не верыў, але да германскага нападу даў зброю ў рукі заняволеным. Калі б Гітлер не напаў, ці доўга змог бы Сталін трымаць сотні тысяч узброеных зэкаў на сваёй заходняй мяжы?

Правільна.

Трэцці стратэгічны эшалон – гэта чэкісты. Усе тры арміі.

29-й арміяй кіраваў намесьнік наркама ўнутраных спраў генерал-лейтэнант НКУС І.І. Масленікаў, 30-й – былы кіраўнік памежнага войска Украінскай акругі генерал-маёр НКУС В.А. Хаменка, 31-й – былы кіраўнік Прыбалтыйскай памежнай акругі генерал-маёр НКУС К.І. Ракуцін, затым былы кіраўнік Карэла-Фінскай памежнай акругі генерал-маёр НКУС В.М. Далматаў.

Тры арміі – гэта цэлы фронт. Агульнае кіраванне трыма арміямі ажыццяўляў былы кіраўнік памежнага войска Беларускай акругі генерал-лейтэнант НКУС І.А. Багданаў, а палiткамісарам пры ім – намеснік наркама дзяржаўнай бяспекі (НКДБ) камісар дзяржаўнай бяспекі 3-га рангу С.Н. Круглоў.

Доўгія гады, як мазаіку, збіраю сведчанні пра савецкія арміі і камандыраў сарок першага года. У тым ліку – пра тры чэкісцкія арміі. Усё, што ўдалося сабраць, сведчыць: у Трэццім стратэгічным эшалоне не толькі ўсе камандуючыя арміямі, дывізіямі, палкамі, батальёнамі, былі чэкістамі із НКУС і НКГБ, але і ўсе камандыры рот, узводаў і аддзяленняў – із тых жа ведамстваў. Выключэнняў выявіць не ўдалося.

Чым больш паведамленняў пра Трэцці стратэгічны эшалон збіраў, тым больш ўзнікала пытанняў. Для чаго быў прызначаны цэлы чэкісцкі фронт? Як памежнікі шматлікімі тысячамі здолелі 22 чэрвеня выскачыць із пад агню наступаючага германскага войска, перайсьці ў глыбокі тыл (чыгункі забітыя) і там праз некалькі дзён пасьля пачатку германскага нападу арганізавацца ў стройную структуру з франтавым і трыма армейскімі кіраўніцтвамі, са штабамі новых дывізій, палкоў і батальёнаў, з наладжанай службай сувязі і забеспячэння? А штаб жа Ўкраінскай памежнай акругі знаходзіўся ў Ільвоўскім выступе. Як генерал-чэкіст Хаменка са сваім штабам вырваўся із гэтага пекла?

Штаб Беларускай акругі знаходзіўся ў яшчэ больш неспрыяльным для эвакуацыі месцы – у Беластоку. Там усе патрапілі ў акружэнне.

Акрамя генерала-чэкіста Багданава, яго штаба і тысяч памежнікаў ад радавых да генералаў. Багданаў са сваім штабам нейкім чынам вырваўся із катла, апынуўся ў тыле і ўзначаліў увесь чэкісцкі фронт. Будзем лічыць, што Багданава можна вывезьці із акружэння самалётам, але адкуль узяліся тры чэкісцкія арміі? Усіх памежнікаў ад заходняй мяжы 22 чэрвеня самалётамі не вывезеш. А менавіта яны, памежнікі ад заходняй мяжы – падмурак трох чэкісцкіх армій і ўсё кіраўніцтва – ад заходняй мяжы. Цуды.

Гісторыкі-камуністы напісалі тысячы кніг пра герояў-чэкістаў, пра іхныя вычыны пад час першых дзён вайны, але кнігі маўчаць пра тое, якім чынам узнік чэкісцкі фронт. На гэтае пытанне гісторыкі не толькі не далі адказу, але не знайшлі патрэбным нават яго паставіць.

Каб адказаць на пытанне пра паходжанне Трэццяга стратэгічнага эшалона, мы павінны вярнуцца ў Першы стратэгічны эшалон і пажадана – на румынскую мяжу. Кніг пра гэтую пару напісана шмат, разгорнем адну з іх. Напрыклад, кнігу Героя Савецкага Звязу генерал-маёра А.А. Свірыдава. Кніга называецца «Батальёны пачынаюць бой», надрукавана Ваенвыдатам ў 1967 годзе. Кніга прайшла агульную цэнзуру і асобную ваенную. Факты, якія ў ёй паведамляюцца, як і факты ў кожнай із кніг Ваенвыдата, праверaны экспертамі Інстытута ваеннай гісторыі і пратэсту не выклікалі. Кнігу чыталі тысячы людзей, уключаючы вядучых савецкіх і замежных гісторыкаў, кнігу чыталі ўдзельнікі тых падзей – падначаленыя генерала Свірыдава і яго камандыры. Не пратэставаў ніхто.

У чэрвені 1941 года аўтар быў капітанам, камандырам 144-га асобнага выведваючага батальёна 164-й стралковай дывізіі 17-га стралковага корпуса 12-й арміі ў Ільвоўскім выступе, 17-ы корпус толькі па назве стралковы, на самай справе – горнастралковы. Кіраваў корпусам вылучэнец Жукава генерал-маёр І.У.

Галанін. І ўся 12-я армія, як мы ведаем, толькі па назве звычайная, на самай справе – горная. Менавіта ў гэтай арміі адпаведна з асабістым загадам Жукава І.Х. Баграмян праводзіў эксперыменты па хуткаму захопу горных перавалаў.

Кніга Свірыдава цікавая тым, што дае апісанне той жа арміі, але выгляд адкрываецца не зверху, а знізу. Такім чынам, апусьцімся з вышынь корпуса і арміі ў 144-ы выведваючы батальён, якім кіруе капітан А.А. Свірыдаў. Апавяданне пачынаецца ад 19 чэрвеня 1941 года. Пералістваю на першую старонку і цытую на выбар непасрэдна із першага радка: «На рацэ Прут наша дывізія замяніла памежнікаў. Пакідаючы дзяржаўную мяжу, яны перадалі нам ўмацаваны бераг і пакінулі не зусім звычайныя сувеніры – арэхавыя вуды, разбіты кулямёт і старую аўчарку...». «Памежнікі, перадаючы нам дзяржаўную мяжу...» «Лес, у якім мы размяшчаліся.» З румынскага боку «даносіўся плач румынскай вёскі: сялян высялялі далей ад мяжы...». «Усе мы, савецкія ваяры, рыхтаваліся біць ворага толькі на яго зямлі.» «Камандзір эскадрона старэйшы лейтэнант Карабко пасьля дакладу папрасіў дазволу выправіць выведку на той бок ракі.

– Пачакай, не спяшайся. Прыйдзе твой час. А пакуль назірай і прыслухоўвайся».

Паразважаем, 164-я стралковая дывізія прыняла ад памежнікаў умацаваны бераг, але ўмацаваннямі не спяшаецца карыстацца – дывізія хаваецца ў памежным лесе. У памежнай паласе так дзейнічалі ўсе савецкія дывізіі. Іх вывелі на мяжу, але не дзеля абароны. На тым беразе германскія дывізіі дзейнічаюць адпаведна з тым жа сцэнарам, таксама хаваюцца ў лясах. Яны таксама не для абароны.

Дзіўна выглядаюць асаблівасьці слыху савецкага капітана-выведніка: плач высяляемай румынскай вёскі з таго боку памежнай ракі ён пачуў, а з нашага як быццам бы і плачу няма. А між тым, савецкае памежнае войска з 13 па 20 чэрвеня правяло аперацыю па гвалтоўнаму высяленню людзей з памежнай паласы ад Белага да Чорнага мора. Немцы высялялі із паласы шырынёй роўнай 20 км, нашы – роўнай 100. Немцы, у асноўным, насельніцтва перамяшчалі. Нашы перамяшчалі і вынішчалі. Пад час апісваемага моманту аперацыя НКУС па ачыстцы прыфрантавой паласы дайшла да свойго крывавага апагея. Але нашаму «герою» і справы няма. Ён нашага плачу савецкіх людзей не чуе і чуць не жадае. Ён уяўляе сябе вызваліцелем Яўропы і таму чуе толькі плач з таго боку.

Пасьля публікацыі маіх першых артыкулаў пра сапраўдную сутнасьць Паведамлення ТАСЗ ад 13 чэрвеня 1941 года гурток амерыканскіх экспертаў апублікаваў гнеўны адкрыты ліст: Паведамленне ТАСЗ – гэта проста сталінская глупства, мы – гісторыкі гэта даўно ўсталявалі. Можа, для вас, спадары, Паведамленне ТАСЗ і глупства, але дзень, калі гэтае Паведамленне было апублікавана ў друку, з'яўляецца днём нацыянальнай жалобы для шмат якіх народаў. У адрозненні ад фашыстаў, якія высялялі насельніцтва на некалькі кіламетраў углыб сваёй тэрыторыі, нашы доблесныя чэкісты высылалі дзесяткі тысяч людзей у запалярную тундру, і мала хто із іх потым вярнуўся пад роднае неба.

Завяршыўшы гвалтоўную рэпатрыяцыю людзкіх мас, доблесныя памежнікі не проста знішчылі мінныя і драцяныя загароды на савецкай мяжы (пра гэта – у «Ледаколе»), але і самі пакінулі мяжу. Сведчанне генерала Свірыдава – толькі адзін прыклад. Такіх сведчанняў кожны жадаючы можа знайсьці ў дастатковай колькасьці як у мемуарах савецкіх генералаў, так і ў германскіх архівах.

Цалкам адназначна із гэтых сведчанняў вынікае, што на участках у дзясяткі, часам у сотні кіламетраў (там, дзе рыхтаваліся савецкія ўдары), мяжа была адкрыта, г. азн. памежнікі сышлі, перадаўшы мяжу ў распараджэнне Чырвонага Войска.

Вось тут і патрэбна шукаць адказ на пытанне, як памежнікі апынуліся ў глыбокім тыле пад час першых дзён вайны: усё неабходнае для фарміравання трох чэкісцкіх армій было падрыхтавана загадзя, а асабісты склад ад генералаў да радавых, цэлыя памежныя заставы, камендатуры, атрады і штабы памежных акруг адышлі ў тыл ДА германскага ўварвання. У сваім жыцці бачыў толькі аднойчы сітуацыю, калі памежнікі адкрылі мяжу: летам 1968 года там жа ў Карпатах нашых жаўнерыкаў пераабулі ў скураныя боты, а памежныя заставы знялі вартавых, пакінуўшы мяжу нашым дывізіям.

У 1941 годзе ўсе рабілася адпаведна з тым жа сцэнарам. Сыходзячы 18-19 чэрвеня ад мяжы, чэкісты ведалі, што гэта вайна. Кожнаму савецкаму чалавеку з дзяцінства, як цвік, у галаву забівалі ісьціну – мяжа на замку! Кожны памежнік жыў гэтай ісьцінай. Сыходзячы 19 чэрвеня 1941 г. ад мяжы, кожны кіраўнік заставы і кожны радавы разумелі значэнне сыходу.

Нагадаем амаль непрыкметны штрых на самай першай старонцы успамінаў генерала Свірыдава: памежнікі, здаючы дзяржаўную мяжу, кінулі непрацуючы кулямёт. Кожны, хто служыў у Чырвоным Войску, у Савецкім Войску, у памежным войску, у НКУС, у КДБ, падтрымайце мяне: у мірны час кінуць кулямёт, хай і непрацуючы, немагчыма. Як бы там ні было сапсаваную маёмасць, тым больш зброю, патрэбна здаваць, складаючы пры гэтым акт. Непрацуючую рэч (няхай гэта будзе сакрэтная мапа або парваная жаўнерская шынель) патрэбна паказаць – вось яна, а вось акт на спісанне, падпішыце. І ніякіх праблем.

Але, паспрабуй адбіцца ад камісіі, калі акт ёсць, а парванага шыняля няма, ідзі дакажы, што ты яго не скраў і не прапіў. А із двух паламаных кулямётаў можна за пятнаццаць хвілін сабраць адзін цэлы. Тым больш, адпаведна з тэкстам генерала Свірыдава вынікае, што яго хлопцы кінуты кулямёт хутка адрамантавалі, не маючы ні запасных частак, ні другога няспраўнага кулямёта, які можна было б пусьціць на запчасткі. Як жа зразумець паводзіны кіраўніка памежнай заставы і яго старшыні, за якімі кулямёт лічыцца? Як яны збіраліся даваць справаздачу за адсутнічаючы кулямёт? Хто паверыць, што яны не аддалі кулямёт ворагам савецкай улады? Хто паверыць, што кулямёт быў непрацуючым?

Зразумець паводзіны сыходзячых памежнікаў проста. Калі мець на ўвазе, што мірны час скончыўся, і ўсе, да кіраўніка заставы ўключна, разумеюць, што ўжо ідзе вайна. А на вайне менавіта так і робіцца. Заўсёды. Выводзіцца, напрыклад, 1-я гвардэйская танкавая армія із бітвы, і загад; выходзіць па

лёгкаму. Непатрэбна выводзіць з пярэдняга краю зброю, боепрыпасы, баявую тэхніку, якія з такой цяжкасцю туды дастаўлены. Таму вывядзенне частак з бою часта ажыццяўляецца так: запасы, усё што засталося пасьля жорсткіх баёў ўзбраенне і боепрыпасы перадаюцца свежым часткам, а адыходзячыя ў тыл нічога лішняга з сабой не бяруць, там у тыле іх даукамплектуюць і ўзброяць новай зброяй прама з заводаў. Менавіта так 19 чэрвеня 1941 праходзіла замена савецкіх частак на мяжы: ужо не адпаведна са стандартамі мірнага часу, а так, як робіцца на вайне.

Дзіўны настрой у баявых частках Чырвонага Войска, хаваючыхся ў лясах каля мяжы. У тым жа, напрыклад, 144-м асобным выведвальным батальёне капітана Свірыдава.

Дарэчы, патрэбна і батальён апісаць. Арганізацыя яго стандартная: кіраўніцтва і штаб, танкавая рота, рота цяжкіх гарматных бронеаўтамабіляў, мотастралковая рота, кавалерыйскі эскадрон і падраздзяленні забеспячэння. Асноўнае ўзбраенне батальёна – 16 плаваюць танкаў і 13 гарматных бронеаўтамабіляў. У Сталіна такіх батальёнаў толькі ў складзе стралковых дывізій 207, цалкам укамплектаваных, і некалькі дзясяткаў – не цалкам. Ацэнім.

Глянем толькі на адзін 144-ы выведвальны батальён. У яго складзе 16 танкаў, а ва ўсіх германскіх пяхотных дывізіях разам узятых – ніводнага. І ва ўсіх германскіх матарызаваных дывізіях разам узятых – ніводнага. А ў Сталіна ў кожнай стралковай дывізіі выведвальны батальён з танкамі. Толькі ў складзе разведвальных батальёнаў стралковых дывізій у Сталіна больш танкаў, чым ва ўсім вермахце на Усходнім фронце. Дык жа і танкі не простыя, а плаваюць. Іх у Сталіна 4000. А ва ўсім вермахце – ніводнага. І ва ўсім астатнім сьвеце – ніводнага плаваючага танка ў той час не было.

І атрымліваецца, што камандыр батальёна капітан Сьвірыдаў на румынскай мяжы мае 16 плаваючых танкаў, а ніводны із германскіх генералаў і фельдмаршалаў не мае ніводнага. Генералы і фэльдмаршалы ўсіх астатніх краін – таксама ніводнага. Дык вось у камандыра такога батальёна падначалены яму камандыр эскадрона просіць дазволу выправіць выведку на «той бок ракі... Уяўляю тую ж сітуацыю дзе-небудзь у 1970 годзе: малады афіцэр-выведнік пытаецца дазволу ў камандыра выведбата выправіць выведніцкае згуртаванне на той бок ракі... скажам, у Заходнюю Нямеччыну.

Уяўляю сябе асабіста, задаючым гэтае пытанне майму камбату... Ды мяне б за такое пытанне імгненна павязалі б просьцінамі і пад выццё сірэн даставілі б у адпаведную ўстанову. А ў 1941 годзе старэйшы лейтэнант-выведнік задае пытанне капітану, а той бурна не рэагуе: правільнае пытанне, але пакуль яшчэ час не прыйшоў. Хутка наступіць.

У выведніцкіх падраздзяленнях і частках дурняў не трымаюць. Старэйшы лейтэнант апісаны ведаючым справу, энергічным, ініцыятыўным. Сам аўтар таксама добры камандыр, ад капітана дайшоў да генерал-маёра, стаў Героем Савецкага Звязу. У дадзеным выпадку старэйшы лейтэнант атрымаў адмоўны адказ, але пытанне ён задаваў з выразным разуменнем таго, што станоўчае ці адмоўнае рашэнне пра выпраўленне ўзброенага згуртавання на сумежную тэрыторыю залежыць ўжо не ад таварыша Сталіна і не ад таварыша Молатава, не

ад Жукава і не ад кіраўніка ГРУ генерал-лейтэнанта Голікава, а ад капітана, які стаіць там, дзе належала б стаяць памежным пастам.

У дадзеным выпадку капітан не дазволіў выправіць выведку на тэрыторыю праціўніка, але вядомы сотні выпадкаў, калі іншыя савецкія капітаны і маёры дазволілі. Мы прывыклі абурацца на тое, што германскія выведніцкія самалёты кружыліся над савецкай тэрыторыяй, што германскія выведніцкія згуртаванні гойсалі па нашай зямлі. Пры гэтым мы неяк забываемся пра нашы самалёты, лётаўшыя ў германскім небе, пра нашы выведніцкія згуртаванні, гойсаўшыя па германскай зямлі.

Чытаючы гэтыя радкі, згадваю кнігу Б.М. Шапашнікава «Мозк войска». За шмат гадоў да 1941 года Шапашнікаў папярэджваў, што «перавядзенне войска на ваеннае становішча стварае некаторы ўздым яго вайсковай доблесьці, павышае маральны ўзровень войска». Шапашнікаў папярэджваў, што войска, якое перавялі на ваеннае становішча і наблізілі да мяжы, адчувае нервовае напружанне, стрымаць яго парыў немагчыма. Шапашнікаў папярэджваў, што войска нельга доўга трымаць каля мяжы, яго патрэбна пускаць у справу.

Сталін ўважліва чытаў кнігу Шапашнікава, ведаў яе і цытаваў. Сталін заступаўся за Шапашнікава. 1940 год – гэта год узвышэння Шапашнікава, у траўні яму прысвоена званне Маршала Савецкага Звязу. Афіцыйна ён – намесьнік Наркама абароны, на практыцы галоўны вайсковы дарадца Сталіна. Да сярэдзіны чэрвеня 1941 года савецкае войска ўварвання набліжана да мяжы. Вышэйшае савецкае ваеннае кіраўніцтва ведае, што як камандыры, так і жаўнеры ўжо ірвуцца ў бой, што іхны наступальны парыў не стрымаць. Але яго ўжо і не стрымліваюць, да усёзнішчаючай вайны застаецца ўсяго два тыдні... Чырвонае Войска ад праціўніка не аддзяляе нават тонкі ланцужок памежнікаў НКУС. А ні Жукаў, ні Цімашэнка, ні Шапашнікаў не валодалі ж такой уладай, каб загадаць памежнікам пакінуць мяжу. Памежнікі – не іхнае ведамства. Памежнікі – берыеўцы. А Берыя не валодаў такой уладай, каб загадаць вайсковым дывізіям замяніць яго людзей на мяжы. Загадаць наркаму ўнутраных справаў забраць памежнікаў ад мяжы і загадаць наркаму абароны падвесьці вайсковыя дывізіі да мяжы мог толькі адзін чалавек – Старэйшыня Саўнаркама таварыш Сталін.

Сталін аддаў загады чэкістам адысьці ў тыл, а часткам Чырвонага Войска выйсьці на мяжу. Сталін ведаў, што пасьля гэтага патрэбна будзе адпусьціць Чырвонае Войска із ланцуга... Інакш яна само вырвецца.

А потым здарылася тое, чаго ніхто не чакаў. Нямецкае войска нанесла ўдар.

Разгледзім наступствы ўдара на прыкладзе 164-й стралковай дывізіі, у якой служыў капітан Свірыдаў. У гэтым раёне дзьве ракі: памежны Прут і паралельна яму на савецкай тэрыторыі – Днестр. Калі б дывізія рыхтавалася да абароны, то ў міжрэчча лезьці было б не варта, а патрэбна было б выкапаць акопы і траншэі на ўсходнім беразе Днястра, выкарыстоўваючы абедзве ракі як водныя перашкоды. Масты патрэбна было б падрыхтаваць да знішчэння. У міжрэччы не трымаць ні складоў, ні шпіталяў, ні штабоў, ні буйных вайсковых частак, а толькі невялікія атрады і згуртаванні падрыўнікоў і снайпераў.

Але 164-я дывізія (як і ўсе астатнія дывізіі) рыхтавалася да наступлення і таму Днестр перайшла, перацягнула за сабой у памежныя лясы сотні тон боепрыпасаў, паліва і харчавання, штабы, шпіталі, вузлы сувязі і спынілася каля апошняй мяжы – памежнай ракі. У дывізіі 15 тысяч жаўнераў. Шмат гармат. Шмат снарадаў. Шмат машын. Побач – іншыя дывізіі. І ўсё ў міжрэччы: ззаду – Днестр, наперадзе – памежны Прут.

Нанесьлі немцы ўдар, мост на памежнай рацэ захапілі; ён не быў замініраваны, і пачалі перапраўляць свае часткі. А масты ззаду савецкіх дывізій – разбамбілі. На поўнач ад гэтага ўчастка прарвалася германскае 1-я танкавае згуртаванне і велізарным крукам абыходзіць савецкі фронт, адсякаючы савецкія часткі ад тылоў.

І савецкія дывізіі апынуліся ў пастцы. Масы людзей і зброі (тут жа і 96-я горнастралковыя дывізія – 13 тысяч жаўнераў). Але абарону ніхто не рыхтаваў, траншэі і акопы не капаў. Адысьці немагчыма – ззаду Днестр без мастоў. І пачынаецца разгром. Сёй-той вырваўся із пасткі па наплаўнаму масту, але паспрабуйце па аднаму масту пад бамбёжкай вывезьці сотню тысяч жаўнераў і пару тысяч тон боепрыпасаў...

Вернемся да апавядання Свірыдава. Ён глядзіць на памежны мост праз раку Прут, па якому бясконцым патокам перапраўляецца германскае войска: «Мост! Мы захоўвалі яго для наступлення, а зараз ніяк не можам падарваць...». «Справа ў тым, што ўся мая ваенная вучоба праходзіла, у асноўным, пад дэвізам: толькі наступаць! Адыход лічыўся ганьбай, і гэтаму нас не вучылі. Зараз, калі давялося адступаць, вопыту-та ніякога і не было. Давялося спасцігаць гэтую мудрасць пад жорсткімі ўдарамі ворага».

У гэтым прыкладзе раскрыты падставы паразы: гатоўнасць да абарончай вайны і гатоўнасць да наступальнай – розныя рэчы; 164-я дывізія рыхтавалася да наступлення, таму так усё і атрымалася...

Пасьля выхаду «Ледакола» выступілі знакамітыя гісторыкі і заявілі, што мая версія не новая, гэта проста паўтарэнне таго, што сцвярджалі фашысты. Свайго чытача заклікаю ў сьведкі: хіба я захапляюся цытаваннем фашыстаў? Мае кнігі прасякнуты цытатамі із Маркса, Энгельса, Леніну, Троцкага, Сталіна, Фрунзэ, Хрушчова, Брэжнева, Шапашнікава, Жукава, Ракасоўскага, Конева, Васілеўскага, Еременка, Бірузова, Маскаленка, Мерацкова, Кузняцава і шмат іншых з імі. Хто ж із іх фашыст? Маркс – фашыст? Або Ленін? Ці, можа, Троцкі? Гэтая глава амаль цалкам на цытатах із кнігі генерал-маёра А.А. Свірыдава, Героя Савецкага Звязу. А магла б быць на цытатах із Калядзіна, Купрыянава, Шепелева і каго заўгодна.

Калі версія фашысцкая, то варта папракаць не мяне, а савецкіх маршалаў і генералаў, я толькі паўтараю іхныя словы. Мне не вельмі зразумела лютасць маіх крытыкаў. Чаго на мяне накінуліся? Чаму вы маўчалі, калі выходзілі кнігі Жукава і Ракасоўскага, Баграмяна, Еременка і таго ж Свірыдава. На іхныя галовы патрэбна было б накіраваць ваш высакародны гнеў. А я толькі сціплы збіральнік цытат...

А некаторыя гісторыкі заявілі, што спрачацца з маёй версіяй немагчыма, але і верыць мне пакуль нельга, таму што цалкам сакрэтных дакументаў пра падрыхтоўку савецкай агрэсіі не знойдзена.

Таварышы гісторыкі, вельмі сакрэтныя дакументы знойдуцца. Абавязкова знойдуцца. Калі будзе жаданне.

Але ці з'явіцца яно? Уявім сябе на месцы знакамітага прафесара, які атрымаў за сваю працу сусьветнае прызнанне, навуковыя ступені і званні, прэміі, дачы, ордэны, які напісаў дзесяткі кніг і сотні артыкулаў пра тое, што Сталін – нявінная ахвяра. Калі будзе знойдзены і апублікаваны ўсяго адзін дакумент, усяго адзін ліст, то ўвесь сьвет даведаецца, што выбітны навуковец, мякка кажучы, памыляўся, што прэміі і ордэны не заслужаны ім, што сваё жыццё і талент ён выдаткаваў выслужваючыся перад камуністамі. Вось і прыкінем, ці будзе мець жаданне наш вучоны муж знайсьці такую паперку і сябе самога выкрыць? І яго шматлікія калегі ў тым жа становішчы: адзін лісток можа скасаваць ўсе іхныя тэорыі, працы і намаганні. Ці палаюць яны трапяткім запалам той лісток знайсьці ў архіўным пылу і апублікаваць?

Уявім сябе на месцы генералаў і маршалаў: ці гараць яны жаданнем знайсьці той самы дакумент, якіператворыць іх із герояў у крыважэрных захопнікаў?

Уявім сябе на месцы прэзідэнта Расіі. Пасьля крушэння камунізму ўсім гарадам вярнулі гістарычныя найменні. Горад Калінін, напрыклад, зноў стаў Цьвер, адзін толькі горад Калінінград ніяк у Кенігсберг пераназываць няма жадання. Ці ёсць жаданне ў нашага прэзідэнта знайсьці такі дакумент, які пакажа, што правіна Ёсіфа Сталіна ў развязванні Другой Сусьветнай вайны зусім не меншая чым правіна Адольфа Гітлера? Калі знойдуць лісточак са сталінскім планам, то гораду Калінінграду давядзецца вярнуць сапраўднае імя, а сам горад – законнаму ўладальніку. Уявім, што Прэзідэнту паведамілі: дакументы знойдзены. Цікава, што наш Прэзідэнт загадае з тымі дакументамі зрабіць?

У нас жа знаходзяць толькі тыя дакументы, якія патрэбны. 50 гадоў мы адмаўлялі забойства польскіх афіцэраў, а сведак забойства забівалі. Нават тых сведак прымудраліся забіваць, якія знаходзіліся ў руках заходніх саюзнікаў. І на кожнага, хто адважыўся мець сваё меркаванне ў гэтым пытанні, вешалі ярлык: фашыст. А потым адмаўляць гэтае злачынства зрабілася проста непрыстойным: увесь сьвет ведаў, чыіх рук гэтая справа. І быў дадзены загад: прызнаць злачынства і дакументы знайсьці. І яны знайшліся, у адзін момант.

А без загаду не знайшліся б. Нашы гісторыкі знаходзяць толькі тое, што дазволена знаходзіць.

Але нават калі і знойдуцца сталінскія планы, ці дапаможа нашым гісторыкам сакрэтная паперка із архіва? Кніга генерала Свірыдава выдадзена 25 гадоў таму тыражом 65 тысяч. Гэтую кнігу можна знайсьці на палках якой заўгодна навуковай бібліятэкі Масквы і Лондана, Парыжа, Рыма і Катманду. У кнізе Свірыдава ўсё напісана адкрытым тэкстам, генерал сумленна і зразумела патлумачыў і намеры савецкага камандавання, і задумы, і падставы разгрому. Прыведзеныя факты – бясспрэчныя.

Дзеля цікавасьці прыведзеныя генералам факты вырашыў праверыць па іншых крыніцах і знайшоў 28 незалежных падмацаванняў, уключаючы германскія выведкавыя данясенні. Усё сыходзіцца на адным: 164-я стралковая дывізія знаходзілася ў міжрэччы Днястра і Дубца, акрамя яе і іншых дывізій там было з лішкам. І ёсць толькі адно тлумачэнне таго факту дзеля чаго дывізіі

забраліся ў такое нязручнае для абароны месца: для наступлення. Дык якіх вельмі сакрэтных дакументаў чакаюць нашы гісторыкі? І што спадзяюцца ў іх знайсьці?

Прадказваю: калі знойдзеце вельмі сакрэтныя дакументы, то ў іх будзе тая ж інфармацыя – 164-я стралковая дывізія знаходзілася паміж Дубцом і Днястром... І для якой заўгодна дывізіі, корпуса, арміі знойдзеце вельмі сакрэтныя дакументы і ў іх выявіце, што да абароны яны не рыхталіся, рыхталіся да наступлення. Калі генерал Сьвірыдаў і тысячы іншых удзельнікаў вайны адышлі ад гістарычнай праўды, то варта было іх выкрыць 25 гадоў таму, абвясьціць іхную версію фашысцкай і апублікаваць аспрэчваючыя матэрыялы. Але гэтага ніхто не рабіў і не робіць.

Мемуары нашых генералаў ляжаць на палічках, іх ніхто не чытае. Тысячы гісторыкаў пішуць кнігі і дысертацыі пра вайну, але ні адзін не знайшоў часу пацікавіцца фактамі. Гістарычная навука існуе сама па сабе, факты – самі па сабе. Сведчанні тых, хто ваяваў, наша гістарычная навука ігнаруе. Яшчэ будучы ў Звязе я сабраў бібліятэку вайсковых кніг у колькасьці шмат тысяч тамоў. Усе кнігі ўспамінаў пра падрыхтоўку «вызвалення». І ўсё гэта адкрыта – у крамах «Ваенная кніга», на Арбаце.

У ГВУ [12] мая калекцыя вайсковых кніг была вядомай у дастатковай ступені, каб праз 20 гадоў кіраўнік ГВУ генерал-палкоўнік Яўген Леанідавіч Цімохін яе памянуў у «Чырвонай зорцы» ад 29 красавіка 1992 года. Шкада, што калекцыю давялося кінуць у Маскве на памяць савецкай уладзе.

Тут на Захадзе за 15 гадоў сабраў новую бібліятэку – на зайздрасць шматлікім навуковым установам. І сцвярджаю: патрапіць у сакрэтныя архівы – мара кожнага гісторыка, але і ў адкрытых публікацыях зьмяшчаецца дастаткова паведамленняў для аналізу дзеянняў Чырвонага Войска, планаў і намераў яе кіраўніцтва. Сапраўды гэтак жа адных толькі публікацый газеты «Праўда» цалкам дастаткова для таго, каб абвясьціць камуністычную партыю злачыннай арганізацыяй. Дакладна так жа як і адкрыта апублікаваных работ Леніна цалкам дастаткова для таго, каб абвясьціць яго ворагам чалавецтва.

Збіраў кнігі тады, збіраю зараз і здзіўляюся: усё напісанае савецкімі генераламі і маршаламі пра адно: «Мы, савецкія людзі, рыхталіся біць праціўніка толькі на яго тэрыторыі», а далей пласты матэрыялаў пра падрыхтоўку савецкай агрэсіі. Прабачце, вызвольнага паходу. Няўжо ўсяго гэтага ніхто, акрамя мяне, не чытаў? Чым жа займаюцца тысячы нашых гісторыкаў?

Зараз толькі ў маёй бібліятэцы кніг (або іхных фотакопій), адпаведна з сэнсам і духам нагадваючых кнігу генерала Свірыдава, 4130. «Ледакол» я мог бы павялічыць да сотні тамоў і ўсё роўна пра ўсё не распавядзеш. У мемуарах савецкіх генералаў якая заўгодна дывізія апісваецца шматлікімі аўтарамі. Былы камандзір дывізіі піша мемуары і былы кіраўнік штаба той жа дывізіі піша, і камандзіры палкоў пішуць, і камандзіры батальёнаў, і суседніх дывізій камандзіры пішуць, і камандзір корпуса ў які дывізія ўключана, і камандуючы арміяй, і камандуючы фронтам, і радавы жаўнер паведамляе свае згадванні. І ўсё стыкуецца!

[12] Галоўнае Выведніцкае Ўпраўленне.

Зараз кожны аматар гісторыі ў стане сабраць паведамленні пра ўсе савецкія дывізіі (за выключэннем НКУС). Кожны чалавек самастойна можа вывучыць усе папярэднія камбінацыі і перамяшчэнні і пабачыць сітуацыю ў развіцці: таму што ўсё вядома пра рух брыгад, дывізій, карпусоў, армій у лютым, сакавіку, красавіку, траўні, чэрвені 1941 года. Дык няўжо, маючы перад вачамі поўную выяву, мы не здольны зразумець задуму Вялікага гросмайстра? Няўжо ён павінен быў пакінуць нам цалкам сакрэтныя канспекты сваіх таемных намераў?

Задума Сталіна геніяльная, але простая. Дастаткова дывізіі размясьціць на мапе, як фігуры на шахматнай дошцы, і задума заззяе перад нашымі вачамі.

Ды не такімі ўжо архівы былі і засакрэчанымі. Праўда, у генеральскіх мемуарах сталінскую задуму мы бачым не ў выглядзе адзінага дакумента, а ў выглядзе мільёна бліскучых аскепкаў. Генерал арміі К.Н. Галіцкі, напрыклад, у кнізе «Гады суровых выпрабаванняў» (с. 33) апісвае такі ж выведніцкі батальён, як і ў Свірыдава, але не ў Ільвоўскім выступе, а ў Беластоцкім. Гэты батальён у складзе 27-й Омскай імя Італьянскага пралетарыяту стралковай дывізіі, якая была таемна перакінута ў памежныя лясы. Выведніцкі батальён знаходзіўся ў гатоўнасьці весьці выведку на тэрыторыі занятай нямецкім войскам. І каб паверылі, генерал арміі К.Н. Галіцкі прыводзіць спасылку на архіў. Іншымі словамі, знаходзіліся ў гатоўнасьці да вайны, толькі не да «вялікай айчыннай».

Хто перашкаджаў гісторыкам збіраць гэтыя каштоўныя сведчанні са спасылкамі на архівы, і зараз, калі дзверы архіваў трохі адчыніліся, праверыць іхную праўдзівасць?

Нашы гісторыкі ўсё спрабуюць чытаць паміж радкоў. А мне прыйшло ў галаву чытаць тое, што ў радках, тое, што адкрытым тэкстам. 50 гадоў гісторыкі чакаюць, калі перад імі расчыняцца дзьверы архіваў. Ці дапамогуць архівы, калі яны не знайшлі часу прачытаць нават тое, што адкрыта ляжыць на палічках?

Пытанне пра паходжанне Трэццяга стратэгічнага эшалона, спадзяюся, зразумела: ДА ГЕРМАНСКАГА НАПАДУ МЯЖА БЫЛА Ў ШМАТЛІКІХ МЕСЦАХ АДКРЫТА, і шмат тысяч памежнікаў былі адведзены ў тыл, дзе і былі арганізаваны ў тры карніцкія арміі.

Застаецца пытанне пра прызначэнне цэлага фронту чэкістаў. Страляць у патыліцы наступаючаму войску, падбадзёрваючы нядбайных? Магчыма. Але для таго існавалі загараджальныя атрады, створаныя ДА германскага нападу ва ўсіх савецкіх арміях і карпусах. Загараджальныя атрады НКУС арганічна ўваходзілі ў склад войска як Першага, так і Другога стратэгічнага эшалонаў. Каб уявіць сабе магутнасць загараджальных атрадаў, прывяду статыстыку.

Гэтая вельмі сакрэтная даведка адрасавана «Народнаму камісару ўнутраных спраў ЗССР, Генеральнаму камісару дзяржаўнай бяспекі таварышу Берыя». Усяго тры друкаваных старонкі, у якіх паведамленні пра расстраляных у Чырвоным Войску на працягу першых няпоўных чатыры месяцы вайны. Гаворка не пра ўсіх расстраляных, а толькі расстраляных вайскоўцаў, спыненых аператыўнымі заслонамі і загараджальнымі атрадамі.

Даведка пачынаецца славамі: «З пачатку вайны да 10 кастрычніка г.г. Адмысловымі аддзеламі НКУС і загараджальнымі атрадамі войска НКУС па ахове тылу затрымана 657.364 ваеннаслужачых, адстаўшых ад сваіх частак і

збегшых з фронту. Із іх аператыўнымі заслонамі Адмысловых аддзелаў затрымана 249.969 чалавек і загараджальнымі атрадамі войска НКУС па ахове тылу – 407 395. Адмысловымі аддзеламі арыштавана 25878 чалавек, астатнія сфарміраваны ў баявыя часткі і выпраўлены на фронт. Адпаведна з пастановамі Адмысловых аддзелаў і адпаведна з прысудамі вайсковых трыбуналаў расстраляна 10201 чалавек, з іх перад шэрагам 3321».

Далей пазначаецца статыстыка арыштаў, расстрэлаў наогул і расстрэлаў перад строем на розных франтах. Са статыстыкі вынікае, што арыштоўвалі больш за ўсё на Заходнім фронце – па тысячы чалавек за месяц – 4013 чалавек за 4 месяцы. На гэтым жа фронце і расстрэльвалі больш за ўсё – 2136 чалавек. Верагоднасць выжыць пасьля арышту – менш за 50 адсоткаў. А расстрэльвалі перад строем часьцей за ўсё на Паўночна-Заходнім фронце – 730 чалавек за першыя няпоўных 4 месяцы вайны.

Даведка падпісаная намесьнікам кіраўніка Адмыславага аддзела НКУС ЗССР камісарам дзяржаўнай бяспекі 3-га рангу Мільштэйнам. Гэты дакумент быў перададзены ў Канстытуцыйны суд Расіі як адзін із абвінавачваючых дакументаў злачыннай дзейнасці камуністычнай партыі.

Із дакумента вынікае, што на працягу кожнага із першых 111 дзён вайны на фронце расстрэльвалі па 92 вайскоўцаў, у тым ліку па 30 чалавек кожны дзень расстрэльвалі перад шэрагам частак і падраздзяленняў. У гэтай статыстыцы толькі тыя, каго спынялі Адмысловыя аддзелы і загараджальныя атрады.

Статыстыка не ўлічвае тых, каго арыштавалі на баявых пастах. Вось, напрыклад, 22 чэрвеня ў раёне горада Гродна збіты самалёт 207-га бамбавальнага авіяцыйнага палка, экіпаж загінуў, жывым застаўся толькі стралок-радыст малодшы сяржант А.М. Шчыглоў. Ён вярнуўся ў полк (авіягарнізона Вараўское Смаленскай вобласьці) 28 чэрвеня, «быў арыштаваны органамі НКУС і расстраляны за здраду Радзіме». («Чырвоная зорка», 26 чэрвеня 1991 г.).

Гэта ўжо зусім іншы від злачынства і цалкам іншая статыстыка, не звязаная з загараджальнымі атрадамі і аператыўнымі заслонамі Адмысловых аддзелаў. Гэты выпадак (і тысячы падобных) не із катэгорыі «адсталі ад сваіх частак і збеглі з фронту», тут як раз адваротны выпадак – малодшы сяржант дабраўся да свайго роднага палка...

Калі-небудзь будзе апублікавана статыстыка расстраляных із ліку вярнуўшыхся ў свае часткі. Але нават і статыстыка расстрэлаў адстаўшых адназначна паказвае, што аператыўныя заслоны і загараджальныя атрады НКУС спраўляліся з ускладзенымі на іх абавязкамі і ў дапамозе Трэццяга стратэгічнага эшалона не мелі патрэбы нават у крытычнай абстаноўцы ўсеагульнага адступлення, панікі і неразбярыхі. У «вызваленчай» вайне Адмысловыя аддзелы і загараджальныя атрады і тым больш абышліся б без дапамогі Трэццяга стратэгічнага эшалона.

На падставе гэтай статыстыкі лічу, што Трэцці стратэгічны эшалон у складзе трох армій НКУС фармаваўся не для расстрэлаў савецкіх жаўнераў Першага і Другога стратэгічных эшалонаў.

А можа, чэкісткі фронт сфармавалі для падаўлення супраціўлення на «вызваленых» тэрыторыях? Не выключана. Але для гэтай мэты ў складзе

Першага і Другога стратэгічных эшалонаў знаходзіліся дзесяткі мотастралковых дывізій НКУС з танкамі, гаўбічнай артылерыяй і ўсім неабходным для ўмацавання сацыяльнай справядлівасьці.

Галоўная задача Трэццяга стратэгічнага эшалона была іншай. Перад кожным «вызваленнем» 1939-1940 гадоў памежнікі дзяліліся на дзьве няроўныя часткі: адны заставаліся на мяжы і выкарыстоўваліся ў першым эшалоне нападу ў якасьці элітных дыверсійных атрадаў і згуртаванняў, а іншыя адыходзілі ў тыл і ўводзіліся ў бой на самым апошнім этапе «вызвольнага» паходу, замацоўвалі поспех вайсковых фармаванняў і бралі пад ахову новую мяжу. Менавіта так савецкае памежнае войска было падзелена ў сярэдзіне чэрвеня 1941 года...

Так рабілі і немцы. Выведваючая зводка штаба Паўночна-Заходняга фронту №02 ад 21 чэрвеня 1941 г. паведамляе пра дзейнасць германскага войска на мяжы Усходняй Прусіі: «Ахова мяжы і назіранне за нашай мяжой ускладзены на палявыя часткі... Грамадзянскаму насельніцтву прапанавана эвакуявацца далей ад мяжы на 20 км». (ЦАМА, фонд 221, вопіс 1362, справа 5, с. 27).

У немцаў усё, як у нас, але мяне здзівіў не змест дакумента, а нумар. Нуль ўводзіцца для сакрэтных дакументаў. Два нулі – для вельмі сакрэтных... З пачаткам кожнага года нумарацыя аднаўляецца. Дык чаму ж 21 чэрвеня толькі другая выведковая зводка? Кіраўнік выведкі акругі раз на тыдзень кладзе новую выведзводку на стол камандуючаму акругай, а пры абвастрэнні становішча – кожны дзень. Чаму ж нумар такі малы? Ды таму, што 19 чэрвеня із Прыбалтыйскага вайсковай акругі ўжо вылучыўся Паўночна-Заходні фронт са сваім уласным штабам, выведваючым і іншымі аддзеламі і зажыў сваім уласным жыццём, і пайшлі нумары загадаў, выведзводак і іншых дакументаў з самага пачатку, пачынаючы ад 01 і вышэй. І ўжо 21 чэрвеня 1941 года палкоўнік Карлін падпісваецца ў дакументах як памочнік камандуючага ПЗФ (Паўночна-Заходнім фронтам) па СПА[13] (ЦАМА, фонд 344, вопіс 5564, справа 1, с. 62). І ва ўсіх астатніх акругах высяленне людзей, сыход памежнікаў і замена іх палявымі часткамі азначала, што Чырвонае Войска ўжо ў вайне, яно ўжо разгарнула франты і прыняло на сябе мяжу за выключэннем некаторых участкаў і прапускных пунктаў.

Адмірал Ю.А. Панцялееў згадвае, як за некалькі дзён да 22 чэрвеня яму паведамілі пра становішча ў Фінляндыі: «Фінскія памежнікі і ўсё мясцавае насельніцтва пайшло ў глыб краіны... Мяжа адчынена... Гэта ж вайна!». (Марскі фронт. с. 27).

Цалкам правільны аналіз сітуацыі. Але дазвольце, а на нашым баку хіба не тое ж самае адбывалася? Адрозненне толькі ў тым, што насельніцтва Фінляндыі сышло з памежных раёнаў добраахвотна...

Гвалтоўная дэпартацыя сотняў тысяч людзей з памежных раёнаў, знішчэнне уласных памежных загарод, адыход памежнага войска і фарміраванне трох чэкісцкіх армій ззаду двух стратэгічных эшалонаў Чырвонага Войска – не проста прыкметы вайны, гэта сама вайна ва ўсёй сваёй цудоўнай непазбежнасьці, з першымі дзясяткамі тысяч ахвяр із ліку нашых жа, савецкіх, мірных жыхароў памежнай паласы.

[13] Супраць Паветраная Абарона

Таемная мабілізацыя зайшла занадта далёка. Няўхільна і хутка пасьля адыходу памежнікаў ад дзяржаўнай мяжы павінен быў наступіць Дзень «М».

Глава XXV

Ці верыў Сталін Гітлеру?

«Я нікому не веру. Я сам сабе не веру».
І.Сталін. Сведчанне М.Хрушчова. «Аганёк», 1989 г., №36, с. 17.

22 чэрвеня 1941 года перад світаннем праз памежны мост у Бярэсьці з савецкага боку на германскі мірна прастукаў эшалон, гружоны збожжам, а праз некалькі хвілін з германскага берагу ўдарылі артылерыйскія батарэі і пайшлі танкі Гудэрыяна...

Нам кажуць: так здарылася таму, што Сталін паверыў Гітлеру. І паўтараюць дзесяцігоддзямі: Сталін паверыў Гітлеру. І прыводзяць факты. Мы верым. Нашу веру цяжка пахіснуць, яна заснавана на веданні таго, што здарылася 22 чэрвеня. У святле нашых ведаў дзеянні Сталіна ўяўляюцца глупствам, дзеянні Гітлера – падступствам.

Але давайце паглядзім аб'ектыўна. Для гэтага патрэбна на хвіліну адмовіцца ад нашага ведання наступных падзей. Нам патрэбна ўявіць сябе ў 1939 годзе, у 1940-м, у першай палове 1941-га і глянуць на падзеі вачамі людзей таго часу. А ў тыя часы вядомыя нам факты ўспрымаліся цалкам па-іншаму, бо ніхто не мог ведаць, якія наступствы будзе мець савецка-фашысцкая змова, чым усё гэта скончыцца.

Цікава паглядзець на палітычныя карыкатуры тых дзён. Карыкатурысты малявалі Сталіна і Гітлера ў пацалунку: Гітлер, абдымаючы Сталіна, прыстаўляе яму нож да спіны, або – Сталін, абдымаючы Гітлера, робіць тое ж самае. Ці Сталін з Гітлерам у абдымку, у кожнага адна рука абдымае партнёра, другая, вольная, дастае пісталет.

Потым сітуацыя перамянілася, Гітлер загруз у вайне супраць Захаду, перамяніліся і палітычныя карыкатуры: у Гітлера абедзьве рукі заняты, а ў Сталіна абедзьве вольныя, і ён прымяраецца да сякеры... Ці – германскі арол змагаецца з брытанскім ільвом, ззаду вялікі мядзведзь са сталінскімі вусамі ацэньваюча пазірае на бойку.

Калі ўявіць сябе ў тым часе, то дзеянні Сталіна не такія дурныя. Сталін карміў Гітлера хлебам. Гэта так. Але ж і мы не шкадуем сыру для мышаловак. Наша шчодрасць дыктуецца не клопатам пра шчаслівае жыццё мышэй, а іншымі меркаваннямі. Сталін пасылаў Гітлеру сяброўскія заспакойваючыя пасланні... Але і жывадзёр заспакойваючы гладзіць быка па шыі перад тым, як ўсадзіць нож. Нямецкі бык падкалоў жывадзёра на рогі, але із гэтага не вынікае, што ласкавыя рухі жывадзёра былі прадыктаваны толькі наіўнасьцю і дабрынёй. Проста бык на імгненне апярэдзіў жывадзёра.

Можна на савецка-германскае сяброўства глянуць і яшчэ з іншага боку. Патрэбна згадаць, што Гітлер пастаянна і глыбока недаацэньваў Сталіна, магутнасць Чырвонага Войска і Савецкага Звязу ў цэлым. Гітлер зразумеў, што Сталін рыхтуе ўварванне, але не ацаніў сталінскага размаху. У дадатак савецкая

выведка змагла падмануць германскую выведку адносна тэрмінаў савецкага нападу. Большая частка германскіх экспертаў тады (і сучасных гісторыкаў зараз) лічылі, што савецкі напад рыхтаваўся на 1942 год.

Гітлер не ўяўляў, наколькі вялікай і блізкай з’яўляецца небяспека. Гітлер некалькі разоў адтэрміноўваў час пачатку вайны супраць Савецкага Звязу. Давайце ўявім, што Гітлер яшчэ раз адтэрмінаў пачатак вайны супраць Сталіна, а Сталін 6 ліпеня 1941 года нанёс бы ўдар і адначасова абвясьціў бы ўсеагульную мабілізацыю – Дзень «М». Ацэнім дзеянні Сталіна з гэтага боку гледжання, і яны адразу перастаюць здавацца неразумнымі. Возьмем той жа прыклад з пастаўкамі хлеба. Акрамя хлеба, Савецкі Звяз забяспечваў Няметчыну нафтай, лесам, шмат якімі відамі стратэгічнай сыравіны. Пачынаючы з сакавіка 1941 года, з Савецкага Звязу нават ішлі скаргі на тое, што германская бок не падае ў дастатковай колькасці вагонаў для савецкага збожжа... Наіўная глупства, і нічога больш.

А я звярну ўвагу вось на якую дробязь: не мог Сталін у сакавіку, красавіку, траўні, чэрвені пастаўляць у Няметчыну хлеб ўраджаю 1941 года. Гэта быў хлеб 1940 года. Захаванне мільёнаў тон збожжа – справа складаная і патрабуючая шмат выдаткаў. І незразумела, чаму, сабраўшы ўраджай 1940 года, зерне не выправілі адразу ў Нямеччыну, а засыпалі ў савецкія элеватары і захоўвалі да вясны. Высветлілася, што восенню 1940 года Няметчына патрабавала, а савецкі бок знаходзіў падставы пастаўляць хлеб у мінімальных колькасьцях.

А потым раптам – пачынаючы з вясны 1941 года – збожжа і шмат якія іншыя віды прадуктаў харчавання і сыравіны пачалі гнаць у Нямеччыну ў нарастаючай колькасьці, патрабуючы ўсё больш вагонаў. Сюжэт здаўся цікавым. Падняў германскую статыстыку і ахнуў. Галоўны стратэгічны напрамак савецка-германскай вайны ва ўсякім выпадку праходзіць па восі Масква-Смаленск-Бярэсьце-Варшава-Франкфурт (на Одэры)-Берлін (ці наадварот).

Дык вось, да пачатку чэрвеня 1941 года стратэгічная чыгуначная магістраль у раёне Франкфурта была амаль цалкам запоўнена эшалонамі з савецкім лесам і рудой. Гэта тыя самыя сяброўскія абдымкі, якімі душаць ўчарашняга прыяцеля. З аднаго боку мы дэманструем сваю кранаючую душу наіўнасць, а ў выніку прапускная здольнасць галоўнай германскай магістралі рэзка памяншаецца.

У выпадку савецкага ўдару германскае кіраўніцтва не здолела б у поўнай меры выкарыстаць магістраль для эвакуацыі, перакідвання падмацаванняў і манеўру рэзервамі. Так што не такімі ўжо дурнымі былі тыя, хто ў Маскве планаваў пастаўкі ў Нямеччыну.

Савецкі Звяз пастаўляў у Няметчыну вугаль, кокс, марганец і шмат чаго іншага. Гэта памятаюць, над гэтым смяюцца. Але чамусьці не памятаюць, што пастаўлялася не бясплатна.

Усю вайну і шмат гадоў пасьля яе на Ўрале працаваў унікальны германскі прэс фірмы «Шлеман» з націскам роўным 15 тысяч тон. Распаленыя зліткі трывалай сталі вагой па 160 тон падаваліся на прэс кранам (германскім), адны крукі і ланцугі якога важылі 100 тон. Прэс сціскаў злітак, пасьля чаго полымядыхаючы сталёвы маналіт падаваўся на пракатны стан (таксама

германскі). Без такога прэса вытворчасць танкаў у Савецкім Звязе было б значна меншай, а без дастатковай колькасьці танкаў перамог пад Масквой, Сталінградам і Курскам магло б не быць. Прэс фірмы «Шлеман» быў дастаўлены із Няметчыны ў момант, калі Савецкі Звяз быў «нейтральным», а Нямеччына ўжо ваявала супраць усёй Яўропы.

Калі б Сталін напаў на Гітлера, то мы б зараз смяяліся над наіўным, даверлівым Гітлерам. Але нават і без сталінскага нападу продаж унікальнага агрэгата мне асабіста здаецца не самым разумным крокам.

Гітлеру не здолеў захапіць Ленінград. Падставаў шмат. Сярод іх – магутнасць берагавых умацаванняў, якія будаваліся вакол горада пачынаючы з часоў Пятра да сталінскіх часоў ўключна. У 1940 годзе берагавыя батарэі на Балтыйскім моры (гарматныя вежы вагой у некалькі соцень тон кожная) ўзводзілі з дапамогай германскіх плывучых кранаў фірмы «Дэмаг».

Можна цэлую кнігу напісаць пра тое, што Сталін атрымаў ад Гітлера ў перыяд хаўрусу. Усё гэта можна выказаць коратка: з першага дня вайны германскія жаўнеры і афіцэры сустракалі на палях бітваў незнаёмыя ўзоры савецкага ўзбраення, характарыстыкі якіх пераўзыходзілі сусьветныя стандарты. Прыкладаў шмат, пачынаючы ад Т-34.

А Чырвонае Войска ў 1941 годзе ніякіх тэхнічных сюрпрызаў не сустрэла. Усе ўзоры ўзбраення, якія меліся ў вермахта ў 1941 годзе, былі прададзены Сталіну за некалькі месяцаў ці гадоў да ўварвання. Нямецкі бок сваімі дзеяннямі выказаў Сталіну і яшчэ адну паслугу: маючы ўзоры германскага ўзбраення і ўсю тэхнічную дакументацыю, савецкая вайсковая выведка праверыла паведамленні сваіх таемных агентаў і вызначыла, хто із агентаў паведамляў праўдзівую інфармацыю, а хто – не вельмі праўдзівую, гэта азначае на каго ў будучым можна было спадзявацца, а на каго не.

Савецкі Наркам чорнай металургіі І.Ф. Тэвасян наведаў германскія танкавыя заводы ў траўні 1941 года і яму было паказана УСЁ. (А ён пляваўся, даведаўшыся, што ў Нямеччыне няма танкаў з супрацьснарадным браніраваннем, няма танкаў з дызельнымі рухавікамі, няма танкаў з шырокімі гусеніцамі, няма танкаў з магутнымі гарматамі; Тэвасян гэтаму адмаўляўся верыць). Калі б Сталін напаў на Гітлера ў ліпені, як бы мы зараз глядзелі на візіт савецкага міністра на сакрэтныя танкавыя заводы, дзе ад яго нічога не хавалі?

А самалёты Гітлер прадаваў не толькі тыя, што стаялі на ўзбраенні Люфтваффэ, але і тыя, што знаходзіліся ў распрацоўцы. Гітлер прадаў самалёты так, што савецкі бок меў год на іхнае вывучэнне. Для вывучэння і куплянія германскай авіяцыйнай тэхнікі Сталін выпраўляў у шматразовыя працяглыя камандыроўкі сваіх лепшых лётчыкаў-выпрабавальнікаў і авіяканструктараў, уключаючы свайго рэферэнта па пытаннях авіяцыі А.С. Якаўлева.

Вось яго апавяданне: «Прызнацца, мяне таксама бянтэжыла шчырасць пры паказе сакрэтнасць вобласьці ўзбраення». (Мэта жыцця. с. 220). «Сталіна, як і раней, вельмі цікавіла пытанне, ці не падманваюць нас немцы, прадаючы авіяцыйную тэхніку. Я паведаміў, што зараз, у выніку гэтай трэццяй паездкі, стварылася ўжо цьвёрдае перакананне ў тым (хаця гэта і цяжка зразумець), што немцы паказалі праўдзівы ўзровень сваёй авіяцыйнай тэхнікі». (Там жа, с. 247). І

тут жа рэакцыя Сталіна: «Арганізуйце вывучэнне нашымі людзьмі нямецкіх самалётаў. Параўнайце іх з новымі нашымі. Навучыцеся іх біць». (Там жа).

У Сталіна таксама было сёе-тое ў галіне авіяцыі. Савецкія бамбавікі Ер-2 і Пе-2 па ўсіх характарыстыках пераўзыходзілі германскія аналагі. Але Сталін іх не толькі не прадаваў, але і не паказаў Гітлеру.

Дык хто ж каму больш верыў?

Прададзены Няметчынай цяжкі крэйсер «Лютцаў" не быў дабудаваны. З гэтай нагоды ходзяць чуткі пра тое, што нямецкі бок нядобрасумленна паставіўся да выканання дамовы. У гэты верыў і я. А потым знайшоў паведамленне пра тое, што амаль усё было дастаўлена ў абумоўленыя кантрактам тэрміны. І калі не ўсё паспелі даставіць, то перашкодзілі абставіны. Але із васьмі гармат галоўнага калібра былі дастаўлены і сабраны толькі чатыры. На працягу вайны крэйсер выкарыстоўваўся як нерухомая плывучая батарэя. Але так жа выкарыстоўваліся і ўсе іншыя караблі Балтыйскага флоту, замкнёныя ў Фінскім заліве.

Пра тое, як добрасумленна нямецкія фірмы ставіліся да выканання заказаў сведчыць «Чырвоная зорка» ад 7 студзеня 1989. Немцы паставілі усё, што паспелі, нават камплекты посуду больш, чым на тысячу чалавек экіпажа. На кожнай талерцы і кожнай кружцы, як і патрэбна, стаяла свастыка. Савецкія таварышы, прымаўшыя крэйсер, вырашылі «неспадзявана» перабіць ўсю пасуду і запатрабаваць навую, без свастык. Дзеля гэтага была наладжана праверка «надзейнасьці ўпакоўкі». Скрыні з талеркамі трэслі і кідалі, але ні адна талерка так і не разбілася. Усё было зроблена з нямецкай дакладнасьцю і акуратнасьцю і запакавана сумленна. давялося браць са свастыкай.

Можна паўтараць, што Сталін паверыў Гітлеру, але людзі, якія стаялі блізка да Сталіна ў тыя гады, гэтую легенду не пацвярджаюць.

Адмірал Флота Савецкага Звязу Н.Г. Кузняцоў: «Ё.В. Сталін не асабліва верыў у моц дамовы з Нямеччынай і наогул мала давяраў Гітлеру». (Напярэдадні. с. 241).

Маршал Савецкага Звязу Г. К. Жукаў: «Што да пакта пра ненападзенне, заключанага з Нямеччынай... няма ніякіх падставаў сцвярджаць, што Ё.В. Сталін спадзяваўся на яго». (Успаміны і разважанні. с. 236).

А Мікіта Хрушчоў сведчыць пра тое, што Сталін пасьля падпісання пакта радасна крычаў, што падмануў Гітлера. Пакт быў пасткай для Гітлера. Уявіце, што злачынец ўсю ноч падрабляў фальшывы вэксэль і раніцай вам яго ўручыў. Ці можа сам злачынец верыць у тое, што вэксаль сапраўдны?

Пакт Молатава-Рыбентропа быў прыдуманы Сталіным дзеля таго, каб рукамі Гітлера пачаць Другую сусьветную вайну, спустошыць і паслабіць Яўропу, у тым ліку і Нямеччыну.

Ці мог Сталін верыць гэтаму пакту, калі яго першапачатковая мэта – падмануць Гітлера? Калі гэта не пераконвае, звернемся да статыстыкі. На 21 чэрвеня 1939 года Сталін меў 94 стралковых і горнастралковых дывізій. Роўна праз два гады, 21 чэрвеня 1941 г., ён меў 198 стралковых і горнастралковых дывізій. Акрамя таго, была праведзена падрыхтоўчая праца і аддадзены загады пра фарміраванне яшчэ больш за 60 стралковых дывізій, якія павінны былі з'явіцца пасьля нанясення раптоўных udараў і абвяшчэння Дня «М».

За гэтыя два гады колькасць мотастралковых і матарызаваных дывізій павялічылася ад 1 да 31.

Колькасць танкавых дывізій павялічылася ад 0 да 61. Яшчэ некалькі дзясяткаў танкавых дывізій знаходзіліся ў стадыі фарміравання, якая павінна было завяршыцца пасьля абвяшчэння Дня «М».

Колькасць авіяцыйных дывізій павялічылася за два гады ад 0 да 79, стралковых карпусоў – ад 25 да 62, артылерыйскіх палкоў (не лічачы зянітных) – ад 144 да 900, і яшчэ некалькі соцень палкоў рыхтаваліся да разгортвання пасьля нанясення Чырвоным Войскам першых udaraў.

Колькасць механізаваных (танкавых) карпусоў павялічылася ад 4 да 29, паветрана-дэсантных брыгад – ад 6 да 16, паветрана-дэсантных карпусоў – ад 0 да 5 і яшчэ 5 планавалася хутка разгарнуць у Дзень «М» і на працягу некалькі наступных дзён.

Колькасць армій у еўрапейскай часткі ЗССР павялічылася за два гады ад 0 да 26.

Камуністы 50 гадоў запэўнівалі нас у тым, што Сталін верыў Гітлеру. Статыстыкай гэтыя запэўніванні не падмацоўваюцца.

Справа выглядала як раз наадварот. Гітлер паверыў Сталіну і падпісаў пакт, які стварыў для Нямеччыны заведама пройгрышную сітуацыю вайны супраць усёй Яўропы і ўсяго сьвету. Пакт паставіў Нямеччыну ў становішча адзінага вінаватага ў развязванні вайны. 19 жніўня 1939 г. Сталін пачаў таемную мабілізацыю Чырвонага Войска, пасьля чаго Другая сусьветная вайна стала цалкам непазбежнай.

Але Гітлер не звяртаў увагі на падзеі, адбываючыяся ў Савецкім Звязе. Яшчэ раней Сталін пачаў мабілізацыю прамысловасьці, транспарту, дзяржаўнага апарату, людзкіх рэсурсаў. Але Гітлер на ўсё гэта ўвагі не звяртаў і аналагічных мерапрыемстваў у Нямеччыне не праводзіў.

Гітлер занадта доўга верыў Сталіну. Маючы Сталіна ў сябе ў тыле, Гітлер безаглядна ваяваў супраць Францыі і Брытаніі, кінуўшы супраць іх усе танкі, усю баявую авіяцыю, лепшых генералаў і пераважную частку артылерыі. Летам 1940 года на ўсходняй мяжы Няметчыны заставалася ўсяго 10 дывізій, без адзінага танка і без авіяцыйнага прыкрыцця. Гэта была сьмяротная рызыка, але Гітлер гэтага не ўсьведамляў. У гэты час Сталін рыхтаваў сякеру. Гітлер пачаў бачыць занадта позна.

Удар Гітлера ўжо не мог выратаваць Нямеччыну. У Сталіна не проста было больш танкаў, гармат і самалётаў, больш жаўнераў і афіцэраў. Сталін ужо равёў сваю прамысловасць на рэжым ваеннага часу і мог вырабляць ўзбраенне ў якіх заўгодна патрэбных колькасьцях.

Сталін быў крымінальным злачынцам. На пачатку стагоддзя пад кіраўніцтвам Сталіна, пры асабістым яго ўдзеле было здзейснена рабаванне Тыфліскага банка – злачынства, якое здзівіла Яўропу. Падрыхтоўка да нападу на Нямеччыну рыхтавалася Сталінам гэтак жа старанна, як і знакамітае рабаванне.

Але завяршыць тайную мабілізацыю Сталін не паспеў Гітлер нанёс удар у момант, калі Чырвонае Войска і ўвесь Савецкі Звяз знаходзіліся ў самай нязручнай для адбівання нападу сітуацыі – самі рыхтавалі напад.

Адбылося тое, што магло адбыцца на плошчы перад банкам, калі б адзін із ахоўнікаў зразумеў, што адбываецца, і стрэліў першым...

У апошні момант перад нападам Чырвонае Войска было такім бездапаможным, як бываюць ўразлівымі злачынцы на адкрытай плошчы, калі іх план раскрыты ахавай, калі ахава пачала страляць. У Сталіна было ўсё разлічана да кожнага кроку, да кожнай секунды, а прачнуўся Гітлер і адным стрэлам сапсаваў усё...

Давайце ўявім, мы з вамі нагатавалі вяровак, лесвіц, дынаміту для падрыву сьцен, ключы і адмычкі, і раптам пасьля першага стрэлу аховы усё гэта становіцца непатрэбным, і мы вымушаныя ратавацца збяганнем...

Гітлер ударыў першым, і таму сталінская падрыхтоўка вайны абярнулася для Сталіна катастрофай. У выніку вайны Сталіну дасталіся усяго толькі: Польшча, Усходняя Няметчына, Венгрыя, Югаславія, Румынія, Баўгарыя, Чэхаславакія, Кітай, палова Карэі, палова В'етнама. Хіба на такі сціплы вынік разлічваў Сталін?

Падвядзём вынікі.

Пачатак таемнай мабілізацыі быў фактычным пачаткам Другой Сусьветнай вайны.

Сталін гэта разумеў і сьвядома аддаў загад пра пачатак таемнай мабілізацыі 19 жніўня 1939 года. З гэтага дня пры якім заўгодна развіцці падзей вайну спыніць было немагчыма.

Таму 19 ЖНІЎНЯ 1939 года – гэта дзень, калі СТАЛІН пачаў Другую Сусьветную вайну.

Таямніца мабілізацыя павінна была завяршыцца нападам на Нямеччыну і Румынію 6 ліпеня 1941 г. Адначасова ў Савецкім Звязе павінен быў быць абвешчаны Дзень «М» – дзень, калі мабілізацыя ператваралася із таемнай ў адкрытую і ўсеагульную.

Таемная мабілізацыя была накіравана на падрыхтоўку агрэсіі. Для абароны краіны не рабілася нічога. Таемная мабілізацыя была такой каласальнай, што схаваць яе не ўдалося. Гітлеру заставаўся толькі адзін шанец – ратаваць сябе прэвентыўным ударам. Гітлер апярэдзіў Сталіна на два тыдні. Вось чаму Дзень «М» не наступіў.

Спіс цытуемай літаратуры

Аўтарханаў А. Загадка сьмерці Сталіна. – Франкфурт-на Майне: Пасеў. 1976.

Аўтарханаў А. Паходжанне партакратыі. – Франкфурт-на-Майне: Пасеў. 1973.

Азараў ІІ. Абложаная Адэса. – М. Ваенвыдат, 1962.

Анціпенка Н.А. На галоўным накірунку. Успаміны нам. камандуючага фронтам. – М. Навука, 1967

Антонаў-Аўсеенка А. Партрэт тырана. – Нью-Ёрк: Хроніка, 1980.

Анфілаў В.А. Неўміручы вычын. – М.– Навука, 1971.

Анфілаў В.А. Правал «бліцкрыгу». – М.– Навука, 1974.

Баграмян Я.Х. Так пачыналася вайна. – М.– Ваенвыдат. 1971.

Баграмян Я.Х. Так ішлі мы да Перамогі. – М.– Ваенвыдат, 1977.

Бажанаў Б. Успаміны былога сакратара Сталіна. – Парыж: Трэцяя хваля, 1980.

Басаў А.В. Флот у Вялікай Айчыннай вайне. 1941-1945 – М. Навука. 1980.

Біруза С.С. Калі грымелі гарматы. – М.– Ваенвыдат, 1962.

Бітва за Ленінград. 1941-1944 / Пад рэд. С.П. Платонава. – М.. Ваенвыдат, 1964.
Болдзін І-В. Старонкі жыцця. – М.– Ваенвыдат, 1961 Барацьба за Савецкую Прыбалтыку. – Талін: Ээсці раамат, 1980.
Брэжнеў Л.І. Малая зямля. – М.– Палітвыдат, 1978.
Васшэўскі А.М. Справа ўсяго жыцця. – М.– Палітвыдат, 1973 г.
Ваупшасаў С.А. На трывожных скрыжаваннях. Запіскі чэкіста. – М. Палітвыдат, 1971 г. Вялікая Айчынная вайна (1941-1945). Кароткі навучн.-папул. нарыс пад рэд. П.А.Жыліна. – М.– Палітвыдат, 1973 г.
Вялікая Айчынная вайна 1941-1945: Энцыклапедыя. – М.. Савецкая энцыклапедыя. 1985.
Ваенная стратэгія. Пад рэд. В.Д. Сакалоўскага. – М. Ваенвыдат, 1962.
Вазнясенскі Н.А. Ваенная эканоміка ЗССР пад час перыяду Вялікай Айчыннай вайны. – М.: Дзяржпалітвыдат, 1947.
Пытанні стратэгіі аператыўнага мастацтва ў савецкіх вайсковых працах 1917-1940 гг. – М.: Ваенвыдат, 1965.
Воранаў М.М. На службе вайсковай. – М.: Ваенвыдат, 1963.
Васямнаццатая ў бітвах за Радзіму. Ваенны шлях 18-й арміі. М.: Ваенвыдат, 1982.
Галіцкі К.Н. Гады суровых выпрабаванняў. – М.: Навука, 1973.
Галлай М.Л. Трэццяе вымярэнне. – М.: Савецкі пісьменнік, 1979.
Гальдэр Ф. Ваенны дзённік. Штодзённыя запісы начальніка Генеральнага штаба сухапутнга войска. 1939-1942 гг. Зав. з ім. – М.: Ваенвыдат. 1968 – 1971.
Гарбатаў А.В. Гады і вайны. – М.. Ваенвыдат, 1965.
Грыгарэнка П. У падполлі можна сустрэць толькі пацукоў. – Нью-Ёрк: Дзяцінец, 1981.
Дзёмін М. Блатны. – Нью-Ёрк: Русіка, 1981.
Дазорныя заходняй мяжы. Дакументальныя нарысы па гісторыі войска Чырвонасьцяжнай Заходняй памежнай акругі. (Авт. Калектыў). – Кіеў: Палітвыдат Украіны, 1972.
Яроменка А.І. На пачатку вайны. – М. Навука, 1964.
Жолудаў Л.В. Сталёвая эскадрылля. – М.. Ваенвыдат, 1972.
Жукоў Г.К. Успаміны і разважанні. – М.– АПН, 1969.
Забайкальская вайсковая акруга. (Кароткі ваенна-гісторычн нарыс). – Іркуцк: Усход.-Сіб. кніж. выдавецтва, 1972.
Захараў Г.Н. Аповесць пра знішчальнікаў. – М.– ДТСААФ, 1977.
Звераў А. г. Запіскі міністра. – М.– Палітвыдат, 1973.
Прывітанне неба. Зборнік: – М.– Ваенвыдат, 1966.
Іссерсон Г.С. Новыя формы барацьбы. – М.: Ваенвыдат, 1940.
Іссерсон Г.С. Эвалюцыя аператыўнага мастацтва. – М.: Ваенвыдат, 1937.
Вынікі Другой Сусьветнай вайны. Зборнік артыкулаў. Перак. з ням. – М.: Замежная літаратура, 1957.
Казакоў М.І. Над мапай былых бітваў. – М.: Ваенвыдат, 1971.
Калінін С.А. Разважанні пра мінулае. – М.: Ваенвыдат. 1963.
Кербер Л.Л. Тую – чалавек і самалёт. М.– Савецкая Расія, 1973.
Кіеўская Чырвонасьцяжная. Гісторыя Чырванасьцяжнай Кіеўскай вайсковай акругі. 1919-1972. – М.– Ваенвыдат, 1974.
Кавалёў І.В. Транспарт у Вялікай Айчыннай вайне 1941-1945 гг. – М.– Навука, 1981.
Гарбароў М Н. Камандаванне і штаб ВПВ Савецкага Войска ў Вялікай Айчыннай вайне 1941-1945 гг. – М.: Навука, 1977.

Конеў І.С. Сорак пяты. – М.– Ваенвыдат, 1966.
Качаткоў Д.І. З зачыненымі люкамі. – М.– Ваенвыдат, 1962.
КПСЗ пра Узброенае Войска Савецкага Звязу. Дакументы 1917-1968. – М. – Ваенвыдат, 1969.
Чырвонасьцяжная Беларуская вайсковая акруга. – Мінск: Беларусь, 1973.
Чырванасьцяжная Уральская. Гісторыя Чырванасцяжнай Уральскай вайсковай акругі. – М.-Ваенвыдат, 1983 г.
Красоўскі С.А. Жыццё ў авіяцыі. – М-Ваенвыдат, 1968.
Крывашэеў С.М. Ратная быль. – М.– Маладая гвардыя, 1962.
Кузняцоў В.А. Сярэбраныя крылы. – М.– Ваенвыдат, 1972.
Кузняцоў Н.Г. Напярэдадні. – М.: Ваенвыдат, 1966.
Кузьміна Л.М. Генеральны канструктар Павел Сухі. – М.: Маладая гвардыя, 1983.
Куманёў Г. А. Савецкія чыгуначнікі ў гады Вялікай Айчыннай вайны (1941-1945). – АН ЗССР, 1963.
Курачкін П.М. Пазыўныя фронту. – М.: Ваенвыдат, 1969.
Лацінскі А.М. Паветранае войска. – М.– Ваенвыдат, 1939.
Лабачоў А.А. Цяжкімі дарогамі. – М.: Ваенвыдат, 1960.
Люднікаў І.І. Дарога даўжынёю ў жыццё. – М.: Ваенвыдат, 1969.
Люднікаў І.І. Скрозь навальніцы. (Аўтабіяграфічны нарыс). – Данецк: Данбас, 1973.
Майскі І.М. Хто дапамагаў Гітлеру. (Із успамінаў савецкага пасла). – М.: ІМО, 1962.
Малікаў В.А. Стратэгічнае разгортванне. (Адпаведна з вопытам першай сусьветнай імперыялістычнай вайны 1914-1918 гг. І грамадзянскай вайны ў ЗССР). – М.: Ваенвыдат, 1939.
Мерацкоў К.А. На службе народу. (Старонкі успамінаў). – М.– Палітвыдат, 1968.
Міддэльдорф Э. Тактыка у рускай кампаніі. пер. з ням. – М.. Ваенвыдат, 1958.
Маскаленка К.С. На паўднёва-заходнім кірунку. (Успаміны камандарма). – М.: Навука, 1969.
На Паўночна-Заходнім фронце (1941-1943). – Зборнік артыкулаў удзельнікаў баявых дзеянняў. Пад рэд. П.А. Жыліна. – М.– Навука, 1969.
Пачатковы перыяд вайны / Пад рэд. С.П. Янава. – М.– Ваенвыдат, 1974.
Новікаў А.А. У небе Ленінграда. (Запіскі камандуючага авіяцыяй). – М. – Навука, 1970.
Возераў Г. Тупалеўская шарага. – Франкфурт-на Майне: Пасеў, 1973.
Ордэна Леніна Забайкальская. – М. Ваенвыдат, 1980.
Ордэна Леніна Маскоўская вайсковая акруга. – М.– Маскоўскі працоўны, 1985.
Ортэнберг Д.І. Чэрвень-снежань сарок першага. – М.: Савецкі пісьменнік, 1984.
Панцялееў Ю.А. Марскі фронт. – М. Ваенвыдат, 1965.
Партыя і Войска Пад рэд. А.А. Епішава. – М.– Палітвыдат, 1980.
Перасыпкіна І.Т. Сувязісты ў гады Вялікай Айчыннай. – М.: Сувязь. 1972.
Плоскае Г.Д. Пад грукат кананады. – М.– Ваенвыдат, 1969.
Згодна з загадам Радзімы. Баявы шлях 6-й гвардэйскай арміі ў Вялікай Айчыннай вайне 1941-1945 гг. – М.– Ваенвыдат, 1971.
Памежнае войска ЗССР 1939-чэрвень 1941. (Зборнік дакументаў і матэрыялаў). – М.– Навука, 1970.
Пакрышкін А.І. Неба вайны. – М.– Маладая гвардыя, 1968.
Панамароў А.П. Заваёўнікі неба. – М.– Ваенвыдат, 1980.
Развіццё тылу Савецкага Ўзброенага Войска. 1918-1988. – М. Ваенвыдат, 1989.

Рэшым Е.Г. Генерал Карбышаў. – М.: ДТСААФ, 1971.
Ракасоўскі К.К. Жаўнерскі абавязак. – М.: Ваенвыдат, 1968.
Рослы І.П. Апошні прывал – у Берліне. – М.: Ваенвыдат, 1983.
Рабчыкаў А.І., Магід А.С. Станаўленне. – М.: Веды, 1978.
Сандалаў Л.М. На Маскоўскім накірунку – М.: Навука, 1970.
Сандалаў Л.М. Пережытае. – М. Ваенвыдат, 1966.
Свірыдаў А.А. Батальёны пачынаюць бой. – М.: Ваенвыдат, 1967.
Севасцьянаў П.В. Нёман-Волга-Дунай. – М.: Ваенвыдат, 1961.
Сіўкоў Г.Ф. Гатоўнасць нумар адзін. – М.: Савецкая Расія, 1973.
Сікорскі В. Будучая вайна. Яе магчымасьці, характар і звязаныя з імі праблемы абароны краіны. Пер. з польск. – М.: Ваенвыдат, 1936.
Скрозь вогненныя віхуры. Баявы шлях 11-й гвардэйскай арміі ў Вялікай Айчыннай вайне 1941-1945 гг. (Зборнік). – М.: Ваенвыдат, 1987.
След у небе. (Зборнік). – М.: Палітвыдат, 1971.
Савецкае Ўзброенае Войска. – М.: Ваенвыдат, 1978.
Савецкае танкавае войскаі. – М.: Ваенвыдат, 1973.
Сакалоўскі В.Д. Вайсковая стратэгія. – М. Ваенвыдат, 1963.
Старых І.Г. Міны чакаюць своёй гадзіны. – М.: Ваенвыдат, 1964.
Стефанаўскі П.М. Трыста невядомых. – М.: Ваенвыдат, 1968.
Трыандафілаў В.К. Размах аперацый сучаснага войска. – М.: Ваенвыдат, 1932.
Трыандафілаў В.К. Характар аперацый сучаснага войска. – Масква-Ленінград: Дзяржвыдат, 1929.
Тухачэўскі М.Н. Выбраныя творы. – М.: Ваенвыдат, 1964.
Тыл Савецкага Ўзброенага Войска ў Вялікай Айчыннай вайне 1941-1945 гг./Пад. рэд. С.К. Куркоткіна. – М.: Ваенвыдат, 1977.
Цюленеў І.В. Праз тры вайны. – М.: Ваенвыдат, 1960.
Уманскі Р.Г. На баявых рубяжах. – М.: Ваенвыдат, 1960.
Усцінаў Д.Ф. У імя перамогі. Запіскі наркама ўзбраення. – М.: Ваенвыдат, 1988.
Фядзюнінскі Я.Я. Паднятыя па трывозе. – М.: Ваенвыдат, 1964. Фрунзэ М.В. Выбраныя творы. (У 2-х тамах). – М.: Ваенвыдат, 1957.
Хізенка Я.А. Ажыўшыя старонкі. (Дзённік палітпрацаўніка 80-й ордэна Леніна стралковай дывізіі) – М.: Ваенвыдат, 1963.
Хрэнаў А.Ф. Масты да перамогі. – М.: Ваенвыдат, 1982.
Вартавыя савецкай мяжы. (Кароткі нарыс гісторыі Памежнага Войскаў ЗССР), – М.: Палітвыдат, 1983.
Шаўроў У.Б. Гісторыя канструкцый самалётаў у ЗССР. 1938-1950 гг. – М.: Машынабудаванне, 1988.
Шапашнікаў Б.М. Мозг войска. (У 3-х кнігах), – Масква-Ленінград: Дзяржвыдат (аддзел вайсковай літаратуры), 1927-1929.
Шэбунін А.І. Колькі намі пройдзена... – М.: Ваенвыдат, 1971.
Шцяменка С.М. Генеральны штаб у гады вайны. – М.: Ваенвыдат, 1968.
Шуміхін В.С. Савецкая вайсковая авіяцыя, 1917-1941. – М.: Навука, 1986.
Эстонскі народ у Вялікай Айчыннай вайне Савецкага Звязу. 1941-1945. – Талін, Ээсці раамат, 1973, Язаў Д.Т. Верныя Айчыне. – М.: Ваенвыдат, 1988.
Якаўлеў А.С. Мэта жыцця. Запіскі авіяканструктара. – М.: Палітвыдат, 1968.
Гісторыя Вялікай Айчыннай вайны Савецкага Звязу. 1941-1945. (У 6-ці тамах). – М.-Ваенвыдат, 1960 – 1965.
Гісторыя Другой Сусьветнай вайны (1939-1945) у 12-ці тамах. – М. Ваенвыдат, 1973 -1982.
Збор твораў У.І. Леніна.

Збор твораў Ё.В. Сталіна.

Збор твораў К. Маркса і Ф. Энгельса.

Савецкая ваенная энцыклапедыя. (У 8-мі тамах). М. – Ваенвыдат, 1976-1980.

Газеты «Весткі», «Камсамольская праўда», «Чырвоная зорка», «На варце», «Праўда».

Часопісы «Бюлетэнь апазіцыі», «Вайсковы весьнік», «Пытанні гісторыі». Ваенна-гістарычны часопіс, «Вайна і рэвалюцыя», Камуніст»,« Міжнародная жыццё», «Мабілізацыйны зборнік», «Новы час», «Агеньчык», «Праблемы эканомікі».

Combat Aircraft of the World. – London: Ed. and comp. by John W.R. Taylor, 1969.

GoralskiR. World War II Almanac: 1931-1945. – London: Hamish Hamilton, Gregory B., BatchelorD. Airborne Warfare 1918 – 1941. – Leeds: Petty Sons, 1978.

Hitler A. Mein Kampf. Miinchen: Zentralverlag der NSDAP, Eher, 1940.

KesselringA. Gedanken zum Zweiten Weltkrieg. – Bonn, 1955.

Le Bon G. Psychologies des foules. – Paris, 1895.

Liddell Hart B. History of the Second World War. – London: PAN, 1978.

Mallory K. and Ottar A. «Architecture of Aggression». – Architectural Press: Wallop G.B»1973.

Miiller-Hil / ebrandB. Das Heer, 1933 – 1945. – Frankfurt / Main, 1954 – 1956. Nemecek V. The History of SovietAircraflfrom 1918. – London: Willow Books, 1986.

Price A. World War II Fighter Conflict.-London: Macdonald and Jane's, 1975.

Sutfion A. National Suicide: Military Aid to the Soviet Union. – New Rochelle (NY): Arington House, 1973.

Woodward D. British Foreign Policy in the Second World War.